DEUTSCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN ZU BERLIN
ZENTRALINSTITUT
FÜR ALTE GESCHICHTE UND ARCHÄOLOGIE

BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

BSB B.G.TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1971

M. FABI QVINTILIANI
INSTITVTIONIS ORATORIAE
LIBRI XII

EDIDIT
LVDWIG RADERMACHER

PARS PRIOR
LIBROS I–VI CONTINENS

EDITIO STEREOTYPA CORRECTIOR
EDITIONIS PRIMAE

ADDENDA ET CORRIGENDA
COLLEGIT ET ADIECIT
VINZENZ BVCHHEIT

BSB B.G. TEUBNER VERLAGSGESELLSCHAFT
1971

BIBLIOTHECAE TEVBNERIANAE
HVIVS TEMPORIS
REDACTOR: GÜNTHER CHRISTIAN HANSEN

ADMONEBVNTVR, QVI HVNC LIBRVM LEGENT,
VT ADDENDA ET CORRIGENDA CONSVLANT
LATERCVLO □ IN MARGINE APPICTO

VLN 294 · 375/2/71 · ES 7M
6. Auflage (unv. N'dr. der 5. Auflage von 1965)

PRINTED IN THE GERMAN DEMOCRATIC REPUBLIC
BUCHBINDERISCHE VERARBEITUNG:
DRUCKEREI „GRAFIA" KG, LEIPZIG
DRUCK: F. ULLMANN, ZWICKAU

PRAEFATIO.

Eius editionis, quam olim Eduardus Bonnell confecerat, redintegrandae officium cum suscepisset, prima operis initia vixdum egressus Ferdinandus Becher morte praematura absumptus est, doctus vir et Quintiliani egregie peritus. Cuius in locum postquam substitutus sum, intercedente Rudolpho Muecke, gymnasii Ilfeldiensis directore, factum est, ut, quascumque ille copias conlegerat, usui meo adcommodare possem. Erat igitur ad librum primum commentarius criticus elegantissime elaboratus, in reliquis vero libris adnotationum farrago maior modo, modo minor, quibus vel proprias proposuit coniecturas vel aliorum adnotavit, commendavit, refutavit, librorumque lectionibus singulis suffragatus est; erant praeterea, quae grammaticorum scripta in re dubia laudarent aut locos similes producerent: qualia fere philologi inter legenda adnotare solemus. Huc accedebant collationis specimina varia velut Ambrosiani, qua nisus Halmii Meisterique notas hic atque illic corrigere potui, et Florentini codicis, utilissima vero Parisini Vallensis collatio. Quibus ego copiis omnibus ita usus sum, ut ex Becheri adnotatione, siquidem aliquid novi continere videbatur, quidquid labori meo utile putavi, nomine appellato proferrem; itaque non pauca hic leguntur, quae publici iuris nondum fecerat.

De Quintiliano recensendo (quo de opere post Fiervillii et Petersoni* egregios labores iam licet cogitare nec

* cf. M. F. Fierville, Quintiliani de institutione oratoria liber primus. Texte latin etc. Paris, Didot 1890 — Peterson, M. Fabi Quintiliani institutionis oratoriae liber decimus. A revised text etc. Oxford, Clarendon Press 1891.

tamen id unus ego absolvere aut potui aut volui) quoniam peculiari libello agere animum induxi, nisi gravissima quaedam nunc non proferam. Tribus igitur ad textum constituendum usus sum librorum generibus, quorum primi principem esse constat Ambrosianum E 153 saeculi XI (*A*). Cuius lectiones quo rectius iudicentur, interdum confirmatae sunt adposita ea scriptura, qua codex Bambergensis correctus (*b*) et in lacunis suppletus est (*G*).

Secundae classis codicum mutilorum archetypon (***B***) constitui ex libris adhuc conlatis

Bernensi (***Bn***) num. 351 saeculi X

Bambergensi (***Bg***) M. 4, 14 saeculi X

Parisino Nostradamensi (*N*) s. X vel XI Bibl. Nat. Fonds latin. 18527*).

Tertii generis libros plerosque recentes magis esse minusve contaminatos recte meo iudicio Peterson docuit. Sed in his exstant quidam vitiis communibus atque virtutibus proprio modo ita distincti, ut ex una stirpe natos esse omnes appareat: quo e numero Fiervillius producit hos: Parisinos 7723, 7725, 7726, Gothanum, Vossianum, Neapolitanum, Escurialensem. Addo Vaticanos latinos 1765, 1766, 1767. Denique eum, qui Turicensem correxit, aliquo huius propaginis libro usum esse ex varia eius lectione concludo. His ex codicibus cum adcuratius inspexisset Parisinum 7723, qui olim fuit Laurentii Vallae, (***P***) quot locis emendatam exhiberet scripturam, Becherus statim cognovit, qua de re scripsit programmate gymnasii Aurichiensis a. 1891.

Multae enim et probae lectiones, quae aut Regio aut editionibus vetustis tribuebantur, exstant in hoc libro eique (quod iam licet addere) consortibus. Sed quoniam iidem correcturas partim frivolas et interpolationem haud raro audacem ostendunt, qua de re dubitari omnino neque

---

*) Conlationem publici iuris fecerunt Émile Chatelain et Jules le Coultre, Bibliothèque de l'école des hautes études, vingtième fascicule Paris 1875.

potest neque fas est, in summo discrimine res vertitur ac sane iusta existimari potest suspicio nihil boni antiquitus in hanc codicum classem pervenisse, quaecumque autem recta videntur, recentibus litterarum humanarum doctoribus deberi. Quam quidem opinionem ipse tam diu veram putavi, quoad vidi locis non paucis libros familiae ***P***, dum ab ***A*** et ***B*** discrepant, cum Julii Victoris excerptis congruere. Quod casu factum esse nemo dicet, si, quae pag. 193, 194, 200, 204, 238, 239, 303 editionis nostrae adnotavimus, comparaverit, sed forsitan fuerit quispiam, qui ipsum quoque Victorem a doctis illis interpolatoribus adhibitum esse existimet eadem ratione, qua Ciceronis libros evolverunt, ut ea emendarent, quae ex his exempla Quintilianus protulit. Cui sententiae fortasse non illud repugnat, quod XIX demum saeculo Victoris ars in uno libro Romano reperta et edita est. Quid enim obstat, quominus credamus plures eius codices saeculo XV innotuisse, licet eius rei ceteroqui nec vola sit nec vestigium? Magis mirum est, quod ponere cogimur, interpolatorem hunc, quem fingimus, a Victore sumpsisse quidem lectiones nonnullas, quibus verba solum mutarentur, minime emendarentur, cum ea, quae in ***A*** et ***B*** sunt, aeque bona videri possent (cf. e. g. p. 193 quod habet ***P*** cum Victore *praeceptum sit,* at ***AB*** haud minus recte *praeceperim*), eundem vero aliis multis locis, ubi Victor et sine dubio et apertissime verum exhibet, spreta hac emendandi occasione corruptelas foedissimas, quales eaedem in ***A*** et ***B*** sunt, retinuisse. Tertium addo argumentum, quo rem absolvi existimo. Habemus nunc incerti auctoris opusculum de figuris orationis conpositum, quod Ecksteinius in anecdotis p. 20 sq. ex codice Parisino 7530 saeculi VIII. edidit*); constat autem partim ex libri VIII et IX institutionis oratoriae excerptis. Jam, quod in Victore observavimus, idem de hoc scriptore dicendum est: scilicet hic illic ***P*** (hunc nomino, reliquos eiusdem generis complector)

*) cf. Halmii Rhetores lat. min. I p. 71 sq.

et anonymum conspirantes contra ***A*** et ***B*** deprendimus. Ergone etiam illum codicem doctis illis interpolatoribus ad manum fuisse putabimus? Quales tandem hos homines fingimus? Immo si quid clarum est, concedendum in illa classe librorum recentium et sine dubio multis locis interpolatorum tamen mansisse vestigia antiquae Quintiliani recensionis. Sane si quid boni exhibent, utrum provenerit ex antiqua memoria an ex recenti emendatione, saepe diiudicari nequit, neque quisquam est qui non intellegat in iis adhibendis semper iudicio, cautione, dubitatione esse opus, verum tamen et adhibendi sunt et iuxta ***A*** et ***B*** ponendi, quos locis sescentis emendant. Praecipue vero memorandum est eos locis nonnullis, ubi ***B*** deest, ***A*** verba socordia omisit, scripturam supplere, qua in re semel conspirant cum Julio Victore. Eosdem ad textus interpolationem vetustiorem cognoscendam interdum esse utiles iam hic occasione data moneo, rem statim exemplo inlustraturus. Habes enim

p. 27, 9 *ita dictu factu* ***B***: *ita dictu factuque* ***A*** *ita dictu et factu* ***P***

p. 93, 4 *laeti alacres* ***B***: *laeti alacresque* ***A*** *laeti et alacres* ***P***

Quibus locis recte stare asyndeton, multis Quintiliani exemplis demonstrari potest.

Porro

p. 244, 33 *multumque iactata sunt, semper tamen iactabuntur* ***B***: *et semper tamen* ***A*** *semperque tamen* ***P***

p. 267, 22 *fingere hoc loco est proponere* ***P***: *fingere hoc loco id est prop.* ***A*** *fingere hoc loco hoc est proponere* ***B***

Quo e genere gravissimus est locus p. 200, 30:

'*Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, sic ab illis dissentio, qui non esse existiment*' ita ***B***, et facile quidem in altero membro '*narrandi causas*' suppletur. Ecce tamen ***A***: *Sed* —— *ab illis dissentio, qui non existimant esse narrationem,*

et ***P***: *Sed — ab illis dissentio, qui non esse narrandum existiment.*

Haec interpolandi libido maxime unum dicendi genus invasit, quo Quintilianus usus est: qui ubi artis quasdam definitiones laudat, receptam usu appellationem per parenthesin addere consuevit, cuius rei est exemplum omnibus libris traditum

pag. 289, 21 *id quoque (obscurum vocant), quod secreto et sine teste —.*

Jam vide

pag. 196, 15: *sermonem a persona iudicis aversum (ἀποστροφή dicitur)* ***B***: *quae ἀπ. dicitur* ***A*** *qui ἀπ. d.* ***P***.

Qua ex observatione iudicanda est haec lectionis varietas:

pag. 151, 7: *negotialem (πραγματικήν vocat)* ***A***: *quam πρ. vocat* ***BP***,

pag. 178, 17: *mutuam accusationem (ἀντικατηγορία vocatur)* ***A***: *quae ἀντικ. vocatur* ***BP***.

Haec paulo verbosius exsecutus sum, ne quis his similibusque locis sine ratione a priorum editionum consuetudine descivisse me existimet.

Codicem Vallensem in quinque libris prioribus accuratissime contulerat F. Becher, in sexto nisi miscellanea quaedam non adnotaverat. Itaque intercedente Hugone Rabe, qui locos quoque huius codicis nonnullos mea causa examinavit, inde a fol. 69^v ad fol. 78^r imagines libri luce exceptae (ipse enim roganti mihi concessus non est) Gryphiam missae sunt, quibus usus adnotationem constitui. Sed cum eius libri haec sit condicio, ut praeter ignoti correctoris (P^2) operam ab ipso Laurentio Valla adnotatione, emendatione, rasuris saepenumero ita vexatus sit, ut quid prima manu (P^1) scriptum fuerit dinosci non iam possit, alia eiusdem classis exemplaria arcessenda erant, quae in dubia lectione consulerentur. Adhibui igitur unum Parisinum 7725 (***Q***), quem meo impetratu Gryphiam transmissum inspicere atque conferre ipse potui, unum Vaticanum 1765, Romae vere anni 1904 a me

conlatum, qui etsi inter Romanos optimus esse mihi videbatur, tamen textum exhibet etiam maiore quam Parisini licentia constitutum, qua re motus raro tantum eius mentionem feci. Interdum adposui eas lectiones, quas libri Turicensis corrector (T^2) exhibuit, quem codice aliquo nostri generis usum esse videri iam supra dixi.

Iis denique locis, quibus ***B*** lacunas habet, praeter haec adiumenta et Bambergensis codicis ex supplemento scripturam (***G***) et libri Monacensis (***M***) lectiones dedi, ex Halmii apparatu desumptas, novumque induxi codicem Vaticanum 1762 saeculi XV, quem vere anni 1905 Romae partim contuli partim luce excipiendum curavi: hic (***V***) a librario linguae latinae inperito modo adcuratius modo neglegentius scriptus originem e contaminatione librorum classis ***A*** et ***P*** duxisse videtur, liber cum cautione adhibendus sed propriis quoque virtutibus excellens; velut quod semel Gabbae nomen servavit, non parva laus est.

Julii Victoris excerpta, quae Angelo Mai anno 1831 publicavit, quin ad historiam textus cognoscendam non minus quam ad rem criticam faciendam plurimum valeant, dubitari nequit. Quamquam enim ille Victor nonnulla sponte mutavit, alia neglegenter excepit, alia transvolavit et inter media omisit, semper tamen hoc tenendum est, ubicumque ad verbum conspiret cum ***ABP*** vel singulis vel universis, antiquissimum nos tenere de textu Quintilianeo testimonium. Qui consensus licet fallere possit et interdum fallat, ne in minutiis quidem neglegendus neque ab eo discedendum est, nisi gravissima argumenta cogant. Ceterum occasione data adnoto, quae a Victore omissa singulis locis tamquam interpolata in editione mea cancellis saepta sunt, non ideo me abiecisse, quia a Victore omittuntur; cui rei tum demum aliqua auctoritas tribuenda est, si certae quaedam rationes interpolationis suspicionem moveant haud aliter, ac si verba in libris varie conlocata non propter hoc delemus sed idcirco, quia glossae suspicio aliunde conlecta sede vocabuli incerta augetur.

Cassiodorii quae vocantur excerpta (neque enim ipsius

sunt) medio aevo ex codice Ambrosiani gemello grammaticus nescio quis deprompsit: eam non habent auctoritatem, quam Victor iure adrogare potest.

Denique Quintiliani codices quotquot exstant ex uno archetypo fluxisse moneo, quae coniectura lacunis, interpolationibus, scripturae vitiis omnium communibus confirmatur. Erat is liber iam minusculis litteris scriptus, Victore aliquanto recentior: et scholia continebat et variae lectionis aliquam copiam. Nam quae inter ***A*** et ***B*** et ***P*** diversitas intercedit, eam non solum librariorum verba pessumdantium culpa explicare licet: sunt ex parte variae lectiones quas tradidit nobis antiquitas. Hinc ortum est illud inter Ambrosianum (***A***) et Bernensem (***B***) certamen, utrius maior sit fides atque auctoritas, quo in certamine diu victor fuit Ambrosianus, cui ne Becherus quidem palmam negavit. Scio autem huius libri adversarium aliquando exstitisse virum artis criticae peritissimum Georgium Kaibel, scio eundem codicem multis locis cum studio atque industria correctum videri quibusdam, quorum equidem haud parvi fecerim iudicium. At idem cum saepenumero unicus egregie vera servavit, tum haud raro auctoritas eius a Julio Victore confirmatur. Est igitur quaestio singulis locis disceptanda, dum modo teneas neque Ambrosiani neque Bernensis eique confinium ope ad textum constituendum careri posse: immo his quasi duplici fundamento nitetur. Ego autem Ambrosiani receptas lectiones non raro sprevi, quas nimis politas atque elegantes putavi: ad familiam ***B*** redii, etsi quae continebat, duriora et asperiora videri poterant: talem mihi finxeram Quintiliani imaginem hominis ad antiquum morem Romani et nimis levia spernentis. Item in finibus sententiarum si quae erat lectionis varietas, clausularum lex atque consuetudo saepius traditionem ***B*** quam ***A*** commendare mihi videbatur.

Haec quam brevissime potui, exposui. Editiones adhibui quae ad manum erant recentiores: Gesneri, Spaldingi, Gernhardi, Luenemanni, H. Meyeri, Zumptii,

Bonnelli, Halmii, Meisteri, Fiervillii; vidi Hackianam, Obrechtianam, Burmannianam, Bipontinam; harum ex adnotatione de antiquioribus cognoscere studui. Novissimas Virorum doctorum coniecturas non paucas Becherus in marginibus adnotaverat; praeterea adii Jv. Muelleri, Meisteri, Becheri, Ammonii publicas relationes; graviora quaedam ipse inspexi. In plagulis legendis indefesso studio me iuvit Fr. Vollmer amicus, cuius consilio et admonitioni quantum haec editio debeat, sane ex adnotatione mea, quam brevem et concisam esse voluit is qui exemplaria excudenda curavit, minime cognosci potest. Multa legit Guilelmus Kroll, non nulla Segofredus Sudhaus: non defuerunt adiutores utinamque ne ipsum me bene volentem vires defecerint!

Restat, ut gratias agam Regiae litterarum academiae Berolinensi, cuius auxilio Romam vere anni 1905 adire et libros Vaticanos examinare mihi licuit. Denique officio me obstrinxerunt viri egregii P. Franchi de Cavalieri, G. Falter, Ch. Huelsen, C. Wendel, qui de librorum Vaticanorum scriptura dubitanti mihi summa cum liberalitate succurrerunt.

Scripsi Monasterii Guestfalorum.

L. Radermacher.

M. FABI QVINTILIANI
INSTITVTIONIS ORATORIAE
LIBRI XII

PARS PRIOR
LIBROS I—VI CONTINENS

TABULA SIGLORUM.

A = Ambrosianus E 153 s. XI (***a*** = manus secunda)
b = manus sec. codicis Bambergensis s. XI
G = Bambergensis, quatenus foliis manu s. XI scriptis suppletus est (***g*** = manus secunda)

Bn = Bernensis 351 s. X
Bg = Bambergensis M. 4,14 s. X
N = Nostradamensis Paris. lat. 18527 s. X (?)
B = horum consensus

P = Parisinus lat. 7723 s. XV
Q = Parisinus lat. 7725 s. XV
R = Vaticanus lat. 1765 s. XV
T² = corrector codicis Turicensis s. XI vel XII

V = Vaticanus latinus 1762 s. XV

M = Monacensis lat. XX s. XV

Vt = excerpta Julii Victoris cf. Halmii rhetores latini minores II p. 373 sq.
Cass = excerpta quae Cassiodori vocantur cf. Halm ibid. p. 501 sq.

Passim memoravimus libros ***F*** = Florentinum, ***S*** = Argentoratensem, ***L*** = Lassbergianum nunc Friburgensem, alios, neque ***QRT²*** nominavimus nisi ad lectionem ***P*** confirmandam vel corrigendam, ubi oblitterata fuit.

Videas, qui hac editione uteris, ne omittas Addenda et Corrigenda hoc modo in margine significata:
○ = adiecit Radermacher (p. 358)
□ = adiecit Buchheit (p. 360 sqq.)

M. Fabius Quintilianus Tryphoni suo salutem. Efflagitasti cotidiano convicio, ut libros, quos ad Marcellum meum de institutione oratoria scripseram, iam emittere inciperem. nam ipse eos nondum opinabar satis maturuisse, 5 quibus componendis, ut scis, paulo plus quam biennium tot alioqui negotiis districtus impendi: quod tempus non tam stilo quam inquisitioni instituti operis prope infiniti et legendis auctoribus, qui sunt innumerabiles, datum est. usus deinde Horati consilio, qui in arte poetica suadet, 10 ne praecipitetur editio *nonumque prematur in annum,* dabam iis otium, ut refrigerato inventionis amore diligentius repetitos tamquam lector perpenderem. sed si tanto opere efflagitantur quam tu adfirmas, permittamus vela ventis et oram solventibus bene precemur. multum autem 15 in tua quoque fide ac diligentia positum est, ut in manus hominum quam emendatissimi veniant.

1 2 3

---

9 *Artis poeticae v 388*

LIBER PRIMUS.

Prooemium.

Post inpetratam studiis meis quietem, quae per viginti 1 annos erudiendis iuvenibus inpenderam, cum a me quidam 5 familiariter postularent, ut aliquid de ratione dicendi componerem, diu sum equidem reluctatus, quod auctores utriusque linguae clarissimos non ignorabam multa quae ad hoc opus pertinerent diligentissime scripta posteris reliquisse. sed qua ego ex causa faciliorem mihi veniam 2 10 meae deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quod inter diversas opiniones priorum et quasdam etiam inter se contrarias difficilis esset electio, ut mihi si non inveniendi nova, at certe iudicandi de veteribus iniungere laborem non iniuste viderentur. quamvis autem 3 15 non tam me vinceret praestandi quod exigebatur fiducia quam negandi verecundia, latius se tamen aperiente materia plus quam inponebatur oneris sponte suscepi, simul ut pleniore obsequio demererer amantissimos mei, simul ne vulgarem viam ingressus alienis demum vestigiis in- 20 sisterem. nam ceteri fere, qui artem orandi litteris tradi- 4 derunt, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere doctrinae summam in eloquentia manum inponerent, sive contemnentes tamquam parva quae prius discimus studia, sive non ad suum pertinere officium opinati, quando di- 25 visae professionum vices essent, seu, quod proximum vero, nullam ingenii sperantes gratiam circa res etiamsi ne-

---

22 in *incl Halm, def Goldbacher coll* X 1, 97

cessarias, procul tamen ab ostentatione positas, ut operum
5 fastigia spectantur, latent fundamenta. ego cum existimem
nihil arti oratoriae alienum sine quo fieri non posse
oratorem fatendum est, nec ad ullius rei summam nisi
praecedentibus initiis perveniri, ad minora illa, sed quae 5
si neglegas, non sit maioribus locus, demittere me non
recusabo nec aliter quam si mihi tradatur educandus
6 orator, studia eius formare ab infantia incipiam. quod
opus, Marcelle Vitori, tibi dicamus, quem cum amicissi-
mum nobis tum eximio litterarum amore flagrantem non 10
propter haec modo, quamquam sint magna, dignissimum
hoc mutuae inter nos caritatis pignore iudicabamus, sed
quod erudiendo Getae tuo, cuius prima aetas manifestum
iam ingenii lumen ostendit, non inutiles fore libri vide-
bantur, quos ab ipsis dicendi velut incunabulis per omnis 15
quae modo aliquid oratori futuro conferant artis ad sum-
7 mam eius operis perducere destinabamus, atque eo magis,
quod duo iam sub nomine meo libri ferebantur artis rhe-
toricae neque editi a me neque in hoc comparati. nam-
que alterum sermonem per biduum habitum pueri, quibus 20
id praestabatur, exceperant, alterum pluribus sane diebus.
quantum notando consequi potuerant, interceptum boni
iuvenes, sed nimium amantes mei temerario editionis
8 honore vulgaverant. quare in his quoque libris erunt
eadem aliqua, multa mutata, plurima adiecta, omnia vero 25
compositiora et quantum nos poterimus elaborata.

9 Oratorem autem instituimus illum perfectum, qui esse
nisi vir bonus non potest, ideoque non dicendi modo ex-
imiam in eo facultatem, sed omnis animi virtutes exigimus.
10 neque enim hoc concesserim, rationem rectae honestaeque 30
vitae, ut quidam putaverunt, ad philosophos relegandam,
cum vir ille vere civilis et publicarum privatarumque
rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis
urbes, fundare legibus, emendare iudiciis possit, non alius
11 sit profecto quam orator. quare, tametsi me fateor usurum 35

---

9 Vitori *Mommsen:* vitor * ***A*** victori *rell* 17 *incipit* ***Bg***
22 boni] bini ***ATS***

quibusdam quae philosophorum libris continentur, tamen
ea iure vereque contenderim esse operis nostri proprieque
ad artem oratoriam pertinere. an, si frequentissime de **12**
iustitia, fortitudine, temperantia ceterisque similibus dis-
5 serendum est, adeo ut vix ulla possit causa reperiri, in
quam non aliqua ex his incidat quaestio, eaque omnia
inventione atque elocutione sunt explicanda, dubitabitur,
ubicumque vis ingenii et copia dicendi postulatur, ibi
partes oratoris esse praecipuas? fueruntque haec, ut Cicero **13**
10 apertissime colligit, quemadmodum iuncta natura, sic
officio quoque copulata, ut idem sapientes atque elo-
quentes haberentur. scidit deinde se studium, atque inertia
factum est ut artes esse plures viderentur. nam ut primum
lingua esse coepit in quaestu institutumque eloquentiae
15 bonis male uti, curam morum qui diserti habebantur reli-
querunt: ea vero destituta infirmioribus ingeniis velut **14**
praedae fuit. inde quidam contempto bene dicendi labore
ad formandos animos statuendasque vitae leges regressi
partem quidem potiorem, si dividi posset, retinuerunt,
20 nomen tamen sibi insolentissimum adrogaverunt, ut soli
studiosi sapientiae vocarentur. quod neque summi impera-
tores neque in consiliis rerum maximarum ac totius ad-
ministratione rei publicae clarissime versati sibi umquam
vindicare sunt ausi: facere enim optima quam promittere
25 maluerunt. ac veterum quidem sapientiae professorum **15**
multos et honesta praecepisse et, ut praeceperint, etiam
vixisse facile concesserim: nostris vero temporibus sub
hoc nomine maxima in plerisque vitia latuerunt. non
enim virtute ac studiis ut haberentur philosophi labora-
30 bant, sed vultum et tristitiam et dissentientem a ceteris
habitum pessimis moribus praetendebant. haec autem quae **16**
velut propria philosophiae adseruntur, passim tractamus
omnes. quis enim non de iusto, aequo ac bono, modo
non et vir pessimus, loquitur? quis non etiam rusticorum

---

9 *De Orat. III 15 sq*

---

33 modo non et *i. e.* μόνον οὐχὶ καί

aliqua de causis naturalibus quaerit? nam verborum proprietas ac differentia omnibus, qui sermonem curae habent,
17 debet esse communis. sed ea et sciet optime et eloquetur orator: qui si fuisset aliquando perfectus, non a philosophorum scholis virtutis praecepta peterentur. nunc ne- 5
○ cesse est ad eos [aliquando] auctores recurrere, qui desertam, ut dixi, partem oratoriae artis, meliorem praesertim, occupaverunt, et velut nostrum reposcere, non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse
18 doceamus. sit igitur orator vir talis, qualis vere sapiens 10 appellari possit, nec moribus modo perfectus (nam id mea quidem opinione, quamquam sunt qui dissentiant, satis non est), sed etiam scientia et omni facultate dicendi.
19 qualis fortasse nemo adhuc fuerit, sed non ideo minus nobis ad summa tendendum est: quod fecerunt plerique 15 veterum, qui etsi nondum quemquam sapientem repertum
20 putabant, praecepta tamen sapientiae tradiderunt. nam est certe aliquid consummata eloquentia neque ad eam pervenire natura humani ingenii prohibet. quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur, 20 quam qui praesumpta desperatione quo velint evadendi protinus circa ima substiterint.

21 Quo magis impetranda erit venia, si ne minora quidem illa, verum operi quod instituimus necessaria praeteribo. nam liber primus ea, quae sunt ante officium 25 rhetoris, continebit. secundo prima apud rhetorem elementa et quae de ipsa rhetorices substantia quaeruntur
22 tractabimus. quinque deinceps inventioni (nam huic et dispositio subiungitur), quattuor elocutioni, in cuius partem memoria ac pronuntiatio veniunt, dabuntur. unus accedet, 30 in quo nobis orator ipse informandus est: ubi, qui mores eius, quae in suscipiendis, discendis, agendis causis ratio, quod eloquentiae genus, quis agendi debeat esse finis, quae post finem studia, quantum nostra valebit infirmitas, dis-
23 seremus. his omnibus admiscebitur, ut quisque locus postu- 35

---

6 aliquando *del Spalding* 31 ubi *idem:* ut *libri* u *in ras A*

labit, docendi ratio, quae non eorum modo scientia, quibus solis quidam nomen artis dederunt, studiosos instruat et, ut sic dixerim, ius ipsum rhetorices interpretetur, sed alere facundiam, vires augere eloquentiae possit. nam 24
5 plerumque nudae illae artes nimiae subtilitatis adfectatione frangunt atque concidunt quidquid est in oratione generosius, et omnem sucum ingenii bibunt et ossa detegunt, quae ut esse et adstringi nervis suis debent, sic corpore operienda sunt. ideoque nos non particulam illam, 25
sicuti plerique, sed quidquid utile ad instituendum oratorem putabamus, in hos duodecim libros contulimus, breviter omnia demonstraturi: nam si quantum de quaque re dici potest persequamur, finis operis non reperietur. illud 26 tamen in primis testandum est, nihil praecepta atque artes
15 valere nisi adiuvante natura. quapropter ei, cui deerit ingenium, non magis haec scripta sint, quam de agrorum cultu sterilibus terris. sunt et alia ingenita cuique adiu- 27 menta, vox, latus patiens laboris, valetudo, constantia, decor. quae si modica obtigerunt, possunt ratione ampliari,
20 sed nonnumquam ita desunt, ut bona etiam ingenii studiique corrumpant: sicut et haec ipsa sine doctore perito, studio pertinaci, scribendi legendi dicendi multa et continua exercitatione per se nihil prosunt.

[QUEM AD MODUM PRIMA ELEMENTA TRADENDA SUNT.]

25 I. Igitur nato filio pater spem de illo primum quam optimam capiat: ita diligentior a principiis fiet. falsa enim est querella, paucissimis hominibus vim percipiendi quae tradantur esse concessam, plerosque vero laborem ac tempora tarditate ingenii perdere. nam contra plures reperias
30 et faciles in excogitando et ad discendum promptos. quippe id est homini naturale, ac sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad saevitiam ferae gignuntur, ita nobis propria est mentis agitatio atque sollertia, unde origo animi caelestis creditur. hebetes vero et indociles non magis 2
35 secundum naturam hominis eduntur quam prodigiosa cor-

---

5 nimiae *A*: nimia *rell*

pora et monstris insignia, sed hi pauci admodum fuerunt argumentum, quod in pueris elucet spes plurimorum: quae cum emoritur aetate, manifestum est non naturam defecisse, sed curam. 'praestat tamen ingenio alius alium.'
3 concedo, sed plus efficiet aut minus: nemo reperitur, qui 5 sit studio nihil consecutus. hoc qui perviderit, protinus ut erit parens factus, acrem, quam maxime datur, curam spei futuri oratoris impendat.

Ante omnia ne sit vitiosus sermo nutricibus: quas, si
4 fieri posset, sapientes Chrysippus optavit, certe quantum 10 res pateretur, optimas eligi voluit. et morum quidem in his haud dubie prior ratio est, recte tamen etiam loquantur.
5 has primum audiet puer, harum verba effingere imitando conabitur. et natura tenacissimi sumus eorum, quae rudibus animis percepimus: ut sapor quo nova imbuas ⟨vasa⟩ 15 durat, nec lanarum colores, quibus simplex ille candor mutatus est, elui possunt. et haec ipsa magis pertinaciter haerent quae deteriora sunt. nam bona facile mutantur in peius: quando in bonum verteris vitia? non adsuescat ergo, ne dum infans quidem est, sermoni qui dediscendus sit. 20

6 In parentibus vero quam plurimum esse eruditionis optaverim. nec de patribus tantum loquor: nam Gracchorum eloquentiae multum contulisse accepimus Corneliam matrem, cuius doctissimus sermo in posteros quoque est epistulis traditus. et Laelia C. filia reddidisse in loquendo 25 paternam elegantiam dicitur, et Hortensiae Q. filiae oratio apud triumviros habita legitur non tantum in sexus
7 honorem. nec tamen ii, quibus discere ipsis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant, sed sint propter hoc ipsum ad cetera magis diligentes. 30

De pueris, inter quos educabitur ille huic spei desti-
8 natus, idem quod de nutricibus dictum sit. de paedagogis hoc amplius, ut aut sint eruditi plane, quam primam

10 frg. 734 Arnim

15 vasa *add Becher* 18 quae *T*[2]*MPSV*: quo *rell* 19 quando *A def Kiderlin:* num quando *S* nam quando *BgM* nunc quando *ex* numquam *P* namque quando *V* 33 plane] plene *A*[1]

esse curam velim, aut se non esse eruditos sciant. nihil est peius iis, qui paulum aliquid ultra primas litteras progressi falsam sibi scientiae persuasionem induerunt. nam et cedere praecipiendi partibus indignantur et velut 5 iure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim saevientes stultitiam suam perdocent. nec minus error eorum nocet moribus, **9** si quidem Leonides Alexandri paedagogus, ut a Babylonio Diogene traditur, quibusdam eum vitiis imbuit, quae ro-10 bustum quoque et iam maximum regem ab illa institutione puerili sunt persecuta.

Si cui multa videor exigere, cogitet oratorem institui, **10** rem arduam etiam cum ei formando nihil defuerit, praeterea plura ac difficiliora superesse: nam et studio per-15 petuo et praestantissimis praeceptoribus et plurimis di- □ sciplinis opus est. quapropter praecipienda sunt optima, **11** quae si quis gravabitur, non rationi defuerint, sed homini. si tamen non continget quales maxime velim nutrices, pueros, paedagogos habere, at unus certe sit adsiduus loquendi non ○ 20 inperitus, qui, si qua erunt ab his praesente alumno dicta vitiose, corrigat protinus nec insidere illi sinat, dum tamen intellegatur id, quod prius dixi, bonum esse, hoc remedium.

A sermone Graeco puerum incipere malo, quia Latinum, **12** qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet, 25 simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est, unde et nostrae fluxerunt. non tamen hoc adeo super- **13** stitiose fieri velim, ut diu tantum Graece loquatur aut discat, sicut plerisque moris est. hoc enim accidunt et oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti et ser-30 monis, cui cum Graecae figurae adsidua consuetudine haeserunt, in diversa quoque loquendi ratione pertinacissime durant. non longe itaque Latina subsequi debent et cito **14** ○ pariter ire. ita fiet ut, cum aequali cura linguam utramque tueri coeperimus, neutra alteri officiat.

---

9 frag. 51 Arnim

---

17 defuerit *BgVMPS* 28 hoc] hinc *PV*

15 Quidam litteris instituendos, qui minores septem annis essent, non putaverunt, quod illa primum aetas et intellectum disciplinarum capere et laborem pati posset. in qua sententia Hesiodum esse plurimi tradunt, qui ante grammaticum Aristophanen fuerunt. nam is primum ὑποθήκας, in quo libro scriptum hoc invenitur, negavit esse 5
16 huius poetae. sed alii quoque auctores, inter quos Eratosthenes, idem praeceperunt. melius autem, qui nullum tempus vacare cura volunt, ut Chrysippus. nam is, quamvis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque 10 iam formandam quam optimis institutis mentem infantium
17 iudicat. cur autem non pertineat ad litteras aetas, quae ad mores iam pertinet? neque ignoro toto illo, de quo loquor, tempore vix tantum effici, quantum conferre unus postea possit annus, sed tamen mihi, qui dissenserunt, 15 videntur non tam discentibus in hac parte quam docentibus
18 pepercisse. quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt (faciant enim aliquid necesse est)? aut cur hoc quantulumcumque est usque ad septem annos lucrum fastidiamus? nam certe quamlibet parvum sit, quod contulerit 20 aetas prior, maiora tamen aliqua discet puer ipso illo
19 anno, quo minora didicisset. hoc per singulos prorogatum in summam proficit, et, quantum in infantia praesumptum est temporis, adulescentiae adquiritur. idem etiam de sequentibus annis praeceptum sit, ne, quod cuique di- 25 scendum est, sero discere incipiat. non ergo perdamus primum statim tempus, atque eo minus, quod initia litterarum sola memoria constant, quae non modo iam est in parvis, sed tum etiam tenacissima est.

20 Nec sum adeo aetatium inprudens, ut instandum pro- 30 tinus teneris acerbe putem exigendamque plane operam. nam id in primis cavere oportebit, ne studia qui amare nondum potest, oderit et amaritudinem semel perceptam

---

4 frg. 173 Rz — 9 frg. 733

---

5 primum *A*: primus *rell* 22 singulos: annos *add. variis locis* ***abPV*** 31 plenam operam *edd quaedam*

etiam ultra rudes annos reformidet. lusus hic sit, et
rogetur et laudetur et numquam non scisse se gaudeat,
aliquando ipso nolente doceatur alius, cui invideat, con-
tendat interim et saepius vincere se putet: praemiis etiam,
5 quae capit illa aetas, evocetur.

Parva docemus oratorem instituendum professi, sed est 21
sua etiam studiis infantia, et ut corporum mox fortissi-
morum educatio a lacte cunisque initium ducit, ita futurus
eloquentissimus edidit aliquando vagitum et loqui primum
10 incerta voce temptavit et haesit circa formas litterarum.
nec si quid discere satis non est, ideo nec necesse est.
quodsi nemo reprehendit patrem, qui haec non neglegenda 22
in suo filio putet, cur inprobetur, si quis ea, quae domi
suae recte faceret, in publicum promit? atque eo magis,
15 quod minora etiam facilius minores percipiunt, et ut cor-
pora ad quosdam membrorum flexus formari nisi tenera
non possunt, sic animos quoque ad pleraque duriores
robur ipsum facit. an Philippus Macedonum rex Alexandro 23
filio suo prima litterarum elementa tradi ab Aristotele
20 summo eius aetatis philosopho voluisset, aut ille susce-
pisset hoc officium, si non studiorum initia et a perfec-
tissimo quoque optime tractari et pertinere ad summam
credidisset? fingamus igitur Alexandrum dari nobis, in- 24
positum gremio, dignum tanta cura infantem (quamquam
25 suus cuique dignus est): pudeatne me in ipsis statim ele-
mentis etiam brevia docendi monstrare compendia? neque
enim mihi illud saltem placet, quod fieri in plurimis video,
ut litterarum nomina et contextum prius quam formas
parvuli discant. obstat hoc agnitioni earum, non inten- 25
30 dentibus mox animum ad ipsos ductus, dum antecedentem
memoriam secuntur. quae causa est praecipientibus, ut
etiam, cum satis adfixisse eas pueris recto illo, quo primum
scribi solent, contextu videntur, retro agant rursus et
varia permutatione turbent, donec litteras qui instituuntur,

2 scisse ***PV***: fecisse ***ABgM*** 22 quoque] orum ***A***[1] horum ***A***[2] *ortum ex eo quod antecedit* studi-orum

facie norint, non ordine. quapropter optime sicut homi-
26 num pariter et habitus et nomina edocebuntur. sed quod
in litteris obest, in syllabis non nocebit. non excludo
autem, id quod est motum irritandae ad discendum in-
fantiae gratia, eburneas etiam litterarum formas in lusum 5
offerre, et si quid aliud, quo magis illa aetas gaudeat,
inveniri potest, quod tractare, intueri, nominare iucun-
dum sit.

27 Cum vero iam ductus sequi coeperit, non inutile erit
eas tabellae quam optime insculpi, ut per illos velut 10
sulcos ducatur stilus. nam neque errabit, quemadmodum
in ceris (continebitur enim utrimque marginibus neque
extra praescriptum egredi poterit), et celerius ac saepius
sequendo certa vestigia firmabit articulos neque egebit
adiutorio manum suam manu super inposita regentis. 15
28 non est aliena res, quae fere ab honestis neglegi solet,
cura bene ac velociter scribendi. nam cum sit in studiis
praecipuum, quoque solo verus ille profectus et altis radi-
cibus nixus paretur, scribere ipsum, tardior stilus cogita-
tionem moratur, rudis et confusus intellectu caret: unde 20
29 sequitur alter dictandi quae transferenda sunt labor. quare
cum semper et ubique, tum praecipue in epistulis secretis
et familiaribus delectabit ne hoc quidem neglectum reli-
quisse.

30 Syllabis nullum compendium est: perdiscendae omnes 25
nec, ut fit plerumque, difficillima quaeque earum diffe-
31 renda, ut in nominibus scribendis deprehendantur. quin
immo ne primae quidem memoriae temere credendum:
repetere et diu inculcare fuerit utilius et in lectione quo-
que non properare ad continuandam eam vel adcelerandam, 30
nisi cum inoffensa atque indubitata litterarum inter se
coniunctio suppeditare sine ulla cogitandi saltem mora
poterit. tunc ipsis syllabis verba conplecti et his sermonem
32 conectere incipiat: incredibile est, quantum morae lectioni

---

2 ⟨litterarum⟩ pariter *Vollmer* 4 motum] notum *libri cf* III 1, 8 IV 1, 29 VII 4, 37 6 vel si *BgPV* 19 ipsam *A*

festinatione adiciatur. hinc enim accidit dubitatio, intermissio, repetitio plus quam possunt audentibus, deinde cum errarunt, etiam iis quae iam sciunt diffidentibus. certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta, et diu 33
5 lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. nam prospicere in dextrum, quod omnes praecipiunt, et 34 providere non rationis modo, sed usus quoque est, quoniam sequentia intuenti priora dicenda sunt, et, quod difficillimum est, dividenda intentio animi, ut aliud voce,
10 aliud oculis agatur. illud non paenitebit curasse, cum scribere nomina puer, quemadmodum moris est, coeperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus et forte occurrentibus perdat. protinus enim potest interpretationem linguae 35 secretioris, quas Graeci γλώσσας vocant, dum aliud agitur,
15 ediscere et inter prima elementa consequi rem postea proprium tempus desideraturam. et quoniam circa res adhuc tenues moramur, ii quoque versus, qui ad imitationem scribendi proponentur, non otiosas velim sententias habeant, sed honestum aliquid monentis. prosequitur haec 36
20 memoria in senectutem et inpressa animo rudi usque ad mores proficiet. etiam dicta clarorum virorum et electos ex poetis maxime (namque eorum cognitio parvis gratior est) locos ediscere inter lusum licet. nam et maxime necessaria est oratori, sicut suo loco dicam, memoria et
25 ea praecipue firmatur atque alitur exercitatione et in his, de quibus nunc loquimur, aetatibus, quae nihildum ipsae generare ex se queunt, prope sola est, quae iuvari cura docentium possit. non alienum fuerit exigere ab his aeta- 37 tibus, quo sit absolutius os et expressior sermo, ut nomina
30 quaedam versusque adfectatae difficultatis ex pluribus et asperrime coeuntibus inter se syllabis catenatos et veluti confragosos quam citatissime volvant: χαλινοί Graece vocantur. res modica dictu, qua tamen omissa multa linguae vitia, nisi primis eximuntur annis, inemendabili in poste-
35 rum pravitate durantur.

---

35 durentur *Pb*

[VTILIVS DOMI AN IN SCHOLIS ERUDIANTUR.]

1 II. Sed nobis iam paulatim adcrescere puer et exire de gremio et discere serio incipiat. hoc igitur potissimum loco tractanda quaestio est, utiliusne sit domi atque intra privatos parietes studentem continere, an frequentiae scho- 5
2 larum et velut publicis praeceptoribus tradere. quod quidem cum iis, a quibus clarissimarum civitatium mores sunt instituti, tum eminentissimis auctoribus video placuisse. non est tamen dissimulandum, esse nonnullos, qui ab hoc prope publico more privata quadam persuasione dis- 10 sentiant. hi duas praecipue rationes sequi videntur: unam, quod moribus magis consulant fugiendo turbam hominum eius aetatis, quae sit ad vitia maxime prona, unde causas turpium factorum saepe extitisse utinam falso iactaretur: alteram, quod, quisquis futurus est ille praeceptor, libe- 15 ralius tempora sua inpensurus uni videtur quam si eadem
3 in pluris partiatur. prior causa prorsus gravis: nam si studiis quidem scholas prodesse, moribus autem nocere constaret, potior mihi ratio vivendi honeste quam vel optime dicendi videretur. sed mea quidem sententia iuncta 20 ista atque indiscreta sunt: neque enim esse oratorem nisi bonum virum iudico et fieri, etiam si potest, nolo. de hac re igitur prius.

4 Corrumpi mores in scholis putant: nam et corrumpuntur interim, sed domi quoque, et sunt multa eius rei 25 exempla, tam hercule, quam conservatae sanctissime utrobique opinionis. natura cuiusque totum curaque distat. da mentem ad peiora facilem, da neglegentiam formandi custodiendique in aetate prima pudoris, non minorem flagitiis occasionem secreta praebuerint. nam et potest 30 turpis esse domesticus praeceptor, nec tutior inter servos malos quam ingenuos parum modestos conversatio est.

---

6 velut] vel *Vollmer* | publicis: *sic* ***A*** *quoque sed* blicis *in ras* ***A***[2] publicatis ***NBg***[1], *in quo* publicitus *delitescere videtur;* pulpitis praeceptoris *ci Schoell* 22 posset *Badius* 26 hercule *cf Taciti Dial. 8, 28 et 21, 23 (Becher)* perdite ***V***, ***P***[2] *in ras;* laesae hercule *edd pleraeque veteres ex codd*

at si bona ipsius indoles, si non caeca ac sopita parentium 5
socordia est, et praeceptorem eligere sanctissimum quem-
que, cuius rei praecipua prudentibus cura est, et di-
sciplinam, quae maxime severa fuerit, licet et nihilo minus
5 amicum gravem virum aut fidelem libertum lateri filii
sui adiungere, cuius adsiduus comitatus etiam illos meli-
ores faciat, qui timebantur.

Facile erat huius metus remedium. utinam liberorum 6
nostrorum mores non ipsi perderemus! infantiam statim
10 deliciis solvimus. mollis illa educatio, quam indulgentiam
vocamus, nervos omnes mentis et corporis frangit. quid
non adultus concupiscet, qui in purpuris repit? nondum
prima verba exprimit, iam coccum intellegit, iam con- □
chylium poscit. ante palatum eorum quam os instituimus. 7
15 in lecticis crescunt: si terram attigerunt, e manibus utrim-
que sustinentium pendent. gaudemus, si quid licentius
dixerint: verba ne Alexandrinis quidem permittenda deli-
ciis risu et osculo excipimus. nec mirum: nos docuimus,
ex nobis audiunt, nostras amicas, nostros concubinos vident, 8
20 omne convivium obscaenis canticis strepit, pudenda dictu
spectantur. fit ex his consuetudo, inde natura. discunt
haec miseri, antequam sciant vitia esse: inde soluti ac
fluentes non accipiunt ex scholis mala ista, sed in scholas
adferunt.

25 'Verum in studiis magis vacabit unus uni.' ante omnia
nihil prohibet esse illum nescio quem unum etiam cum
eo, qui in scholis eruditur. sed etiamsi iungi utrumque
non posset, lumen tamen illud conventus honestissimi
tenebris ac solitudini praetulissem: nam optimus quisque
30 praeceptor frequentia gaudet ac maiore se theatro dignum
putat. at fere minores ex conscientia suae infirmitatis 10
haerere singulis et officio fungi quodam modo paedago-
gorum non indignantur. sed praestet alicui vel gratia vel 11
pecunia vel amicitia, ut doctissimum atque incomparabilem
35 magistrum domi habeat, non tamen ille totum in uno

4 *incipit* **Bn**   7 timebuntur **B**   35 non **APb**: num **Bn** ū **Bg**

diem consumpturus est. aut potest esse ulla tam perpetua discentis intentio, quae non ut visus oculorum obtutu continuo fatigetur, cum praesertim multo plus secreti tem-
12 poris studia desiderent? neque enim scribenti, ediscenti, cogitanti praeceptor adsistit: quorum aliquid agentibus 5 cuiuscumque interventus inpedimento est. lectio quoque non omnis nec semper praeeunte vel interpretante eget: quando enim tot auctorum notitia contingeret? modicum ergo tempus est, quo in totum diem velut opus ordinetur.
13 ideoque per plures ire possunt etiam quae singulis tra- 10 denda sunt. pleraque vero hanc condicionem habent, ut eadem voce ad omnis simul perferantur. taceo de partitionibus et declamationibus rhetorum, quibus certe quantuscumque adhibeatur numerus, tamen unusquisque totum
14 feret. non enim vox illa praeceptoris ut cena minus pluri- 15 bus sufficit, sed ut sol universis idem lucis calorisque largitur. grammaticus quoque si de loquendi ratione disserat, si quaestiones explicet, historias exponat, poemata
15 enarret, tot illa discent, quot audient. 'at enim emendationi praelectionique numerus obstat.' sit incommodum 20 (nam quid fere undique placet?): mox illud comparabimus commodis.

'Nec ego tamen eo mitti puerum volo, ubi neglegatur.' sed neque praeceptor bonus maiore se turba, quam ut sustinere eam possit, oneraverit, et in primis ea ha- 25 benda cura est, ut is omni modo fiat nobis familiariter amicus nec officium in docendo spectet, sed adfectum.
16 ita numquam erimus in turba. nec sane quisquam litteris saltem leviter imbutus eum, in quo studium ingeniumque perspexerit, non in suam quoque gloriam peculiariter 30 fovebit. sed ut fugiendae sint magnae scholae (cui ne ipsi quidem rei adsentior, si ad aliquem merito concurritur), non tamen hoc eo valet, ut fugiendae sint omnino scholae. aliud est enim vitare eas, aliud eligere.

17 Et si refutavimus, quae contra dicuntur, iam expli- 35

---

28 numquam | non A

cemus quid ipsi sequamur. ante omnia futurus orator, cui 18
in maxima celebritate et in media rei publicae luce viven-
dum est, adsuescat iam a tenero non reformidare homines
neque illa solitaria et velut umbratica vita pallescere.
5 excitanda mens et attollenda semper est, quae in eius
modi secretis aut languescit et quendam velut in opaco
situm ducit, aut contra tumescit inani persuasione: necesse
est enim nimium tribuat sibi, qui se nemini conparat.
deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole et 19
10 omnia nova offendit, ut qui solus didicerit quod inter
multos faciendum est. mitto amicitias, quae ad senectutem 20
usque firmissime durant religiosa quadam necessitudine
imbutae: neque enim est sanctius sacris isdem quam
studiis initiari. sensum ipsum, qui communis dicitur, ubi
15 discet, cum se a congressu, qui non hominibus solum, sed
mutis quoque animalibus naturalis est, segregarit? adde 21
quod domi ea sola discere potest, quae ipsi praecipientur,
in schola etiam quae aliis. audiet multa cotidie probari,
multa corrigi, proderit alicuius obiurgata desidia, proderit
20 laudata industria, excitabitur laude aemulatio, turpe ducet 22
cedere pari, pulchrum superasse maiores. accendunt omnia
haec animos, et licet ipsa vitium sit ambitio, frequenter
tamen causa virtutum est. non inutilem scio servatum 23
esse a praeceptoribus meis morem, qui cum pueros in
25 classis distribuerant, ordinem dicendi secundum vires in-
genii dabant, et ita superiore loco quisque declamabat,
ut praecedere profectu videbatur: huius rei iudicia prae- 24
bebantur. ea nobis ingens palma, ducere vero classem
multo pulcherrimum. nec de hoc semel decretum erat:
30 tricensimus dies reddebat victo certaminis potestatem.
ita nec superior successu curam remittebat, et dolor victum
ad depellendam ignominiam concitabat. id nobis acriores 25
ad studia dicendi faces subdidisse quam exhortationem
docentium, paedagogorum custodiam, vota parentium, quan-
35 tum animi mei coniectura colligere possum, contenderim.

---

4 umbratili *BP* 5 eius *Ab*, *Vt. p.* 445, 25: huius *BP*

26 sed sicut firmiores in litteris profectus alit aemulatio, ita incipientibus atque adhuc teneris condiscipulorum quam praeceptoris iucundior hoc ipso, quod facilior imitatio est. vix enim se prima elementa ad spem tollere effingendae, quam summam putant, eloquentiae audebunt: proxima 5 amplectentur magis, ut vites arboribus adplicitae inferi-
27 ores prius adprendendo ramos in cacumina evadunt. quod adeo verum est, ut ipsius etiam magistri, si tamen ambitiosis utilia praeferet, hoc opus sit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non statim onerare infirmitatem di- 10 scentium, sed temperare vires suas et ad intellectum
28 audientis descendere. nam ut vascula oris angusti superfusam umoris copiam respuunt, sensim autem influentibus vel etiam instillatis conplentur, sic animi puerorum quantum excipere possint videndum est: nam maiora intellectu 15 velut parum apertos ad percipiendum animos non subi-
29 bunt. utile igitur habere, quos imitari primum, mox vincere velit: ita paulatim et superiorum spes erit. his adicio praeceptores ipsos non idem mentis ac spiritus in dicendo posse concipere singulis tantum praesentibus, quod illa 20
30 celebritate audientium instinctos: maxima enim pars eloquentiae constat animo. hunc a fici, hunc concipere imagines rerum et transformari quodam modo ad naturam eorum, de quibus loquitur, necesse est. is porro quo generosior celsiorque est, hoc maioribus velut organis commo- 25 vetur, ideoque et laude crescit et impetu augetur et ali-
31 quid magnum agere gaudet. est quaedam tacita dedignatio, vim dicendi tantis comparatam laboribus ad unum auditorem demittere: pudet supra modum sermonis attolli. et sane concipiat quis mente vel declamantis habitum vel 30 orantis vocem incessum pronuntiationem, illum denique animi et corporis motum, sudorem, ut alia praeteream, et fatigationem audiente uno: nonne quiddam pati furori simile videatur? non esset in rebus humanis eloquentia, si tantum cum singulis loqueremur. 35

6 amplectuntur ***BP*** 18 velis ***B***, ***A***[1]? 24 loquitur ***AB***: loquimur ***P***

[QVA RATIONE IN PARVIS INGENIA DINOSCANTVR ET QVAE TRACTANDA SINT.]

III. Tradito sibi puero docendi peritus ingenium eius 1 in primis naturamque perspiciet. ingenii signum in parvis 5 praecipuum memoria est: eius duplex virtus, facile percipere et fideliter continere. proximum imitatio: nam id quoque est docilis naturae, sic tamen, ut ea, quae discit, effingat, non habitum forte et ingressum et si quid in peius notabile est. non dabit mihi spem bonae indolis, 2 10 qui hoc imitandi studio petet, ut rideatur. nam probus quoque in primis erit ille vere ingeniosus, alioqui non peius duxerim tardi esse ingenii quam mali. probus autem ab illo segni et iacente plurimum aberit. hic meus quae 3 tradentur non difficulter accipiet, quaedam etiam inter- 15 rogabit: sequetur tamen magis quam praecurret. illud ingeniorum velut praecox genus non temere umquam pervenit ad frugem. hi sunt qui parva facile faciunt et 4 audacia provecti quidquid illud possunt statim ostendunt, possunt autem id demum, quod in proximo est: verba 20 continuant, haec vultu interrito, nulla tardati verecundia proferunt: non multum praestant, sed cito; non subest 5 vera vis nec penitus inmissis radicibus nititur, ut quae summo solo sparsa sunt semina celerius se effundunt et imitatae spicas herbulae inanibus aristis ante messem 25 flavescunt. placent haec annis comparata; deinde stat profectus, admiratio decrescit.

Haec cum animadverterit, perspiciat deinceps, quonam 6 modo tractandus sit discentis animus. sunt quidam, nisi institeris, remissi, quidam imperia indignantur, quosdam 30 continet metus, quosdam debilitat, alios continuatio extundit, in aliis plus impetus facit. mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuvet, qui victus fleat. hic erit alendus ambitu, hunc mordebit obiurgatio, hunc 7 honor excitabit, in hoc desidiam numquam verebor.

4 prospiciet *Bn* perspiciet *in* prospiciet *corr manus antiqua Bg* 15 procurret *B* 23 fundunt *A*

8 Danda est tamen omnibus aliqua remissio, non solum, quia nulla res est, quae perferre possit continuum laborem, atque ea quoque, quae sensu et anima carent, ut servare vim suam possint, velut quiete alterna retenduntur, sed quod studium discendi voluntate, quae cogi non potest, 5
9 constat. itaque et virium plus adferunt ad discendum renovati ac recentes et acriorem animum, qui fere neces-
10 sitatibus repugnat. nec me offenderit lusus in pueris (est et hoc signum alacritatis), neque illum tristem semperque demissum sperare possim erectae circa studia mentis fore, 10 cum in hoc quoque maxime naturali aetatibus illis impetu
11 iaceat. modus tamen sit remissionibus, ne aut odium studiorum faciant negatae aut otii consuetudinem nimiae. sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingeniis non inutiles lusus, cum positis invicem cuiusque generis quae- 15
12 stiunculis aemulantur. mores quoque se inter ludendum simplicius detegunt, modo nulla videatur aetas tam infirma, quae non protinus quid rectum pravumque sit discat, tum vel maxime formanda, cum simulandi nescia est et praecipientibus facillime cedit: frangas enim citius 20
13 quam corrigas quae in pravum induruerunt. protinus ergo, ne quid cupide, ne quid inprobe, ne quid inpotenter faciat, monendus est puer, habendumque in animo semper illud Vergilianum:

adeo in teneris consuescere multum est. 25

14 Caedi vero discentis, quamlibet et receptum sit et Chrysippus non inprobet, minime velim, primum quia deforme atque servile est et certe (quod convenit, si aetatem mutes) iniuria: deinde quod, si cui tam est mens inliberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas 30 ut pessima quaeque mancipia durabitur: postremo quod ne opus erit quidem hac castigatione, si adsiduus studi-

24 Georg. 2, 272   27 frg. 736

1 danda est autem *A*   omnibus *om A*[1]   26 quamlibet id *B* quamquam illud *P* quamlibet *Zumpt*   29 iniuria *P*: iniuriae *AB* iniuria est *Halm*

orum exactor adstiterit. nunc fere neglegentia paedago- 15
gorum sic emendari videtur, ut pueri non facere quae
recta sunt cogantur, sed cur non fecerint puniantur. deni-
que cum parvulum verberibus coegeris, quid iuveni facias,
5 cui nec adhiberi potest hic metus et maiora discenda
sunt? adde quod multa vapulantibus dictu deformia et 16
mox verecundiae futura saepe dolore vel metu acciderunt,
qui pudor frangit animum et abicit atque ipsius lucis
fugam et taedium dictat. iam si minor in eligendis 17
10 custodum et praeceptorum moribus fuit cura, pudet
dicere, in quae probra nefandi homines isto caedendi iure
abutantur, quam det aliis quoque nonnumquam occasionem
hic miserorum metus. non morabor in parte hac: nimium
est quod intellegitur. quare hoc dixisse satis est: in
15 aetatem infirmam et iniuriae obnoxiam nemini debet
nimium licere. nunc quibus instituendus sit artibus qui 18
sic formabitur, ut fieri possit orator, et quae in quaque
aetate incohanda, dicere ingrediar.

[DE GRAMMATICE.]

20 IV. Primus in eo, qui scribendi legendique adeptus 1
erit facultatem, grammaticis est locus. nec refert de Graeco
an de Latino loquar, quamquam Graecum esse priorem
placet: utrique eadem via est. haec igitur professio, cum 2
brevissime in duas partis dividatur, recte loquendi scien-
25 tiam et poetarum enarrationem, plus habet in recessu
quam fronte promittit. nam et scribendi ratio coniuncta 3
cum loquendo est, et narrationem praecedit emendata
lectio, et mixtum his omnibus iudicium est: quo quidem
ita severe sunt usi veteres grammatici, ut non versus
30 modo censoria quadam virgula notare et libros, qui falso
viderentur inscripti, tamquam subditos submovere familia
permiserint sibi, sed auctores alios in ordinem redegerint,
alios omnino exemerint numero. nec poetas legisse satis 4

---

9 deligendis *A* 10 et] vel *A* 21 grammatici *A*
27 loquendi *Madvig* | enarrationem *A*

est: excutiendum omne scriptorum genus non propter
historias modo, sed verba, quae frequenter ius ab aucto-
ribus sumunt. tum neque citra musicen grammatice potest
esse perfecta, cum ei de metris rhythmisque dicendum sit,
nec si rationem siderum ignoret, poetas intellegat, qui, 5
ut alia omittam, totiens ortu occasuque signorum in de-
clarandis temporibus utuntur, nec ignara philosophiae,
cum propter plurimos in omnibus fere carminibus locos
ex intima naturalium quaestionum subtilitate repetitos, tum
vel propter Empedoclea in Graecis, Varronem ac Lucre- 10
tium in Latinis, qui praecepta sapientiae versibus tradi-
5 derunt: eloquentia quoque non mediocri est opus, ut de
unaquaque earum, quas demonstravimus, rerum dicat
proprie et copiose. quo minus sunt ferendi, qui hanc
artem ut tenuem atque ieiunam cavillantur. quae nisi 15
oratoris futuri fundamenta fideliter iecit, quidquid super-
struxeris, corruet: necessaria pueris, iucunda senibus, dulcis
secretorum comes, et quae vel sola omni studiorum in
genere plus habeat operis quam ostentationis.

6 Ne quis igitur tamquam parva fastidiat grammatices 20
elementa, non quia magnae sit operae, consonantes a
vocalibus discernere ipsasque eas in semivocalium nume-
rum mutarumque partiri, sed quia interiora velut sacri
huius adeuntibus apparebit multa rerum subtilitas, quae
non modo acuere ingenia puerilia, sed exercere altissimam 25
7 quoque eruditionem ac scientiam possit. an cuiuslibet
auris est exigere litterarum sonos? non hercule magis
quam nervorum: at grammatici saltem omnes in hanc
descendent rerum tenuitatem, desintne aliquae nobis ne-
cessariae litterae, non cum Graeca scribimus (tum enim 30
8 ab isdem duas mutuamur), sed proprie in Latinis: ut in
his 'servus' et 'vulgus' Aeolicum digammon desideratur,
et medius est quidam u et i litterae sonus (non enim
sic 'optumum' dicimus vel 'optimum') et ⟨in⟩ 'here' neque

2 quae *om* A^1 6 mittam ***B*** 7 utantur ***B*** 16 iecerit
edd ***M*** 18 in ***A*** *teste Muellero: om* ***BP*** 28 at P^1: aut ***AB***P^2
34 vel *Buecheler:* aut A^2 ut A^1***BP*** | opimum ***B*** | in *add Philander*

e plane neque i auditur: an rursus aliae redundent, praeter illam ⟨notam⟩ adspirationis, quae si necessaria est, etiam contrariam sibi poscit, et k, quae et ipsa quorundam nominum nota est, et q, cuius similis effectu specieque, nisi quod paulum a nostris obliquatur, coppa apud Graecos nunc tantum in numero manet, et nostrarum ultima, qua tam carere potuimus, quam psi non quaerimus. atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia 'iam' sicut 'etiam' scribitur et 'quos' ut 'tuos'. at quae ut vocales iunguntur, aut unam longam faciunt, ut veteres scripserunt, qui geminatione earum velut apice utebantur, aut ⟨diphthongum; iungimus autem non plures quam⟩ duas: nisi quis putat etiam ex tribus vocalibus syllabam fieri, si non aliquae officio consonantium fungantur. quaeret hoc etiam, quo modo duabus demum vocalibus in se ipsas coeundi natura sit, cum consonantium nulla nisi alteram frangat. atqui littera i sibi insidit ('coniicit' enim est ab illo 'iacit') et u, quo modo nunc scribitur 'vulgus' et 'servus'. sciat etiam Ciceroni placuisse 'aiio Maiiamque' geminata i scribere: quod si est, etiam iungetur ut consonans. quare discat puer, quid in litteris proprium, quid commune, quae cum quibus cognatio: nec miretur, cur ex 'scamno' fiat 'scabillum' aut a 'pinno', quod est acutum, securis utrimque habens aciem 'bipennis', ne illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis duabus hoc esse nomen existimant, pennas avium dici volunt.

Neque has modo noverit mutationes, quas adferunt declinatio aut praepositio, ut 'secat secuit, cadit excidit, caedit excidit, calcat exculcat' (et fit a 'lavando' 'lautus' et inde rursus 'inlotus' et mille alia), sed et quae rectis

---

19 frg. *K* 18 *M.* cf Vel. Long. (VII) 54, 16

---

2 adspirationis notam *Gibson* 3 ut k *Capperonnier* 4 effectus speciesque ***AP*** 5 coppa *Boherius et Gallaeus:* cappa 7 psi *PPithoeus:* si 9 iam sicut tam scribitur et quos ut cos ***ABP***: *corr Ritschl* 13 duas *libri:* *δίφθογγον* *Ritschl; sententiam restitui* 28 cadit cecidit *Gibson* 29 lautus *Spalding:* lotus 30 mille talia ***A*** | et *om* ***AP***

quoque casibus aetate transierunt. nam ut 'Valesii Fusii'
in 'Valerios Furiosque' venerunt, ita 'arbos, labos, vapos'
□ 14 etiam et 'clamos' ac 'lasis' fuerunt: atque haec ipsa s
littera ab his nominibus exclusa in quibusdam ipsa alteri
successit: nam 'mertare' atque 'pultare' dicebant, quin 'for- 5
deum faedosque' pro aspiratione *f* ut simili littera utentes:
nam contra Graeci adspirare *f* solent, ut pro Fundanio
Cicero testem, qui primam eius litteram dicere non possit,
15 inridet. sed b quoque in locum aliarum dedimus ali-
quando, unde 'Burrus' et 'Bruges' et 'Belena'. nec non 10
eadem fecit ex 'duello bellum', unde 'Duelios' quidam
16 dicere 'Belios' ausi: quid 'stlocum stlitesque'? quid t
litterae cum d quaedam cognatio? quare minus mirum,
si ⟨in⟩ vetustis operibus urbis nostrae et celebribus templis
legantur 'Alexanter' et 'Cassantra'. quid o atque u per- 15
□ mutata invicem? ut 'Hecoba' et 'nutrix Culcidis' et
'Pulixena' scriberentur, ac ne in Graecis id tantum note-
tur, 'dederont' et 'probaveront'. sic Ὀδυσσεύς, quem
17 Ὀλυσσέα fecerant Aeolis, ad 'Ulixem' deductus est. quid?
non e quoque i loco fuit: 'Menerva' et 'leber' et 'ma- 20
gester' et 'Deiove Victore', non 'Diovi Victori'? sed mihi
locum signare satis est: non enim doceo, sed admoneo
docturos. inde in syllabas cura transibit, de quibus in
orthographia pauca adnotabo.

Tum videbit, ad quem hoc pertinet, quot et quae 25
partes orationis, quamquam de numero parum convenit.
18 veteres enim, quorum fuerunt Aristoteles quoque atque
Theodectes, verba modo et nomina et convinctiones

---

8 frg. or. *A*. V, 7 *M*. 27 sq cf Dion. Hal. de comp. 2

---

3 ac lasis] aetatis ***A*** etatis ***P*** ac lases as ***B*** | ipsa *om* ***P***
6 faedosque *Halm:* faedusque ***P*** fredosque ***A*** foedusque ***B*** |
f ut *Christ:* velut ***AP*** vel ***B*** 7 f *Kiderlin:* φ *libri*
11 Duelios ... Belios *A. Mai:* duellos ... bellos 12 stlocum
BP[2] stilocum ***AP***[1] stlocus *Spalding* 14 in *om* ***ABP***: *add*
ed Gryph 16 Culcidis *M. Seyffert:* Culcides *libri* 20 ut Me-
nerva ***P*** *cf* 4, 25. 5, 2. 5, 28. V 10, 12 *etc* 21 deiiove ***M*** di
iove ***P***[1] dii iove ***P***[2]***B*** 28 convinctiones ***P***: coniunctiones ***AB***

tradiderunt, videlicet quod in verbis vim sermonis, in nominibus materiam (quia alterum est quod loquimur, alterum de quo loquimur), in convinctionibus autem complexus eorum esse iudicaverunt: quas coniunctiones a 5 plerisque dici scio, sed haec videtur ex συνδέσμῳ magis propria translatio. paulatim a philosophis ac maxime 19 Stoicis auctus est numerus, ac primum convinctionibus articuli adiecti, post praepositiones: nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtum verbo parti- 10 cipium, ipsis verbis adverbia. noster sermo articulos non desiderat ideoque in alias partes orationis sparguntur, sed accedit superioribus interiectio. alii tamen ex ido- 20 neis dumtaxat auctoribus octo partes secuti sunt, ut Aristarchus et aetate nostra Palaemon, qui vocabulum 15 sive appellationem nomini subiecerunt tamquam speciem eius, at ii, qui aliud nomen, aliud vocabulum faciunt, novem. nihilominus fuerunt, qui ipsum adhuc vocabulum ab appellatione diducerent, ut esset vocabulum corpus visu tactuque manifestum 'domus lectus', appellatio, cui 20 vel alterum deesset vel utrumque 'ventus caelum deus virtus'. adiciebant et adseverationem, ut 'eheu', et tractionem ut 'fasciatim': quae mihi non adprobantur. vocabulum an appellatio dicenda sit προσηγορία et 21 subicienda nomini necne, quia parvi refert, liberum opi- 25 naturis relinquo.

Nomina declinare et verba in primis pueri sciant: 22 neque enim aliter pervenire ad intellectum sequentium possunt. quod etiam monere supervacuum erat, nisi ambitiosa festinatione plerique a posterioribus inciperent, et 30 dum ostentare discipulos circa speciosiora malunt, compendio morarentur. atqui si quis et didicerit satis et (quod 23 non minus deesse interim solet) voluerit docere quae didicit, non erit contentus tradere in nominibus tria genera et ea quae sunt duobus omnibusve communia. nec statim 24

3 complexum *P* 6 tralatio *B* 11 orationis *P*: orationum *AB* 14 Palaemo *B* 15 speciem *Spalding:* species 34 ea quae *AP*: quae *B*

diligentem putabo, qui promiscua, quae ἐπίκοινα dicuntur, ostenderit, in quibus sexus uterque per alterum apparet, aut quae feminina positione mares aut neutrali feminas
25 significant, qualia sunt 'Murena' et 'Glycerium'. scrutabitur ille praeceptor acer atque subtilis origines nomi- 5 num: quae ex habitu corporis 'Rufos' 'Longosque' fecerunt (ubi erit aliud secretius 'Sullae Burri Galbae Plauti Pansae Scauri' talia): quae et ex casu nascentium (hic Agrippa et Opiter et Cordus et Postumus erunt) et ex iis, quae post natos eveniunt, unde 'Vopiscus'. iam 'Cottae 10
26 Scipiones Laenates Serani' sunt ex variis causis. gentes quoque ac loca et alia multa reperias inter nominum causas. in servis iam intercidit illud genus, quod ducebatur a domino, unde 'Marcipores Publiporesque'. quaerat etiam, sitne apud Graecos vis quaedam sexti casus et 15 apud nos quoque septimi. nam cum dico 'hasta percussi', non utor ablativi natura, nec si idem Graece dicam, da-
27 tivi. sed in verbis quoque quis est adeo imperitus ut ignoret genera et qualitates et personas et numeros? litterarii paene ista sunt ludi et trivialis scientiae. iam 20 quosdam illa turbabunt, quae declinationibus non teruntur. nam et quaedam participia an verba an appellationes sint dubitari potest, quia aliud alio loco valent, ut 'tectum'
28 et 'sapiens'. quaedam verba appellationibus similia, ut 'fraudator nutritor'. iam 25

'itur in antiquam silvam'

nonne propriae cuiusdam rationis est? nam quod initium eius invenias? cui simile 'fletur' accipimus aliter, ut

'panditur interea domus omnipotentis Olympi,'

26 Verg. Aen. 6, 179 — 28 Terent. Andr. 129 — 29 Verg. Aen. 10, 1

1 putabo *BP*: eum putabo *Regius* computabo *A* 5 ille *A*: mille *BP* 7 aliquid secretius *Luenemann* | ut Sullae *Sigonius* 8 talia: quae] taliaque *libri* 9 ex *om BP* 11 Serani *edd vett*: sera *ABP* 19 genera et tempora et qu. *Faber* 21 teruntur *ABP*[1]: tenentur *P*[2]*S* 22 an verbi appellationes *BP* 23 tectum *Lane*: lectum

aliter, 'ut totis usque adeo turbatur agris'. est etiam quidam tertius modus, ut 'urbs habitatur', unde et 'campus curritur' et 'mare navigatur'. 'pransus' quoque ac 29 'potus' diversum valet quam indicat. quid quod multa
5 verba non totum declinationis ordinem ferunt? quaedam etiam mutantur, ut 'fero' in praeterito, quaedam tertiae demum personae figura dicuntur, ut 'licet piget', quaedam simile quiddam patiuntur vocabulis in adverbium transeuntibus? nam ut 'noctu' et 'diu', ita 'dictu', 'factu';
10 sunt enim haec quoque verba participalia quidem, non tamen qualia 'dicto factoque'.

V. Iam cum oratio tris habeat virtutes, ut emendata, 1 ut dilucida, ut ornata sit (quia dicere apte, quod est praecipuum, plerique ornatui subiciunt), totidem vitia,
15 quae sunt supra dictis contraria: emendate loquendi regulam, quae grammatices prior pars est, examinet. haec 2 exigitur verbis aut singulis aut pluribus. verba nunc generaliter accipi volo: nam duplex eorum intellectus est, alter, qui omnia, per quae sermo nectitur, significat, ut apud
20 Horatium:

'verbaque provisam rem non invita sequentur';

alter, in quo est una pars orationis 'lego scribo': quam vitantes ambiguitatem quidam dicere maluerunt voces, locutiones, dictiones. singula sunt aut nostra aut pere- 3
25 grina, aut simplicia aut composita, aut propria aut translata, aut usitata aut ficta.

Uni verbo vitium saepius quam virtus inest. licet enim dicamus aliquod proprium, speciosum, sublime, nihil tamen horum nisi in complexu loquendi serieque contingit:
30 laudamus enim verba rebus bene accommodata. sola est 4 quae notari possit velut vocalitas, quae εὐφωνία dicitur: cuius in eo dilectus est, ut inter duo, quae idem significant ac tantundem valent, quod melius sonet malis.

---

1 Verg. Ecl. 1, 11 sqq 20 Art. poet. 311

---

8 quae in adv. transeunt *A* 9 et factu *P* factuque *A* 12 cum omnis oratio *A*[2] 25 tralata *B* *et sic plerumque* 28 aliquid *P* 32 delectus *AP*

5 Prima barbarismi ac soloecismi foeditas absit. sed quia interim excusantur haec vitia aut consuetudine aut auctoritate aut vetustate aut denique vicinitate virtutum (nam saepe a figuris ea separare difficile est): ne qua tam lubrica observatio fallat, acriter se in illud tenue dis- 5 crimen grammaticus intendat, de quo nos latius ibi loque-
6 mur, ubi de figuris orationis tractandum erit. interim vitium, quod fit in singulis verbis, sit barbarismus. occurrat mihi forsan aliquis: quid hic promisso tanti operis dignum? aut quis hoc nescit, alios barbarismos scribendo 10 fieri, alios loquendo (quia quod male scribitur, male etiam dici necesse est, quae vitiose dixeris, non utique et scripto peccant)? illud prius adiectione detractione inmutatione transmutatione, hoc secundum divisione com-
7 plexione spatio sono contineri? sed ut parva sint haec, 15 pueri docentur adhuc et grammaticos officii sui commonemus. ex quibus si quis erit plane inpolitus et vestibulum modo artis huius ingressus, intra haec, quae profitentium commentariolis vulgata sunt, consistet, doctiores multa adicient; vel hoc primum, quod barbarismum pluribus 20
8 modis accipimus. unum gente, quale sit, si quis Afrum vel Hispanum Latinae orationi nomen inserat: ut ferrum, quo rotae vinciuntur, dici solet 'cantus', quamquam eo tamquam recepto utitur Persius, sicut Catullus 'ploxenum' circa Padum invenit, et in oratione Labieni (sive illa 25 Corneli Galli est) in Pollionem 'casamo' adsectator e Gallia ductum est: nam 'mastrucam', quod est Sardum,
9 inridens Cicero ex industria dixit. alterum genus barbarismi accipimus, quod fit animi natura, ut is, a quo insolenter quid aut minaciter aut crudeliter dictum sit, 30

---

24 Pers. 5, 71 — Cat. 97, 6 — 28 or. p. Scauro 20 (45 d)

---

9 promissor ***bMS*** *cf Horati artis v 138* 15 spatio *Claussen: om* ***A***[1] aspiratione ***A***[2]***BP*** 20 barbarum ***B*** *probat Claussen* 26 casami affectator ***Ab*** ca(s)samum affectat(or)um ***P***[2]*mg*, *om* ***P***[1] 28 barbari ***B*** *probat Claussen* 29 fiat ***B***

barbare locutus existimatur. tertium est illud vitium 10
barbarismi, cuius exempla vulgo sunt plurima, sibi etiam
quisque fingere potest, ut verbo, cui libebit, adiciat litteram syllabamve vel detrahat aut aliam pro alia aut
5 eandem alio quam rectum est loco ponat. sed quidam 11
fere in iactationem eruditionis sumere illa ex poetis solent
et auctores, quos praelegunt, criminantur. scire autem
debet puer, haec apud scriptores carminum aut venia
digna aut etiam laude duci, potiusque illa docendi erunt
10 minus vulgata. nam duos in uno nomine faciebat bar- 12
barismos Tinga Placentinus, si reprehendenti Hortensio
credimus, 'preculam' pro 'pergula' dicens, et inmutatione,
cum c pro g uteretur, et transmutatione, cum r praeponeret antecedenti. at in eadem vitii geminatione 'Met-
15 tioeo Fufetioeo' dicens Ennius poetico iure defenditur.
sed in prosa quoque est quaedam iam recepta inmutatio. 13
nam Cicero 'Canopitarum exercitum' dicit, ipsi Canobon
vocant, et 'Trasumennum' pro Tarsumenno multi auctores,
etiamsi est in eo transmutatio, vindicaverunt. similiter
20 alia: nam sive est 'adsentior', Sisenna dixit 'adsentio'
multique et hunc et analogian secuti, sive illud verum
est, haec quoque pars consensu defenditur: at ille pexus 14
pinguisque doctor aut illic detractionem aut hic adiectionem
putabit. quid quod quaedam, quae singula procul dubio
25 vitiosa sunt, iuncta sine reprehensione dicuntur? nam et 15
'dua' et 'tre' [pondo] diversorum generum sunt barbarismi, at 'duapondo' et 'trepondo' usque ad nostram
aetatem ab omnibus dictum est, et recte dici Messala
confirmat. absurdum forsitan videatur dicere barbarismum, 16
30 quod est unius verbi vitium, fieri per numeros aut genera
sicut soloecismum: 'scala' tamen et 'scopa' contraque

---

15 Ann. 126 Vahl. — 17 frg. *K* 15 *M.*

---

14 e antecedenti *Badius* 14—15 etieo fufetioeo ***B*** mettioeo et furetioeo *partim in ras* ***A*** metieo *(sed* t *in ras)* suffectieo ***P*** Mettoeoque Fufetioeo *Skutsch, alii alia* 25 nam dua ***P*** 26 pondo ***Ab***: et pondo ***BP*** *del Spalding*

'hordea' et 'mulsa', licet litterarum mutationem detractionem, adiectionem habeant, non alio vitiosa sunt, quam quod pluralia singulariter et singularia pluraliter effe-
17 runtur: et 'gladia' qui dixerunt, genere exciderunt. sed hoc quoque notare contentus sum, ne arti culpa quorun- 5
dam pervicacium perplexae videar et ipse quaestionem addidisse.

Plus exigunt suptilitatis quae accidunt in dicendo vitia, quia exempla eorum tradi scripto non possunt, nisi cum in versus inciderunt, ut divisio 'Europai *A*siai', et 10
ei contrarium vitium, quod *συναίρεσιν* et *ἐπισυναλοιφήν* Graeci vocant, nos complexionem dicimus, qualis est apud P. Varronem

'tum te flagranti deiectum fulmine Phaethon.'

18 nam si esset prosa oratio, easdem litteras enuntiare veris 15
syllabis licebat. praeterea quae fiunt spatio, sive cum syllaba correpta producitur, ut

'Italiam fato profugus'

seu longa corripitur, ut

'unius ob noxam et furias', 20

extra carmen non deprendas, sed nec in carmine vitia
19 ducenda sunt. illa vero non nisi aure exiguntur, quae fiunt per sonos: quamquam per aspirationem, sive adicitur vitiose sive detrahitur, apud nos potest quaeri, an in scripto sit vitium, si h littera est, non nota. cuius 25
20 quidem ratio mutata cum temporibus est saepius. parcissime ea veteres usi etiam in vocalibus, cum 'aedos ircosque' dicebant. diu deinde reservatum, ne consonantibus adspirarent, ut in 'Graccis' et 'triumpis'. erupit brevi tempore nimius usus, ut 'choronae chenturiones praechones' 30

---

18 Aen. 1, 6 — 20 ib 1, 45

---

1 detractionem adiectionem *del Kiderlin* 10 Europai et Asiai *Osann:* europa lais ei ***A*** europae asiae ***B*** europe asie ***P*** 11 *ἐπισυναλοιφήν Birt: συναλιφήν* 12 dicamus ***B*** uocamus ***P*** 19 ut *om* ***AB*** 21 sed *om* ***B*** 22 dicenda ***B*** 25 notata ***P*** 28 servatum ***A*** 29 et in tr. ***A***

adhuc quibusdam inscriptionibus maneant, qua de re Catulli nobile epigramma est. inde durat ad nos usque 21 'vehementer' et 'comprehendere' et 'mihi': nam 'mehe' quoque pro 'me' apud antiquos tragoediarum praecipue 5 scriptores in veteribus libris invenimus.

Adhuc difficilior observatio est per tenores (quos 22 quidem ab antiquis dictos tonores comperi, videlicet declinato a Graecis verbo, qui τόνους dicunt) vel accentus, quas Graeci προσῳδίας vocant, cum acuta et gravis alia 10 pro alia ponuntur, ut in hoc 'Cámillus', si acuitur prima, aut gravis pro flexa, ut 'Céthegus' (et hic prima acuta; 23 nam sic media mutatur), aut flexa pro gravi, † ut apice ○ □ circumducta sequenti, quam ex duabus syllabis in unam cogentes et deinde flectentes dupliciter peccant. sed id 24 15 saepius in Graecis nominibus accidit, ut 'Atreus', quem nobis iuvenibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset, item 'Nerei Tereique'. haec de accentibus tradita. 25

Ceterum scio iam quosdam eruditos, nonnullos etiam 20 grammaticos sic docere ac loqui, ut propter vocum quaedam discrimina verbum interim acuto sono finiant, ut in illis

'quae circum litora, circum
piscosos scopulos',

25 ne, si gravem posuerint secundam, 'circus' dici videatur, 26 non 'circuitus'. itemque cum 'quale' interrogantes gravi, conparantes acuto tenore concludunt, quod tamen in adverbiis fere solis ac pronominibus vindicant, in ceteris veterem legem secuntur. mihi videtur condicionem mutare, 27 30 quod his locis verba coniungimus. nam cum dico 'circum litora', tamquam unum enuntio dissimulata distinctione,

---

2 Cat. 81 — 23 Aen. 4, 254

---

3 mehe *a*: mehi *A* mee *BP* 7 videlicet *A*: ut videlicet *BP* 8 τόνον *BP* 12 aut apice *AP* ut *B* ut Marcipor *Birt, alii alia* 15 Atrei *Osann* 26 item quantum quale *P*

itaque tamquam in una voce una est acuta, quod idem accidit in illo

Troiae qui primus ab óris.

28 evenit, ut metri quoque condicio mutet accentum:

pecudes pictaeque volúcres. 5

nam 'volucres' media acuta legam, quia, etsi natura brevis, tamen positione longa est, ne faciat iambum, quem non **29** recipit versus herous. separata vero haec a praecepto nostro non recedent, aut si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur. cuius difficilior apud Graecos observatio est, 10 quia plura illis loquendi genera, quas διαλέκτους vocant, et quod alias vitiosum, interim alias rectum est. apud **30** nos vero brevissima ratio. namque in omni voce acuta intra numerum trium syllabarum continetur, sive eae sunt in verbo solae sive ultimae, et in iis aut proxima extre- 15 mae aut ab ea tertia. trium porro, de quibus loquor, media longa aut acuta aut flexa erit, eodem loco brevis utique gravem habebit sonum, ideoque positam ante se, **31** id est ab ultima tertiam, acuet. est autem in omni voce utique acuta, sed numquam plus una nec umquam ultima, 20 ideoque in disyllabis prior. praeterea numquam in eadem flexa et acuta: itaque neutra cludet vocem Latinam. ea vero, quae sunt syllabae unius, erunt acuta aut flexa, ne **32** sit aliqua vox sine acuta. et illa per sonos accidunt, quae demonstrari scripto non possunt, vitia oris et linguae: 25 ἰωτακισμούς ⟨et μυτακισμούς⟩ et λαβδακισμούς et ἰσχνότητας et πλατεασμούς feliciores fingendis nominibus Graeci vocant, sicut κοιλοστομίαν, cum vox quasi in recessu oris auditur. **33** sunt etiam proprii quidam et inenarrabiles soni, quibus nonnumquam nationes reprendimus. remotis igitur om- 30

---

3 Aen. 1, 1 — 5 Georg. 3, 243, Aen. 4, 525

---

4 accentum, ut ***P*** 8 nostro *om* ***Ab*** 12 alias ***abP***: alia ***AB*** | alias ***AP***: alia ***B*** 22 qui in eadem (quia eadem ***P***) flexa et acuta *post* acuta *repetunt* ***BP***: *om* ***AN*** 26 miotacismus ***Ab*** | et *μυτακισμούς add Claussen et Gertz* 30 deprehendimus *Burman*

nibus, de quibus supra diximus, vitiis erit illa quae vocatur ὀρθοέπεια, id est emendata cum suavitate vocum explanatio: nam sic accipi potest recta.

Cetera vitia omnia ex pluribus vocibus sunt, quorum 34
5 est soloecismus. quamquam circa hoc quoque disputatum est; nam etiam qui conplexu orationis accidere eum confitentur, quia tamen unius emendatione verbi corrigi possit, in verbo esse vitium, non in sermone contendunt, 35 cum, sive 'amarae corticis' seu 'medio cortice' per genus
10 facit soloecismum (quorum neutrum quidem reprehendo, cum sit utriusque Vergilius auctor, sed fingamus utrumlibet non recte dictum), mutatio vocis alterius, in qua vitium erat, rectam loquendi rationem sit redditura, ut 'amari corticis' fiat vel 'media cortice'. quod manifestae
15 calumniae est: neutrum enim vitiosum est separatum, sed conpositione peccatur, quae iam sermonis est. illud eru- 36 ditius quaeritur, an in singulis quoque verbis possit fieri soloecismus, ut si unum quis ad se vocans dicat 'venite', aut si pluris a se dimittens ita loquatur 'abi' aut 'dis-
20 cede'. nec non cum responsum ab interrogante dissentit, ut si dicenti 'quem video?' ita occurras 'ego'. in gestu etiam nonnulli putant idem vitium inesse, cum aliud voce, aliud nutu vel manu demonstratur; huic opinioni neque 37 omnino accedo neque plane dissentio. nam id fateor ac-
25 cidere voce una, non tamen aliter quam si sit aliquid, quod vim alterius vocis optineat, ad quod vox illa referatur: ut soloecismus ex complexu fiat eorum, quibus res significantur et voluntas ostenditur. atque ut omnem effu- 38 giam cavillationem, sit aliquando in uno verbo, numquam
30 in solo verbo. per quot autem et quas accidat species, non satis convenit. qui plenissime, quadripertitam volunt esse rationem nec aliam quam barbarismi, ut fiat adiec-

9 Ecl. 6, 62 — Georg. 2, 74

18 uti si *BP* 20 interrogatione *P* 23 nec omnino *A*[1] 24 id posse fateor *P* 26 refertur *A*[1] 30 per quas *A*

tione 'nam enim, de susum, in Alexandriam', detractione
39 'ambulo viam, Aegypto venio, ne hoc fecit', transmutatione, qua ordo turbatur, 'quoque ego, enim hoc voluit, autem non habuit': ex quo genere an sit 'igitur' initio sermonis positum dubitari potest, quia maximos auctores 5 in diversa fuisse opinione video, cum apud alios sit etiam
40 frequens, apud alios numquam reperiatur. haec tria genera quidam diducunt a soloecismo, et adiectionis vitium πλεονασμόν, detractionis ἔλλειψιν, inversionis ἀναστροφήν vocant: quae si in speciem soloecismi cadat, ὑπερβατόν 10
41 quoque eodem appellari modo posse. inmutatio sine controversia est, cum aliud pro alio ponitur. id per omnes orationis partis deprendimus, frequentissime in verbo, quia plurima huic accidunt, ideoque in eo fiunt soloecismi per genera, tempora, personas, modos, sive cui 'status' eos 15 dici seu 'qualitates' placet, vel sex vel ut alii volunt octo (nam totidem vitiorum erunt formae, in quot species eorum quidque, de quibus supra dictum est, diviseris):
42 praeterea numeros, in quibus nos singularem ac pluralem habemus, Graeci et δυϊκόν. quamquam fuerunt qui nobis 20 quoque adicerent dualem 'scripsere legere': quod evitandae asperitatis gratia mollitum est, ut apud veteres pro 'male mereris' 'male merere', ideoque quod vocant duale in illo solo genere consistit, cum apud Graecos et verbi tota fere ratione et in nominibus deprendatur et sic quoque 25
43 rarissimus sit eius usus, apud nostrorum vero neminem haec observatio reperiatur, quin e contrario

'devenere locos'
et 'conticuere omnes'
et 'consedere duces' 30

---

28 Aen. 1, 365 — 29 ib. 2, 1 — 30 Ovid. Metam. 13, 1

---

1 ut *post* adiectione *add* ***BP*** | nam enim desusum ***AB***: *distinxit Toernebladh* veni de susis ***P*** 8 diducunt ***P***: deducunt ***A*** dicunt ***B*** 10 cadunt ***A*** 15 cui ***P²ab***: quia ***BP¹*** *om.* ***A*** 23 duale ***BP***: dualem ***A*** *sed* ***A¹*** *omisso* in *quod sequitur, ut ex* duale in *conflatum videatur* 24 et in verbi ***ab***

aperte nos doceant nihil horum ad duos pertinere, 'dixere' quoque, quamquam id Antonius Rufus ex diverso ponit exemplum, de pluribus patronis praeco pronuntiet. quid? **44** non Livius circa initia statim primi libri 'tenuere, inquit, arcem Sabini' et mox 'in adversum Romani subiere'? sed quem potius ego quam M. Tullium sequar? qui in Oratore 'non reprendo', inquit, 'scripsere: scripserunt esse verius sentio'. similiter in vocabulis et nominibus fit **45** soloecismus genere, numero, proprie autem casibus, quidquid horum alteri succedet. huic parti subiungantur licet per comparationes et superlationes, itemque in quibus patrium pro possessivo dicitur vel contra. nam vitium **46** quod fit per quantitatem, ut 'magnum peculiolum', erunt qui soloecismum putent, quia pro nomine integro positum sit deminutum: ego dubito an id inproprium potius appellem; significatione enim deerrat: soloecismi porro vitium non est in sensu, sed in conplexu. in participio per genus **47** et casum ut in vocabulo, per tempora ut in verbo, per numerum ut in utroque peccatur. pronomen quoque genus, numerum, casus habet, quae omnia recipiunt huius modi errorem. fiunt soloecismi et quidem plurimi per partis **48** orationis: sed id tradere satis non est, ne ita demum vitium esse credat puer, si pro alia ponatur alia, ut verbum, ubi nomen esse debuerit, vel adverbium, ubi pronomen ac similia. nam sunt quaedam cognata, ut dicunt, **49** id est eiusdem generis, in quibus qui alia specie quam oportet utetur, non minus quam ipso genere permutato deliquerit. nam et 'an' et 'aut' coniunctiones sunt, male **50** tamen interroges 'hic aut ille sit'. et 'ne' ac 'non' adverbia: qui tamen dicat pro illo 'ne feceris' 'non feceris', in idem incidat vitium, quia alterum negandi est, alterum vetandi. hoc amplius 'intro' et 'intus' loci adverbia, 'eo' tamen 'intus' et 'intro sum' soloecismi sunt. eadem in **51**

3 Liv. 1, 12 — 6 c. 47, 157

2 quamquam id *BP*: quod *A* 10 subiungatur *A*

diversitate pronominum, interiectionum, praepositionum accident. est etiam soloecismus in oratione conprensionis unius sequentium ac priorum inter se inconveniens positio.
52 quaedam tamen et faciem soloecismi habent et dici vitiosa non possunt, ut 'tragoedia Thyestes', ut 'ludi Floralia ac 5 Megalensia': quamquam haec sequenti tempore interciderunt numquam aliter a veteribus dicta. schemata igitur nominabuntur, frequentiora quidem apud poetas, sed ora-
53 toribus quoque permissa. verum schema fere habebit aliquam rationem, ut docebimus eo, quem paulo ante pro- 10 misimus, loco, sed hic quoque quod schema vocatur, si ab aliquo per inprudentiam factum erit, soloecismi vitio
54 non carebit. in eadem specie sunt, sed schemate carent, ut supra dixi, nomina feminina quibus mares utuntur, et neutralia quibus feminae. hactenus de soloecismo: neque 15 enim artem grammaticam componere adgressi sumus, sed cum in ordinem incurreret, inhonoratam transire noluimus.

55 Hoc amplius, ut institutum ordinem sequar, verba aut Latina aut peregrina sunt. peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus ut homines, ut instituta etiam 20
56 multa venerunt. taceo de Tuscis et Sabinis et Praenestinis quoque (nam ut eorum sermone utentem Vettium Lucilius insectatur, quem ad modum Pollio reprendit in Livio Patavinitatem): licet omnia Italica pro Romanis habeam.
57 plurima Gallica evaluerunt ut 'raeda' ac 'petorritum', 25 quorum altero tamen Cicero, altero Horatius utitur. et 'mappam' circo quoque usitatum nomen Poeni sibi vindicant, et 'gurdos', quos pro stolidis accipit vulgus, ex
58 Hispania duxisse originem audivi. sed haec divisio mea ad Graecum sermonem praecipue pertinet; nam et maxima 30 ex parte Romanus inde conversus est, et confessis quoque

---

22 frg. 1322 Marx — 26 P. Mil. 10, 28 — Sat. 1, 6, 104; Ep. 2, 1, 192

---

2 accidunt ***BP*** | etiam ***BP***: enim ***A*** 5 ut ludi ***A***[2]: ludi ***A***[1] et ludi ***BP*** 11 hic ***BP***: id ***A*** 22—24 *parenthesin significavi cf Mus. Rhen.* 1905 p. 242 23 deprendit ***B*** deprehendit ***P***

Graecis utimur verbis, ubi nostra desunt, sicut illi a nobis nonnumquam mutuantur. inde illa quaestio exoritur, an eadem ratione per casus duci externa qua nostra conveniat. ac si reperias grammaticum veterum amatorem, 59
5 neget quidquam ex Latina ratione mutandum, quia, cum sit apud nos casus ablativus, quem illi non habent, parum conveniat uno casu nostro, quinque Graecis uti. quin etiam 60 laudet virtutem eorum, qui potentiorem facere linguam Latinam studebant nec alienis egere institutis fatebantur:
10 inde 'Castorem' media syllaba producta pronuntiarunt, quia hoc omnibus nostris nominibus accidebat, quorum prima positio in easdem quas 'Castor' litteras exit, et ut 'Palaemo' ac 'Telamo' et 'Plato' (nam sic eum Cicero quoque appellat) dicerentur retinuerunt, quia Latinum,
15 quod o et n litteris finiretur, non reperiebant. ne in a 61 quidem atque s litteras exire temere masculina Graeca nomina recto casu patiebantur, ideoque et apud Caelium legimus 'Pelia cincinnatus' et apud Messalam 'bene fecit Euthia', et apud Ciceronem 'Hermagora', ne
20 miremur, quod ab antiquorum plerisque 'Aenea' ut 'Anchisa' sit dictus. nam si ut 'Maecenas Sufenas Asprenas' 62 dicerentur, genetivo casu non e littera, sed tis syllaba terminarentur. inde Olympo et tyranno acutam syllabam mediam dederunt, quia [duabus longis sequentibus]
25 primam brevem acui noster sermo non patitur. sic gene- 63 tivus 'Ulixi' et 'Achilli' fecit, sic alia plurima. nunc recentiores instituerunt Graecis nominibus Graecas declinationes potius dare, quod tamen ipsum non semper fieri potest. mihi autem placet rationem Latinam sequi, quous-
30 que patitur decor. neque enim iam 'Calypsonem' dixerim ut 'Iunonem', quamquam secutus antiquos C. Caesar utitur

---

19 De inv. 1, 6, 9 et saepius

---

4 sq. *Valerium Probum intellegit* 24 duabus longis sequentibus (inseq. *A*) *del G. Hermann* 30 patietur *Ab*

hac ratione declinandi; sed auctoritatem consuetudo superavit. **64** in ceteris quae poterunt utroque modo non indecenter efferri, qui Graecam figuram sequi malet, non Latine quidem, sed citra reprehensionem loquetur.

65 Simplices voces prima positione, id est natura sua constant, compositae aut praepositionibus subiunguntur, ut 'innocens' (dum ne pugnantibus inter se duabus, quale est 'inperterritus': alioqui possunt aliquando continuari duae, ut 'incompositus reconditus' et quo Cicero utitur 'subabsurdum'), aut e duobus quasi corporibus coalescunt, ut 'maleficus'. **66** nam ex tribus nostrae utique linguae non concesserim, quamvis 'capsis' Cicero dicat compositum esse ex 'cape si vis', et inveniantur, qui 'Lupercalia' aeque tris partes orationis esse contendant quasi 'luere per caprum': **67** nam 'Solitaurilia' iam persuasum est esse 'Suovetaurilia', et sane ita se habet sacrum, quale apud Homerum quoque est. sed haec non tam ex tribus quam ex particulis trium coeunt. ceterum etiam ex praepositione et duobus vocabulis dure videtur struxisse Pacuvius:

Nérei repándirostrum incúrvicervicúm pecus.

68 iunguntur autem aut ex duobus Latinis integris ut 'superfui subterfugi', quamquam ex integris an conposita sint quaeritur, aut integro et corrupto, ut 'malevolus', aut ex corrupto et integro, ut 'noctivagus', aut duobus corruptis, ut 'pedisecus', aut ex nostro et peregrino, ut 'biclinium', aut contra, ut 'epitogium' et 'Anticato', aliquando et ex duobus peregrinis, ut 'epiraedium'; nam cum sit 'epi' praepositio Graeca, 'raeda' Gallicum (neque Graecus tamen neque Gallus utitur conposito), Romani suum ex alieno utroque fecerunt. **69** frequenter autem praepositiones quoque

8 Verg. Aen. X 769 — 9 De orat. 2, 67, 274; Ad Att. 16, 3, 4 — 12 Orat. 45, 154 — 16 Od. 11, 131; 23, 278 — 20 v 408 Ribb.

2 in utroque *A* 4 sed tamen *A* 7 dum repugnantibus ***ABg*** interdum repugnantibus ***Pb*** 23 aut ex integro et c. *libri praeter* ***A*** 24 ex duobus *Stoer* 26 aliquando et *H. Meyer:* aliquid et ***N*** aliquit et ***B*** aliquid ***A*** aut ***P***

copulatio ista corrumpit: inde 'abstulit aufugit amisit', cum praepositio sit 'ab' sola, et 'coit', cum sit praepositio 'con'. sic 'ignavi' et 'erepublica' et similia. sed 70 res tota magis Graecos decet, nobis minus succedit: nec 5 id fieri natura puto, sed alienis favemus, ideoque cum κυρταύχενα mirati simus, 'incurvicervicum' vix a risu defendimus.

Propria sunt verba, cum id significant, in quod primo 71 denominata sunt, translata, cum alium natura intellec- 10 tum, alium loco praebent. usitatis tutius utimur, nova non sine quodam periculo fingimus. nam si recepta sunt, modicam laudem adferunt orationi, repudiata etiam in iocos exeunt. audendum tamen: namque, ut Cicero ait, 72 etiam quae primo dura visa sunt, usu molliuntur. sed 15 minime nobis concessa est ὀνοματοποιία. quis enim ferat, si quid simile illis merito laudatis λίγξε βιός et σίζεν ὀφθαλμός fingere audeamus? iam ne 'balare' quidem aut 'hinnire' fortiter diceremus, nisi iudicio vetustatis niterentur.

20 VI. Est etiam sua loquentibus observatio, sua scri- 1 bentibus. sermo constat ratione, vetustate, auctoritate, consuetudine. rationem praestat praecipue analogia, nonnumquam et etymologia. vetera maiestas quaedam et, ut sic dixerim, religio commendat. auctoritas ab oratoribus vel 2 25 historicis peti solet. nam poetas metri necessitas excusat, nisi si quando nihil impediente in utroque modulatione pedum alterum malunt, qualia sunt

'imo de stirpe recisum'

et 'aëriae quo congessere palumbes'

30 et 'silice in nuda' et similia: cum summorum in eloquentia virorum iudicium pro ratione, et vel error honestus

---

13 De nat. deor. 1, 34, 95 — 16 Hom. Il. 4, 125 — Odyss. 9, 394 — 28 Verg. Aen. 12, 208 — 29 Verg. Ecl. 3, 69 — 30 ib. 1, 15

---

1 copulatio ***BP***: compositio ***A*** 12 si repudiata ***Ab*** 17 iam] nam *Spalding cf* I 6, 42 24 religiosa ***A***

3 sit magnos duces sequentibus. consuetudo vero certissima loquendi magistra, utendumque plane sermone ut nummo, cui publica forma est. omnia tamen haec exigunt acre iudicium, analogia praecipue, quam proxime ex Graeco
4 transferentes in Latinum proportionem vocaverunt. eius 5 haec vis est, ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non quaeritur, referat et incerta certis probet. quod efficitur duplici via: comparatione similium in extremis maxime syllabis, propter quod ea, quae sunt e
5 singulis, negantur habere rationem, et deminutione. com- 10 paratio in nominibus aut genus deprendit aut declinationem: genus, ut, si quaeratur, 'funis' masculinum sit an femininum, simile illi sit 'panis': declinationem, ut, si veniat in dubium, 'hac domu' dicendum sit an 'hac domo', et 'domuum' an 'domorum', similia sint 'domus anus manus'. 15
6 deminutio genus modo detegit, ut, ne ab eodem exemplo recedam, 'funem' masculinum esse 'funiculus' ostendit.
7 eadem in verbis quoque ratio conparationis, ut si quis antiquos secutus 'fervere' brevi media syllaba dicat, deprendatur vitiose loqui, quod omnia, quae e et o litteris 20 fatendi modo terminantur, eadem, si in infinitis e litteram media syllaba acceperunt, utique productam habent: 'pran-
8 deo pendeo spondeo prandere pendere spondere'. at quae o solam habent, dummodo per eandem litteram in infinito exeant, brevia fiunt: 'lego dico curro legere dicere cur- 25 rere', etiamsi est apud Lucilium:

'fervit aqua et fervet: fervit nunc, fervet ad annum'.

sed pace dicere hominis eruditissimi liceat: si 'fervit' putat
9 illi simile 'currit' et 'legit', 'fervo' dicet ut 'lego' et 'curro', quod nobis inauditum est. 'sed non est haec vera com- 30 paratio: nam 'fervit' est illi simile 'servit'.' quam pro-

26 IX v 357 Marx

1 sit *Halm:* est 10 habere *Capperonnier:* debere 15 domus *secl H. Meyer* 16 ut *Usener:* et 22 ut prandeo *A* 29 dicit *A*

portionem sequenti dicere necesse est 'fervire' ut 'servire'.
prima quoque aliquando positio ex obliquis invenitur, ut 10
memoria repeto convictos a me, qui reprenderant, quod
hoc verbo usus essem 'pepigi': nam id quidem dixisse
5 summos auctores confitebantur, rationem tamen negabant
permittere, quia prima positio 'paciscor', cum haberet
naturam patiendi, faceret tempore praeterito 'pactus sum'.
nos praeter auctoritatem oratorum atque historicorum 11
analogia quoque dictum tuebamur. nam cum legeremus
10 in XII tabulis ni ita pagunt, inveniebamus simile huic
'cadunt': inde prima positio, etiamsi vetustate exoleverat,
apparebat 'pago' ut 'cado', unde non erat dubium sic
'pepigi' nos dicere ut 'cecidi'. sed meminerimus non per 12
omnia duci analogiae posse rationem, cum et sibi ipsa
15 plurimis in locis repugnet. quaedam sine dubio conantur
eruditi defendere, ut, cum deprensum est, 'lepus' et 'lupus'
similia positione quantum casibus numerisque dissentiant,
ita respondent non esse paria, quia 'lepus' epicoenon sit,
'lupus' masculinum, quamquam Varro in eo libro, quo
20 initia urbis [Romanae] enarrat, lupum feminam dicit
Ennium Pictoremque Fabium secutus. illi autem idem, 13
cum interrogantur, cur 'aper apri' et 'pater patris' faciat,
illud nomen positum, hoc ad aliquid esse contendunt.
praeterea quoniam utrumque a Graeco ductum sit, ad eam
25 rationem recurrunt, ut 'πατρός patris, κάπρου apri' faciat.
illa tamen quomodo effugient, ut non, quamvis feminina 14
singulari nominativo 'us' litteris finita numquam genetivo
casu 'ris' syllaba terminentur, faciat tamen 'Venus Veneris'?
item, cum es litteris finita per varios exeant gene-

---

10 tab. 1, 7 Bruns 21 Enn. Ann. 68 et 70 V.

---

9 dictum hoc **A** hoc (*om* dictum) **S** 10 pagunt **AP**: pacunt **B** 12 paco **B** 14 et sibi **A**: sibi **BP** 17 simili **BP** 18 ita *def Kroll:* ista *Keil* 20 Romanae *in* **BP** *ante* urbis *collocatum del Claussen* 23 positum *est idem quod* positivum *Macrobio Sat.* 1, 4, 9 26 non **ABn**[1]: nomina *corr* **Bn**, **BgNP** 28 terminentur **S**: terminantur **BP** terminatur **A**

tivos, numquam tamen eadem 'ris' syllaba terminatos,
15 'Ceres' cogat dici 'Cereris'? quid vero? quae tota positionis eiusdem in diversos flexus eunt? cum 'Alba' faciat 'Albanos' et 'Albensis', 'volo' 'volui' et 'volavi'. nam praeterito quidem tempore varie formari verba prima persona o 5 littera terminata ipsa analogia confitetur, si quidem facit 'cado cecidi, spondeo spopondi, pingo pinxi, lego legi,
16 pono posui, frango fregi, laudo laudavi'. non enim, cum primum fingerentur homines, Analogia demissa caelo formam loquendi dedit, sed inventa est, postquam loque- 10 bantur, et notatum in sermone, quid quoque modo caderet. itaque non ratione nititur, sed exemplo, nec lex est loquendi, sed observatio, ut ipsam analogiam nulla res alia
17 fecerit quam consuetudo. inhaerent tamen ei quidam molestissima diligentiae perversitate, ut 'audaciter' potius 15 dicant quam 'audacter', licet omnes oratores aliud sequantur, et 'emicavit', non 'emicuit', et 'conire', non 'coire'. his permittamus et 'audivisse' et 'scivisse' et 'tribunale' et 'faciliter' dicere: 'frugalis' quoque sit apud illos, non
18 'frugi': nam quo alio modo fiet 'frugalitas'? idem 'centum 20 milia nummum' et 'fidem deum' ostendant duplicis quoque soloecismos esse, quando et casum mutant et numerum: nesciebamus enim ac non consuetudini et decori serviebamus, sicut in plurimis, quae M. Tullius in Oratore
19 divine ut omnia exequitur. sed Augustus quoque in 25 epistulis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is 'calidum' dicere quam 'caldum' malit, non quia id non sit Latinum, sed quia sit odiosum et, ut ipse Graeco verbo
20 significavit, περίεργον. atqui hanc quidam ὀρθοέπειαν solam putant, quam ego minime excludo. quid enim tam neces- 30

24 Or. 46, 155

2 quae ***BP***: quod ***A*** 3 exeunt ***N*** 5 quidem *om* ***B*** 11 quid quoque ***BP***: quid quo ***A*** *cf* I 8, 1 quo quidque *Spalding* 13 analogian ***Bn***[1] 14 ei *om* ***BP*** 20 fiat ***P*** 26 emendat quod is ***B***: emendatius ***A*** emendatus quod is ***P*** | calidam — caldam *Keil* 27 mavult ***A*** | id] illud ***P*** 28 otiosum *Burman*

sarium quam recta locutio? immo inhaerendum ei iudico, quoad licet, diu etiam mutantibus repugnandum: sed abolita atque abrogata retinere insolentiae cuiusdam est et frivolae in parvis iactantiae. multum enim litteratus, 21
5 qui sine aspiratione et producta secunda syllaba salutarit ('avēre' est enim), et 'calefacere' dixerit potius quam quod dicimus et 'conservavisse', his adiciat 'face' et 'dice' et similia. recta est haec via: quis negat? sed adiacet et 22 mollior et magis trita. ego tamen non alio magis angor,
10 quam quod obliquis casibus ducti etiam primas sibi positiones non invenire, sed mutare permittunt, ut cum 'ebur' et 'robur', ita dicta ac scripta summis auctoribus, in o litteram secundae syllabae transferunt, quia sit 'roboris' et 'eboris', 'sulpur' autem et 'guttur' u litteram in gene-
15 tivo servent: ideoque 'iecur' etiam et 'femur' controversiam fecerunt. quod non minus est licentiosum, quam 23 si 'sulpuri' et 'gutturi' subicerent in genetivo litteram o mediam, quia esset 'eboris' et 'roboris': sicut Antonius Gnipho, qui 'robur' quidem et 'ebur' atque etiam 'mar-
20 mur' fatetur esse, verum fieri vult ex his 'ebura robura marmura'. quodsi animadverterent litterarum adfinitatem, 24 scirent sic ab eo, quod est 'robur', 'roboris' fieri, quo modo ab eo, quod est 'miles limes, militis limitis, iudex vindex, iudicis vindicis' et quae supra iam attigi. quid 25
25 vero quod, ut dicebam, similes positiones in longe diversas figuras per obliquos casus exeunt? ut 'virgo Iuno, fusus lusus, cuspis puppis' et mille alia: cum illud etiam accidat, ut quaedam pluraliter non dicantur, quaedam contra singulari numero, quaedam casibus careant, quae-
30 dam a primis statim positionibus tota mutentur, ut 'Iuppiter'. quod verbis etiam accidit, ut illi 'fero', cuius prae- 26 teritum perfectum et ulterius non invenitur. nec plurimum refert, nulla haec an praedura sint. nam quid 'progenies' genetivo singulari, quid plurali 'spes' faciet? quo modo

---

1 recta ***AP***: certa ***B*** 31 illi fero ***A***: tuli fero ***B*** fero tuli ***NP***

autem 'quire' et 'urgere' vel in praeterita patiendi modo
27 vel in participia transibunt? quid de aliis dicam, cum
senatus 'senati' an 'senatus' faciat incertum sit? quare
mihi non invenuste dici videtur, aliud esse Latine, aliud
grammatice loqui. ac de analogia nimium. 5

28 Etymologia, quae verborum originem inquirit, a
Cicerone dicta est notatio, quia nomen eius apud Aristotelen invenitur σύμβολον, quod est 'nota'. nam verbum ex
verbo ductum, id est veriloquium, ipse Cicero, qui
finxit, reformidat. sunt qui vim potius intuiti origina- 10
29 tionem vocent. haec habet aliquando usum necessarium,
quotiens interpretatione res, de qua quaeritur, eget, ut
cum M. Caelius se esse hominem frugi vult probare, non
quia abstinens sit (nam id ne mentiri quidem poterat),
sed quia utilis multis, id est fructuosus, unde sit ducta 15
frugalitas. ideoque in definitionibus adsignatur etymologiae
30 locus. nonnumquam etiam barbara ab emendatis conatur
discernere, ut cum 'Triquetram' dici Siciliam an 'Triquedram', 'meridiem' an 'medidiem' oporteat, quaeritur: ali-
31 quando consuetudini servit. continet autem in se multam 20
eruditionem, sive ex Graecis orta tractemus, quae sunt
plurima, praecipueque Aeolica ratione, cui est sermo
noster simillimus, declinata, sive ex historiarum veterum
notitia nomina hominum locorum gentium urbium requiramus: unde Bruti, Publicolae, Pythici? cur Latium, Italia, 25
Beneventum? quae Capitolium et collem Quirinalem et
Argiletum appellandi ratio?

32 Iam illa minora, in quibus maxime studiosi eius rei

---

7 et 10 Top. 8, 35 — 7 cf Cicero ibd. (Aristot. περὶ ἑρμηνείας 2, 3)

---

1 urgere ***Ab***: ruere ***B*** ire ***P*** 3 senatus senati an senatus *Spalding:* senatus senatui senati an senatus ***B*** senatus senatus senatui an senatus senati senato ***Pab*** senatus *semel omissis reliquis* ***A*** 12 ut cum ***BP***: ut ***A*** 18 triquedram ***B***: triquadram ***Ab*** triquadram *in* triquatram *corr* ***P*** 19 aliquando consuetudini servit ***AP***: aliaque quae c. serviunt ***B*** 21 sive ex ***A***: si illa ***B*** sive illa ex ***P***

fatigantur, quae verba paulum declinata varie et multipliciter ad veritatem reducunt aut correptis aut porrectis, aut adiectis aut detractis, aut permutatis litteris syllabisve. inde pravis ingeniis ad foedissima usque ludibria
5 labuntur. sit enim 'consul' a consulendo vel a iudicando: nam et hoc 'consulere' veteres vocaverunt, unde adhuc remanet illud 'rogat boni consulas', id est 'bonum iudices': 'senatui' dederit nomen aetas, nam idem patres sunt: et **33** 'rex rector' et alia plurima indubitata: nec abnuerim
10 tegulae regulaeque et similium his rationem: iam sit et 'classis' a calando et 'lepus levipes' et 'vulpes volipes': etiamne a contrariis aliqua sinemus trahi, ut 'lucus', quia **34** umbra opacus parum luceat, et 'ludus', quia sit longissime a lusu, et 'Ditis', quia minime dives? etiamne 'ho-
15 minem' appellari, quia sit humo natus, quasi vero non omnibus animalibus eadem origo, aut illi primi mortales ante nomen inposuerint terrae quam sibi, et 'verba' ab aëre verberato? pergamus: sic perveniemus eo usque, ut **35** 'stella' luminis stilla credatur, cuius etymologiae auctorem
20 clarum sane in litteris nominari in ea parte, qua a me reprenditur, inhumanum est. qui vero talia libris complexi **36** sunt, nomina sua ipsi inscripserunt, ingenioseque visus est Gavius 'caelibes' dicere veluti 'caelites', quod onere gravissimo vacent, idque Graeco argumento iuvit: ἠϊθέους
25 enim eadem de causa dici adfirmat. nec ei cedit Modestus inventione: nam, quia Caelo Saturnus genitalia absciderit, hoc nomine appellatos, qui uxore careant, ait; Aelius 'pituitam', quia petat vitam. sed cui non post Varronem sit **37** venia? qui 'agrum', quia in eo agatur aliquid, et 'gra-
30 gulos', quia gregatim volent, dictos Ciceroni persuadere

---

28 De l. Lat. 5, 6, 34 — 30 ib. 5, 11, 76

---

1 quae] qui *Regius* | verba *om* ***A*** | paululum ***A*** 8 et] sit *Meyer* 12 etiam a contrariis ***P*** etiam ea interpraetationem rectam sequendam improbandam contrariam a contrariis ***A*** 23 Gavius ***B***: Gavinius ***AP*** 24 vacant ***B*** 25 adfirmant ***BP***[1] (aff.) 29 graculos ***B***

voluit (ad eum enim scribit), cum alterum ex Graeco sit
38 manifestum duci, alterum ex vocibus avium. sed hoc tanti
fuit vertere, ut 'merula', quia sola volat, quasi mera
volans nominaretur. quidam non dubitarunt etymologiae
subicere omnem nominis causam, ut ex habitu, quem ad 5
modum dixi, 'Longos' et 'Rufos', ex sono 'stertere murmurare', etiam derivata, ut a 'velocitate' dicitur 'velox',
et composita pluraque his similia, quae sine dubio aliunde
originem ducunt, sed arte non egent, cuius in hoc opere
non est usus nisi in dubiis. 10

39 Verba a vetustate repetita non solum magnos adsertores habent, sed etiam adferunt orationi maiestatem
aliquam non sine delectatione: nam et auctoritatem antiquitatis habent et, quia intermissa sunt, gratiam novitati
40 similem parant. sed opus est modo, ut neque crebra sint 15
haec nec manifesta, quia nihil est odiosius adfectatione,
nec utique ab ultimis et iam oblitteratis repetita temporibus, qualia sunt 'topper' et 'antegerio' et 'exanclare' et
'prosapia' et Saliorum carmina vix sacerdotibus suis satis
41 intellecta. sed illa mutari vetat religio et consecratis 20
utendum est: oratio vero, cuius summa virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa, si egeat interprete? ergo ut novorum optima erunt maxime vetera, ita veterum maxime
nova.

42 Similis circa auctoritatem ratio. nam etiamsi potest 25
videri nihil peccare, qui utitur his verbis, quae summi
auctores tradiderunt, multum tamen refert non solum, quid
dixerint, sed etiam quid persuaserint. neque enim 'tuburchinabundum' et 'lurchinabundum' iam in nobis quisquam
ferat, licet Cato sit auctor, nec 'hos lodices', quamquam 30
id Pollioni placet, nec 'gladiola', atqui Messala dixit, nec

---

3 De ling. Lat. 5, 11, 76 30 p 89, 18 Jord.

---

2 hoc] huic *Badius* 3 vertere *expl Peerlkamp Mnemos.* X 381 6 stertere ***A***: extrepere ***B*** strepere ***P*** 7 ut a velo *Meister* 8 pluraque ***BP***: pleraque ***A*** | alicunde *Iv. Mueller* 12 sed *om* ***B*** 1 antigerio ***P***

'parricidatum', quod in Caelio vix tolerabile videtur, nec 'collos' mihi Calvus persuaserit: quae nec ipsi iam dicerent.

43 Superest igitur consuetudo: nam fuerit paene ridiculum malle sermonem, quo locuti sint homines, quam 5 quo loquantur. et sane quid est aliud vetus sermo quam vetus loquendi consuetudo? sed huic ipsi necessarium est iudicium, constituendumque in primis, id ipsum quid sit, 44 quod consuetudinem vocemus. quae si ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculosissimum dabit praeceptum 10 non orationi modo, sed, quod maius est, vitae: unde enim tantum boni, ut pluribus quae recta sunt placeant? igitur ut velli et comam in gradus frangere et in balneis perpotare, quamlibet haec invaserint civitatem, non erit consuetudo, quia nihil horum caret reprensione (at lava- 15 mur et tondemur et convivimus ex consuetudine), sic in loquendo, non si quid vitiose multis insederit, pro regula 45 sermonis accipiendum erit. nam ut transeam, quem ad modum vulgo imperiti loquantur, tota saepe theatra et omnem circi turbam exclamasse barbare scimus. ergo con- 20 suetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum, sicut vivendi consensum bonorum.

1 VII. Nunc, quoniam diximus, quae sit loquendi regula, dicendum, quae scribentibus custodienda, quod Graeci ὀρθογραφίαν vocant, nos recte scribendi scientiam 25 nominemus. cuius ars non in hoc posita est, ut noverimus, quibus quaeque syllaba litteris constet (nam id quidem infra grammatici officium est), sed totam, ut mea fert 2 opinio, suptilitatem in dubiis habet: ut longis syllabis omnibus adponere apicem ineptissimum est, quia plurimae 30 natura ipsa verbi, quod scribitur, patent, sed interim necessarium, cum eadem littera alium atque alium intel- 3 lectum, prout correpta vel producta est, facit: ut 'malus' arborem significet an hominem non bonum apice distinguitur, 'palus' aliud priore syllaba longa, aliud sequenti

---

7 quid sit, quod] quo *B* 24 hoc nos *A* 28 ut] u *in ras AP* 33 utrum *ante* arborem *ins P*

O significat, et cum eadem littera nominativo casu brevis, ablativo longa est, utrum sequamur, plerumque hac nota 4 monendi sumus. similiter putaverunt illa quoque servanda discrimina, ut 'ex' praepositionem si verbum sequeretur 'specto', adiecta secundae syllabae s littera, si 'pecto', 5 5 remota scriberemus. illa quoque servata est a multis differentia, ut 'ad', cum esset praepositio, d litteram, cum autem coniunctio, t acciperet, itemque 'cum', si tempus significaret, per qu, si comitem, per c ac duas sequentis 6 scriberetur. frigidiora his alia, ut 'quidquid' c quartam 10 haberet, ne interrogare bis videremur, et 'quotidie' non 'cotidie', ut sit quot diebus: verum haec iam etiam inter ipsas ineptias evanuerunt.

7 Quaeri solet, in scribendo praepositiones sonum, quem iunctae efficiunt, an quem separatae, observare conveniat, 15 ut cum dico 'optinuit' (secundam enim b litteram ratio 8 poscit, aures magis audiunt p) et 'immunis': illud enim, quod veritas exigit, sequentis syllabae sono victum m 9 gemina commutatur. est et in dividendis verbis observatio, mediam litteram consonantem priori an sequenti syllabae 20 adiungas. 'haruspex' enim, quia pars eius posterior a spectando est, s litteram tertiae dabit, 'abstemius', quia ex abstinentia temeti composita vox est, primae relinquet. 10 nam k quidem in nullis verbis utendum puto nisi quae significat ita, ut sola ponatur. hoc eo non omisi, quod 25 quidam eam, quotiens a sequatur, necessariam credunt, cum sit c littera, quae ad omnis vocalis vim suam perferat.

11 Verum orthographia quoque consuetudini servit ideoque saepe mutata est. nam illa vetustissima transeo tempora, quibus et pauciores litterae nec similes his nostris earum 30 formae fuerunt et vis quoque diversa, sicut apud Graecos o litterae, quae interim longa ac brevis, ut apud nos, interim pro syllaba, quam nomine suo exprimit, posita

---

9 per qu *Becher:* per q ***P*** per c super c addito q ***A***[2] per **** ***Bg*** per quom ***Bn***[2]***N*** per qu et um *Keil* 11 videretur ***A*** 12 esset *Claussen* 23 relinquetur ***BP*** 25 ita] etiam *libri*

est: ut a Latinis veteribus d plurimis in verbis ultimam 12
adiectam, quod manifestum est etiam ex columna rostrata,
quae est Duilio in foro posita, interim g quoque, ut in
pulvinari Solis, qui colitur iuxta aedem Quirini, 'vesperug',
5 quod 'vesperuginem' accipimus. de mutatione etiam litte- 13
rarum, de qua supra dixi, nihil repetere hic necesse est:
fortasse enim sicut scribebant, etiam loquebantur. semi- 14
vocalis geminare diu non fuit usitatissimi moris, atque e
contrario usque ad Accium et ultra porrectas syllabas
10 geminis, ut dixi, vocalibus scripserunt. diutius duravit, ut 15
e et i iungendis eadem ratione qua Graeci ει uterentur:
ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit:

'iam 'puerei venere' e postremum facito atque i,
ut pueri plures fiant'

15 ac deinceps idem:

'mendaci furique addes e, cum dare furi
iusseris.'

quod quidem cum supervacuum est, quia i tam longae 16
quam brevis naturam habet, tum incommodum aliquando;
20 nam in iis, quae proximam ab ultima litteram e habe-
bunt et i longa terminabuntur, illam rationem sequentes
utemur e gemina, qualia sunt haec 'aureei argenteei' et his
similia: idque iis praecipue, qui ad lectionem instituentur, 17
etiam inpedimento erit, sicut in Graecis accidit adiectione
25 i litterae, quam non solum dativis casibus in parte ultima
adscribunt, sed quibusdam etiam interponunt ut in *ΛΗΙΣΤΗΙ*,
quia etymologia ex divisione in tris syllabas facta desi-
deret eam litteram. ae syllabam, cuius secundam nunc e 18
litteram ponimus, varie per a et i efferebant, quidam

---

13 sqq Lucil. IX v 364 sq Marx — 16 v 367

---

1 ut a *A*: ut ***BP*** | adiectum ultimam *A* adiectum ultimum *A*[2] *cf* 1, 4, 16 3 Duilio *Halm:* dullio ***B*** diulio ***P*** iulio *A* 4 vesprug ***B*** *om* *A* 5 vesperum *Vollmer* 11 e et i *A*: e i ***BP*** 13 puerei ***P***: puere *A* pueri ***B*** 14 puerei ***P*** 20 in his ***AB*** 22 e *om* *A* | aurei argentei *ll: corr edd vett* | his *om* ***BP*** 26 ληίστηις *(sic)* ***P*** ληστής *ci Halm*

semper ut Graeci, quidam singulariter tantum, cum in dativum vel genetivum casum incidissent, unde 'pictai vestis' et 'aquai' Vergilius amantissimus vetustatis car-
19 minibus inseruit. in eisdem plurali numero e utebantur 'hi Syllae Galbae'. est in hac quoque parte Lucilii prae- 5 ceptum, quod quia pluribus explicatur versibus, si quis
20 parum credet, apud ipsum in nono requirat. quid quod Ciceronis temporibus paulumque infra, fere quotiens s littera media vocalium longarum vel subiecta longis esset, geminabatur, ut 'caussae, cassus, divissiones'? quomodo et 10 ipsum et Vergilium quoque scripsisse manus eorum docent.
21 atqui paulum superiores etiam illud, quod nos gemina dicimus 'iussi', una dixerunt. iam 'optimus maximus', ut mediam i litteram, quae veteribus u fuerat, acciperent,
22 Gai primum Caesaris inscriptione traditur factum. 'here' 15 nunc e littera terminamus: at veterum comicorum adhuc libris invenio 'heri ad me venit', quod idem in epistulis Augusti, quas sua manu scripsit aut emendavit, depren-
23 ditur. quid? non Cato Censorius 'dicam' et 'faciam' 'dice' et 'facie' scripsit eundemque in ceteris, quae similiter 20 cadunt, modum tenuit? quod et ex veteribus eius libris manifestum est et a Messala in libro de s littera positum.
24 'sibe' et 'quase' scriptum in multorum libris est, sed an hoc voluerint auctores nescio: T. Livium ita his usum ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur. haec nos i 25
25 littera finimus. quid dicam 'vortices' et 'vorsus' ceteraque ad eundem modum, quae primus Scipio Africanus in e
26 litteram secundam vertisse dicitur? nostri praeceptores 'seruum ceruumque' u et o litteris scripserunt, quia subiecta

---

3 Aen. 9, 26 et 7, 464 — 5 frg. 371 M. — 17 Terent. Phorm. 1, 1, 2 — 18 Sueton. Aug. 71: Calig. 8

---

3 aquai] aulai ***P*** 4 in eadem (*scil* syllaba) *Keil* 7 credat ***AP*** 13 iam ***A***: etiam ***BP*** 15 inscriptione ***BP***: instructione ***A*** 19 dice et facie ***N***: dicae et faciae ***B*** *prob Gertz* dice et face ***AP*** 21 et ex ***B***: ex ***AP*** 27 ad ***BP***: in ***A*** | primus ***A***: primo ***BP*** 29 *cf p* 43, 17

sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret,
nunc u gemina scribuntur ea ratione, quam reddidi: neutro
sane modo vox, quam sentimus, efficitur, nec inutiliter
Claudius Aeolicam illam ad hos usus litteram adiecerat.
5 illud nunc melius, quod 'cui' tribus quas praeposui litteris 27
enotamus, in quo pueris nobis ad pinguem sane sonum
qu et oi utebantur, tantum ut ab illo 'qui' distingueretur.
Quid? quae scribuntur aliter quam enuntiantur? nam 28
et 'Gaius' C littera significatur, quae inversa mulierem
10 declarat, quia tam Gaias esse vocitatas quam Gaios etiam
ex nuptialibus sacris apparet: nec 'Gnaeus' eam litteram 29
in praenominis nota accipit, qua sonat, et 'columnam' et
'consules' exempta n littera legimus, et 'Subura', cum
tribus litteris notatur, C tertiam ostendit. multa sunt
15 generis huius, sed haec quoque vereor ne modum tam
parvae quaestionis excesserint.
Iudicium autem suum grammaticus interponat his 30
omnibus: nam hoc valere plurimum debet. ego, nisi quod
consuetudo optinuerit, sic scribendum quidque iudico, quo-
20 modo sonat. hic enim est usus litterarum, ut custodiant 31
voces et velut depositum reddant legentibus. itaque id
exprimere debent, quod dicturi sumus. hae fere sunt emen- 32
date loquendi scribendique partes: duas reliquas signifi-
canter ornateque dicendi non equidem grammaticis aufero,
25 sed, cum mihi officia rhetoris supersint, maiori operi
reservo.
Redit autem illa cogitatio, quosdam fore, qui haec, 33
quae diximus, parva nimium et inpedimenta quoque maius
aliquid agentibus putent: nec ipse ad extremam usque
30 anxietatem et ineptas cavillationes descendendum atque
his ingenia concidi et comminui credo. sed nihil ex gram- 34

---

4 F litteram ***A***[2] Ⅎ litteram ***P*** 5 p̄posui ***ABP*** posui *Gernhard* 11 nec ***BP***: set ***A*** 12 qua ***BP***: quae ***a*** | et columnam — littera ***BP***, *sed* columa ***B*** columna ***P***: et clarissimos et consules geminata eadem littera ***a*** *in amplissima litura*, ***Sb*** 29 agentibus ***AP***: agendi ***B*** 31 his ***APN***: iis ***B***

matice nocuerit, nisi quod supervacuum est. an ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis huius diligentissimus fuit et in filio, ut epistulis apparet, recte loquendi asper quoque exactor? aut vim C. Caesaris fregerunt editi
35 de analogia libri? aut ideo minus Messala nitidus, quia 5 quosdam totos libellos non verbis modo singulis, sed etiam litteris dedit? non opstant hae disciplinae per illas euntibus, sed circa illas haerentibus.

1 VIII. Superest lectio: in qua puer ut sciat, ubi suspendere spiritum debeat, quo loco versum distinguere, ubi 10 claudatur sensus, unde incipiat, quando attollenda vel submittenda sit vox, quo quidque flexu, quid lentius celerius, concitatius lenius dicendum, demonstrari nisi in opere
2 ipso non potest. unum est igitur, quod in hac parte praecipiam, ut omnia ista facere possit: intellegat. sit 15 autem in primis lectio uirilis et cum suavitate quadam gravis, et non quidem prosae similis, quia et carmen est et se poetae canere testantur, non tamen in canticum dissoluta nec plasmate, ut nunc a plerisque fit, effeminata, de quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc 20 accepimus dixisse: 'si cantas, male cantas, si legis,
3 cantas'. nec prosopopoeias, ut quibusdam placet, ad comicum morem pronuntiari velim, esse tamen flexum quendam, quo distinguantur ab iis, in quibus poeta persona
4 sua utetur. cetera admonitione magna egent, in primis, 25 ut tenerae mentes tracturaeque altius quidquid rudibus et omnium ignaris insederit, non modo quae diserta, sed vel
5 magis quae honesta sunt, discant. ideoque optime institutum est, ut ab Homero atque Vergilio lectio inciperet, quamquam ad intellegendas eorum virtutes firmiore iudicio 30 opus est: sed huic rei superest tempus, neque enim semel legentur. interim et sublimitate heroi carminis animus adsurgat et ex magnitudine rerum spiritum ducat et opti-

3 ut in ep. (*ex* uti ep.?) ***A*** 11 tollenda ***A*** 12 quo quidque *Spalding:* quid quoque ***ABP*** 17 quia et ***A***: quia ***BP*** 25 sua *om* ***BP*** | utitur *Francius* 30 firmioris iudici ***A***, *sed* ris *corr* 31 esset ***BP*** 32 heroici ***BP***

mis inbuatur. utiles tragoediae: alunt et lyrici, si tamen 6
in his non auctores modo, sed etiam partes operis elegeris:
nam et Graeci licenter multa et Horatium in quibusdam
nolim interpretari. elegia vero, utique qua amat, et
5 hendecasyllabi, qui sunt commata sotadeorum (nam de
sotadeis ne praecipiendum quidem est) amoveantur, si
fieri potest, si minus, certe ad firmius aetatis robur reser-
ventur. comoediae, quae plurimum conferre ad eloquentiam 7
potest, cum per omnis et personas et adfectus eat, quem
10 usum in pueris putem, paulo post suo loco dicam: nam
cum mores in tuto fuerint, inter praecipua legenda erit.
de Menandro loquor, nec tamen excluserim alios. nam 8
Latini quoque auctores adferent utilitatis aliquid, sed
pueris, quae maxime ingenium alant atque animum auge-
15 ant, praelegenda: ceteris, quae ad eruditionem modo per-
tinent, longa aetas spatium dabit. multum autem veteres
etiam Latini conferunt, quamquam plerique plus ingenio
quam arte valuerunt, in primis copiam verborum, quorum
in tragoediis gravitas, in comoediis elegantia et quidam
20 velut ἀττικισμός inveniri potest. oeconomia quoque in iis 9
diligentior quam in plerisque novorum erit, qui omnium
operum solam virtutem sententias putaverunt. sanctitas
certe et, ut sic dicam, virilitas ab iis petenda est, quando
nos in omnia deliciarum vitia dicendi quoque ratione
25 defluximus. denique credamus summis oratoribus, qui 10
veterum poemata vel ad fidem causarum vel ad orna-
mentum eloquentiae adsumunt. nam praecipue quidem 11
apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam
et ceteros, qui sunt proximi, videmus Enni, Acci, Pacuvi,
30 Lucili, Terenti, Caecili et aliorum inseri versus summa
non eruditionis modo gratia, sed etiam iucunditatis,
cum poeticis voluptatibus aures a forensi asperitate

---

2 in iis ***B*** 4 elegea ***BA***^{2} | quae ***P**edd* | amant ***PT*** 5 hendecasyl-
labia qui sunt commota ***B*** hendecasyllaba quae sunt commata
(aquae sunt ***A***^{2}) ***A*** hendecasyllabi et quibus sunt commota ***P***
11 praecipue ***P*** 20 *et* 23 his ***AP*** 23 est *om* ***BP*** 25 de-
fluxerimus ***B*** defleximus ***P*** 29 videmus ***A***: vidimus ***BP***

12 respirant. quibus accedit non mediocris utilitas, cum sententiis eorum velut quibusdam testimoniis quae proposuere confirment. verum priora illa ad pueros magis, haec sequentia ad robustiores pertinebunt, cum grammatices amor et usus lectionis non scholarum temporibus, sed 5 vitae spatio terminentur.

13 In praelegendo grammaticus et illa quidem minora praestare debebit, ut partes orationis reddi sibi soluto versu desideret et pedum proprietates, quae adeo debent esse notae in carminibus, ut etiam in oratoria compositione 10
14 desiderentur. deprendat quae barbara, quae inpropria, quae contra legem loquendi sint posita, non ut ex his utique inprobentur poetae (quibus, quia plerumque servire metro coguntur, adeo ignoscitur, ut vitia ipsa aliis in carmine appellationibus nominentur: μεταπλασμούς enim 15 [et σχηματισμούς] et σχήματα, ut dixi, vocamus et laudem virtutis necessitati damus), sed ut commoneat artificialium
15 et memoriam agitet. id quoque inter prima rudimenta non inutile demonstrare, quot quaeque verba modis intellegenda sint. circa glossemata etiam, id est voces minus 20
16 usitatas, non ultima eius professionis diligentia est. enimvero iam maiore cura doceat tropos omnes, quibus praecipue non poema modo sed etiam oratio ornatur, schemata utraque, id est figuras, quaeque λέξεως quaeque διανοίας vocantur: quorum ego sicut troporum tractatum 25 in eum locum differo, quo mihi de ornatu orationis dicen-
17 dum erit. praecipue vero illa infigat animis, quae in oeconomia virtus, quae in decore rerum, quid personae cuique convenerit, quid in sensibus laudandum, quid in verbis, ubi copia probabilis, ubi modus. 30

18 His accedet enarratio historiarum, diligens quidem illa, non tamen usque ad supervacuum laborem occupata: nam receptas aut certe claris auctoribus memoratas exposuisse satis est. persequi quidem, quid quis umquam vel con-

---

1 respirent *Regius* 6 terminetur *BP* 12 leges *A* | sint p. *A*: composita *BP* | iis *B* 16 et σχηματισμούς *del Faber* 31 accedit *A* 34 quid quisque *AP*

temptissimorum hominum dixerit, aut nimiae miseriae aut inanis iactantiae est et detinet atque obrüit ingenia melius aliis vacatura. nam qui omnis etiam indignas lectione 19 scidas excutit, anilibus quoque fabulis accommodare ope-
5 ram potest: atqui pleni sunt eius modi impedimentis grammaticorum commentarii vix ipsis, qui composuerunt, satis noti. nam Didymo, quo nemo plura scripsit, accidisse 20 compertum est, ut, cum historiae cuidam tamquam vanae repugnaret, ipsius proferretur liber, qui eam continebat.
10 quod evenit praecipue in fabulosis usque ad deridicula 21 quaedam, quaedam etiam pudenda, unde inprobissimo cuique pleraque fingendi licentia est, adeo ut de libris totis et auctoribus, ut succurrit, mentiantur tuto, quia inveniri qui numquam fuere non possunt: nam in noti-
15 oribus frequentissime deprenduntur a curiosis. ex quo mihi inter virtutes grammatici habebitur aliqua nescire.

[DE OFFICIO GRAMMATICI.]

IX. Et finitae quidem sunt partes duae, quas haec 1 professio pollicetur, id est ratio loquendi et enarratio
20 auctorum, quarum illam methodicen, hanc historicen vocant. adiciamus tamen eorum curae quaedam dicendi primordia, quibus aetates nondum rhetorem capientis instituant. igitur Aesopi fabellas, quae fabulis nutricula- 2 rum proxime succedunt, narrare sermone puro et nihil se
25 supra modum extollente, deinde eandem gracilitatem stilo exigere condiscant: versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari, tum paraphrasi audacius vertere, qua et breviare quaedam et exornare salvo modo poetae sensu permittitur. quod opus, etiam consummatis professoribus 3
30 difficile, qui commode tractaverit, cuicumque discendo sufficiet. sententiae quoque et chriae et ethologiae subiectis dictorum rationibus apud grammaticos scribantur, quia initium ex lectione ducunt: quorum omnium similis

5 eius *BP*: huius *A* 7 quoque quo *A* 20 hanc] alii, alii *Keil* 33 et ex *B*

est ratio, forma diversa, quia sententia universalis est
4 vox, ethologia personis continetur. chriarum plura genera
traduntur: unum simile sententiae, quod est positum in
voce simplici 'dixit ille' aut 'dicere solebat': alterum, quod
est in respondendo 'interrogatus ille', vel 'cum hoc ei 5
dictum esset, respondit': tertium huic non dissimile 'cum
5 quis dixisset aliquid vel fecisset'. etiam in ipsorum factis
esse chrian putant ut 'Crates, cum indoctum puerum
vidisset, paedagogum eius percussit', et aliud paene par
ei, quod tamen eodem nomine appellare non audent, sed 10
dicunt χρειῶδες, ut 'Milo, quem vitulum adsueverat ferre,
taurum ferebat'. in his omnibus et declinatio per eosdem
ducitur casus, et tam factorum quam dictorum ratio est.
6 narratiunculas a poetis celebratas notitiae causa, non elo-
quentiae tractandas puto. cetera maioris operis ac spiritus 15
Latini rhetores relinquendo necessaria grammaticis fece-
runt: Graeci magis operum suorum et onera et modum
norunt.

[AN ORATORI FUTURO NECESSARIA SIT PLURIUM
ARTIUM COGNITIO.] 20

1 X. Haec de grammatice, quam brevissime potui, non
ut omnia dicerem sectatus, quod infinitum erat, sed ut
maxime necessaria. nunc de ceteris artibus, quibus insti-
tuendos, priusquam rhetori tradantur, pueros existimo,
strictim subiungam, ut efficiatur orbis ille doctrinae, quem 25
2 Graeci ἐγκύκλιον παιδείαν vocant. nam isdem fere annis
aliarum quoque disciplinarum studia ingredienda sunt:
quae quia et ipsae artes sunt et esse perfectae sine
orandi scientia possunt nec rursus ad efficiendum oratorem
satis valent solae, an sint huic operi necessariae, quaeritur. 30
3 nam quid, inquiunt, ad agendam causam dicendamve sen-
tentiam pertinet, scire, quem ad modum data linea con-

5 vel ***AP***: et ***B*** | hoc *om* ***B***[1] 16 rhetores ***A***: prae-
ceptores ***BP*** 21 potui] posui *Madvig* 25 quem ***A***:
quam ***BP*** 26 ἔγκυκλον ***B*** 29 non possunt ***A*** 32 data
P: ducta ***A***[2] *in ras* ***bS*** in data ***B***

stitui triangula aequis lateribus possint? aut quo melius vel defendet reum vel reget consilia, qui citharae sonos nominibus et spatiis distinxerit? enumerent etiam fortasse 4 multos quamlibet utiles foro, qui neque geometren audie-
5 rint nec musicos nisi hac communi voluptate aurium intellegant. quibus ego primum hoc respondeo, quod M. Cicero scripto ad Brutum libro frequentius testatur: non eum a nobis institui oratorem, qui sit aut fuerit, sed imaginem quandam concepisse nos animo perfecti illius
10 et nulla parte cessantis. nam et sapientem formantes eum, 5 qui sit futurus consummatus undique et, ut dicunt, mortalis quidam deus, non modo cognitione caelestium vel mortalium putant instruendum, sed per quaedam parva sane, si ipsa demum aestimes, ducunt sicut exquisitas O
15 interim ambiguitates: non quia ceratinae aut crocodillinae possint facere sapientem, sed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. similiter oratorem, qui debet esse 6 sapiens, non geometres faciet aut musicus, quaeque his alia subiungam, sed hae quoque artes, ut sit consummatus,
20 iuvabunt. nisi forte ἀντιδότους quidem atque alia, quae oculis aut vulneribus medentur, ex multis atque interim contrariis quoque inter se effectibus componi videmus, quorum ex diversis fit una illa mixtura, quae nulli earum similis est, ex quibus constat, sed proprias vires ex om-
25 nibus sumit, et muta animalia mellis illum inimitabilem 7 humanae rationi saporem vario florum ac sucorum genere perficiunt: nos mirabimur, si oratio, qua nihil praestantius homini dedit providentia, pluribus artibus egeat, quae, etiam cum se non ostendunt in dicendo nec proferunt,
30 vim tamen occultam suggerunt et tacitae quoque sentiuntur? 'fuit aliquis sine iis disertus'. sed ego oratorem 8

---

7 Orat. 1, 1. 3; 2, 7; 28, 100—29, 101

---

1 triangulum *Faber* | possit *A* | aut] et *B* 7 in scripto *M* inscripto *N* 10 et *A*: ex *BP* 23 diversa *B*, diversitate *Iv. Mueller* 24 ex quibus *AP*: quibus *B* 28 eget *BP* 31 sed *A*: ast *B* at *P*[2]

volo. 'non multum adiciunt'. sed aeque non erit totum, cui vel parva deerunt; et optimum quidem hoc esse conveniet, cuius etiamsi in arduo spes est, nos tamen praecipiamus omnia, ut saltem plura fiant. sed cur deficiat animus? natura enim perfectum oratorem esse non pro- 5 hibet, turpiterque desperatur quidquid fieri potest.

[DE MUSICE.]

9 Atque ego vel iudicio veterum poteram esse contentus. nam quis ignorat musicen, ut de hac primum loquar, tantum iam illis antiquis temporibus non studii modo, 10 verum etiam venerationis habuisse, ut idem musici et vates et sapientes iudicarentur, mittam alios, Orpheus et Linus: quorum utrumque dis genitum, alterum vero, quia rudes quoque atque agrestes animos admiratione mulceret, non feras modo, sed saxa etiam silvasque duxisse posteritatis 15 10 memoriae traditum est. itaque et Timagenes auctor est omnium in litteris studiorum antiquissimam musicen extitisse, et testimonio sunt clarissimi poetae, apud quos inter regalia convivia laudes heroum ac deorum ad citharam canebantur. Iopas vero ille Vergilii nonne canit 20

'errantem lunam solisque labores'

et cetera? quibus certe palam confirmat auctor eminentissimus musicen cum divinarum etiam rerum cognitione 11 esse coniunctam. quod si datur, erit etiam oratori necessaria, si quidem, ut diximus, haec quoque pars, quae ab 25 oratoribus relicta a philosophis est occupata, nostri operis fuit ac sine omnium talium scientia non potest esse per- 12 fecta eloquentia. atqui claros nomine sapientiae viros nemo dubitaverit studiosos musices fuisse, cum Pythagoras atque eum secuti acceptam sine dubio antiquitus opini- 30 onem vulgaverint mundum ipsum ratione esse conpositum,

---

16 Müller FHG III p 323 n. 12 — 21 Aen. 1, 742

---

1 aeque] utique *variam lectionem testantur* ***SabP*** (utique eque) 16 itaque *om* ***BP***

quam postea sit lyra imitata, nec illa modo contenti dissimilium concordia, quam vocant ἁρμονίαν, sonum quoque his motibus dederint. nam Plato cum in aliis quibus- 13 dam tum praecipue in Timaeo ne intellegi quidem nisi
5 ab iis, qui hanc quoque partem disciplinae diligenter perceperint, potest. de philosophis loquor, quorum fons ipse Socrates iam senex institui lyra non erubescebat: duces 14 maximos et fidibus et tibiis cecinisse traditum, exercitus Lacedaemoniorum musicis accensos modis. quid autem aliud
10 in nostris legionibus cornua ac tubae faciunt? quorum concentus quanto est vehementior, tantum Romana in bellis gloria ceteris praestat. non igitur frustra Plato 15 civili viro, quem πολιτικόν vocat, necessariam musicen credidit. et eius sectae, quae aliis severissima, aliis asper-
15 rima videtur, principes in hac fuere sententia, ut existimarent sapientium aliquos nonnullam operam his studiis accommodaturos, et Lycurgus, durissimarum Lacedaemoniis legum auctor, musices disciplinam probavit. atque eam 16 natura ipsa videtur ad tolerandos facilius labores velut
20 muneri nobis dedisse, si quidem et remigem cantus hortatur; nec solum in iis operibus, in quibus plurium conatus praeeunte aliqua iucunda voce conspirat, sed etiam singulorum fatigatio quamlibet se rudi modulatione solatur. laudem adhuc dicere artis pulcherrimae videor, nondum 17
25 eam tamen oratori coniungere. transeamus igitur id quoque, quod grammatice quondam ac musice iunctae fuerunt: si quidem Archytas atque Euenus etiam subiectam grammaticen musicae putaverunt, et eosdem utriusque rei praeceptores fuisse cum Sophron ostendit, mimorum quidem
30 scriptor, sed quem Plato adeo probavit, ut suppositos capiti libros eius, cum moreretur, habuisse credatur, tum 18

4 Tim. p 47. 67 — 15 Chrys. frg. 740 Arn — 29 frg. 155 Kaibel

3 iis *B* 6 de *B*: quid de *A*[2]*P* 8 et exercitus *P* 10 ac *om* *A*[1]*B* 13 vocant *BP* 17 et *om* *BP* 27 Euenus *B*: *** nus *A* Aristoxenus *P* 31 credatur *AB*: tradatur *P*

Eupolis, apud quem Prodamus et musicen et litteras docet et Maricas, qui est Hyperbolus, nihil se ex musice scire nisi litteras confitetur. Aristophanes quoque non uno libro sic institui pueros antiquitus solitos esse demonstrat, et apud Menandrum in Hypobolimaeo senex, qui reposcenti 5 filium patri velut rationem impendiorum, quae in educationem contulerit, exponens psaltis se et geometris multa
19 dicit dedisse. unde etiam ille mos, ut in conviviis post cenam circumferretur lyra, cuius cum se imperitum Themistocles confessus esset, ut verbis Ciceronis utar, 'est 10
20 habitus indoctior'. sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit: versus quoque Saliorum habent carmen. quae cum omnia sint a Numa rege instituta, faciunt manifestum ne illis quidem, qui rudes ac bellicosi videntur, curam musices, quantam illa 15
21 recipiebat aetas, defuisse. denique in proverbium usque Graecorum celebratum est, 'indoctos a Musis atque a
22 Gratiis abesse'. verum quid ex ea proprie petat futurus orator, disseramus.

Numeros musice duplices habet, in vocibus et in cor- 20 pore: utriusque enim rei aptus quidam modus desideratur. vocis rationem Aristoxenus musicus dividit in ῥυθμόν et μέλος, quorum alterum modulatione, alterum canore ac sonis constat. num igitur non haec omnia oratori necessaria? quorum unum ad gestum, alterum ad conlocationem ver- 25 borum, tertium ad flexus vocis, qui sunt in agendo quo-
23 que plurimi, pertinet: nisi forte in carminibus tantum et in canticis exigitur structura quaedam et inoffensa copulatio vocum, in agendo supervacua est, aut non compositio et sonus in oratione quoque varie pro rerum modo adhibetur 30
24 sicut in musice. namque et voce et modulatione grandia elate, iucunda dulciter, moderata leniter canit totaque arte

1 Maricae frg. 2 M. — 3 Equ. 188; Nub. 193; Ran. 728 — 5 frg. 15 M. — 10 Tusc. 1, 2, 4

3 libro] loco *Gesner* 7 opponens ***BP*** 15 quantum ***A***
23 μέλος μέτρον ***B***: μέλος ἔμμετρον *Valla in* ***P***

consentit cum eorum, quae dicuntur, adfectibus. atqui in 25
orando quoque intentio vocis, remissio, flexus pertinet ad
movendos audientium adfectus, aliaque et conlocationis et
vocis, ut eodem utar verbo, modulatione concitationem
5 iudicis, alia misericordiam petimus, cum etiam organis,
quibus sermo exprimi non potest, adfici animos in diversum habitum sentiamus. corporis quoque aptus et decens 26
motus, qui dicitur εὐρυθμία, et est necessarius nec aliunde
peti potest: in quo pars actionis non minima consistit,
10 qua de re sepositus nobis est locus. age, non habebit in 27
primis curam vocis orator? quid tam musices proprium?
sed ne haec quidem praesumenda pars est: uno interim
contenti simus exemplo C. Gracchi, praecipui suorum temporum oratoris, cui contionanti consistens post eum musi-
15 cus fistula, quam τονάριον vocant, modos, quibus deberet
intendi, ministrabat; haec ei cura inter turbidissimas 28
actiones vel terrenti optimates vel iam timenti fuit. libet
propter quosdam imperitiores etiam 'crassiore', ut vocant,
'Musa' dubitationem huius utilitatis eximere. nam poetas 29
20 certe legendos oratori futuro concesserint: num igitur hi
sine musice? ac si quis tam caecus animi est, ut de aliis
dubitet, illos certe, qui carmina ad lyram composuerunt.
haec diutius forent dicenda, si hoc studium velut novum
praeciperem. cum vero antiquitus usque a Chirone atque 30
25 Achille ad nostra tempora apud omnis, qui modo legitimam disciplinam non sint perosi, duraverit, non est committendum, ut illa dubia faciam defensionis sollicitudine.
quamvis autem satis iam ex ipsis, quibus sum modo usus, 31
exemplis credam esse manifestum, quae mihi et quatenus
30 musice placeat, apertius tamen profitendum puto, non hanc
a me praecipi, quae nunc in scaenis effeminata et inpudicis modis fracta non ex parte minima, si quid in
nobis virilis roboris manebat, excidit, sed qua laudes

---

5 iudicis *A*: iud *B* iudicum *P* 7 aptus] actus *A*
10 age non *A*: agendus *BP*[1] age si *S* 16 ministrabat *BP*:
monstrabat *A* 17 fuit *BP*: profuit *A* 28 ipsis] his *bS*

fortium canebantur quaque ipsi fortes canebant: nec psalteria et spadicas etiam virginibus probis recusanda, sed cognitionem rationis, quae ad movendos leniendosque
32 adfectus plurimum valet. nam et Pythagoran accepimus concitatos ad vim pudicae domui adferendam iuvenes iussa 5 mutare in spondium modos tibicina conposuisse, et Chrysippus etiam nutricum illi quae adhibetur infantibus ad-
33 lectationi suum quoddam carmen adsignat. est etiam non inerudite ad declamandum ficta materia, in qua ponitur tibicen, qui sacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in 10 insaniam et per praecipitia delato accusari, quod causa mortis extiterit: quae si dici debet ab oratore nec dici citra scientiam musices potest, quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro vel iniqui consentient? 15

[DE GEOMETRIA.]

34 In geometria partem fatentur esse utilem teneris aetatibus: agitari namque animos et acui ingenia et celeritatem percipiendi venire inde concedunt, sed prodesse eam non ut ceteras artis, cum perceptae sint, sed cum discatur, 20
35 existimant [id vulgaris opinio est]. nec sine causa summi viri etiam inpensam huic scientiae operam dederunt. nam cum sit geometria divisa in numeros atque formas, numerorum quidem notitia non oratori modo, sed cuicumque [saltem] primis litteris erudito necessaria est. in causis vero 25 vel frequentissime versari solet: in quibus actor, non dico, si circa summas trepidat, sed si digitorum saltem incerto aut indecoro gestu a computatione dissensit, iudicatur in-
36 doctus. illa vero linearis ratio et ipsa quidem cadit frequenter in causas (nam de terminis mensurisque sunt lites), 30 sed habet maiorem quandam aliam cum arte oratoria co-

7 frg. 735

2 recusandas ***A*** 4 accepimus ***PN***: accipimus ***AB*** 7 illi *om* ***BP*** | adhibentur ***BP*** | allactationi ***P*** 12 si quid (quidem ***A***[2]) ***A*** 21 id ***aBP***: ea *Valla in* ***P***; *glossema removi* 25 primis saltem ***BP*** *cf l* 27 28 dissentit ***A*** 30 si — sint lites ***Sab*** *totum colon om* ***A***

gnationem. iam primum ordo est geometriae necessarius: 37
nonne et eloquentiae? ex prioribus geometria probat insequentia et certis incerta: nonne id in dicendo facimus?
quid? illla propositarum quaestionum conclusio non fere
5 tota constat syllogismis? propter quod plures invenias, qui
dialecticae similem quam qui rhetoricae fateantur hanc
artem. verum et orator, etiamsi raro, non tamen numquam
probabit dialectice. nam et syllogismis, si res poscet, utetur 38
et certe enthymemate, qui rhetoricus est syllogismus.
10 denique probationum quae sunt potentissimae γραμμικαὶ
ἀποδείξεις vulgo dicuntur: quid autem magis oratio quam
probationem petit? falsa quoque veris similia geometrica 39
ratione deprendit. fit hoc et in numeris per quasdam,
quas ψευδογραφίας vocant, quibus pueri ludere solebamus.
15 sed alia maiora sunt. nam quis non ita proponenti credat:
'quorum locorum extremae lineae eandem mensuram colligunt, eorum spatium quoque, quod iis lineis continetur,
par sit necesse est?' at id falsum est: nam plurimum 40
refert, cuius sit formae ille circuitus, reprehensique a
20 geometris sunt historici, qui magnitudinem insularum satis
significari navigationis ambitu crediderunt. nam ut quaeque forma perfectissima, ita capacissima est. ideoque illa 41
circumcurrens linea, si efficiet orbem, quae forma est in
planis maxime perfecta, amplius spatium complectetur,
25 quam si quadratum paribus oris efficiat, rursus quadrata
triangulis, triangula ipsa plus aequis lateribus quam inaequalibus. sed alia forsitan obscuriora: nos facillimum 42
etiam imperitis sequamur experimentum. iugeri mensuram
ducentos et quadraginta longitudinis pedes esse dimidioque
30 in latitudinem patere, non fere quisquam est qui ignoret,
et qui sit circuitus et quantum campi claudat, colligere
expeditum. at centeni et octogeni in quamque partem 43
pedes idem spatium extremitatis, sed multo amplius clusae

---

1 iam *om A* 3 id] idem *Halm* 8 syllogismo *A* 10 γραμμικαὶ *Regius:* grammice *Valla in P* grammaticae *AB* 12 geometrica *Christ:* geometria 18 plurimum *A*: primum *BP* 20 qui] quia *B* 27 alia] talia *Halm*

quattuor lineis areae faciunt. id si computare quem piget,
brevioribus numeris idem discat. nam deni in quadram
pedes quadraginta per oram, intra centum erunt. at si
quini deni per latera, quini in fronte sint, ex illo quod
44 amplectuntur quartam deducent eodem circumductu. si 5
vero porrecti utrimque undeviceni singulis distent, non
plures intus quadratos habebunt, quam per quot longitudo
ducetur: quae circumibit autem linea, eiusdem spatii erit,
cuius ea, quae centum continet. ita quidquid formae qua-
45 drati detraxeris, amplitudini quoque peribit. ergo etiam 10
id fieri potest, ut maiore circuitu minor loci amplitudo
cludatur. haec in planis; nam in collibus vallibusque etiam
46 imperito patet plus soli esse quam caeli. quid quod se
eadem geometria tollit ad rationem usque mundi? in qua,
cum siderum certos constitutosque cursus numeris docet, 15
discimus nihil esse inordinatum atque fortuitum: quod
47 ipsum nonnumquam pertinere ad oratorem potest. an vero,
cum Pericles Athènienses solis obscuratione territos red-
ditis eius rei causis metu liberavit, aut cum Sulpicius
ille Gallus in exercitu L. Pauli de lunae defectione disse- 20
ruit, ne velut prodigio divinitus facto militum animi terre-
48 rentur, non videtur esse usus oratoris officio? quod si
Nicias in Sicilia scisset, non eodem confusus metu pulcher-
rimum Atheniensium exercitum perdidisset: sicut Dion,
cum ad destruendam Dionysii tyrannidem venit, non est 25
tali casu deterritus. sint extra licet usus bellici, transea-
musque, quod Archimedes unus obsidionem Syracusarum in
49 longius traxit: illud utique iam proprium ad efficiendum
quod intendimus, plurimas quaestiones, quibus difficilior
alia ratione explicatio est, ut de ratione dividendi, de 30
sectione in infinitum, de celeritate augenda, linearibus illis
probationibus solvi solere, ut, si est oratori, quod proxi-
mus demonstrabit liber, de omnibus rebus dicendum, nullo
modo sine geometria esse possit orator.

---

2 quadrum ***P***   22 videtur usus esse ***A***   videntur esse usi ***S***   30 dividendi ***P***: videndi ***B*** vivendi ***A***   31 in *cm* ***AB***

[DE PRIMA PRONUNTIATIONIS ET GESTUS INSTITUTIONE.]

XI. Dandum aliquid comoedo quoque, dum eatenus, 1 qua pronuntiandi scientiam futurus orator desiderat. non
5 enim puerum, quem in hoc instituimus, aut femineae vocis exilitate frangi volo aut seniliter tremere. nec vitia 2 ebrietatis effingat nec servili vernilitate imbuatur nec amoris, avaritiae, metus discat adfectum: quae neque oratori sunt necessaria et mentem praecipue in aetate
10 prima teneram adhuc et rudem inficiunt; nam frequens imitatio transit in mores. ne gestus quidem omnis ac 3 motus a comoedis petendus est. quamquam enim utrumque eorum ad quendam modum praestare debet orator, plurimum tamen aberit a scaenico, nec vultu nec manu
15 nec excursionibus nimius. nam si qua in his ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur.

Quod est igitur huius doctoris officium? in primis 4 vitia si qua sunt oris emendet, ut expressa sint verba, ut suis quaeque litterae sonis enuntientur. quarundam enim
20 vel exilitate vel pinguitudine nimia laboramus, quasdam velut acriores parum efficimus et aliis non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus. quippe et rho litterae, 5 qua Demosthenes quoque laboravit, labda succedit, quarum vis est apud nos quoque, et cum c ac similiter g non □
25 evaluerunt, in t ac d molliuntur. ne illas quidem circa s 6 litteram delicias hic magister feret, nec verba in faucibus patietur audiri nec oris inanitate resonare nec, quod minime sermoni puro conveniat, simplicem vocis naturam pleniore quodam sono circumliniri, quod Graeci καταπεπλασ-
30 μένον dicunt: sic appellatur cantus tibiarum, quae prae- 7 clusis, quibus clarescunt, foraminibus, recto modo exitu graviorem spiritum reddunt. curabit etiam, ne extremae 8 syllabae intercidant, ut par sibi sermo sit, ut, quotiens

15 nimiis ***P*** 20 pinguedine ***PSTL*** 24 g *et* 25 t *transposuit Baiter* 25 valuerunt ***BP*** | ac demoliuntur ***BP***[1] 26 *sq cf Vt p* 441, 7 27 inanitatem *Vt* 29 circumlinire ***ABP***: *corr Vt* | cataplasmon ***P*** 30 cantus] sonus ***A***

exclamandum erit, lateris conatus sit ille, non capitis, ut
9 gestus ad vocem, vultus ad gestum adcommodetur. observandum erit etiam, ut recta sit facies dicentis, ne labra detorqueantur, ne inmodicus hiatus rictum distendat, ne supinus vultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata 5
10 utrolibet cervix. nam frons pluribus generibus peccat. vidi multos, quorum supercilia ad singulos vocis conatus adlevarentur, aliorum constricta, aliorum etiam dissidentia, cum altero in verticem tenderent, altero paene oculus
11 ipse premeretur. infinitum autem, ut mox dicemus, in his 10 quoque rebus momentum est, et nihil potest placere quod non decet

12 Debet etiam docere comoedus, quomodo narrandum, qua sit auctoritate suadendum, qua concitatione consurgat ira, qui flexus deceat miserationem. quod ita optime faciet, 15 si certos ex comoediis elegerit locos et ad hoc maxime
13 idoneos, id est actionibus similes. idem autem non ad pronuntiandum modo utilissimi, verum ad augendam quoque
14 eloquentiam maxime accommodati erunt. et haec, dum infirma aetas maiora non capiet: ceterum cum legere orationes 20 oportebit, cum virtutes earum iam sentiet, tum mihi diligens aliquis ac peritus adsistat neque solum lectionem formet, verum ediscere etiam electa ex iis cogat et ea dicere stantem clare et quem ad modum agere oportebit, ut protinus pronuntiationem, vocem, memoriam exerceat. 25

15 Ne illos quidem reprehendendos puto, qui paulum etiam palaestricis vacaverunt. non de iis loquor, quibus pars vitae in oleo, pars in vino consumitur, qui corporum cura mentem obruerunt (hos enim abesse ab eo, quem
16 instituimus, quam longissime velim): sed nomen est idem 30 iis, a quibus gestus motusque formantur, ut recta sint bracchia, ne indoctae, rusticae manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput

2 commodetur *A* 4 detorqueantur *BP* *Vt* p 442, 15: dist. *A* | distendat *BP* *Vt*: discindat *A* 9 alterum — tenderet *A* 15 qui *AN*: quis *BP* 22 lectione *BP* 23 ex his *AP* 31 formatur *B*

oculique ab alia corporis inclinatione dissideant. nam ne- 17
que haec esse in parte pronuntiationis negaverit quisquam
neque ipsam pronuntiationem ab oratore secernet: et certe,
quod facere oporteat, non indignandum est discere, cum
5 praesertim haec chironomia, quae est (in nomine ipso
declaratur) lex gestus, et ab illis temporibus heroicis orta
sit et a summis Graeciae viris atque ipso etiam Socrate
probata, a Platone quoque in parte civilium posita virtu-
tum, et Chrysippo in praeceptis de liberorum educatione
10 compositis non omissa. nam Lacedaemonios quidem etiam 18
saltationem quandam tamquam ad bella quoque utilem
habuisse inter exercitationes accepimus. neque id veteribus
Romanis dedecori fuit: argumentum est sacerdotum nomine
ac religione durans ad hoc tempus saltatio et illa in tertio
15 Ciceronis de Oratore libro verba Crassi, quibus praecipit,
ut orator utatur 'laterum inclinatione forti ac virili non a
scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra'.
cuius disciplinae usus in nostram usque aetatem sine repre-
hensione descendit. a me tamen nec ultra pueriles annos 19
20 retinebitur nec in his ipsis diu. neque enim gestum
oratoris componi ad similitudinem saltationis volo, sed
subesse aliquid ex hac exercitatione puerili, unde nos non
id agentis furtim decor ille discentibus traditus prosequatur.

[AN PLURA EODEM TEMPORE DOCERI PRIMA AETAS
25 POSSIT.]

XII. Quaeri solet, an, etiamsi discenda sint haec, 1
eodem tempore tamen tradi omnia et percipi possint. ne-
gant enim quidam, quia confundatur animus ac fatigetur
tot disciplinis in diversum tendentibus, ad quas nec mens
30 nec corpus nec dies ipse sufficiat, et, si maxime patiatur
hoc aetas robustior, pueriles annos onerari non oporteat.

8 Leg. 813 B sq — 9 frg 737 — 15 c 59, 220

5 in *B*: ut *A* ut ēt *P* 6 et ab *BP*: atque *A* 9 et
a Chrysippo *A* 15 praecepit *AB* 23 persequatur *ABP*:
corr edd vett

2 sed non satis perspiciunt, quantum natura humani ingenii valeat, quae ita est agilis ac velox, sic in omnem partem, ut ita dixerim, spectat, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum, in plura vero non eodem die modo, sed
3 eodem temporis momento vim suam intendat. an vero 5 citharoedi non simul et memoriae et sono vocis et plurimis flexibus serviunt, cum interim alios nervos dextra percurrunt, alios laeva trahunt, continent, praebent, ne pes quidem otiosus certam legem temporum servat, et haec
4 pariter omnia? quid? nos agendi subita necessitate de- 10 prensi nonne alia dicimus, alia providemus, cum pariter inventio rerum, electio verborum, compositio, gestus, pronuntiatio, vultus, motus desiderentur? quae si velut sub uno conatu tam diversa parent simul, cur non pluribus curis horas partiamur? cum praesertim reficiat animos ac 15 reparet varietas ipsa, contraque sit aliquanto difficilius in labore uno perseverare. ideo et stilus lectione requiescit,
5 et ipsius lectionis taedium vicibus levatur. quamlibet multa egerimus, quodam tamen modo recentes sumus ad id, quod incipimus. quis non optundi possit, si per totum 20 diem cuiuscumque artis unum magistrum ferat? mutatione recreabitur sicut in cibis, quorum diversitate reficitur sto-
6 machus et pluribus minore fastidio alitur. aut dicant isti mihi, quae sit alia ratio discendi. grammatico soli deserviamus, deinde γεωμέτρῃ tantum, omittamus interim quod 25 didicimus? mox transeamus ad musicum, excidant priora? et cum Latinis studebimus litteris, non respiciamus ad Graecas? ut semel finiam, nihil faciamus nisi novissimum?
7 cur non idem suademus agricolis, ne arva simul et vineta et oleas et arbustum colant? ne pratis et pecoribus et 30 hortis et alvearibus avibusque accommodent curam? cur ipsi aliquid forensibus negotiis, aliquid desideriis amicorum,

---

2 ac *A*: et *BP* 5 inpendat *BP* 9 temporis *A*
13 desideretur *BP* 16 aliquando *A* 20 potest *A*
25 geometre *P* geometri *BP* 28 ut] et ut *AP* ut et *B*
30 ne pratis] pratis *B* 31 avibusque *om* *BP*

aliquid rationibus domesticis, aliquid curae corporis, nonnihil voluptatibus cotidie damus? quarum nos una res quaelibet nihil intermittentis fatigaret: adeo facilius est multa facere quam diu.

5 Illud quidem minime verendum est, ne laborem studiorum pueri difficilius tolerent; neque enim ulla aetas minus fatigatur. mirum sit forsitan, sed experimentis deprendas; nam et dociliora sunt ingenia, priusquam obduruerunt. id vel hoc argumento patet, quod intra biennium, 10 quam verba recte formare potuerunt, quamvis nullo instante omnia fere locuntur: at noviciis nostris per quot annos sermo Latinus repugnat! magis scias, si quem iam robustum instituere litteris coeperis, non sine causa dici *παιδομαθεῖς* eos, qui in sua quidque arte optime faciant. 15 et patientior est laboris natura pueris quam iuvenibus. videlicet ut corpora infantium nec casus, quo in terram totiens deferuntur, tam graviter adfligit nec illa per manus et genua reptatio nec post breve tempus continui lusus et totius diei discursus, quia pondus illis abest nec 20 se ipsi gravant: sic animi quoque, credo, quia minore conatu moventur nec suo nisu studiis insistunt, sed formandos se tantummodo praestant, non similiter fatigantur. praeterea secundum aliam aetatis illius facilitatem velut simplicius docentis secuntur nec quae iam egerint metiun- 25 tur: abest illis adhuc etiam laboris iudicium. porro ut frequenter experti sumus, minus adficit sensus fatigatio quam cogitatio.

Sed ne temporis quidem umquam plus erit, quia his aetatibus omnis in audiendo profectus est. cum ad stilum 30 secedet, cum generabit ipse aliquid atque componet, tum incohare haec studia vel non vacabit vel non libebit. ergo cum grammaticus totum occupare diem non possit nec debeat, ne discentis animum taedio avertat, quibus potius studiis haec temporum velut subsiciva donabimus? nam

8 **9** **10** **11** **12** **13** **14**

---

4 quam unum diu *Kiderlin* 20 se *BP*: sese *A*
24 dicentis *B* 30 tunc *B*

nec ego consumi studentem in his artibus volo: nec moduletur aut musicis notis cantica excipiat, nec utique ad minutissima usque geometriae opera descendat. non comoedum in pronuntiando nec saltatorem in gestu facio: quae si omnia exigerem, suppeditabat tamen tempus; longa est 5 enim, quae discit, aetas, et ego non de tardis ingeniis
15 loquor. denique cur in his omnibus, quae discenda oratori futuro puto, eminuit Plato? qui non contentus disciplinis, quas praestare poterant Athenae, non Pythagoreorum, ad quos in Italiam navigaverat, Aegypti quoque sacerdotes 10 adiit atque eorum arcana perdidicit.

16 Difficultatis patrocinia praeteximus segnitiae; neque enim nobis operis amor est, nec, quia sit honesta ac rerum pulcherrima eloquentia, petitur ipsa, sed ad vilem usum
17 et sordidum lucrum accingimur. dicant sine his in foro 15 multi et adquirant, dum sit locupletior aliquis sordidae mercis negotiator et plus voci suae debeat praeco. ne velim quidem lectorem dari mihi, quid studia referant, com-
□ 18 putaturum. qui vero imaginem ipsam eloquentiae divina quadam mente conceperit quique illam, ut ait non igno- 20 bilis tragicus, 'reginam rerum orationem' ponet ante oculos fructumque non ex stipe advocationum, sed ex animo suo et contemplatione ac scientia petet perpetuum illum nec fortunae subiectum, facile persuadebit sibi, ut tempora, quae spectaculis, campo, tesseris, otiosis denique 25 sermonibus, ne dicam somno et conviviorum mora conteruntur, geometrae potius ac musico inpendat, quanto plus delectationis habiturus quam ex illis ineruditi voluptatibus. dedit enim hoc providentia hominibus
19 munus, ut honesta magis iuvarent. sed nos haec ipsa dul- 30 cedo longius duxit. hactenus ergo de studiis, quibus, antequam maiora capiat, puer instituendus est: proximus liber velut novum sumet exordium et ad rhetoris officia transibit.

---

20 Pacuvius v 177 Ribb. cf Euripides Hec. 816

---

1 partibus *A* 5 et longa *A* 14 vilem ***BP***: venalem *A*
17 nec velim *A* 28 ineruditi] ineruditis *libri* 29 hoc quoque prov. *A*

LIBER SECUNDUS.

[QUANDO RHETORI SIT TRADENDUS PUER.]

I. Tenuit consuetudo, quae cotidie magis invalescit, ut 1
praeceptoribus eloquentiae, Latinis quidem semper, sed
5 etiam Graecis interim, discipuli serius quam ratio postulat
traderentur. eius rei duplex causa est, quod et rhetores
utique nostri suas partis omiserunt et grammatici alienas
occupaverunt. nam et illi declamare modo et scientiam 2
declamandi ac facultatem tradere officii sui ducunt idque
10 intra deliberativas iudicialisque materias (nam cetera ut
professione sua minora despiciunt), et hi non satis credunt excepisse, quae relicta erant (quo nomine gratia
quoque iis habenda est), sed ad prosopopoeïas usque et
ad suasorias, in quibus onus dicendi vel maximum est,
15 inrumpunt. hinc ergo accidit, ut, quae alterius artis prima 3
erant opera, facta sint alterius novissima, et aetas iam
altioribus disciplinis debita in schola minore subsidat ac
rhetoricen apud grammaticos exerceat. ita, quod est maxime
ridiculum, non ante ad declamandi magistrum mittendus
20 videtur puer quam declamare sciat.

Nos suum cuique professioni modum demus: et grammatice, quam in Latinum transferentes litteraturam 4
vocaverunt, fines suos norit, praesertim tantum ab hac
appellationis suae paupertate, intra quam primi illi con-
25 stitere, provecta; nam tenuis a fonte adsumptis poetarum

---

6 quod et ***BP***: quod ***A***   13 usque et ***P***: usque ***AB***
25 poetarum historicorumque ***Bg PN Bn***[2] historicorumque ***Bn***[1]
historicorum criticorumque ***A*** oratorum historicorumque ***S*** ***petita ex cap V interpolatione***

historicorumque viribus pleno iam satis alveo fluit, cum praeter rationem recte loquendi non parum alioqui copiosam prope omnium maximarum artium scientiam amplexa
5 sit: et rhetorice, cui nomen vis eloquendi dedit, officia sua non detrectet nec occupari gaudeat pertinentem ad se 5 laborem: quae, dum opere cedit, iam paene possessione
6 depulsa est. neque infitiabor aliquem ex his qui grammaticen profiteantur eo usque scientiae progredi posse, ut ad haec quoque tradenda sufficiat. sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, non suo. 10

7 Nos porro quaerimus, quando iis, quae rhetorice praecipit, percipiendis puer maturus esse videatur. in quo quidem non id est aestimandum, cuius quisque sit aetatis, sed quantum in studiis iam effecerit. et ne diutius disseram, quando sit rhetori tradendus, sic optime finiri credo: 15 cum poterit. sed hoc ipsum ex superiore pendet quaestione.
8 nam si grammatices munus usque ad suasorias prorogatur, tardius rhetore opus est: si rhetor prima officia operis sui non recusat, a narrationibus statim et laudandi vitu-
9 perandique opusculis cura eius desideratur. an ignoramus 20 antiquis hoc fuisse ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut thesis dicerent et communes locos [et cetera] citra complexum rerum personarumque, quibus verae fictaeque controversiae continentur? ex quo palam est, quam turpiter deserat eam partem rhetorices institutio, quam et 25
10 primam habuit et diu solam. quid autem est ex his, de quibus supra dixi, quod non cum in alia, quae sunt propria rhetorum, tum certe in illud iudiciale causae genus incidat? an non in foro narrandum est? qua in parte
11 nescio an sit vel plurimum. non laus ac vituperatio cer- 30 taminibus illis frequenter inseritur? non communes loci, sive qui sunt in vitia derecti, quales legimus a Cicerone compositos, seu quibus quaestiones generaliter tractantur,

---

7 iis *P* 17 *post* suasorias *add* *A* quae sunt apud rhetorem materiae inter rudimenta dicendi * * * 18 si *BP*: at si *A* 22 et cetera *del Halm* 23 citra *AP*: circa *B* 26 ex iis *P* 32 directi *AP*

quales sunt editi a Quinto quoque Hortensio, ut 'sitne parvis argumentis credendum' et 'pro testibus' et 'in testes' in mediis litium medullis versantur? arma sunt haec quo- 12 dam modo praeparanda semper, ut iis, cum res poscet, 5 utare. quae qui pertinere ad orationem non putabit, is ne statuam quidem incohari credet, cum eius membra fundentur. neque hanc, ut aliqui putabunt, festinationem meam sic quisquam calumnietur, tamquam eum, qui sit rhetori traditus, abducendum protinus a grammaticis putem. da- 13 10 buntur illis tum quoque tempora sua, neque erit verendum, ne binis praeceptoribus oneretur puer. non enim crescet, sed dividetur qui sub uno miscebatur labor, et erit sui quisque operis magister utilior: quod adhuc optinent Graeci, a Latinis omissum est, et fieri videtur excu- 15 sate, quia sunt qui labori isti successerint.

[DE MORIBUS ET OFFICIIS PRAECEPTORIS.]

II. Ergo cum ad eas in studiis vires pervenerit puer, 1 ut, quae prima esse praecepta rhetorum diximus, mente consequi possit, tradendus eius artis magistris erit. quorum 20 in primis inspici mores oportebit: quod ego non idcirco 2 potissimum in hac parte tractare sum adgressus, quia non in ceteris quoque doctoribus idem hoc examinandum quam diligentissime putem, sicut testatus sum libro priore, sed quod magis necessariam eius rei mentionem facit aetas 25 ipsa discentium. nam et adulti fere pueri ad hos 3 praeceptores transferuntur et apud eos iuvenes etiam facti perseverant, ideoque maior adhibenda tum cura est, ut et teneriores annos ab iniuria sanctitas docentis custodiat et ferociores a licentia gravitas deterreat. neque vero sat 4 30 est summam praestare abstinentiam, nisi disciplinae severitate convenientium quoque ad se mores adstrinxerit.

Sumat igitur ante omnia parentis erga discipulos suos

---

1 quoque *non recte del Spalding* 5 utaris *BP* 9 tradendus *A* 10 et illis *A* 12 dividitur *B* 15 successerunt *B* (-int *N*) 30 summmam] suam *A*

animum ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi
5 liberi tradantur, existimet. ipse nec habeat vitia nec ferat.
non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas, ne
inde odium, hinc contemptus oriatur. plurimus ei de ho-
nesto ac bono sermo sit; nam quo saepius monuerit, hoc 5
rarius castigabit, minime iracundus, nec tamen eorum quae
emendanda erunt dissimulator, simplex in docendo, patiens
6 laboris, adsiduus potius quam inmodicus. interrogantibus
libenter respondeat, non interrogantes percontetur ultro. in
laudandis discipulorum dictionibus nec malignus nec effusus, 10
quia res altera taedium laboris, altera securitatem parit.
7 in emendando quae corrigenda erunt non acerbus mini-
meque contumeliosus; nam id quidem multos a proposito
studendi fugat, quod quidam sic obiurgant, quasi oderint.
8 ipse aliquid, immo multa cotidie dicat, quae secum audi- 15
tores referant. licet enim satis exemplorum ad imitandum
ex lectione suppeditet, tamen viva illa, ut dicitur, vox
alit plenius praecipueque praeceptoris, quem discipuli, si
modo recte sunt instituti, et amant et verentur. vix autem
dici potest, quanto libentius imitemur eos, quibus favemus. 20
9 Minime vero permittenda pueris, ut fit apud plerosque,
adsurgendi exultandique in laudando licentia: quin etiam
iuvenum modicum esse, cum audient, testimonium debet.
ita fiet ut ex iudicio praeceptoris discipulus pendeat atque
10 id se dixisse recte, quod ab eo probabitur, credat. illa 25
vero vitiosissima, quae iam humanitas vocatur, invicem
qualiacumque laudandi cum est indecora et theatralis et
severe institutis scholis aliena, tum studiorum perniciosis-
sima hostis: supervacua enim videntur cura ac labor, pa-
11 rata quidquid effuderint laude. vultum igitur praeceptoris 30
intueri tam qui audiunt debent quam ipse qui dicit: ita
enim probanda atque inprobanda discernet, si stilo facul-
12 tas continget, auditione iudicium. at nunc proni atque
succincti ad omnem clausulam non exsurgunt modo, verum

---

15 audita ***BP*** 18 eius praeceptoris ***S*** 29 videtur ***BP***
| ac] et ***A*** 32 sic stilo ***P***

etiam excurrunt et cum indecora exsultatione conclamant. id mutuum est et ibi declamationis fortuna. hinc tumor et vana de se persuasio usque adeo, ut illo condiscipulorum tumultu inflati, si parum a praeceptore laudentur, 5 ipsi de illo male sentiant. sed se quoque praeceptores 13 intente ac modeste audiri velint: non enim iudicio discipulorum dicere debet magister, sed discipulus magistri. quin, si fieri potest, intendendus animus in hoc quoque, ut perspiciat quae quisque et quo modo laudet, et placere, 10 quae bene dicet, non suo magis quam eorum nomine delectetur, qui recte iudicabunt.

Pueros adulescentibus permixtos sedere non placet 14 mihi. nam etiamsi vir talis, qualem esse oportet studiis moribusque praepositum, modestam habere potest etiam 15 iuventutem, tamen vel infirmitas a robustioribus separanda est et carendum non solum crimine turpitudinis, verum etiam suspicione. haec notanda breviter existimavi. nam 15 ut absit ab ultimis vitiis ipse ac schola, ne praecipiendum quidem credo. ac si qui est, qui flagitia manifesta in eli- 20 gendo filii praeceptore non vitet, iam hinc sciat, cetera quoque, quae ad utilitatem iuventutis conponere conamur, esse sibi hac parte omissa supervacua.

[AN PROTINUS PRAECEPTORE OPTIMO SIT UTENDUM.]

III. Ne illorum quidem persuasio silentio transeunda 1 25 est, qui, etiam cum idoneos rhetori pueros putaverunt, non tamen continuo tradendos eminentissimo credunt, sed apud minores aliquamdiu detinent, tamquam instituendis artibus magis sit apta mediocritas praeceptoris cum ad intellectum atque imitationem facilior, tum ad suscipiendas elemen- 30 torum molestias minus superba. qua in re mihi non arbi- 2 tror diu laborandum, ut ostendam, quanto sit melius optimis imbui, quanta in eluendis quae semel insederint vitiis difficultas consequatur, cum geminatum onus succe-

---

7 discipuli *BP* 18 ipse praeceptor ac *Pb* 19 si quis *P* | in deligendo *P* 29 atque ad imitationem *A*

dentis premat, et quidem dedocendi gravius ac prius quam
3 docendi: propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum
ferunt duplices ab iis, quos alius instituisset, solitum exigere mercedes, quam si rudes traderentur. error tamen
est in re duplex: unus, quod interim sufficere illos minores 5
4 existimant et bono sane stomacho contenti sunt: quae
quamquam est ipsa reprensione digna securitas, tamen
esset utcumque tolerabilis, si eius modi praeceptores minus
docerent, non peius: alter ille etiam frequentior, quod eos,
qui ampliorem dicendi facultatem sint consecuti, non putant ad minora descendere, idque interim fieri, quia fastidiant praestare hanc inferioribus curam, interim, quia
5 omnino non possint. ego porro eum, qui nolit, in numero
praecipientium non habeo, posse autem maxime, si velit,
optimum quemque contendo: primum, quod eum, qui eloquentia ceteris praestet, illa quoque, per quae ad eloquentiam pervenitur, diligentissime percepisse credibile est,
6 deinde, quia plurimum in praecipiendo valet ratio, quae
doctissimo cuique plenissima est, postremo, quia nemo sic
in maioribus eminet, ut eum minora deficiant. nisi forte 20
Iovem quidem Phidias optime fecit, illa autem quae in
ornamentum operis eius accedunt, alius melius elaborasset,
aut orator loqui nesciet aut leviores morbos curare non
poterit praestantissimus medicus.

7 Quid ergo? non est quaedam eloquentia maior, quam 25
ut eam intellectu consequi puerilis infirmitas possit? ego
vero confiteor: sed hunc disertum praeceptorem prudentem
quoque et non ignarum docendi esse oportebit summittentem se, ad mensuram discentis, ut velocissimus quoque, si
forte iter cum parvulo faciat, det manum et gradum suum 30
8 minuat, nec procedat ultra quam comes possit. quid? si
plerumque accidit, ut faciliora sint ad intellegendum et
lucidiora multo, quae a doctissimo quoque dicuntur? nam
et prima est eloquentiae virtus perspicuitas, et, quo quis

---

3 his *AB*   7 est ipsa *A*: et ipsa *BP*   22 laborasset *BP*
29 quoque *B*: quisque *AP*[1] quis *P*[2]

ingenio minus valet, hoc se magis attollere et dilatare conatur, ut statura breves in digitos eriguntur et plura infirmi minantur. nam tumidos et corruptos et tinnulos et **9** quocumque alio cacozeliae genere peccantes certum habeo 5 non virium, sed infirmitatis vitio laborare, ut corpora non robore, sed valetudine inflantur, et recto itinere lassi plerumque devertunt. erit ergo etiam obscurior, quo quisque deterior.

Non excidit mihi, scripsisse me in libro priore, cum **10** 10 potiorem in scholis eruditionem esse quam domi dicerem, libentius se prima studia tenerosque profectus ad imitationem condiscipulorum, quae facilior esset, erigere: quod a quibusdam sic accipi potest, tamquam haec, quam nunc tueor, sententia priori diversa sit. id a me procul aberit; 15 namque ea causa vel maxima est, cur optimo cuique **11** praeceptori sit tradendus puer, quod apud eum discipuli quoque melius instituti aut dicent, quod inutile non sit imitari, aut si quid erraverint, statim corrigentur: at indoctus ille etiam probabit fortasse vitiosa et placere au-20 dientibus iudicio suo coget. sit ergo tam eloquentia quam **12** moribus praestantissimus, qui ad Phoenicis Homerici exemplum dicere ac facere doceat.

[DE PRIMIS APUD RHETOREM EXERCITATIONIBUS.]

IV. Hinc iam, quas primas in docendo partis rheto- **1** 25 rum putem, tradere incipiam dilata parumper illa, quae sola vulgo vocatur, arte rhetorica: ac mihi opportunus maxime videtur ingressus ab eo, cuius aliquid simile apud grammaticos puer didicerit.

Et quia narrationum, excepta qua in causis utimur, **2** 30 tris accipimus species, f a b u l a m, quae versatur in tragoediis atque carminibus non a veritate modo, sed etiam a forma veritatis remota, a r g u m e n t u m, quod falsum, sed vero simile comoediae fingunt, h i s t o r i a m, in qua est gestae rei expositio, grammaticis autem poeticas dedimus:

---

17 discent *b* 30 accepimus *A*

apud rhetorem initium sit historia, tanto robustior, quanto
3 verior. sed narrandi quidem quae nobis optima ratio videa-
tur, tum demonstrabimus, cum de iudiciali parte dicemus:
interim admonere illud sat est, ut sit ea neque arida
prorsus atque ieiuna (nam quid opus erat tantum studiis 5
laboris inpendere, si res nudas atque inornatas indicare
satis videretur?), neque rursus sinuosa [et] arcessitis descrip-
tionibus, in quas plerique imitatione poeticae licentiae du-
4 cuntur, lasciviat. vitium utrumque, peius tamen illud,
quod ex inopia quam quod ex copia venit. nam in pueris 10
oratio perfecta nec exigi nec sperari potest: melior autem
indoles laeta generosique conatus et vel plura iusto con-
5 cipiens interim spiritus. nec umquam me in his discentis
annis offendat, si quid superfuerit. quin ipsis doc-
toribus hoc esse curae velim, ut teneras adhuc mentes 15
more nutricum mollius alant et satiari velut quodam iu-
cundioris disciplinae lacte patiantur. erit illud plenius in-
6 terim corpus, quod mox adulta aetas adstringat. hinc spes
roboris: maciem namque et infirmitatem in posterum mi-
nari solet protinus omnibus membris expressus infans. 20
audeat haec aetas plura et inveniat et inventis gaudeat,
sint licet illa non satis sicca interim ac severa. facile
7 remedium est ubertati, sterilia nullo labore vincuntur. illa
mihi in pueris natura minimum spei dederit, in qua inge-
nium iudicio praesumitur. materiam esse primum volo vel 25
abundantiorem atque ultra quam oporteat fusam. multum
inde decoquent anni, multum ratio limabit, aliquid velut
usu ipso deteretur, sit modo unde excidi possit et quod
exsculpi, erit autem, si non ab initio tenuem nimium la-
8 minam duxerimus et quam caelatura altior rumpat. quod 30
me de his aetatibus sentire minus mirabitur, qui apud

---

1 historia P^1: historica ABP^2 3 tum *om* ***BP***
4 satis ***A*** 7 et *secl Vollmer* 9 lasciviant ***P*** *ante correcturam* 11 autem] autem et *a* autem est ***P*** 14 quoque *post* ipsis *add* ***A*** 23 ubertati *Vt p* 444, 34: ubertatis 29 lamnam ***B***

Ciceronem legerit: 'volo enim se efferat in adulescente fecunditas'.

Quapropter in primis evitandus et in pueris praecipue magister aridus, non minus quam teneris adhuc plantis 5 siccum et sine umore ullo solum. inde fiunt humiles statim **9** et velut terram spectantes, qui nihil supra cotidianum sermonem attollere audeant. macies illis pro sanitate et iudicii loco infirmitas est, et dum satis putant vitio carere, in id ipsum incidunt vitium, quod virtutibus carent. quare 10 mihi ne maturitas quidem ipsa festinet nec musta in lacu statim austera sint: sic et annos ferent et vetustate proficient.

Ne illud quidem quod admoneamus indignum est, in- **10** genia puerorum nimia interim emendationis severitate de- 15 ficere; nam et desperant et dolent et novissime oderunt et, quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur. quod etiam rusticis notum est, qui frondibus teneris non **11** putant adhibendam esse falcem, quia reformidare ferrum videntur et nondum cicatricem pati posse. iucundus ergo **12** 20 tum maxime debet esse praeceptor, ut remedia, quae alioqui natura sunt aspera, molli manu leniantur: laudare aliqua, ferre quaedam, mutare etiam reddita cur id fiat ratione, inluminare interponendo aliquid sui. nonnumquam hoc quoque erit utile, totas ipsum dictare materias, quas 25 et imitetur puer et interim tamquam suas amet: at si **13** tam neglegens ei stilus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus sum prodesse, quotiens eandem materiam rursus a me retractatam scribere de integro iuberem: posse enim eum adhuc melius: quatenus nullo magis studia 30 quam spe gaudent. aliter autem alia aetas emendanda est **14** et pro modo virium et exigendum et corrigendum opus. solebam ego dicere pueris aliquid ausis licentius aut laetius, laudare illud me adhuc: venturum tempus, quo idem

1 De orat. 2, 21, 88

10 ne] nec *A* 25 at] et *A* 28 tractatam *A*

non permitterem: ita et ingenio gaudebant et iudicio non fallebantur.

15 Sed ut eo revertar, unde sum digressus: narrationes stilo componi quanta maxima possit adhibita diligentia volo. nam ut primo, cum sermo instituitur, dicere quae 5 audierint utile est pueris ad loquendi facultatem, ideoque et retro agere expositionem et a media in utramque partem discurrere sane merito cogantur, sed ad gremium praeceptoris et dum ⟨aliud⟩ non possunt et dum res ac verba conectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: 10 ita cum iam formam rectae atque emendatae orationis accipient, extemporalis garrulitas nec expectata cogitatio et vix surgendi mora circulatoriae vere iactationis est. 16 hinc parentium imperitorum inane gaudium, ipsis vero contemptus operis et inverecunda frons et consuetudo 15 pessime dicendi et malorum exercitatio et quae magnos quoque profectus frequenter perdidit, adrogans de se per-17 suasio innascitur. erit suum parandae facilitati tempus, nec a nobis neglegenter locus iste transibitur. interim satis est, si puer omni cura et summo, quantum illa aetas 20 capit, labore aliquid probabile scripserit: in hoc adsuescat, huius rei sibi naturam faciat. ille demum in id, quod quaerimus, aut ei proximum poterit evadere, qui ante discet recte dicere quam cito.

18 Narrationibus non inutiliter subiungitur opus destru- 25 endi confirmandique eas, quod ἀνασκευή et κατασκευή vocatur. id porro non tantum in fabulosis et carmine traditis fieri potest, verum etiam in ipsis annalium monumentis: ut, si quaeratur 'an sit credibile super caput Valeri pugnantis sedisse corvum, qui os oculosque hostis Galli rostro 30 atque alis everberaret', sit in utramque partem ingens ad 19 dicendum materia: aut de serpente, quo Scipio traditur genitus, et lupa Romuli et Egeria Numae; nam Graecis historiis plerumque poeticae similis licentia est. saepe etiam

---

3 egressus ***BP*** 9 aliud *add ed Gryph* 18 facilitatis ***Pab*** 25 restruendi ***B*** 32 aut ***A***: ut ***BP***

quaeri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur, nonnumquam de persona quoque, sicut Livius frequentissime dubitat et alii ab aliis historici dissentiunt.

Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare **20** 5 claros viros et vituperare inprobos: quod non simplicis utilitatis opus est. namque et ingenium exercetur multiplici variaque materia et animus contemplatione recti pravique formatur, et multa inde cognitio rerum venit exemplisque, quae sunt in omni genere causarum poten-10 tissima, iam tum instruit, cum res poscet, usurum. hinc **21** illa quoque exercitatio subit comparationis, uter melior uterve deterior: quae quamquam versatur in ratione simili, tamen et duplicat materiam et virtutum vitiorumque non tantum naturam, sed etiam modum tractat. verum de 15 ordine laudis contraque, quoniam tertia haec rhetorices pars est, praecipiemus suo tempore.

Communes loci (de iis loquor, quibus citra perso- **22** nas in ipsa vitia moris est perorare, ut in adulterum, aleatorem, petulantem) ex mediis sunt iudiciis et, si reum 20 adicias, accusationes: quamquam hi quoque ab illo generali tractatu ad quasdam deduci species solent, ut si ponatur adulter caecus, aleator pauper, petulans senex. habent autem nonnumquam etiam defensionem; nam et pro luxuria **23** et pro amore dicimus, et leno interim parasitusque de-25 fenditur sic, ut non homini patrocinemur, sed crimini.

Thesis autem, quae sumuntur ex rerum comparatione, **24** ut 'rusticane vita an urbana potior?' 'iuris periti an militaris viri laus maior?' mire sunt ad exercitationes dicendi speciosae atque uberes, quae vel ad suadendi officium vel 30 etiam ad iudicium disceptationemque iuvant plurimum: nam posterior ex praedictis locus in causa Murenae copiosissime a Cicerone tractatur. sunt et illae paene totae ad **25** deliberativum pertinentes genus 'ducendane uxor, peten-

---

10 instruitur — usurus *Pab* 17 his *AB* 18 ipsa vita *B* ipsam vitam *P* 28 exercitationem *A* 30 iudiciorum disceptationem *A* iudiciorum disceptationumque *bP*[2]

dine sint magistratus'; . . . namque hae personis modo adiectis suasoriae erunt.

26 Solebant praeceptores mei neque inutili et nobis etiam iucundo genere exercitationis praeparare nos coniecturalibus causis, cum quaerere atque exsequi iuberent 'cur armata apud Lacedaemonios Venus?' et 'quid ita crederetur Cupido puer atque volucer et sagittis ac face armatus', et similia, in quibus scrutabamur voluntatem, cuius in controversiis frequens quaestio est [quod genus chriae videri potest].

27 Nam locos quidem, quales sunt de testibus 'semperne his credendum' et de argumentis 'an habenda etiam parvis fides', adeo manifestum est ad forensis actiones pertinere, ut quidam neque ignobiles in officiis civilibus scriptos eos memoriaeque diligentissime mandatos in promptu habuerint, ut quotiens esset occasio, extemporales eorum 28 dictiones his velut emblematis exornarentur: quo quidem (neque enim eius rei iudicium differre sustineo) summam videbantur mihi infirmitatem de se confiteri. nam quid hi possint in causis, quarum varia et nova semper est facies, proprium invenire? quo modo propositis ex parte adversa respondere? altercationibus velociter occurrere? testem rogare? qui etiam in iis, quae sunt communia et in plurimis causis tractantur, vulgatissimos sensus verbis nisi 29 tanto ante praeparatis prosequi nequeant. necesse vero his, cum eadem iudiciis pluribus dicunt, aut fastidium moveant velut frigidi et repositi cibi aut pudorem deprensa totiens audientium memoria infelix supellex, quae sicut apud pauperes ambitiosos pluribus et diversis officiis con- 30 teratur: cum eo quidem, quod vix ullus est tam communis locus, qui possit cohaerere cum causa nisi aliquo propriae quaestionis vinculo copulatus * * * * appareatque

1 n. et hae *A* 9 *glossema removi: non esse chriae locum viderat Volkmann* 19 ii *B* 21 adversa] diversa *B* 23 iis] his *A* 25 necesse vero *Zumpt:* necesse est *Valla in P* nec vero *AB* 32 *hiatum notavi nullo modo oblitterandum*

eum non tam insertum quam adplicitum, vel quod dissi- 31
milis est ceteris, vel quod plerumque adsumi etiam parum
apte solet, non quia desideratur, sed quia paratus est,
ut quidam sententiarum gratia verbosissimos locos arces-
5 sunt, cum ex locis debeat nasci sententia: ita sunt autem 32
speciosa haec et utilia, si oriuntur ex causa; ceterum
quamlibet pulchra elocutio, nisi ad victoriam tendit, utique
supervacua, sed interim etiam contraria est. verum hac-
tenus evagari satis fuerit.

10 Legum laus ac vituperatio iam maiores ac prope 33
summis operibus suffecturas vires desiderant: quae quidem
suasoriis an controversiis magis accommodata sit exerci-
tatio, consuetudine et iure civitatium differt. apud Graecos
enim lator earum ad iudicem vocabatur, Romanis pro
15 contione suadere ac dissuadere moris fuit: utroque autem
modo pauca de his et fere certa dicuntur. nam et genera 34
sunt tria sacri, publici, privati iuris: quae divisio ad
laudem magis spectat, si quis eam per gradus augeat,
quod lex, quod publica, quod ad religionem deum con-
20 parata sit. ea quidem, de quibus quaeri solet, communia
omnibus. aut enim de iure dubitari potest eius, qui rogat, 35
ut de P. Clodi, qui non rite creatus tribunus arguebatur:
aut de ipsius rogationis, quod est varium, sive non trino
forte nundino promulgata sive non idoneo die sive contra
25 intercessionem vel auspicia aliudve quid, quod legitimis
obstet, dicitur lata esse vel ferri, sive alicui manentium
legum repugnare. sed haec ad illas primas exercitationes 36
non pertinent: nam sunt eae citra conplexum personarum,
temporum, causarum. reliqua eadem fere vero fictoque
30 certamine huius modi tractantur: nam vitium aut in verbis 37
aut in rebus est. in verbis quaeritur, satis significent
an sit in iis aliquid ambiguum: in rebus, an lex sibi ipsa
consentiat, an in praeteritum ferri debeat, an in singulos
homines. maxime vero commune est quaerere, an sit ho-

---

10 iam *om* ***BP***^{1} 13 civitatum *sic* ***APN*** 22 Clodio ***A***
25 intercessiones ***A***^{2}***P***^{2}***b*** 31 an satis ***AP*** 33 referri ***Pab***

38 nesta, an utilis. nec ignoro plures fieri a plerisque partes, sed nos iustum, pium, religiosum ceteraque his similia honesto complectimur. iusti tamen species non simpliciter excuti solent. aut enim de re ipsa quaeritur, ut dignane poena vel praemio sit, aut de modo praemii poenaeve, 5
39 qui tam maior quam minor culpari potest. utilitas quoque interim natura discernitur, interim tempore. quaedam an optineri possint, ambigi solet. ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprendi solere, cum exemplum rei utriusque nobis claris orationi- 10
40 bus praebeatur. nec me fallit eas quoque leges esse, quae non in perpetuum rogentur, sed de honoribus aut imperiis, qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio est. sed de his nihil hoc loco praecipi potest: constant enim propria rerum, de quibus agitur, non communi qualitate. 15
41 His fere veteres facultatem dicendi exercuerunt, adsumpta tamen a dialecticis argumentandi ratione. nam fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud Graecos dicere circa Demetrium Phalerea institutum fere
42 constat. an ab ipso id genus exercitationis sit inventum, 20 ut alio quoque libro sum confessus, parum comperi: sed ne ii quidem, qui hoc fortissime adfirmant, ullo satis idoneo auctore nituntur. Latinos vero dicendi praeceptores extremis L. Crassi temporibus coepisse Cicero auctor est quorum insignis maxime Plotius fuit. 25

[DE LECTIONE ORATORUM ET HISTORICORUM APUD RHETOREM.]

1 V. Sed de ratione declamandi post paulo: interim, quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum videtur id quoque ut moneam, quantum sit conlaturus ad profectum discentium rhetor, si, quem ad modum 30

24 De orat. 3, 24, 93

1 inutilis *BP*[1] 4 solet *BP* 6 qui] quia *P*[1]*T*[2]
20 constabat *A* 22 hi *AB* 28 paulum *PA*[2]

a grammaticis exigitur poetarum enarratio, ita ipse quoque
historiae atque etiam magis orationum lectione susceptos
a se discipulos instruxerit. quod nos in paucis, quorum
id aetas exigebat et parentes utile esse crediderant, serva-
5 vimus: ceterum sentientibus iam tum optima duae res in- 2
pedimento fuerunt, quod et longa consuetudo aliter docendi
fecerat legem, et robusti fere iuvenes nec hunc laborem
desiderantes exemplum nostrum sequebantur. nec tamen, 3
etiam si quid novi vel sero invenissem, praecipere in pos-
10 terum puderet. nunc vero scio id fieri apud Graecos, sed
magis per adiutores, quia non videntur tempora suffectura,
si legentibus singulis praeire semper ipsi velint. et her- 4
cule praelectio, quae in hoc adhibetur, ut facile atque
distincte pueri scripta oculis sequantur, etiam illa, quae
15 vim cuiusque verbi, si quod minus usitatum incidat, docet,
multum infra rhetoris officium existimanda est. at demon- 5
strare virtutes vel, si quando ita incidat, vitia, id pro-
fessionis eius atque promissi, quo se magistrum eloquentiae
pollicetur, maxime proprium est, eo quidem validius, quod
20 non utique hunc laborem docentium postulo, ut ad gre-
mium revocatis cuius quisque eorum velit libri lectione
deserviant. nam mihi cum facilius, tum etiam multo videtur 6
magis utile, facto silentio unum aliquem (quod ipsum im-
perari per vices optimum est) constituere lectorem, ut
25 protinus pronuntiationi quoque adsuescant: tum exposita 7
causa, in quam scripta legetur oratio (nam sic clarius
quae dicentur intellegi poterunt), nihil otiosum pati, quod-
que in inventione quodque in elocutione adnotandum erit,
quae in prooemio conciliandi iudicis ratio, quae narrandi
30 lux, brevitas, fides, quod aliquando consilium et quam
occulta calliditas: namque ea sola in hoc ars est, quae 8
intellegi nisi ab artifice non possit; quanta deinceps in
dividendo prudentia, quam subtilis et crebra argumentatio,
quibus viribus inspiret, qua iucunditate permulceat, quanta
35 in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, ut denique do-

---

8 nostrorum *Usener* 21 cuiusque eorum liberis *A* cuiusque eorum velit libri *N* 30 aliquando *et* et *om Vt p* 430, 33

minetur in adfectibus atque in pectora inrumpat animum-
9 que iudicum similem his, quae dicit, efficiat. tum in ratione
eloquendi, quod verbum proprium, ornatum, sublime, ubi
amplificatio laudanda, quae virtus ei contraria, quid spe-
ciose translatum, quae figura verborum, quae levis et 5
quadrata, virilis tamen compositio.

10 Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando et
vitiosas orationes, quas tamen plerique iudiciorum pravi-
tate mirentur, legi palam ostendique in his, quam multa
inpropria, obscura, tumida, humilia, sordida, lasciva, effe- 10
minata sint: quae non laudantur modo a plerisque, sed,
quod est peius, propter hoc ipsum, quod sunt prava, lau-
11 dantur. nam sermo rectus et secundum naturam enuntiatus
nihil habere ex ingenio videtur: illa vero, quae utcumque
deflexa sunt, tamquam exquisitiora miramur, non aliter 15
quam distortis et quocumque modo prodigiosis corporibus
apud quosdam maius est pretium quam iis, quae nihil ex
12 communis habitus bonis perdiderunt, atque etiam qui specie
capiuntur, vulsis levatisque et inustas comas acu comenti-
bus et non suo colore nitidis plus esse formae putant, 20
quam possit tribuere incorrupta natura, ut pulchritudo
corporis venire videatur ex malis morum.

13 Neque solum haec ipse debebit docere praeceptor, sed
frequenter interrogare et iudicium discipulorum experiri.
sic audientibus securitas aberit nec quae dicentur super- 25
fluent aures: simul ad id perducentur, quod ex hoc quae-
ritur, ut inveniant ipsi et intellegant. nam quid aliud
14 agimus docendo eos, quam ne semper docendi sint? hoc
diligentiae genus ausim dicere plus conlaturum discentibus
quam omnes omnium artes, quae iuvant sine dubio mul- 30
tum, sed latiore quadam comprensione per omnes quidem
species rerum cotidie paene nascentium ire qui possunt?
15 sicut de re militari quamquam sunt tradita quaedam

---

5 tralatum *B* 6 sed virilis *A* 9 mirantur *AP*[2]
18 communi habitu boni *A* 22 morum *B*: moribus *AP*
25 docentur *T*

praecepta communia, magis tamen proderit scire, qua ducum quisque ratione in quali re, tempore, loco sit sapienter usus aut contra: nam in omnibus fere minus valent praecepta quam experimenta. an vero declamabit 16
5 quidem praeceptor, ut sit exemplo suis auditoribus: non plus contulerint lecti Cicero aut Demosthenes? corrigetur palam, si quid in declamando discipulus erraverit: non potentius erit emendare orationem, quin immo etiam iucundius? aliena enim vitia quisque reprendi mavult quam
10 sua. nec deerant plura quae dicerem: sed neminem haec 17 utilitas fugit, atque utinam tam non pigeat facere istud quam non displicebit.

[QUI PRIMI LEGENDI.]

Quod si potuerit optineri, non ita difficilis supererit 18
15 quaestio, qui legendi sint incipientibus. nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus videbatur, probaverunt, alii floridius genus, ut ad alenda primarum aetatium ingenia magis accommodatum. ego optimos quidem 19 et statim et semper, sed tamen eorum candidissimum
20 quemque et maxime expositum velim, ut Livium a pueris magis quam Sallustium, etsi hic historiae maior est auctor, ad quem tamen intellegendum iam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, et iucundus incipientibus 20 quoque et apertus est satis, nec prodesse tantum, sed
25 etiam amari potest: tum, quem ad modum Livius praecipit, ut quisque erit Ciceroni simillimus.

Duo autem genera maxime cavenda pueris puto: unum, 21 ne quis eos antiquitatis nimius admirator in Gracchorum Catonisque et aliorum similium lectione durescere velit;
30 fient enim horridi atque ieiuni: nam neque vim eorum □ adhuc intellectu consequentur et elocutione, quae tum sine

---

2 re *om* ***BP*** 6 corrigitur ***A*** 12 quam non fecisse displicebit *Gesner* 16 eorum intellectus videbatur ***BP***: est eorum intellectus ***a*** 17 aetatum ***AP*** 21 etsi *Zumpt: et libri, possis* at | hic *om* ***B***, et hic *in* etsi *mutabat Spalding* | maioris ***P***, *unde* maior is *Barth*

dubio erat optima, sed nostris temporibus aliena est, contenti, quod est pessimum, similes sibi magnis viris vide-
22 buntur. alterum, quod huic diversum est, ne recentis huius lasciviae flosculis capti voluptate prava deleniantur, ut praedulce illud genus et puerilibus ingeniis hoc gratius, 5 quo propius est, adament. firmis autem iudiciis iamque
23 extra periculum positis suaserim et antiquos legere (ex quibus si adsumatur solida ac virilis ingenii vis deterso rudis saeculi squalore, tum noster hic cultus clarius eni-
24 tescet) et novos, quibus et ipsis multa virtus adest: neque 10 enim nos tarditatis natura damnavit. sed dicendi mutavimus genus et ultra nobis quam oportebat indulsimus: ita non tam ingenio illi nos superarunt quam proposito. multa ergo licebit eligere, sed curandum erit, ne iis, qui-
25 bus permixta sunt, inquinentur. quosdam vero etiam, quos 15 totos imitari oporteat, et fuisse nuper et nunc esse, quidni libenter non concesserim modo, verum etiam contenderim?
26 sed hi qui sint non cuiuscumque est pronuntiare. tutius circa priores vel erratur, ideoque hanc novorum distuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet. 20

[DE DIVISIONE ET PARENCHIRESI.]

1 VI. Fuit etiam in hoc diversum praecipientium propositum, quod eorum quidam materias, quas discipulis ad dicendum dabant, non contenti divisione derigere latius dicendo prosequebantur, nec solum probationibus imple- 25
2 bant, sed etiam affectibus. alii, cum primas modo lineas duxissent, post declamationes, quid omisisset quisque, tractabant, quosdam vero locos non minore cura, quam cum ad dicendum ipsi surgerent, excolebant. utile utrumque et ideo neutrum ab altero separo: sed si facere tantum 30 alterum necesse sit, plus proderit demonstrasse rectam
3 protinus viam quam revocare ab errore iam lapsos: primum, quia emendationem auribus modo accipiunt, divisio-

11 sed *om B* 18 cuiusque *PBn*[2] 19 hanc *om T* 24 dirigere *ABP*: *corr Vollmer* 25 persequebantur *P* 28 cum *om A*[1]

nem vero ad cogitationem etiam et stilum perferunt:
deinde, quod libentius praecipientem audiunt quam repren-
dentem. si qui vero paulo sunt vivaciores, in his prae-
sertim moribus, etiam irascuntur admonitioni et taciti
5 repugnant. neque ideo tamen minus vitia aperte coar- 4
guenda sunt: habenda enim ratio ceterorum, qui recta
esse, quae praeceptor non emendaverit, credent. utraque
autem ratio miscenda est et ita tractanda, ut ipsae res
postulabunt. namque incipientibus danda erit velut prae- 5
10 formata materia secundum cuiusque vires. at cum satis
composuisse se ad exemplum videbuntur, brevia quaedam
demonstranda vestigia, quae persecuti iam suis viribus
sine adminiculo progredi possint. nonnumquam credi sibi 6
ipsos oportebit, ne mala consuetudine semper alienum la-
15 borem sequendi nihil per se conari et quaerere sciant.
quodsi satis prudenter dicenda viderint, iam prope con-
summata fuerit praecipientis opera: si quid erraverint
adhuc, erunt ad ducem reducendi. cui rei simile quiddam 7
facientes aves cernimus, quae teneris infirmisque fetibus
20 cibos ore suo conlatos partiuntur: at cum visi sunt adulti,
paulum egredi nidis et circumvolare sedem illam praece-
dentes ipsae docent: tum expertas vires libero caelo suaeque
ipsorum fiduciae permittunt.

[DE EDISCENDO.]

25 VII. Illud ex consuetudine mutandum prorsus existimo 1
in his, de quibus nunc disserimus, aetatibus, ne omnia,
quae scripserint, ediscant et certa, ut moris est, die dicant:
quod quidem maxime patres exigunt, atque ita demum
studere liberos suos, si quam frequentissime declamaverint,
30 credunt, cum profectus praecipue diligentia constet. nam 2
ut scribere pueros plurimumque esse in hoc opere plane
velim, sic ediscere electos ex orationibus vel historiis
aliove quo genere dignorum ea cura voluminum locos

---

2 reprehend. *ABP* 14 ipsos *A*: eos *BP* 16 dicenda
viderint] diviserint *Meister* 17 at si *A* 22 expertos
Spalding 26 iis *BnNb*

3 multo magis suadeam. nam et excercebitur acrius memoria aliena complectendo quam sua, et qui erunt in difficiliore huius laboris genere versati, sine molestia, quae ipsi composuerint, iam familiaria animo suo adfigent et adsuescent optimis semperque habebunt intra se, quod imitentur, et 5 iam non sentientes formam orationis illam, quam mente
4 penitus acceperint, expriment. abundabunt autem copia verborum optimorum et compositione ac figuris iam non quaesitis, sed sponte et ex reposito velut thensauro se offerentibus. accedit his et iucunda in sermone bene a 10 quoque dictorum relatio et in causis utilis. nam et plus auctoritatis adferunt ea, quae non praesentis gratia litis sunt conparata, et laudem saepe maiorem, quam si nostra
5 sint, conciliant. aliquando tamen permittendum quae ipsi scripserint dicere, ut laboris sui fructum etiam ex illa, 15 quae maxime petitur, laude plurium capiant. verum id quoque tum fieri oportebit, cum aliquid commodius elimaverint, ut eo velut praemio studii sui donentur ac se meruisse ut dicerent gaudeant.

[AN SECUNDUM SUI QUISQUE INGENII NATURAM DO- 20 CENDUS SIT.]

1 VIII. Virtus praeceptoris haberi solet, nec inmerito, diligenter in iis, quos erudiendos susceperit, notare discrimina ingeniorum, et quo quemque natura maxime ferat, scire. nam est in hoc incredibilis quaedam varietas, nec 25
2 pauciores animorum paene quam corporum formae. quod intellegi etiam ex ipsis oratoribus potest, qui tantum inter se distant genere dicendi, ut nemo sit alteri similis, quamvis plurimi se ad eorum, quos probabant, imitationem
3 composuerint. utile deinde plerisque visum est ita quem- 30 que instituere, ut propria naturae bona doctrina foverent et in id potissimum ingenia, quo tenderent, adiuvarentur:

3 laboris genere] generis labore *P* | composuerunt *B*
4 familiarius *P* 8 ac] et *A* 16 plurium *B*: plurimum *AP*
17 limaverint *B*[1]*NP*[1] 32 adiuvarent *Meister*

ut si quis palaestrae peritus, cum in aliquod plenum pueris gymnasium venerit, expertus eorum omni modo corpus animumque discernat, cui quisque certamini praeparandus sit, ita praeceptorem eloquentiae, cum sagaciter 4 fuerit intuitus, cuius ingenium presso limatoque genere dicendi, cuius acri, gravi, dulci, aspero, nitido, urbano maxime gaudeat, ita se commodaturum singulis, ut in eo, 5 quo quisque eminet, provehatur, quod et adiuta cura natura magis evalescat et, qui in diversa ducatur, neque in iis, quibus minus aptus est, satis possit efficere et ea, in quae natus videtur, deserendo faciat infirmiora. quod mihi 6 (libera enim vel contra receptas persuasiones rationem sequenti sententia est) in parte verum videtur: nam proprietates ingeniorum dispicere prorsus necessarium est. in 7 his quoque certum studiorum facere dilectum nemo dissuaserit. namque erit alius historiae magis idoneus, alius compositus ad carmen, alius utilis studio iuris, ut nonnulli rus fortasse mittendi. sic discernet haec dicendi magister, quomodo palaestricus ille cursorem faciet aut pugilem aut luctatorem aliudve quid ex iis, quae sunt sacrorum certaminum. verum ei, qui foro destinabitur, non in unam 8 partem aliquam, sed in omnia, quae sunt eius operis, etiam si qua difficiliora discenti videbuntur, elaborandum est; nam et omnino supervacua erat doctrina, si natura sufficeret. an si quis ingenio corruptus ac tumidus, ut 9 plerique sunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? aridum atque ieiunum non alemus et quasi vestiemus? nam si quaedam detrahere necessarium est, cur non sit adicere concessum? neque ego contra naturam pugno: non enim 10 deserendum id bonum, si quod ingenitum est, existimo, sed augendum addendumque quod cessat. an vero clarissi- 11 mus ille praeceptor Isocrates, quem non magis libri bene dixisse quam discipuli bene docuisse testantur, cum de Ephoro atque Theopompo sic iudicaret, ut alteri frenis,

4 praeceptor *A* 9 et, qui] etsi P^2 10 *et* 20 his *AB*
15 delectum *AP* 30 deterendum A^2

alteri calcaribus opus esse diceret, aut in illo lentiore tarditatem aut in illo paene praecipiti concitationem adiuvandam docendo existimavit, cum alterum alterius natura
12 miscendum arbitraretur? inbecillis tamen ingeniis sane sic obsequendum sit, ut tantum in id, quo vocat natura, du- 5 cantur; ita enim, quod solum possunt, melius efficient. si vero liberalior materia contigerit et in qua merito ad spem oratoris simus adgressi, nulla dicendi virtus omit-
13 tenda est. nam licet sit aliquam in partem pronior, ut necesse est, ceteris tamen non repugnabit, atque ea cura 10 paria faciet iis, in quibus eminebat, sicut ille, ne ab eodem exemplo recedamus, exercendi corpora peritus non, si docendum pancratiasten susceperit, pugno ferire vel calce tantum aut nexus modo atque in iis certos aliquos docebit, sed omnia, quae sunt eius certaminis. erit qui ex iis 15 aliqua non possit: in id maxime, quod poterit, incumbet.
14 nam sunt haec duo vitanda prorsus: unum, ne temptes quod effici non possit, alterum, ne ab eo, quod quis optime facit, in aliud, cui minus est idoneus, transferas. at si fuerit, qui docebitur, ille, quem adulescentes senem 20 vidimus, Nicostratus, omnibus in eo docendi partibus similiter utetur efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque, quorum utroque certamine isdem diebus
15 coronabatur, invictum. et quanto id magis oratoris futuri magistro providendum erit! non enim satis est dicere 25 presse tantum aut subtiliter aut aspere, non magis quam phonasco acutis tantum aut mediis aut gravibus sonis aut horum etiam particulis excellere. nam sicut cithara, ita oratio perfecta non est, nisi ab imo ad summum omnibus intenta nervis consentiat. 30

[DE OFFICIO DISCIPULORUM.]

1 IX. Plura de officiis docentium locutus discipulos id unum interim moneo, ut praeceptores suos non minus quam ipsa studia ament et parentes esse non quidem

15 his *A* 16 incumbet *BP*: componet *Ab* 19 cui *BP*: ad quod *A* 32 officio *A* | id] in *BP*

corporum, sed mentium credant. multum haec pietas conferet studio; nam ita et libenter audient et dictis credent et esse similes concupiscent, in ipsos denique coetus scholarum laeti alacres convenient, emendati non irascentur, laudati gaudebunt, ut sint carissimi, studio merebuntur. nam ut illorum officium est docere, sic horum praebere se dociles: alioqui neutrum sine altero sufficit. et sicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur et frustra sparseris semina, nisi illa praemollitus foverit sulcus: ita eloquentia coalescere nequit nisi sociata tradentis accipientisque concordia.

[DE UTILITATE ET RATIONE DECLAMANDI.]

X. In his primis operibus, quae non ipsa parva sunt, sed maiorum quasi membra atque partes, bene instituto ac satis exercitato iam fere tempus adpetet adgrediendi suasorias iudicialesque materias: quarum antequam viam ingredior, pauca mihi de ipsa declamandi ratione dicenda sunt, quae quidem ut ex omnibus novissime inventa, ita multo est utilissima. nam et cuncta illa, de quibus diximus, in se fere continet et veritati proximam imaginem reddit, ideoque ita est celebrata, ut plerisque videretur ad formandam eloquentiam vel sola sufficere. neque enim virtus ulla perpetuae dumtaxat orationis reperiri potest, quae non sit cum hac dicendi meditatione communis. eo quidem res ista culpa docentium reccidit, ut inter praecipuas, quae corrumperent eloquentiam, causas licentia atque inscitia declamantium fuerit. sed eo, quod natura bonum est, bene uti licet. sint ergo et ipsae materiae, quae fingentur, quam simillimae veritati, et declamatio, in quantum maxime potest, imitetur eas actiones, in quarum exercitationem reperta est. nam magos et pestilentiam et responsa et saeviores tragicis novercas aliaque

1 confert *BP* 4 alacresque *A* et alacres *P cf adn p* 27, 9 15 ac satis *AP*[2]: atque *BP*[1] 19 diximus *AB*: disserimus *P* 25 recidit *AP* 29 veritati *BP Vtp* 445, 31: veritatis *A*

magis adhuc fabulosa frustra inter sponsiones et interdicta quaeremus. quid ergo? numquam haec supra fidem et poetica, ut vere dixerim, themata iuvenibus tractare permittamus, ut exspatientur et gaudeant materia et quasi
6 in corpus eant? erit optimum, sed certe sint grandia et 5 tumida, non stulta etiam et acrioribus oculis intuenti ridicula, ut, si iam cedendum est, impleat se declamator aliquando, dum sciat, ut quadrupedes, cum viridi pabulo distentae sunt, sanguinis detractione curantur et sic ad cibos viribus conservandis idoneos redeunt, ita sibi quoque 10 tenuandas adipes, et quidquid umoris corrupti contraxerit;
7 emittendum, si esse sanus ac robustus volet. alioqui tumor ille inanis primo cuiusque veri operis conatu deprehendetur. totum autem declamandi opus qui diversum omni modo a forensibus causis existimant, hi profecto ne ratio- 15 nem quidem, qua ista exercitatio inventa sit, pervident;
8 nam si foro non praeparat, aut scaenicae ostentationi aut furiosae vociferationi simillimum est. quid enim attinet iudicem praeparare, qui nullus est? narrare, quod omnes sciant falsum? probationes adhibere causae, de qua nemo 20 sit pronuntiaturus? et haec quidem otiosa tantum: adfici vero et ira vel luctu permoveri cuius est ludibrii, nisi quibusdam pugnae simulacris ad verum discrimen aciem-
9 que iustam consuescimus? nihil ergo inter forense genus dicendi atque hoc declamatorium intererit? si profectus 25 gratia dicimus, nihil. utinamque adici ad consuetudinem posset, ut nominibus uteremur et perplexae magis et longioris aliquando actus controversiae fingerentur et verba in usu cotidiano posita minus timeremus et iocos inserere moris esset: quae nos, quamlibet per alia in scholis exer- 30
10 citati simus, tirones in foro inveniunt. si vero in ostentationem comparetur declamatio, sane paulum aliquid in-

---

3 permittemus ***P*** 4 ut et spatientur (*i e* ecsp.) ***A*** 5 erit ***A***: erat ***BP***[1] 11 tenuandos ***PTL*** 13 cuiuscumque ***B*** 15 hi *om* ***B*** 31 invenimur ***A*** *in ras* 32 inclinare ***A***: inclamare ***BP***

clinare ad voluptatem audientium debemus. nam et in iis 11
actionibus, quae in aliqua sine dubio veritate versantur,
sed sunt ad popularem aptatae delectationem, quales legimus panegyricos totumque hoc demonstrativum genus,
5 permittitur adhibere plus cultus omnemque artem, quae
latere plerumque in iudiciis debet, non confiteri modo,
sed ostentare etiam hominibus in hoc advocatis. quare de- 12
clamatio, quoniam est iudiciorum consiliorumque imago,
similis esse debet veritati, quoniam autem aliquid in se
10 habet ἐπιδεικτικόν, nonnihil sibi nitoris adsumere. quod 13
faciunt actores comici, qui neque ita prorsus, ut nos vulgo
loquimur, pronuntiant, quod esset sine arte, neque procul
tamen a natura recedunt, quo vitio periret imitatio, sed
morem communis huius sermonis decore quodam scaenico
15 exornant. sic quoque aliqua nos incommoda ex his, quas 14
finxerimus, materiis consequentur, in eo praecipue, quod
multa in iis relincuntur incerta, quae sumimus, ut videtur,
aetates, facultates, liberi, parentes, urbium ipsarum vires,
iura, mores, alia his similia: quin aliquando etiam argu- 15
20 menta ex ipsis positionum vitiis ducimus. sed haec suo
quoque loco. quamvis enim omne propositum operis a
nobis destinati eo spectet, ut orator instituatur, tamen,
ne quid studiosi requirant, etiam si quid erit, quod ad
scholas proprie pertineat, in transitu non omittemus.

25 [AN ARTIS NECESSARIA COGNITIO.]

XI. Iam hinc ergo nobis incohanda est ea pars artis, 1
ex qua capere initium solent qui priora omiserunt: quamquam video quosdam in ipso statim limine obstaturos
mihi, qui nihil egere eius modi praeceptis eloquentiam pu-
30 tent, sed natura sua et vulgari modo et scholarum exercitatione contenti rideant etiam diligentiam nostram exemplo

---

1 voluntatem ***BP*** | demus ***B*** | in *om* ***B*** 17 videntur ***PBgN*** 18 liberos ***BP*** 19 quin *om* ***A*** 21 quoque ***A***: quaeque ***BP*** quodque *Meister* 29 huius modi ***A*** 30 modo et ***BP***: modo ***A***

magni quoque nominis professorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus, quid esset σχῆμα et νόημα, nescire se quidem, sed si ad rem pertineret, esse in sua decla-
2 matione respondit. alius percontanti Theodoreus án Apollodoreus esset, 'ego' inquit 'parmularius sum'. nec sane po- 5
tuit urbanius ex confessione inscitiae suae elabi. porro hi, quia et beneficio ingenii praestantes sunt habiti et multa etiam memoria digna exclamaverunt, plurimos habent si-
3 miles neglegentiae suae, paucissimos naturae. igitur impetu dicere se et viribus uti gloriantur: neque enim opus esse 10
probatione aut dispositione in rebus fictis, sed, cuius rei gratia plenum sit auditorium, sententiis grandibus, quarum
4 optima quaeque a periculo petatur. quin etiam in cogitando nulla ratione adhibita aut tectum intuentes magnum aliquid, quod ultro se offerat, pluribus saepe diebus expec- 15
tant, aut murmure incerto velut classico instincti concitatissimum corporis motum non enuntiandis, sed quaeren-
5 dis verbis accommodant. nonnulli certa sibi initia, priusquam sensum invenerint, destinant, quibus aliquid diserti subiungendum sit: eaque diu secum ipsi clareque meditati 20
desperata conectendi facultate deserunt et ad alia deinceps atque inde alia non minus communia ac nota devertunt.
6 qui plurimum videntur habere rationis, non in causas tamen laborem suum, sed in locos intendunt, atque in iis non corpori prospiciunt, sed abrupta quaedam, ut forte 25
7 ad manum venere, iaculantur. unde fit ut dissoluta et ex diversis congesta oratio cohaerere non possit similisque sit commentariis puerorum, in quos ea, quae aliis declamantibus laudata sunt, regerunt. magnas tamen sententias et res bonas (ita enim gloriari solent) elidunt: nam et bar- 30
bari et servi, et, si hoc sat est, nulla est ratio dicendi.

---

2 νόημα] enigma *A* 5 parmularius sum] parmuliarius *B*
7 qui *A* 24 tamen] tantum *P* *speciose, sed falso*

[QUARE INERUDITI INGENIOSIORES VULGO HABEANTUR.]

XII. Ne hoc quidem negaverim, sequi plerumque hanc 1
opinionem, ut fortius dicere videantur indocti, primum
vitio male iudicantium, qui maiorem habere vim credunt
5 ea, quae non habent artem, ut effringere quam aperire,
rumpere quam solvere, trahere quam ducere putant ro-
bustius. nam et gladiator, qui armorum inscius in rixam 2
ruit, et luctator, qui totius corporis nisu in id, quod se-
mel invasit, incumbit, fortior ab his vocatur, cum interim
10 et hic frequenter suis viribus ipse prosternitur et illum
vehementis impetus excipit adversarii mollis articulus. sed 3
sunt in hac parte, quae imperitos etiam naturaliter fallant;
nam et divisio, cum plurimum valeat in causis, speciem
virium minuit, et rudia politis maiora et sparsa compo-
15 sitis numerosiora creduntur. est praeterea quaedam virtu- 4
tum vitiorumque vicinia, qua maledicus pro libero, teme-
rarius pro forti, effusus pro copioso accipitur. maledicit
autem ineruditus apertius et saepius vel cum periculo
suscepti litigatoris, frequenter etiam suo. adfert et ista 5
20 res opinionem, quia libentissime homines audiunt ea, quae
dicere ipsi noluissent. illud quoque alterum, quod est in
elocutione ipsa periculum, minus vitat conaturque per-
dite, unde evenit nonnumquam, ut aliquid grande inveniat
qui semper quaerit quod nimium est: verum id et raro
25 provenit et cetera vitia non pensat.

Propter hoc quoque interdum videntur indocti copiam 6
habere maiorem, quod dicunt omnia, doctis est et electio
et modus. his accedit, quod a cura docendi quod intende-
rint recedunt. itaque illud quaestionum et argumentorum
30 apud corrupta iudicia frigus evitant nihilque aliud, quam
quo vel pravis voluptatibus aures adsistentium permul-
ceant, quaerunt. sententiae quoque ipsae, quas solas petunt, 7
magis eminent, cum omnia circa illas sordida et abiecta

---

5 habeant ***A***   9 incubuit ***B*** | ab iis ***B***   24 id *om* ***PB*** *habuit* ***N*** *post* raro *(?)*   25 evenit ***BP*** | certa vitia ***BP***
31 quod—permulceat ***A***

sunt, ut lumina non 'inter umbras', quem ad modum
Cicero dicit, sed plane inter tenebras clariora sunt. itaque
ingeniosi vocentur, ut libet, dum tamen constet contume-
8 liose sic laudari disertum. nihilo minus confitendum est
etiam detrahere doctrinam aliquid, ut limam rudibus et 5
cotes hebetibus et vino vetustatem, sed vitia detrahit,
atque eo solo minus est quod litterae perpolierunt, quo
melius.

9 Verum hi pronuntiatione quoque famam dicendi for-
tius quaerunt; nam et clamant ubique et omnia levata, 10
ut ipsi vocant, manu emugiunt, multo discursu, anhelitu,
10 iactatione gestus, motu capitis furentes. iam conlidere manus,
terrae pedem incutere, femur, pectus, frontem caedere,
mire ad pullatum circulum facit: cum ille eruditus, ut in
oratione multa summittere, variare, disponere, ita etiam 15
in pronuntiando suum cuique eorum, quae dicet, colori
adcommodare actum sciat, et si quid sit perpetua obser-
11 vatione dignum, modestus et esse et videri malit. at illi
hanc vim appellant, quae est potius violentia: cum interim
non actores modo aliquos invenias, sed, quod est turpius, 20
praeceptores etiam, qui brevem d'cendi exercitationem con-
secuti omissa ratione, ut tulit impetus, passim tumul-
tuentur eosque, qui plus honoris litteris tribuerunt, ineptos
et ieiunos et tepidos et infirmos, ut quodque verbum con-
12 tumeliosissimum occurrit, appellent. verum illis quidem 25
gratulemur sine labore, sine ratione, sine disciplina disertis:
nos, quando et praecipiendi munus iam pridem deprecati
sumus et in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem
putabamus desinere dum desideraremur, inquirendo scri-
bendoque talia consolemur otium nostrum, quae futura 30
usui bonae mentis iuvenibus arbitramur, nobis certe sunt
voluptati.

---

1 De orat. 3, 26, 101

---

2 in tenebris ***A*** 6 ut vino ***A*** 12 furentes ***BP***: frequentes ***A*** 17 sit *om* ***BP*** 24 trepidos ***BP*** 27 iam ***AP***[2]: etiam ***BP***[1] 29 in quaerendo ***A***

[QUIS MODUS IN ARTE.]

XIII. Nemo autem a me exigat id praeceptorum genus, 1
quod est a plerisque scriptoribus artium traditum, ut quasi
quasdam leges inmutabili necessitate constrictas studiosis
5 dicendi feram: utique prooemium et id quale, proxima
huic narratio, quae lex deinde narrandi, propositio post
hanc vel, ut quibusdam placuit, excursio, tum certus ordo
quaestionum ceteraque, quae, velut si aliter facere fas non
sit, quidam tamquam iussi secuntur. erat enim rhetorice 2
10 res prorsus facilis ac parva, si uno et brevi praescripto
contineretur: sed mutantur pleraque causis, temporibus,
occasione, necessitate. atque ideo res in oratore praecipua
consilium est, quia varie et ad rerum momenta converti-
tur. quid si enim praecipias imperatori, quotiens aciem 3
15 instruet, derigat frontem, cornua utrimque promoveat,
equites pro cornibus locet? erit haec quidem rectissima
fortasse ratio, quotiens licebit, sed mutabitur natura loci,
si mons occurret, si flumen obstabit, collibus, silvis, asperi-
tate alia prohibebitur. mutabit hostium genus, mutabit 4
20 praesentis condicio discriminis: nunc acie derecta, nunc
cuneis, nunc auxiliis, nunc legione pugnabitur, nonnum-
quam terga etiam dedisse simulata fuga proderit. ita 5
prooemium necessarium an supervacuum, breve an longius,
ad iudicem omni sermone derecto an aliquando averso
25 per aliquam figuram dicendum sit, constricta an latius
fusa narratio, continua an divisa, recta an ordine permu-
tato, causae docebunt, itemque de quaestionum ordine, cum 6
in eadem controversia aliud alii parti prius quaeri fre-
quenter expediat. neque enim rogationibus plebisve scitis
30 sancta sunt ista praecepta, sed hoc, quidquid est, utili-
tas excogitavit. non negabo autem sic utile esse plerum- 7
que, alioqui nec scriberem. verum si eadem illa nobis

7 tunc *A* 9 tamquam iussi] tantum quantum iussi sic *A* 14 quid enim si *P* 15 instruat *A* | ut dirigat *Aldina* (derigat *soli N Bn*) 17 fortasse] forte *A* | mutabit *Francius* 18 si collibus *Aldina* 20/24 directa *et* directo *AP*

aliud suadebit utilitas, hanc relictis magistrorum auctori-
8 tatibus sequemur. equidem id maxime

'praecipiam ac repetens iterumque iterumque
monebo':

res duas in omni actu spectet orator, quid deceat, quid 5
expediat. expedit autem saepe mutare ex illo constituto
traditoque ordine aliqua, et interim decet, ut in statuis
9 atque picturis videmus variari habitus, vultus, status; nam
recti quidem corporis vel minima gratia est. nempe enim
adversa sit facies et demissa bracchia et iuncti pedes: erit 10
a summis ad ima rigens opus. flexus ille et, ut sic dixerim,
motus dat actum quendam et factum: ideo nec ad unum
10 modum formatae manus et in vultu mille species; cursum
habent quaedam et impetum, sedent alia vel incumbunt,
nuda haec, illa velata sunt, quaedam mixta ex utroque. 15
quid tam distortum et elaboratum quam est ille disco-
bolos Myronis? si quis tamen ut parum rectum improbet
opus, nonne ab intellectu artis afuerit, in qua vel praeci-
11 pue laudabilis est ipsa illa novitas ac difficultas? quam
quidem gratiam et delectationem adferunt figurae, quaeque 20
in sensibus quaeque in verbis sunt. mutant enim aliquid a recto
atque hanc prae se virtutem ferunt, quod a consuetudine
12 vulgari recesserunt. habet in pictura speciem tota facies:
Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero
ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret. quid? non in 25
oratione operienda sunt quaedam, sive ostendi non debent
13 sive exprimi pro dignitate non possunt? ut fecit Timanthes,
opinor, Cythnius in ea tabula, qua Coloten Teium vicit.
nam cum in Iphigeniae immolatione pinxisset tristem Cal-
chantem, tristiorem Ulixen, addidisset Menelao quem sum- 30
mum poterat ars efficere maerorem: consumptis adfectibus
non reperiens, quo digne modo patris vultum posset ex-

3 Verg. Aen. 3, 436

5 deceat quid ***BP*** *Cass. p* 501, 16: d. et quid ***A***
10 erit] et *libri*, *possis* est 12 factum ***BP***: affectum ***A***
21 enim ***A***: etiam ***BP*** 23 habet et ***A***

primere, velavit eius caput et suo cuique animo dedit aestimandum. nonne huic simile est illud Sallustianum: 14 'nam de Carthagine tacere satius puto quam parum dicere'? propter quae mihi semper moris fuit quam 5 minime alligare me ad praecepta, quae *καθολικά* vocitant, id est, ut dicamus quo modo possumus, universalia vel perpetualia; raro enim reperitur hoc genus, ut non labefactari parte aliqua et subrui possit. sed de 15 his plenius suo quidque loco tractabimus: interim nolo se 10 iuvenes satis instructos, si quem ex his, qui breves plerumque circumferuntur, artis libellum edidicerint, et velut decretis technicorum tutos putent. multo labore, adsiduo studio, varia exercitatione, plurimis experimentis, altissima prudentia, praesentissimo consilio constat ars dicendi. sed 16 15 adiuvatur his quoque, si tamen rectam viam, non unam orbitam monstrent, qua declinare qui crediderit nefas, patiatur necesse est illam per funes ingredientium tarditatem. itaque et stratum militari labore iter saepe deserimus conpendio ducti, et si rectum limitem rupti torrentibus pontes 20 inciderint, circumire cogemur, et si ianua tenebitur incendio, per parietem exibimus. late fusum opus est et multi- 17 plex et prope cotidie novum, et de quo numquam dicta erunt omnia. quae sint tamen tradita, quid ex his optimum, et si qua mutari, adici, detrahi melius videbitur, 25 dicere experiar.

[DIVISIO TOTIUS OPERIS.]

XIV. Rhetoricen in Latinum transferentes tum ora- 1 toriam, tum oratricem nominaverunt. quos equidem non fraudaverim debita laude, quod copiam Romani sermonis 30 augere temptarint: sed non omnia nos ducentes e Graeco

3 Iug. 19, 2

3 puto *om* ***A*** silere melius puto *Sall codd* 4 fuerit ***BP*** 6 vocant ***BP*** 16 monstret ***BP*** | a qua *ed Badii* 20 intercidering *Halm* 30 e] ex $\boldsymbol{A^2P}$

sequuntur, sicut ne illos quidem, quotiens utique suis
2 verbis signare nostra voluerunt. et haec interpretatio non
minus dura est quam illa Plauti 'essentia' et 'queentia',
sed ne propria quidem; nam oratoria sic efferetur ut
elocutoria, oratrix ut elocutrix, illa autem, de qua 5
loquimur, rhetorice talis est qualis eloquentia. nec dubie
3 apud Graecos quoque duplicem intellectum habet; namque
uno modo fit adpositum [ars rhetorica, navis piratica],
altero nomen rei, qualis est philosophia, amicitia. nos
ipsam nunc volumus significare substantiam, ut gramma- 10
tice litteratura est, non litteratrix quem ad modum
oratrix, nec litteratoria quem ad modum oratoria:
4 verum id in rhetorice non fit. ne pugnemus igitur, cum
praesertim plurimis alioqui Graecis sit utendum; nam
certe et philosophos et musicos et geometras dicam nec 15
vim adferam nominibus his indecora in Latinum sermonem
mutatione: denique cum M. Tullius etiam ipsis librorum
quos hac de re primum scripserat titulis Graeco nomine
utatur, profecto non est verendum ne temere videamur
oratori maximo de nomine artis suae credidisse. 20

5 Igitur rhetorice (iam enim sine metu cavillationis
utemur hac appellatione) sic, ut opinor, optime dividetur,
ut de arte, de artifice, de opere dicamus. ars erit,
quae disciplina percipi debet: ea est bene dicendi scientia.
artifex est, qui percepit hanc artem: id est orator, cuius 25
est summa bene dicere. opus, quod efficitur ab artifice:
id est bona oratio. haec omnia rursus diducuntur in species:
sed illa sequentia suo loco, nunc quae de prima
parte tractanda sunt ordiar.

---

3 Plauti: Flavi *ed Colon cf* X 1, 124 III 6, 23 4 effertur ***A*** 8 ut navis ***AP*** (ut ars rhetorica, navis *Kiderlin*) 11 quemadmodum oratrix *om* ***A*** 13 id in ***A***: in ***BP*** 15 certe si ph. ***BP*** (sic *Gesner*) 17 in ipsis *Capperonnier* 22 dividitur ***A*** 25 percipit ***AP***

[QUID SIT RHETORICE ET QUIS EIUS FINIS.]

XV. Ante omnia, quid sit rhetorice. quae finitur quidem varie, sed quaestionem habet duplicem: aut enim de qualitate ipsius rei aut de comprensione verborum dis-5 sensio est. prima atque praecipua opinionum circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant, alii, quorum nos sententiae accedimus, nomen hoc artemque, de qua loquimur, bonis demum tribui volunt. eorum autem, qui dicendi facultatem a maiore ac 10 magis expetenda vitae laude secernunt, quidam rhetoricen vim tantum, quidam scientiam, sed non virtutem, quidam usum, quidam artem quidem, sed a scientia et virtute diiunctam, quidam etiam pravitatem quandam artis id est κακοτεχνίαν nominaverunt. hi fere aut in persuadendo aut 15 in dicendo apte ad persuadendum positum orandi munus sunt arbitrati: id enim fieri potest ab eo quoque, qui vir bonus non sit. est igitur frequentissimus finis 'rhetoricen esse vim persuadendi'. quod ego vim appello, plerique potestatem, nonnulli facultatem vocant: quae res ne 20 quid adferat ambiguitatis, vim dico δύναμιν. haec opinio originem ab Isocrate, si tamen re vera ars quae circumfertur eius est, duxit. qui cum longe sit a voluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprendit dicens esse rhetoricen 'persuadendi opificem', id est 25 πειθοῦς δημιουργόν: neque enim mihi permiserim eadem uti declinatione, qua Ennius M. Cethegum 'suadae medullam' vocat. apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inscriptus est, idem fere dicit, sed hanc Plato illius opinionem vult accipi, non suam. Cicero pluri-30 bus locis scripsit officium oratoris esse 'dicere adposite ad persuadendum', in rhetoricis etiam, quos sine dubio

21 frg. 1 Bl. — 26 Ann. 308 V — 27 Gorg. p 453 A — 29 De inv. 1, 5, 6. De orat. 1, 31, 138. — 31 I, 5, 6.

2 quid sit rhetorice, quaeritur. finitur *Nolte* 3 de *om* *B* 15 in docendo *B* 24 artificem *A*

ipse non probat, finem facit persuadere, verum et pecunia persuadet et gratia et auctoritas dicentis et dignitas. postremo aspectus etiam ipse sine voce, quo vel recordatio meritorum cuiusque vel facies aliqua miserabilis vel
7 formae pulchritudo sententiam dictat. nam et Manium Aquilium defendens Antonius, cum scissa veste cicatrices, quas is pro patria pectore adverso suscepisset, ostendit, non orationis habuit fiduciam, sed oculis populi Romani vim attulit: quem illo ipso aspectu maxime motum in
8 hoc, ut absolveret reum, creditum est. Servium quidem 10 Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos parvulos in contione produxerat, sed Galli etiam Sulpici filium suis ipse manibus circumtulerat, elapsum esse cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est.
9 et Phrynen non Hyperidis actione quamquam admirabili, 15 sed conspectu corporis, quod illa speciosissimum alioqui diducta nudaverit tunica, putant periculo liberatam. quae si omnia persuadent, non est hic, de quo locuti sumus,
10 idoneus finis. ideoque diligentiores sunt visi sibi, qui, cum de rhetorice idem sentirent, existimarunt eam 'vim di- 20 cendo persuadendi'. quem finem Gorgias in eodem, de quo supra diximus, libro velut coactus a Socrate facit, a quo non dissentit Theodectes, sive ipsius id opus est, quod de rhetorice nomine eius inscribitur, sive, ut creditum est, Aristotelis: in quo est finem esse rhetorices 'ducere ho- 25
11 mines dicendo in id quod auctor velit'. sed ne hoc quidem satis est comprehensum: persuadent enim dicendo vel ducunt in id quod volunt alii quoque, ut meretrices, adulatores, corruptores. at contra non persuadet semper orator, ut interim non sit proprius hic finis eius, interim 30
12 sit communis cum iis, qui ab oratore procul absunt. atqui non multum ab hoc fine abest Apollodorus dicens iudicialis

---

21 p 452 E

---

9 ipso *om* ***B*** 16 aspectu ***P*** 17 deducta ***AP*** | nudaverat ***BP*** 26 actor ***AP*** orator *Spengel*

orationis primum et super omnia esse 'persuadere iudici et sententiam eius ducere in id quod velit'. nam et ipse oratorem fortunae subicit, ut, si non persuaserit, nomen suum retinere non possit. quidam recesserunt 13
5 ab eventu, sicut Aristoteles dicit: 'rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia'. qui finis et illud vitium, de quo supra diximus, habet, et insuper, quod nihil nisi inventionem conplectitur, quae sine elocutione non est oratio. Hermagorae, qui finem eius esse 14
10 ait 'persuasibiliter dicere', et aliis, qui eandem sententiam, non isdem tantum verbis explicant ac finem esse demonstrant, 'dicere quae oporteat omnia ad persuadendum', satis responsum est, cum persuadere non tantum oratoris esse convicimus. addita sunt his alia varie.
15 quidam enim circa res omnes, quidam circa civiles modo 15
versari rhetoricen putaverunt: quorum verius utrum sit, in eo loco, qui huius quaestionis proprius est, dicam. omnia subiecisse oratori videtur Aristoteles, cum dixit 'vim 16
esse videndi, quid in quaque re possit esse per-
20 suasibile', et Iatrocles, qui non quidem adicit 'in quaque re', sed nihil excipiendo idem ostendit. 'vim' enim vocat 'inveniendi quod sit in oratione persuasibile': qui fines et ipsi solam conplectuntur inventionem. quod vitium fugiens Eudorus 'vim' putat 'inveniendi et elo-
25 quendi cum ornatu credibilia in omni oratione'. sed 17
cum eodem modo credibilia, quo persuasibilia, etiam non orator inveniat, adiciendo 'in omni oratione' magis quam superiores concedit scelera quoque suadentibus pulcherrimae rei nomen. Gorgias apud Platonem suadendi se 18
30 artificem in iudiciis et aliis coetibus esse ait, de iustis

---

5 Rhet. 1, 2 — 29 p 454 B

---

3 et ipsum ***A*** 5 inveniendi] θεωρῆσαι *Aristoteles i e* intuendi 11 tantum] tamen ***P*** 19 videndi ***A***: dicendi ***BP*** 20 Patrocles ***AP*** Iatrocles ***B*** *cf* III 6, 44 24 Theodorus ***AN*** Diodorus *Spengel*

quoque et iniustis tractare: cui Socrates persuadendi, non
19 docendi concedit facultatem. qui vero non omnia subiciebant oratori, sollicitius ac verbosius, ut necesse erat, adhibuerunt discrimina, quorum fuit Ariston, Critolai Peripatetici discipulus, cuius hic finis est: 'scientia videndi 5
et agendi in quaestionibus civilibus per orationem
20 popularis persuasionis'. hic scientiam, quia Peripateticus est, non ut Stoici virtutis loco ponit: popularem autem conprendendo persuasionem etiam contumeliosus est adversus artem orandi, quam nihil putat doctis persua- 10
suram. illud de omnibus, qui circa civiles demum quaestiones oratorem iudicant versari, dictum sit, excludi ab iis plurima oratoris officia, illam certe laudativam totam,
21 quae est rhetorices pars tertia. cautius Theodorus Gadareus, ut iam ad eos veniamus, qui artem quidem esse eam, 15
sed non virtutem putaverunt. ita enim dicit, ut ipsis eorum verbis utar, qui haec ex Graeco transtulerunt: 'ars inventrix et iudicatrix et enuntiatrix decente ornatu secundum mensionem eius, quod in quoque potest
22 sumi persuasibile, in materia civili'. itemque Cornelius 20
Celsus, qui finem rhetorices ait 'dicere persuasibiliter in dubia civili materia'. quibus sunt non dissimiles, qui ab aliis traduntur, qualis est ille: 'vis videndi et eloquendi de rebus civilibus subiectis sibi cum quadam persuasione et quodam corporis habitu et 25
23 eorum quae dicet pronuntiatione'. mille alia, sed aut eadem aut ex isdem conposita, quibus item, cum de materia rhetorices dicendum erit, respondebimus. quidam eam neque vim neque scientiam neque artem putaverunt, sed Critolaus 'usum dicendi' (nam hoc τριβή 30
24 significat), Athenaeus 'fallendi artem'. plerique autem, dum pauca ex Gorgia Platonis a prioribus inperite excerpta legere contenti neque hoc totum neque alia eius volumina evolvunt, in maximum errorem inciderunt cre-

---

7 qua ***BP*** 18 nuntiatrix ***ABP*** 19 mentionem ***A***
22 et civili ***AN*** vel civili ***P*** 23 est et ille ***B***

duntque eum in hac esse opinione, ut rhetoricen non artem, sed 'peritiam quandam gratiae ac voluptatis' existimet, et alio loco 'civilitatis particulae simula- 25 crum et quartam partem adulationis', quod duas
5 partes civilitatis corpori adsignet, medicinam et quam interpretantur exercitatricem, duas animo, legalem atque iustitiam, adulationem autem medicinae vocet cocorum artificium, exercitatricis mangonum, qui colorem fuco et verum robur inani sagina mentiantur, legalis cavillatricem,
10 iustitiae rhetoricen. quae omnia sunt quidem scripta in 26 hoc libro dictaque a Socrate, cuius persona videtur Plato significare quid sentiat: sed alii sunt eius sermones ad coarguendos, qui contra disputant, compositi, quos *ἐλεγκτικούς* vocant, alii ad praecipiendum, qui *δογματικοί* appel-
15 lantur. Socrates autem seu Plato eam quidem, quae tum 27 exercebatur, rhetoricen talem putat (nam et dicit his verbis *τοῦτον τὸν τρόπον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε*), veram autem et honestam intellegit, itaque disputatio illa contra Gorgian ita cluditur: *οὐκοῦν ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι,*
20 *τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια πράττειν.* ad quod ille 28 quidem conticescit, sed sermonem suscipit Polus iuvenili calore inconsideratior, contra quem illa de simulacro et adulatione dicuntur. tum Callicles adhuc concitatior, qui tamen ad hanc perducitur clausulam: *τὸν μέλλοντα ὀρθῶς*
25 *ῥητορικὸν ἔσεσθαι δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δικαίων,* ut appareat Platoni non rhetoricen videri malum, sed eam veram nisi iusto ac bono non contingere. adhuc 29 autem in Phaedro manifestius facit, hanc artem consummari citra iustitiae quoque scientiam non posse, cui opi-
30 nioni nos quoque accedimus. an aliter defensionem Socratis

2 Gorg. p 462 B — 3 ib. p 463 D — 5 ib. p 466 A — 6 ib. p 464 B — 465 E — 17 ib. p 500 C — 19 p 460 C — 24 p 508 C — 28 Phaedr. p 261 A: 273 E

8 et exercitatricis ***BP*** 16 putat ***BP***: putant ***A*** putavit *al* 18 illi ***A*** 20 *πράσσειν* ***BP*** 25 *δίκαιον ἄρα* ***BP***[1]: *καὶ δίκαιον ἄνδρα* ***A*** *in* ***P*** *ἄρα erasum est, deinde additum post τὸν μέλλοντα*

et eorum, qui pro patria ceciderant, laudem scripsisset?
30 quae certe sunt oratoris opera. sed in illud hominum genus, quod facilitate dicendi male utebatur, invectus est. nam et Socrates inhonestam sibi credidit orationem, quam ei Lysias reo composuerat, et tum maxime scribere litigatori- 5 bus, quae illi pro se ipsi dicerent, erat moris, atque ita iuri, quo non licebat pro altero agere, fraus adhibebatur.
31 doctores quoque eius artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricen a iustitia separarent et veris credibilia
32 praeferrent; nam id quoque dicit in Phaedro. consensisse 10 autem illis superioribus videri potest etiam Cornelius Celsus, cuius haec verba sunt: 'orator simile tantum veri petit' deinde paulo post: 'non enim bona conscientia, sed victoria litigantis est praemium', quae si vera essent, pessimorum hominum foret haec tam 15 perniciosa nocentissimis moribus dare instrumenta et nequitiam praeceptis adiuvare. sed illi rationem opinionis suae viderint.

33 Nos autem ingressi formare perfectum oratorem, quem in primis esse virum bonum volumus, ad eos, qui de hoc 20 opere melius sentiunt, revertamur. rhetoricen autem quidam eandem 'civilitatem' esse iudicaverunt, Cicero 'scientiae civilis' partem vocat (civilis autem scientia idem quod sapientia est), quidam eandem 'philosophiam', quo-
34 rum est Isocrates. huic eius substantiae ⟨Cleanthis⟩ ma- 25 xime conveniet finitio 'rhetoricen esse bene dicendi scientiam'. nam et orationis omnes virtutes semel conplectitur et protinus etiam mores oratoris, cum bene dicere non possit nisi bonus. idem valet Chrysippi finis ille ductus
35 a Cleanthe, 'scientia recte dicendi'. sunt plures eius- 30 dem, sed ad alias quaestiones magis pertinent. idem sentit

---

10 p 267 A — 22 De inv. 1, 5, 6 — 25 sq Cl. frg. 491 Chr. 292 Arn.

---

24 quidam etiam philosophiae ***BP*** | quorum est Is. ***BP***: sed Isocratis ***A***[2] 25 eius *om* ***BP*** | Cleanthis *add Kiderlin*
31 sentit et *Spalding:* sentiret

et finis hoc modo conprensus, 'persuadere quod oporteat', nisi quod artem ad exitum alligat. bene Areus: 36 'dicere secundum virtutem orationis'. excludunt a rhetorice malos et illi, qui 'scientiam civilium officio-
5 rum' eam putaverunt, si scientiam virtutem iudicant, sed anguste intraque civiles quaestiones coercent. Albutius non obscurus professor atque auctor 'scientiam bene dicendi' esse consentit, sed exceptionibus peccat adiciendo 'circa civiles quaestiones et credibiliter' quarum utrique iam
10 responsum est. probabilis et illi voluntatis qui 'recte 37 sentire et dicere' rhetorices putaverunt.

Hi sunt fere fines maxime inlustres et de quibus praecipue disputatur. nam omnis quidem persequi neque attinet neque possum, cum pravum quoddam, ut arbitror, studium
15 circa scriptores artium extiterit, nihil isdem verbis, quae prior aliquis occupasset, finiendi, quae ambitio procul aberit a me. dicam enim non utique quae invenero, sed quae 38 placebunt, sicut hoc: rhetoricen esse bene dicendi scientiam, cum reperto quod est optimum, qui quaerit
20 aliud, peius velit. his adprobatis simul manifestum est illud quoque, quem finem vel quid summum et ultimum habeat rhetorice, quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit: nam si est ipsa bene dicendi scientia, finis eius et summum est bene dicere.

25 [AN UTILIS.]

XVI. Sequitur quaestio, an utilis rhetorice. nam 1 quidam vehementer in eam invehi solent et quod sit indignissimum, in accusationem orationis utuntur orandi viribus: eloquentiam esse, quae poenis eripiat scelestos, cuius 2
30 fraude damnentur interim boni, consilia ducantur in peius, nec seditiones modo turbaeque populares, sed bella etiam inexpiabilia excitentur, cuius denique tum maximus sit usus, cum pro falsis contra veritatem valet. nam et Socrati 3

8 consensit *B* 16 finiendo *BP*[1] 27 sit] est *Halm*
32 inexpugnabilia *B*

obiciunt comici docere eum, quo modo peiorem causam meliorem faciat, et contra Tisian et Gorgian similia dicit
4 polliceri Plato. et his adiciunt exempla Graecorum Romanorumque et enumerant, qui perniciosa non singulis tantum, sed rebus etiam publicis usi eloquentia turbaverint 5 civitatium status vel everterint, eoque et Lacedaemoniorum civitate expulsam, et Athenis quoque, ubi actor movere
5 adfectus vetabatur, velut recisam orandi potestatem. quo quidem modo nec duces erunt utiles nec magistratus nec medicina nec denique ipsa sapientia. nam et dux Flaminius 10 et Gracchi, Saturnini, Glauciae magistratus, et in medicis venena, et in his, qui philosophorum nomine male utuntur, gravissima nonnumquam flagitia deprehensa
6 sunt. cibos aspernemur: attulerunt saepe valetudinis causas; numquam tecta subeamus: super habitantes aliquando 15 procumbunt; non fabricetur militi gladius: potest uti eodem ferro latro. quis nescit ignes aquas, sine quibus nulla sit vita, et, ne terrenis inmorer, solem lunamque praecipua siderum aliquando et nocere?

7 Num igitur negabitur deformem Pyrrhi pacem caecus 20 ille Appius dicendi viribus diremisse? aut non divina M. Tulli eloquentia et contra leges agrarias popularis fuit et Catilinae fregit audaciam et supplicationes, qui maximus honor victoribus bello ducibus datur, in toga meruit?
8 non perterritos militum animos frequenter a metu revocat 25 oratio et tot pugnandi pericula ineuntibus laudem vita potiorem esse persuadet? neque vero me Lacedaemonii atque Athenienses magis moverint quam populus Romanus, apud quem summa semper oratoribus dignitas fuit. equi-
9 dem nec urbium conditores reor aliter effecturos fuisse, 30 ut vaga illa multitudo coiret in populos, nisi docta voce

---

1 Aristoph. Nub. 98, 99, 112, 118, 889—1104 — 3 Phaedr. p 267 A

---

6 civitatum *P* 11 glauci egere *A* glauciae egere *Zumpt* 17 qui *BP*[1] 19 etiam nocere *P* 22 M. *om A* 26 oratio] orator *P*[2]

commota: nec legum repertores sine summa vi orandi
consecutos, ut se ipsi homines ad servitutem iuris adstringe-
rent. quin ipsa vitae praecepta, etiam si natura sunt ho- 10
nesta, plus tamen ad formandas mentes valent, quotiens
5 pulchritudinem rerum claritas orationis inluminat, quare,
etiam si in utramque partem valent arma facundiae, non
est tamen aecum id haberi malum, quo bene uti licet.

Verum haec apud eos forsitan quaerantur, qui summam 11
rhetorices ad persuadendi vim rettulerunt. si vero est bene
10 dicendi scientia, quem nos finem sequimur, ut sit orator
in primis vir bonus, utilem certe esse eam confitendum
est. et hercule deus ille princeps parens rerum fabricator- 12
que mundi nullo magis hominem separavit a ceteris, quae
quidem mortalia essent, animalibus quam dicendi facultate.
15 nam corpora quidem magnitudine, viribus, firmitate, 13
patientia, velocitate praestantiora in illis mutis videmus,
eadem minus egere adquisitae extrinsecus opis; nam et
ingredi citius et pasci et tranare aquas citra docentem
natura ipsa sciunt, et pleraque contra frigus ex suo cor- 14
20 pore vestiuntur et arma his ingenita quaedam et ex obvio
fere victus, circa quae omnia multus hominibus labor est.
rationem igitur nobis praecipuam dedit eiusque nos socios
esse cum dis immortalibus voluit. sed ipsa ratio neque 15
tam nos iuvaret neque tam esset in nobis manifesta, nisi
25 quae concepissemus mente promere etiam loquendo posse-
mus, quod magis deesse ceteris animalibus quam intellec-
tum et cogitationem quandam videmus. nam et mollire 16
cubilia et nidos texere et educare fetus et excludere, quin
etiam reponere in hiemem alimenta, opera quaedam nobis
30 inimitabilia, qualia sunt cerarum ac mellis, efficere non-
nullius fortasse rationis est, sed quia carent sermone quae
id faciunt, muta atque inrationalia vocantur. denique ho- 17
mines, quibus negata vox est, quantulum adiuvat animus

---

10 nos *om* ***BP***^{1} 12 parens *om* ***N*** 20 arma his ***A***: ar-
mis ***BP*** 27 mollire] moliri ***P*** *Cic. De nat. deor. 129 confert*
Becher 32 inrationabilia ***AP*** (irr-) ***N***

ille caelestis? quare si nihil a diis oratione melius accepimus, quid tam dignum cultu ac labore ducamus aut in quo malimus praestare hominibus, quam quo ipsi homines
18 ceteris animalibus praestant, eo quidem magis, quod nulla in arte plenius labor gratiam refert? id adeo manifestum 5 erit, si cogitaverimus, unde et quo usque iam provecta sit
19 orandi facultas: et adhuc augeri potest. nam ut omittam, defendere amicos, regere consiliis senatum populum, exercitum in quae velit ducere, quam sit utile conveniatque bono viro: nonne pulcrum vel hoc ipsum est ex communi 10
□ intellectu verbisque, quibus utuntur omnes, tantum adsequi laudis et gloriae, ut non loqui et orare, sed, quod Pericli contigit, fulgere ac tonare videaris?

[AN ARS.]

1 XVII. Finis non erit, si exspatiari in parte hac et 15 indulgere voluptati velim. transeamus igitur ad eam quae-
2 stionem, quae sequitur, an rhetorice ars sit. quod quidem adeo ex iis, qui praecepta dicendi tradiderunt, nemo dubitavit, ut etiam ipsis librorum titulis testatum sit, scriptos eos de arte rhetorica, Cicero vero etiam, quae rhe- 20 torice vocetur, 'esse artificiosam eloquentiam' dicat. quod non oratores tantum vindicarunt, ut studiis aliquid suis praestitisse videantur, sed cum iis philosophi et Stoici
3 et Peripatetici plerique consentiunt. ac me dubitasse confiteor, an hanc partem quaestionis tractandam putarem; 25 nam quis est adeo non ab eruditione modo, sed a sensu remotus hominis, ut fabricandi quidem et texendi et e luto vasa ducendi artem putet, rhetoricen autem maximum ac pulcherrimum, ut supra diximus, opus in tam sublime
4 fastigium existimet sine arte venisse? equidem illos, qui 30 contra disputaverunt, non tam id sensisse, quod dicerent,

12 Aristoph. Acharn. 530, 531 — 20 De inv. 1, 5, 6

5 in parte ***BP*** *prob Vollmer coll Stat. silv. 1 praef. 1* 6 unde *om* ***B*** *in lacuna maiore* 9 vult ***BP*** 11 utantur ***BP*** 13 fulgurare ***AP*** 18 his ***AB*** 20 etiam ***BP***: ea ***A*** eam *Halm* 22 iudicarunt ***P*** 27 e *om* ***BP***

quam exercere ingenia materiae difficultate credo voluisse, sicut Polycraten, cum Busirim laudaret et Clytaemestram: quamquam is, quod his dissimile non est, composuisse orationem, quae esset habita contra Socraten, dicitur.
5 Quidam naturalem esse rhetoricen volunt, et tamen 5 adiuvari exercitatione non diffitentur, ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius, 'observationem quandam esse, non artem'. quod non ideo, ut pro vero accipiamus, 6 est positum, sed ut Antonii persona servetur, qui dissimu-
10 lator artis fuit: hanc autem opinionem habuisse Lysias videtur. cuius sententiae talis defensio est, quod indocti et barbari et servi, pro se cum locuntur, aliquid dicant simile principio, narrent, probent, refutent et, quod vim habeat epilogi, deprecentur. deinde adiciunt illas verborum 7
15 cavillationes, nihil, quod ex arte fiat, ante artem fuisse: atqui dixisse homines pro se et in alios semper: doctores artis sero et circa Tisian et Coraca primum repertos: orationem igitur ante artem fuisse eoque artem non esse. nos porro, quando coeperit huius rei doctrina, non 8
20 laboramus, quamquam apud Homerum et praeceptorem Phoenicem cum agendi tum etiam loquendi et oratores plures et omne in tribus ducibus orationis genus et certamina quoque proposita eloquentiae inter iuvenes invenimus, quin in caelatura clipei Achillis et lites sunt
25 et actores. illud enim admonere satis est, omnia quae ars 9 consummaverit a natura initia duxisse: aut tollatur medicina, quae ex observatione salubrium atque his contrariorum reperta est et, ut quibusdam placet, tota constat experimentis; nam et vulnus deligavit aliquis, antequam
30 haec ars esset, et febrem quiete et abstinentia, non quia rationem videbat, sed quia id valetudo ipsa coegerat, mitigavit. nec fabrica sit ars: casas enim primi illi sine arte 10

7 De or. 2, 57, 232

4 esset ***BP***: est ***A*** 10 hanc — videtur *delet Schneidewin* 17 sero iam et ***A*** 20 laboramus exquirere ***A*** 22 g. et ***BP***: g. est ***A*** 24 in *om* ***BP*** 27 iis ***B*** 31 cogebat ***A***

fecerunt; nec musica: cantatur ac saltatur per omnis gentes aliquo modo. ita, si rhetorice vocari debet sermo quicum-
11 que, fuisse eam, antequam esset ars, confitebor: si vero non quisquis loquitur orator est, et tum non tamquam oratores loquebantur, necesse est oratorem factum arte nec 5 ante artem fuisse fateantur. quo illud quoque excluditur, quod dicunt, non esse artis id, quod faciat, qui non didi-
12 cerit: dicere autem homines et qui non didicerint. ad cuius rei confirmationem adferunt Demaden remigem et Aeschinen hypocriten oratores fuisse. falso: nam neque orator esse 10 qui non didicit potest, et hos sero potius quam numquam didicisse quis dixerit, quamquam Aeschines ab initio sit versatus in litteris, quas pater eius etiam docebat, Demaden neque non didicisse certum sit et continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuscumque postea fuit, 15
13 fecisse; nam id potentissimum discendi genus est. sed et praestantiorem, si didicisset, futurum fuisse dicere licet * * * neque enim orationes scribere est ausus, ut eum multum valuisse in dicendo sciamus.

14 Aristoteles, ut solet, quaerendi gratia quaedam suptili- 20 tatis suae argumenta excogitavit in Gryllo: sed idem et de arte rhetorica tris libros scripsit, et in eorum primo non artem solum eam fatetur, sed ei particulam civilitatis
15 sicut dialectices adsignat. multa Critolaus contra, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit sibi inscri- 25 ptione ipsa fidem, qua rhetorices accusationem professus est. nam de Epicuro, qui disciplinas omnes fugit, nihil miror.
16 hi complura dicunt, sed ex paucis locis ducta: itaque potentissimis eorum breviter occurram, ne in infinitum quaestio
17 evadat. prima iis argumentatio ex materia est. omnes enim 30 artes aiunt habere materiam, quod est verum: rhetorices nullam esse propriam, quod esse falsum in sequentibus

21 frg. 69 — 23 Rhet. p 1356a

1 ac saltatur *om A* 3 esset *om A* 7 faciant — didicerint *Pb* 8 qui] quo *A* 18 *lacunae signa posui; excidit haec fere sententia:* quamquam, qualis re vera fuerit, non liquet 24 dialectices *Pseudo-Turnebus:* dialecticis

probabo. altera est calumnia nullam artem falsis adsentiri 18 opinionibus, quia constitui sine perceptione non possit, quae semper vera sit: rhetoricen adsentiri falsis, non esse igitur artem. ego rhetoricen nonnumquam dicere falsa pro veris 19
5 confitebor, sed non ideo in falsa quoque esse opinione concedam, quia longe diversum est, ipsi quid videri et ut alii videatur efficere. nam et imperator falsis utitur saepe: ut Hannibal, cum inclusus a Fabio sarmentis circum cornua bovum deligatis incensisque per noctem in adversos
10 montes agens armenta speciem hosti abeuntis exercitus dedit: sed illum fefellit, ipse quid verum esset non ignoravit. nec vero Theopompus Lacedaemonius, cum permu- 20 tato cum uxore habitu e custodia ut mulier evasit, falsam de se opinionem habuit, sed custodibus praebuit. item
15 orator, cum falso utitur pro vero, scit esse falsum eoque se pro vero uti: non ergo falsam habet ipse opinionem, sed fallit alium. nec Cicero, cum se tenebras offudisse 21 iudicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse vidit. et pictor, cum vi artis suae efficit, ut quaedam eminere
20 in opere, quaedam recessisse credamus, ipse ea plana esse non nescit. aiunt etiam omnes artes habere finem aliquem 22 propositum, ad quem tendant: hunc modo nullum esse in rhetorice, modo non praestari eum, qui promittatur. mentiuntur: nos enim esse finem iam ostendimus et quis esset
25 diximus. et praestabit hunc semper orator; semper enim 23 bene dicet. firmum autem hoc, quod opponitur, adversus eos fortasse sit, qui persuadere finem putaverunt: noster orator arsque a nobis finita non sunt posita in eventu; tendit quidem ad victoriam qui dicit, sed cum bene dixit,
30 etiam si non vincat, id, quod arte continetur, effecit. nam 24 et gubernator vult salva nave in portum pervenire: si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator dicetque notum illud: 'dum clavum rectum

33 Enni Ann. v 483 Vahl.

9 boum ***BP*** 19 effecit ***BP*** 25 et *om* ***BP*** praestabit autem *Vollmer*

25 teneam'. et medicus sanitatem aegri petit: si tamen aut valetudinis vi aut intemperantia aegri aliove quo casu summa non contingit, dum ipse omnia secundum rationem fecerit, medicinae fine non excidet. ita oratori bene dixisse finis est. nam est ars ea, ut post paulum clarius ostende- 5
26 mus, in actu posita, non in effectu. ita falsum erit illud quoque, quod dicitur, artes scire, quando sint finem consecutae, rhetoricen nescire: nam se quisque bene dicere intelleget. uti etiam vitiis rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur, quia et falsum dicat et adfectus moveat. 10
27 quorum neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur, ideoque nec vitium. nam et mendacium dicere etiam sapienti aliquando concessum est, et adfectus, si aliter ad aequitatem perduci iudex non poterit, necessario movebit orator: imperiti enim iudicant et qui frequenter in hoc 15
28 ipsum fallendi sint, ne errent. nam si mihi sapientes iudices dentur, sapientium contiones atque omne consilium, nihil invidia valeat, nihil gratia, nihil opinio praesumpta falsique testes: perquam sit exiguus eloquentiae locus et
29 prope in sola delectatione ponatur. sin et audientium mo- 20 biles animi et tot malis obnoxia veritas, arte pugnandum est et adhibenda quae prosunt: neque enim qui recta via depulsus est, reduci ad eam nisi alio flexu potest.

30 Plurima vero ex hoc contra rhetoricen cavillatio est, quod ex utraque causae parte dicatur. inde haec: nullam 25 esse artem contrariam sibi, rhetoricen esse contrariam sibi; nullam artem destruere quod effecerit, accidere hoc rhetorices operi. item aut dicenda eam docere aut non dicenda: ita vel per hoc non esse artem, quod non dicenda praecipiat, vel per hoc, quod, cum dicenda praeceperit, etiam 30
31 contraria his doceat. quae omnia apparet de ea rhetorice dici, quae sit a bono viro atque ab ipsa virtute seiuncta:

1 aegri petit] aegro promittit ***Ab*** 4 excidit ***Pb*** 9 intelligit ***P*** 12 nec] neutrum ***A*** 16 sint] sunt ***PN*** 17 concilium ***P*** 24 ex eo ***BP*** 27 destruere ***AP***[2]: restituere ***BP***[1] 29 ita] itaque ***A*** | vel per hoc — praecipiat *om* ***B*** | praecipiat] praeceperit ***P***

alioqui ubi iniusta causa est, ibi rhetorice non est, adeo ut vix admirabili quodam casu possit accidere, ut ex utraque parte orator, id est vir bonus dicat. tamen quo- 32 niam hoc quoque in rerum naturam cadit, ut duos sapien-
5 tes aliquando iustae causae in diversum trahant, quando etiam pugnaturos eos inter se, si ratio ita duxerit, credunt, respondebo propositis atque ita quidem, ut appareat haec adversus eos quoque frustra excogitata, qui malis moribus nomen oratoris indulgent. nam rhetorice non est 33
10 contraria sibi: causa enim cum causa, non illa secum ipsa componitur. nec si pugnent inter se qui idem didicerunt, idcirco ars, quae utrique tradita est, non erit: alioqui nec armorum, quia saepe gladiatores sub eodem magistro eruditi inter se componuntur, nec gubernandi, quia navalibus 34
15 proeliis gubernator est gubernatori adversus, nec imperatoria, quia imperator cum imperatore contendit. item non evertit opus rhetorice, quod efficit, neque enim positum a se argumentum solvit orator, sed ne rhetorice quidem, quia apud eos, qui in persuadendo finem putant, aut si quis, ut dixi, casus
20 duos inter se bonos viros composuerit, veri similia quaerentur: non autem, si quid est altero credibilius, id ei contrarium est, quod fuit credibile. nam ut candido can- 35 didius et dulci dulcius non est adversum, ita nec probabili probabilius. neque praecipit umquam non dicenda nec
25 dicendis contraria, sed quae in quaque causa dicenda sunt. non semper autem ei, etiamsi frequentissime, tuenda veri- 36 tas erit, sed aliquando exigit communis utilitas, ut etiam falsa defendat.

Ponuntur hae quoque in secundo Ciceronis de Oratore
30 libro contradictiones: 'artem earum rerum esse, quae sciantur: oratoris omnem actionem opinione, non scientia contineri, quia et apud eos dicat, qui ne-

29 De orat. 2, 7, 30

7 ut *om* A 9 indulgeant A 11 pugnare inter se quidem A 17 effecit P 18 sed ne rh. quidem *del Lochmann* 23 probabili *om* B 26 ei *om* BP 27 sed] et A

37 sciant, et ipse dicat aliquando quod nesciat'. ex his alterum, id est an sciat iudex de quo dicatur, nihil ad oratoris artem; alteri respondendum. 'ars earum rerum est, quae sciuntur'. rhetorice ars est bene dicendi, bene 38 autem dicere scit orator. 'sed nescit, an verum sit quod 5 dicit.' ne ii quidem, qui ignem aut aquam aut quattuor elementa aut corpora insecabilia esse, ex quibus res omnes initium duxerint, tradunt, nec qui intervalla siderum et mensuras solis ac terrae colligunt: disciplinam tamen suam artem vocant. quodsi ratio efficit, ut haec non opinari, sed 10 propter vim probationum scire videantur, eadem ratio 39 idem praestare oratori potest. 'sed an causa vera sit nescit.' ne medicus quidem, an dolorem capitis habeat qui hoc se pati dicet: curabit tamen, tamquam id verum sit, et erit ars medicina. quid quod rhetorice non utique pro- 15 positum habet semper vera dicendi, sed semper veri similia? 40 scit autem esse veri similia quae dicit. adiciunt his qui contra sentiunt, quod saepe, quae in aliis litibus inpugnarunt actores causarum, eadem in aliis defendant. quod non artis, sed hominis est vitium. haec sunt praecipua, 20 quae contra rhetoricen dicantur, alia et minora et tamen ex his fontibus derivata.

41 Confirmatur autem esse artem eam breviter. nam sive, ut Cleanthes voluit, 'ars est potestas via, id est ordine, efficiens', esse certe viam atque ordinem in bene 25 dicendo nemo dubitaverit, sive ille ab omnibus fere probatus finis observatur, artem constare ex perceptionibus consentientibus et coexercitatis ad finem utilem vitae, iam 42 ostendemus nihil non horum in rhetorice inesse. quid quod et inspectione et exercitatione, ut artes ceterae, con- 30 stat? nec potest ars non esse, si est ars dialectice, quod fere constat, cum ab ea specie magis quam genere differat.

24 frg. 790

1 quod] quae *P* 21 et *prius del Sudh.* 24 viam *A* | ordinem *A* 25 certam *P* 27 praeceptionibus *AP* 29 ostendimus *BP* 30 constat *AP*: constant *B*

sed nec illa omittenda sunt: qua in re alius se inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea esse artem, et in eo, quod qui didicerit melius faciat, quam qui non didicerit, esse artem. atqui non solum doctus indoctum, sed **43**
5 etiam doctior doctum in rhetorices opere superabit, neque essent eius aliter tam multa praecepta tamque magni qui docerent. idque cum omnibus confitendum est, tum nobis praecipue, qui rationem dicendi a bono viro non separamus.

[EX QUIBUS ARTIBUS.]

10 XVIII. Cum sint autem artium aliae positae in inspectione, id est cognitione et aestimatione rerum, qualis est astrologia nullum exigens actum, sed ipso rei cuius studium habet intellectu contenta, quae θεωρητική vocatur, aliae in agendo, quarum in hoc finis est et ipso actu per- **1**
15 ficitur nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτική dicitur, qualis saltatio est, aliae in effectu, quae operis, quod oculis subicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικήν appellamus, qualis est pictura: fere iudicandum est rhetoricen in actu consistere, hoc enim, quod **2**
20 est officii sui, perficit: atque ita ab omnibus dictum est. mihi autem videtur etiam ex illis ceteris artibus multum adsumere; nam et potest aliquando ipsa rei per se inspectione esse contenta. erit enim rhetorice in oratore etiam tacente, et si desierit agere vel proposito vel aliquo casu **3**
25 impeditus, non magis desinet esse orator quam medicus, qui curandi fecerit finem. nam est aliquis ac nescio an maximus etiam ex secretis studiis fructus ac tum pura voluptas litterarum, cum ab actu, id est opera recesserunt et contemplatione sui fruuntur. sed effectivae quoque ali- **4**
30 quid simile scriptis orationibus vel historiis, quod ipsum opus in parte oratoria merito ponimus, consequetur. si **5**

---

7 idque] id quod ***TL*** 16 quae ***BP*** *exc Cass. p* 501, 22: quoque ***A*** 17 consummationem ***P*** | finem ***A*** *Cass.:* non finem ***BP*** 18 ποητικήν *scripturam hellenisticam libri testantur* 22 rei *Gertz:* res

tamen una ex tribus artibus habenda sit, quia maxime
eius usus actu continetur atque est in eo frequentissima,
dicatur activa vel administrativa; nam et hoc eiusdem rei
nomen est.

[NATURA AN DOCTRINA PLUS EI CONFERATUR.] 5

1 XIX. Scio quaeri etiam, naturane plus ad eloquentiam
conferat an doctrina. quod ad propositum quidem operis
nostri nihil pertinet (neque enim consummatus orator nisi
ex utroque fieri potest), plurimum tamen referre arbitror,
2 quam esse in hoc loco quaestionem velimus. nam si parti 10
utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam sine doc-
trina multum valebit, doctrina nulla esse sine natura po-
terit. sin ex pari coeant, in mediocribus quidem
utique maius adhuc naturae credam esse momen-
tum, consummatos autem plus doctrinae debere quam 15
naturae putabo, sicut terrae nullam fertilitatem habenti
nihil optimus agricola profuerit, e terra uberi utile aliquid
etiam nullo colente nascetur: at in solo fecundo plus cultor
3 quam ipsa per se bonitas soli efficiet. et si Praxiteles
signum aliquod ex molari lapide conatus esset exculpere, 20
Parium marmor mallem rude: at si illud idem artifex ex-
polisset, plus in manibus fuisset quam in marmore. deni-
que natura materia doctrinae est: haec fingit, illa fingitur.
nihil ars sine materia, materiae etiam sine arte pretium
est, ars summa materia optima melior. 25

[AN VIRTUS RHETORICE.]

1 XX. Illa quaestio est maior, ex mediis artibus, quae
neque laudari per se nec vituperari possunt, sed utiles
aut secus secundum mores utentium fiunt, habenda sit
rhetorice, an sit, ut compluribus etiam philosophorum 30
2 placet, virtus. equidem illud, quod in studiis dicendi
plerique exercuerunt et exercent, aut nullam artem, quae
ἀτεχνία nominatur, puto (multos enim video sine ratione,

14 utique] utrisque *libri*, *eadem confusio* III 6, 12

sine litteris, qua vel impudentia vel fames duxit, ruentes),
aut malam quasi artem, quam κακοτεχνίαν dicimus. nam
et fuisse multos et esse nonnullos existimo, qui faculta-
tem dicendi ad hominum perniciem converterint. ματαιοτεχνία 3
5 quoque est quaedam, id est supervacua artis imitatio,
quae nihil sane neque boni neque mali habeat, sed vanum
laborem, qualis illius fuit, qui grana ciceris ex spatio
distante missa in acum continuo et sine frustratione in-
serebat; quem cum spectasset Alexander, donasse dicitur
10 eiusdem leguminis modio, quod quidem praemium fuit
illo opere dignissimum. his ego comparandos existimo, qui 4
in declamationibus, quas esse veritati dissimillimas volunt,
aetatem multo studio ac labore consumunt. verum haec,
quam instituere conamur et cuius imaginem animo con-
15 cepimus, quae bono viro convenit quaeque est vere rhe-
torice, virtus erit. quod philosophi quidem multis et acutis 5
conclusionibus colligunt, mihi vero etiam planiore hac
proprieque nostra probatione videtur esse perspicuum.

Ab illis haec dicuntur. si consonare sibi in faciendis ac
20 non faciendis virtus est (quae pars eius prudentia voca-
tur), eadem in dicendis ac non dicendis erit. et si virtutes 6
sunt, ad quas nobis, etiam ante quam doceremur, initia
quaedam ac semina sunt concessa natura, ut ad iustitiam,
cuius rusticis quoque ac barbaris apparet aliqua imago,
25 nos certe sic esse ab initio formatos, ut possemus orare
pro bonis etiamsi non perfecte, tamen ut inessent quae-
dam, ut dixi, semina eius facultatis, manifestum est. non 7
eadem autem his natura artibus est, quae a virtute sunt
remotae. itaque cum duo sint genera orationis, altera
30 *perpetua*, quae *rhetorice* dicitur, altera *concisa*, quae
dialectice, quas quidem Zeno adeo coniunxit, ut hanc
conpressae in pugnum manus, illam explicatae diceret

31 frg. 75 Arnim

8 distante ***BP*** *Vt p* 445, 41: distanti ***A*** | in acumen adversum s. *Vt* 11 his ***ABP***: huic *Vt p* 446, 1 15 vera ***BP*** 20 virtus ***A***, ***Bg*** *in margine:* virtutis ***BP*** 26 bonis ***BP***: nobis ***A*** 32 explicatae ***A*** *exc Cass. p* 501, 26: explicitae ***BP***

similem, etiam disputatrix virtus erit: adeo de hac, quae speciosior atque apertior tanto est, nihil dubitabitur.

8 Sed plenius hoc idem atque apertius intueri ex ipsis operibus volo. nam quid orator in laudando faciet nisi honestorum et turpium peritus? aut in suadendo nisi uti- 5 litate perspecta? aut in iudiciis, si iustitiae sit ignarus? quid? non fortitudinem postulat res eadem, cum saepe contra turbulentas populi minas, saepe cum periculosa potentium offensa, nonnumquam ut iudicio Miloniano, inter circumfusa militum arma dicendum sit: ut, si virtus 10 9 non est, ne perfecta quidem esse possit oratio. quod si ea in quoque animalium est virtus, qua praestat cetera vel pleraque, ut in leone impetus, in equo velocitas, hominem porro ratione atque oratione excellere ceteris certum est: cur non tam in eloquentia quam in ratione 15 virtutem eius esse credamus, recteque hoc apud Ciceronem dixerit Crassus: 'est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus', et ipse Cicero a sua persona cum ad Brutum in epistulis tum aliis etiam locis virtutem 10 eam appellet? at prooemium aliquando ac narrationem 20 dicet malus homo et argumenta, sic ut nihil sit in iis requirendum. nam et latro pugnabit acriter, virtus tamen erit fortitudo, et tormenta sine gemitu feret malus servus, tolerantia tamen doloris laude sua non carebit. multa fiunt eadem, sed aliter. sufficiant igitur haec, quia de utilitate 25 supra tractavimus.

[QUAE MATERIA EIUS.]

1 XXI. Materiam rhetorices quidam dixerunt esse orationem, qua in sententia ponitur apud Platonem Gorgias. quae si ita accipitur, ut sermo quacumque de re compo- 30 situs dicatur oratio, non materia, sed opus est, ut statuarii statua; nam et oratio efficitur arte sicut statua. sin hac

17 De orat. 3, 14, 55 — 19 frg. ep. VIII 14 M. — 29 Gorg. p 449 E.

5 et *A*: ac ***BP*** 16 eius *om* ***A*** 18 a *om* ***BP*** 21 dicit ***BP*** 32 sin ***A***: si non ***B*** si vero ***P***

appellatione verba ipsa significari putamus, nihil haec sine rerum substantia faciunt. quidam argumenta persuasibilia: quae et ipsa in parte sunt operis et arte fiunt et materia egent. quidam civiles quaestiones: quorum opinio non **2**
5 qualitate, sed modo erravit; est enim haec materia rhetorices, sed non sola. quidam, quia virtus sit rhetorice, **3** materiam eius totam vitam vocant. alii, quia non omnium virtutum materia sit tota vita, sed pleraeque earum versentur in partibus, sicut iustitia, fortitudo, continentia
10 propriis officiis et suo fine intelleguntur, rhetoricen quoque dicunt in una aliqua parte ponendam, eique locum in ethice negotialem adsignant, id est *πραγματικόν*.

Ego (neque id sine auctoribus) materiam esse rheto- **4** rices iudico omnes res, quaecumque ei ad dicendum sub-
15 iectae erunt. nam Socrates apud Platonem dicere Gorgiae videtur, non in verbis esse materiam, sed in rebus: et in Phaedro palam non in iudiciis modo et contionibus, sed in rebus etiam privatis ac domesticis rhetoricen esse demonstrat: quo manifestum est hanc opinionem ipsius Pla-
20 tonis fuisse. et Cicero quodam loco materiam rhetorices **5** vocat res, quae subiectae sint ei, sed certas demum putat esse subiectas. alio vero de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur his quidem verbis: 'quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere
25 ac polliceri videntur, ut omni de re, quaecumque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur'. atque adhuc **6** alibi: 'vero enim oratori quae sunt in hominum vita, quandoquidem in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta, disputata,
30 tractata, agitata esse debent'.

---

15 Gorg. p 449 E. sqq — 17 Phaedr. p 261 A. — 20 De inv. 1, 5 sqq — 22 De orat. 1, 6, 21 — 27 ib. 3, 14, 54

---

1 significata (*i e* significatu) iri *A* 15 erunt] sunt *A* 21 sunt *PN* 25 videatur *BP* videtur *Cic.* 29 materia *BP* | electa *A*

7 Hanc autem, quam nos materiam vocamus, id est res subiectas, quidam modo infinitam, modo non propriam rhetorices esse dixerunt, eamque artem circumcurrentem
8 vocaverunt, quod in omni materia diceret. cum quibus mihi minima pugna est; nam de omni materia dicere eam 5
fatentur, propriam habere materiam, quia multiplicem habeat, negant. sed neque infinita est, etiamsi est multiplex, et aliae quoque artes minores habent multiplicem materiam, velut architectonice (namque ea in omnibus, quae sunt
9 aedificio utilia, versatur) et caelatura, quae auro, argento, 10
aere, ferro opera efficit. nam scalptura etiam ligna, ebur, marmor, vitrum, gemmas praeter ea quae supra dixi com-
10 plectitur. neque protinus non est materia rhetorices, si in eadem versatur et alius. nam si quaeram, quae sit materia statuarii, dicetur aes: si quaeram, quae sit excusoris, id 15
est fabricae eius, quam Graeci χαλκευτικήν vocant, simi-
11 liter aes esse respondeant: atqui plurimum statuis differunt vasa. nec medicina ideo non erit ars, quia unctio et exercitatio cum palaestrica, ciborum vero qualitas etiam cum cocorum ei sit arte communis. 20

12 Quod vero de bono, utili, iusto disserere philosophiae officium esse dicunt, non obstat; nam cum philosophum dicunt, hoc accipi volunt virum bonum. quare igitur oratorem, quem a bono viro non separo, in eadem materia
13 versari mirer? cum praesertim primo libro iam ostenderim, 25
philosophos omissam hanc ab oratoribus partem occupasse, quae rhetorices propria semper fuisset, ut illi potius in nostra materia versentur. denique cum sit dialectices materia de rebus subiectis disputare, sit autem dialectice oratio concisa, cur non eadem perpetuae quoque materia 30
videatur?

14 Solet a quibusdam et illud opponi: omnium igitur artium peritus erit orator, si de omnibus ei dicendum est.

---

2 infinita A^1B | propria *B* 11 sculptura PA^2N | lignum *BP* 17 differant *B* 30 materiae ABP^1 32 opponi] poni *BP*

possem hic Ciceronis respondere verbis, apud quem hoc invenio: 'mea quidem sententia nemo esse poterit omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus':
5 sed mihi satis est eius esse oratorem rei, de qua dicet, non inscium. neque enim omnis causas novit, et 15 debet posse de omnibus dicere. de quibus ergo dicet? de quibus didicit. similiter de artibus quoque, de quibus dicendum erit, interim discet, et de quibus didicerit dicet.
10 Quid ergo? non faber de fabrica melius aut de musice 16 musicus? si nesciat orator, quid sit, de quo quaeratur, plane melius; nam et litigator rusticus inlitteratusque de causa sua melius quam orator, qui nesciet quid in lite sit: sed accepta a musico, a fabro, sicut a litigatore,
15 melius orator quam ipse qui docuerit. verum et faber, cum 17 de fabrica, et musicus, cum de musica, si quid confirmationem desideraverit, dicet: non erit quidem orator, sed faciet illud quasi orator, sicut cum vulnus imperitus deligabit, non erit medicus, sed faciet ut medicus. an huius 18
20 modi res neque in laudem neque in deliberationem neque in iudicium veniunt? ergo cum de faciendo portu Ostiensi deliberatum est, non debuit dicere sententiam orator? atqui opus e ratione architectorum. livores et tumores 19 in corpore cruditatis an veneni signa sint, non tractat
25 orator? at est id ex ratione medicinae. circa mensuras et numeros non versabitur? dicamus has geometriae esse partes. equidem omnia fere posse credo casu aliquo venire in officium oratoris: quod si non accidet, non erunt ei subiecta.
30 Ita sic quoque recte diximus, materiam rhetorices esse 20 omnis res ad dicendum ei subiectas, quod quidem probat etiam sermo communis; nam cum aliquid, de quo dicamus,

---

1 De orat. 1, 6, 20

---

6 dicit *PBg* 7 dicit *A* 10 faber aut de *BP* aut f. de *Badius* 23 e ratione] erat ratione *libri cf l* 25

accepimus, positam nobis esse materiam frequenter etiam
21 praefatione testamur. Gorgias quidem adeo rhetori de
omnibus putavit esse dicendum, ut se in auditoriis
interrogari pateretur, qua quisque de re vellet. Herma-
goras quoque dicendo materiam esse in causa et in quae- 5
22 stionibus omnes res subiectas erat complexus. sed quaestiones
si negat ad rhetoricen pertinere, dissentit a nobis: si
autem ad rhetoricen pertinent, ab hoc quoque adiuvamur;
nihil est enim, quod non in causam aut quaestionem cadat.
23 Aristoteles tris faciendo partes orationis, iudicialem, de- 10
liberativam, demonstrativam paene et ipse oratori subiecit
omnia; nihil enim non in haec cadit.

24 Quaesitum a paucissimis et de instrumento est. in-
strumentum voco, sine quo formari materia in id quod
velimus effici opus non possit. verum hoc ego non artem 15
credo egere, sed artificem. neque enim scientia desiderat
instrumentum, quae potest esse consummata, etiam si nihil
faciat, sed ille opifex, ut caelator caelum et pictor peni-
cilla. itaque haec in eum locum, quo de oratore dicturi
sumus, differamus. 20

10 Rhet. 1, 3, 3

3 omnibus rebus *A* 7 sin autem *A* 8 ad rhetorem *A*
14 in id *A*: et in id *B* et id *P* (materies in id *ci Voll-
mer*) 18 opifex] artifex *A*

LIBER TERTIUS.

[PROOEMIUM DE SCRIPTORIBUS ARTIS RHETORICAE.]

I. Quoniam in libro secundo quaesitum est, quid esset 1
rhetorice et quis finis eius, artem quoque esse eam et
5 utilem et virtutem, ut vires nostrae tulerunt, ostendimus,
materiamque ei res omnes, de quibus dicere oporteret,
subiecimus: iam hinc, unde coeperit, quibus constet, quo
quaeque in ea modo invenienda atque tractanda sint, ex-
sequar, intra quem modum plerique scriptores artium
10 constiterunt, adeo ut Apollodorus contentus solis iudiciali-
bus fuerit. nec sum ignarus, hoc a me praecipue, quod 2
hic liber incohat, opus studiosos eius desiderasse, ut in-
quisitione opinionum, quae diversissimae fuerunt, longe
difficillimum, ita nescio an minimae legentibus futurum
15 voluptati, quippe quod prope nudam praeceptorum tradi-
tionem desideret. in ceteris enim admiscere temptavimus 3
aliquid nitoris, non iactandi ingenii gratia (namque in
id eligi materia poterat uberior), sed ut hoc ipso adlice-
remus magis iuventutem ad cognitionem eorum, quae
20 necessaria studiis arbitrabamur, si ducti iucunditate aliqua
lectionis libentius discerent ea, quorum ne ieiuna atque
arida traditio averteret animos et aures praesertim tam
delicatas raderet verebamur. qua ratione se Lucretius 4

---

23 Lucr. 4, 11—13 et 1, 936—938

---

14 minime *PN* 20 arbitramur *B*

dicit praecepta philosophiae carmine esse complexum; namque hac, ut est notum, similitudinè utitur:

'ac veluti pueris absinthia taetra medentes
cum dare conantur, prius oras pocula circum
aspirant mellis dulci flavoque liquore' 5

5 et quae secuntur. sed nos veremur, ne parum hic liber mellis et absinthii multum habere videatur, sitque salubrior studiis quam dulcior. quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quod pleraque non inventa per me, sed ab aliis tradita continebit, habeat etiam quosdam, qui 10 contra sentiant et adversentur, propterea quod plurimi auctores, quamvis eodem tenderent, diversas tamen vias 6 munierunt atque in suam quisque induxit sequentes. illi autem probant qualecumque ingressi sunt iter, nec facile inculcatas pueris persuasiones mutaveris, quia nemo non 15 7 didicisse mavult quam discere. est autem, ut procedente libro patebit, infinita dissensio auctorum, primo ad ea, quae rudia atque inperfecta adhuc erant, adicientibus quod invenissent scriptoribus, mox ut aliquid sui viderentur adferre, etiam recta mutantibus. 20

8 Nam primus post eos, quos poetae tradiderunt, movisse aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. artium autem scriptores antiquissimi Corax et Tisias Siculi, quos insecutus est vir eiusdem insulae Gorgias Leontinus, Empe- 9 doclis, ut traditur, discipulus. is beneficio longissimae 25 aetatis (nam centum et novem vixit annos) cum multis simul floruit, ideoque et illorum, de quibus supra dixi, 10 fuit aemulus et ultra Socraten usque duravit. Thrasymachus Chalcedonius cum hoc et Prodicus Cius et Abderites Protagoras, a quo decem milibus denariorum didicisse artem, quam 30 edidit, Euathlus dicitur, et Hippias Elius, et, quem Pala-

---

31 in Phaedro p 261 D.

---

5 inspirant *A*: inspergunt *Haupt* contingunt *Lucr.*
10 sed aliis *B* 13 muniverunt *A* inierunt *cod Goth* | produxit *A* 29 Cius *Spalding:* Chius

meden Plato appellat, Alcidamas Elaites. Antiphon quoque, **11**
⟨qui⟩ et orationem primus omnium scripsit et nihilo minus
artem et ipse composuit et pro se dixisse optime est cre-
ditus. etiam Polycrates, a quo scriptam in Socraten dixi-
5 mus orationem, et Theodorus Byzantius, ex iis et ipse, quos
Plato appellat λογοδαιδάλους. horum primi communis locos **12**
tractasse dicuntur Protagoras, Gorgias, adfectus Prodicus,
Hippias et idem Protagoras et Thrasymachus. Cicero in
Bruto negat ante Periclea scriptum quidquam, quod orna-
10 tum oratorium habeat: eius aliqua ferri. equidem non
reperio quidquam tanta eloquentiae fama dignum, ideoque
minus miror esse, qui nihil ab eo scriptum putent, haec
autem, quae feruntur, ab aliis esse composita. his succes- **13**
sere multi, sed clarissimus Gorgiae auditor Isocrates; quam-
15 quam de praeceptore eius inter auctores non convenit:
nos tamen Aristoteli credimus. hinc velut diversae secari **14**
coeperunt viae. nam et Isocratis praestantissimi discipuli
fuerunt in omni studiorum genere, eoque iam seniore
(octavum enim et nonagensimum implevit annum) post-
20 meridianis scholis Aristoteles praecipere artem oratoriam
coepit noto quidem illo, ut traditur, versu ex Philocteta
frequenter usus 'turpe esse tacere et Isocraten pati
dicere'. ars est utriusque, sed pluribus eam libris Aristo-
teles complexus est. eodem tempore Theodectes fuit, de
25 cuius opere supra dictum est. Theophrastus quoque, Aristo- **15**
telis discipulus, de rhetorice diligenter scripsit, atque hinc
vel studiosius philosophi quam rhetores praecipueque Stoi-
corum ac Peripateticorum principes. fecit deinde velut **16**

---

5 ib. p 266 E — 8 Br. 7, 27 — 21 cf Cic. De orat. 3, 35, 141, Ad Att. 6, 8, 5; Euripidis Philocteta significatur, cf Nauck fragm. trag. Graec. adesp. 8

---

2 qui *add Claussen* 3 et artem ipse *A* 7 adfectus *om* ***BP*** | Prodicus Hippias et idem Protagoras Trasimacus *A* Prodicus Hippias et idem Pr. et Th. ***ab*** Prodicus et Thrasymachus ***BP*** 11 tantae ***AP*** 14 auditor] auditorum *libri* 16 tamen *A*: autem ***BP***

propriam Hermagoras viam, quam plurimi sunt secuti. cui maxime par atque aemulus videtur Athenaeus fuisse. multa post Apollonius Molon, multa Areus, multa Caecilius et
17 Halicarnaseus Dionysius. praecipue tamen in se converterunt studia Apollodorus Pergamenus, qui praeceptor Apolloniae 5
Caesaris Augusti fuit, et Theodorus Gadareus, qui se dici maluit Rhodium: quem studiose audisse, cum in eam in-
18 sulam secessisset, dicitur Tiberius Caesar. hi diversas opiniones tradiderunt appellatique inde Apollodorei ac Theodorei ad morem certas in philosophia sectas se- 10
quendi. sed Apollodori praecepta magis ex discipulis cognoscas, quorum diligentissimus in tradendo fuit Latine C. Valgius, Graece Atticus. nam ipsius sola videtur ars edita ad Matium, quia ceteras missa ad Domitium epistula non agnoscit. plura scripsit Theodorus, cuius auditorem 15
Hermagoran sunt qui viderint.

19 Romanorum primus, quantum ego quidem sciam, condidit aliqua in hanc materiam M. Cato, post M. Antonius [ille censorius] incohavit: nam hoc solum opus eius atque id ipsum inperfectum manet. secuti minus celebres, quorum 20
20 memoriam, si quo loco res poscet, non omittam. praecipuum vero lumen sicut eloquentiae, ita praeceptis quoque eius dedit unicum apud nos specimen orandi docendique oratorias artes M. Tullius, post quem tacere modestissimum foret, nisi et rhetoricos suos ipse adule- 25
scenti sibi elapsos diceret, et in oratoriis haec minora, quae
21 plerumque desiderantur, sciens omisisset. scripsit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, non nihil pater Gallio, adcuratius vero priores Gallione Celsus et Laenas et aetatis nostrae Verginius, Plinius, Tutilius. sunt 30
et hodie clari eiusdem operis auctores, qui si omnia complexi forent, consuluissent labori meo, sed parco nominibus viventium: veniet eorum laudi suum tempus; ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.

---

18 post *om* ***BP*** 19 *glossa sede sua convincitur* 23 eius] eiusdem ***A*** 27 plerique desiderant ***BP*** | et scripsit ***B***
29 accurate ***BP***

Non tamen post tot ac tantos auctores pigebit meam 22
quibusdam locis posuisse sententiam. neque enim me cuiusquam sectae velut quadam superstitione imbutus addixi,
et electuris quae volent facienda copia fuit, sicut ipse
5 plurium in unum confero inventa, ubicumque ingenio non
erit locus, curae testimonium meruisse contentus.

[QUOD INITIUM RHETORICES.]

II. Nec diu nos moretur quaestio, quae rhetorices 1
origo sit. nam cui dubium est, quin sermonem ab ipsa
10 rerum natura geniti protinus homines acceperint (quod
certe principium est eius rei), huic studium et incrementum dederit utilitas, summam ratio et exercitatio?
nec video, quare curam dicendi putent quidam inde coepisse, quod ii, qui in discrimen aliquod vocabantur, adcura- 2
15 tius loqui defendendi sui gratia instituerint. haec enim ut
honestior causa, ita non utique prior est, cum praesertim
accusatio praecedat defensionem, nisi quis dicet etiam
gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam
sui quam qui in perniciem alterius conpararit. initium 3
20 ergo dicendi dedit natura, initium artis observatio. homines
enim sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia
insalubria, ex observatione eorum effecerunt artem, ita cum
in dicendo alia utilia, alia inutilia deprenderent, notarunt
ea ad imitandum vitandumque, et quaedam secundum
25 rationem eorum adiecerunt ipsi quoque: haec confirmata
sunt usu. tum quae sciebat quisque docuit. Cicero quidem 4
initium orandi conditoribus urbium ac legum latoribus
dedit, in quibus fuisse vim dicendi necesse est: cur tamen
hanc primam originem putem, non video, cum sint adhuc
30 quaedam vagae et sine urbibus ac sine legibus gentes, et
tamen qui sunt in iis nati et legationibus fungantur et

---

26 De inv. 1, 2: De orat. 1, 8, 33

---

2 posivisse ***B*** 10 acceperunt ***Ab*** 17 dicit ***BP***
21 sicuti ***A*** 26 tum] cum ***B*** 29 putet ***BP*** 31 his ***A***

accusent aliqua atque defendant et denique alium alio
melius loqui credant.

[QUAE PARTES.]

1 III. Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maximique
auctores tradiderunt, quinque partibus constat: inven- 5
tione, dispositione, elocutione, memoria, pronun-
tiatione sive actione, utroque enim modo dicitur.
omnis vero sermo, quo quidem voluntas aliqua enuntiatur,
2 habeat necesse est rem et verba. ac si est brevis et una
conclusione finitus, nihil fortasse ultra desideret, at oratio 10
longior plura exigit. non tantum enim refert, quid et quo
modo dicamus, sed etiam quo loco: opus ergo est et dis-
positione. sed neque omnia, quae res postulat, dicere
neque suo quaeque loco poterimus nisi adiuvante memoria,
3 quapropter ea quoque pars quarta erit. verum haec cuncta 15
conrumpit ac propemodum perdit indecora vel voce vel
gestu pronuntiatio: huic quoque igitur tribuendus est ne-
cessario quintus locus.

4 Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tris
modo primas esse partis volunt, quoniam memoria atque 20
actio natura, non arte contingant, quarum nos praecepta
suo loco dabimus, licet Thrasymachus quoque idem de
5 actione crediderit. his adiecerunt quidam sextam partem,
ita ut inventioni iudicium subnecterent, quia primum
esset invenire, deinde iudicare. ego porro ne invenisse 25
quidem credo eum, qui non iudicavit; neque enim contra-
ria, communia, stulta invenisse dicitur quisquam, sed non
6 vitasse. et Cicero quidem in rhetoricis iudicium subiecit
inventioni: mihi autem adeo tribus primis partibus vide-
tur esse permixtum (nam neque dispositio sine eo neque 30
elocutio fuerit), ut pronuntiationem quoque vel plurimum
7 ex eo mutuari putem. quod hoc audacius dixerim, quod

---

28 nihil eiusmodi in libris de inv.

---

12 est et] est *A* 20 quoniam *A*: quia *BP* 21 contingat *B*

in Partitionibus oratoriis ad easdem, de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes. nam cum dupliciter primum divisisset in inventionem atque elocutionem, res ac dispositionem inventioni, verba et pronuntiationem elocu-
5 tioni dedit: quintam quoque constituit communem ac velut custodem omnium memoriam. idem in ⟨libris de⟩ Oratore quinque rebus constare eloquentiam dicit: in quibus postea scriptis certior eius sententia est. non minus mihi cupidi **8**
novitatis alicuius videntur fuisse, qui adiecerunt ordinem,
10 cum dispositionem dixissent, quasi aliud sit dispositio quam rerum ordine quam optimo conlocatio. Dion inventionem modo et dispositionem tradidit, sed utramque duplicem rerum et verborum, ut sit elocutio inventionis, pronuntiatio dispositionis, his quinta pars memoriae acce-
15 dat. Theodorei fere inventionem duplicem rerum atque elocutionis, deinde tris ceteras partes. Hermagoras iudicium, **9**
partitionem, ordinem quaeque sunt elocutionis subicit oeconomiae, quae Graece appellata ex cura rerum domesticarum et hic per abusionem posita nomine Latino caret.

20 Est et circa hoc quaestio, quod memoriam in ordine **10**
partium quidam inventioni, quidam dispositioni subiunxerunt: nobis quartus eius locus maxime placet. non enim tantum inventa tenere, ut disponamus, nec disposita, ut eloquamur, sed etiam verbis formata memoriae mandare
25 debemus; hac enim omnia, quaecumque in orationem conlata sunt, continentur.

Fuerunt etiam in hac opinione non pauci, ut has non **11**
rhetorices partis esse existimarent, sed opera oratoris; eius enim esse invenire, disponere, eloqui et cetera. quod si
30 accipimus, nihil arti relinquemus. nam bene dicere est **12**
oratoris, rhetorice tamen erit bene dicendi scientia: vel ut alii putant artificis est persuadere, vis autem persuadendi

1 1, 3 — 6 1, 31, 142

5 quintam quoque *APN*: quintamque *B* 6 libris de *add Spalding* 14 memoria *P* 25 collocata *A* 30 relinquimus *aP*

artis. ita invenire quidem et disponere oratoris, inventio
13 autem et dispositio rhetorices propria videri potest. in eo
plures dissenserunt, utrumne hae partes essent rhetorices
an eiusdem opera an, ut Athenaeus credit, elementa,
quae vocant στοιχεῖα. sed neque elementa recte quis dixerit: 5
alioqui tantum initia erunt, ut mundi vel umor vel ignis vel
materia vel corpora insecabilia; nec operum recte nomen accipient, quae non ab aliis perficiuntur, sed aliud ipsa perficiunt:
14 partes igitur. nam cum sit ex his rhetorice, fieri non potest ut,
cum totum ex partibus constet, non sint partes totius, ex qui- 10
bus constat. videntur autem mihi qui haec opera dixerunt
eo quoque moti, quod in alia rursus divisione nollent in
idem nomen incidere; partes enim rhetorices esse dicebant laudativam, deliberativam, iudicialem. quae
15 si partes sunt, materiae sunt potius quam artis. namque 15
in his singulis rhetorice tota est, quia et inventionem et
dispositionem et elocutionem et memoriam et pronuntiationem quaecumque earum desiderat. itaque quidam
genera tria rhetorices dicere maluerunt, optime autem ii,
quos secutus est Cicero, genera causarum. 20

[QUAE GENERA CAUSARUM.]

1 IV. Sed tria an plura sint ambigitur. nec dubie prope
omnes utique summae apud antiquos auctoritatis scriptores
Aristotelen secuti, qui nomine tantum alio contionalem
pro deliberativa appellat, hac partitione contenti fuerunt. 25
2 verum et tum leviter est temptatum, cum apud Graecos
quosdam tum apud Ciceronem in libris de Oratore, et nunc
maximo temporum nostrorum auctore prope inpulsum, ut
non modo plura haec genera, sed paene innumerabilia
3 videantur. nam si laudandi ac vituperandi officium in parte 30
tertia ponimus, in quo genere versari videbimur, cum querimur, consolamur, mitigamus, concitamus, terremus, con-

20 De orat. 1, 31, 141: Top. 24, 91 — 27 De orat. 2, 10 sqq.

10 cum *om B* 16 et dispositionem *om A* 24 tantum] tamen *recc quidam*

firmamus, praecipimus, obscure dicta interpretamur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, obiurgamus, maledicimus, describimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur, plurima alia? ut mihi in illa vetere per- 4
5 suasione permanenti velut petenda sit venia quaerendumque, quo moti priores rem tam late fusam tam breviter adstrinxerint. quos qui errasse putant, hoc secutos arbitrantur, quod in his fere versari tum oratores videbant; nam et laudes ac vituperationes scribebantur, et ἐπιταφίους 5
10 dicere erat moris, et plurimum in consiliis ac iudiciis insumebatur operae, ut scriptores artium pro solis conprenderint frequentissima. qui vero defendunt, tria faciunt 6 genera auditorum: unum, quod ad delectationem conveniat, alterum, quod consilium accipiat, tertium, quod de causis
15 iudicet. mihi cuncta rimanti et talis quaedam ratio succurrit, quod omne orationis officium aut in iudiciis est aut extra iudicia. eorum, de quibus iudicio quaeritur, manifestum est genus: ea, quae ad iudicem non veniunt, 7 aut praeteritum habent tempus aut futurum: praeterita
20 laudamus aut vituperamus, de futuris deliberamus. item 8 omnia, de quibus dicendum est, aut certa sint necesse est aut dubia. certa, ut cuique est animus, laudat aut culpat; ex dubiis partim nobis ipsis ad electionem sunt libera: de his deliberatur; partim aliorum sententiae commissa: de
25 his lite contenditur.

Anaximenes iudicialem et contionalem generalis partes 9 esse voluit, septem autem species: hortandi, dehortandi, laudandi, vituperandi, accusandi, defendendi, exquirendi, quod ἐξεταστικόν dicit: quarum duae primae deliberativi,
30 duae sequentes demonstrativi, tres ultimae iudicialis generis sunt partes. Protagoran transeo, qui interrogandi, respon- 10 dendi, mandandi, precandi quod εὐχωλήν dixit, partes solas putat. Plato in Sophiste iudiciali et contionali tertiam

---

31 cf Spengel Art. script. p 44 — 33 p 222 C.

---

4 plurima] et plura *P* 16 oratoris *P* 26 et *A*: *om* ***BP*** *tertiam partem desiderant P. Victorius aliique*

adiecit προσομιλητικήν, quam sane permittamus nobis dicere sermocinatricem: quae a forensi ratione disiungitur et est accommodata privatis disputationibus, cuius vis eadem
11 profecto est, quae dialecticae. Isocrates in omni genere inesse laudem ac vituperationem existimavit. 5
12 Nobis et tutissimum est auctores plurimos sequi et ita videtur ratio dictare. est igitur, ut dixi, unum genus, quo laus ac vituperatio continetur, sed est appellatum a parte meliore laudativum: idem alii demonstrativum vocant. utrumque nomen ex Graeco creditur fluxisse; nam 10
13 ἐγκωμιαστικόν aut ἐπιδεικτικόν dicunt. sed mihi ἐπιδεικτικόν non tam demonstrationis vim habere quam ostentationis videtur et multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre; nam ut continet laudativum in se genus, ita non intra hoc solum
14 consistit. an quisquam negaverit panegyricos ἐπιδεικτικούς 15 esse? atqui formam suadendi habent et plerumque de utilitatibus Graeciae loquuntur: ut causarum quidem genera tria sint, sed ea tum in negotiis, tum in ostentatione posita. nisi forte non ex Graeco mutantes demonstrativum vocant, verum id sequuntur, quod laus ac vituperatio 20
15 quale sit quidque demonstrat. alterum est deliberativum, tertium iudiciale. ceterae species in haec tria incident genera: nec invenietur ex his ulla, in qua non laudare aut vituperare, suadere aut dissuadere, intendere quid vel depellere debeamus. illa quoque sunt communia, conciliare, 25 narrare, docere, augere, minuere, concitandis componendisve
16 adfectibus animos audientium fingere. ne iis quidem accesserim, qui laudativam materiam honestorum, deliberativam utilium, iudicialem iustorum quaestione contineri putant, celeri magis ac rotunda usi distributione quam vera. stant 30 enim quodam modo mutuis auxiliis omnia; nam et in laude iustitia utilitasque tractatur et in consiliis honestas,

4 frg. 3 S.

5 inesse] esse *A* 6 plurimos] plures *P* 19 mutuantes *Aldina; repugnat Seneca Ep. 58, 7* 32 tractantur *recc quidam*

et raro iudicialem inveneris causam, in cuius non parte aliquid eorum, quae supra diximus, reperiatur.

[QUIBUS CONTINEATUR OMNIS RATIO DICENDI.]

V. Omnis autem oratio constat aut ex iis quae significantur, aut ex iis quae significant, id est rebus et verbis. facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione, cui partem quartam adiciunt quidam imitationis, quam nos arti subicimus. tria sunt item, quae praestare debeat orator, ut doceat, moveat, delectet. haec enim clarior divisio quam eorum, qui totum opus in res et in adfectus partiuntur. non semper autem omnia in eam, quae tractabitur, materiam cadent. erunt enim quaedam remotae ab adfectibus, qui ut non ubique habent locum, ita quocumque inruperunt, plurimum valent. praestantissimis auctoribus placet alia in rhetorice esse, quae probationem desiderent, alia quae non desiderent, cum quibus ipse consentio. quidam vero, ut Celsus, de nulla re dicturum oratorem, nisi de qua quaeratur, existimant: cui cum maxima pars scriptorum repugnat, tum etiam ipsa partitio, nisi forte laudare, quae constet esse honesta, et vituperare, quae ex confesso sint turpia, non est oratoris officium.

Illud iam omnes fatentur esse quaestiones aut in scripto aut in non scripto. in scripto sunt de iure, in non scripto de re: illud rationale, hoc legale genus Hermagoras atque eum secuti vocant, id est νομικόν et λογικόν. idem sentiunt qui omnem quaestionem ponunt in rebus et verbis.

Item convenit quaestiones esse aut infinitas aut finitas. infinitae sunt, quae remotis personis et temporibus et locis ceterisque similibus in utramque partem tractantur, quod Graeci θέσιν dicunt, Cicero propositum,

31 Top. 21, 79—81 Part. or. 18, 61

9 debet *exc Cass. p* 501, 33 10 eorum *om* ***B*** 12 cadunt ***BP***
18 existimat ***ABnBg*** 20 nisi ***abNP***: nissi ***B*** nisi si ***A***
22 quaestiones in scripto et in ***A*** 23 sunt *om* ***A***
24 illud legale, hoc r. ***P***

alii quaestiones universales civiles, alii quaestiones philosopho convenientis, Athenaeus partem
6 causae appellat. hoc genus Cicero scientia et actione distinguit, ut sit scientiae 'an providentia mundus regatur', actionis 'an accedendum ad rem publicam administrandam'. prius trium generum 'an sit, quid sit, quale sit'; omnia enim haec ignorari possunt: sequens duorum
7 'quo modo adipiscamur, quo modo utamur'. finitae autem sunt ex complexu rerum, personarum, temporum ceterorumque: hae ὑποθέσεις a Graecis dicuntur, causae a nostris. in his omnis quaestio videtur circa res personasque con-
8 sistere. amplior est semper infinita, inde enim finita descendit. quod ut exemplo pateat, infinita est 'an uxor ducenda', finita 'an Catoni ducenda', ideoque esse suasoria potest. sed etiam remotae a personis propriis ad aliquid referri solent. est enim simplex 'an res publica administranda': refertur ad aliquid 'an in tyrannide administran-
9 da'. sed hic quoque subest velut latens persona; tyrannus enim geminat quaestionem, subestque et temporis et qualitatis tacita vis: nondum tamen hoc proprie dixeris causam. hae autem, quas infinitas voco, et generales appellantur: quod si est verum, finitae speciales erunt. in omni autem
10 speciali utique inest generalis, ut quae sit prior. ac nescio an in causis quoque, quidquid in quaestionem venit qualitatis, generale sit. Milo Clodium occidit, iure occidit insidiatorem: nonne hoc quaeritur, an sit ius insidiatorem occidendi? quid in coniecturis? non illa generalia: 'an causa sceleris odium? cupiditas? an tormentis credendum? testibus an argumentis maior fides habenda?', nam finitione quidem conprendi nihil non in universum certum erit.
11 quidam putant etiam eas θέσεις posse aliquando nominari, quae personis causisque contineantur, aliter tantummodo

---

3 Partit. orat. 18, 62

---

6 prius *BP*: primum *A* 10 hae *BP*: quae *A*
18 tyrannis *P*

positas, ut causa sit, cum Orestes accusatur, thesis, an Orestes recte sit absolutus: cuius generis est 'an Cato recte Marciam Hortensio tradiderit'. hi thesin a causa sic distinguunt, ut illa sit spectativae partis, haec activae: illic 5 enim veritatis tantum gratia disputari, hic negotium agi.

Quamquam inutiles quidam oratori putant universales 12 quaestiones, quia nihil prosit, quod constet ducendam esse uxorem vel administrandam rem publicam, si quis vel aetate vel valetudine impediatur. sed non omnibus eius 10 modi quaestionibus sic occurri potest, ut illis 'sitne virtus finis, regaturne providentia mundus'. quin etiam in iis, 13 quae ad personam referuntur, ut non est satis generalem tractasse quaestionem, ita perveniri ad speciem nisi illa prius excussa non potest. nam quo modo 'an sibi uxor 15 ducenda sit' deliberabit Cato, nisi constiterit uxores esse ducendas? et quo modo 'an ducere debeat Marciam' quaeretur, nisi Catoni ducenda uxor est? sunt tamen inscripti 14 nomine Hermagorae libri, qui confirment illam opinionem, sive falsus est titulus sive alius hic Hermagoras fuit. 20 nam eiusdem esse quo modo possunt, qui de hac arte mirabiliter multa composuit, cum, sicut ex Ciceronis quoque rhetorico primo manifestum est, materiam rhetorices in thesis et causas diviserit? quod reprehendit Cicero ac thesin nihil ad oratorem pertinere contendit totumque hoc 25 genus quaestionis ad philosophos refert. sed me liberavit 15 respondendi verecundia, et quod ipse hos libros improbat, et quod in Oratore atque his, quos de Oratore scripsit, et Topicis praecipit, ut a propriis personis atque temporibus avocemus controversiam, 'quia latius dicere liceat de 30 genere quam de specie, et quod in universo pro-

21 De inv. 1, 6 — 27 Orat. 14, 45: De orat. 3, 30: Top. 21 — 29 Orat. 14, 45

6 oratori ***P***: orationi ***AB*** 9 eius modi ***A***: eiusdem ***B*** eisdem ***P*** eius generis *Sudh.* 12 referunt ***B*** 17 scripti ***A*** 18 confirmant ***A*** 19 hic *om* ***A***[1] 26 respondendi] reprehendendi ***P***

batum sit, in parte probatum esse necesse sit'.
16 status autem in hoc omne genus materiae idem qui in causas cadunt. adhuc adicitur alias esse quaestiones in rebus ipsis, alias, quae ad aliquid referantur: illud 'an uxor ducenda', hoc 'an seni ducenda': illud 'an fortis', 5
17 hoc 'an fortior' et similia.

Causam finit Apollodorus, ut interpretatione Valgi discipuli eius utar, ita: 'causa est negotium omnibus suis partibus spectans ad quaestionem' aut 'causa est negotium, cuius finis est controversia'. ipsum deinde 10 negotium sic finit: 'negotium est congregatio personarum, locorum, temporum, causarum, modorum, casuum, factorum, instrumentorum, sermonum, scriptorum
18 et non scriptorum'. causam nunc intellegamus ὑπόθεσιν, negotium περίστασιν. sed et ipsam causam quidam simi- 15 liter finierunt, ut Apollodorus negotium. Isocrates autem causam esse ait 'quaestionem finitam civilem aut rem controversam in personarum finitarum complexu', Cicero his verbis: 'causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur aut in omnibus aut in 20 plerisque eorum'

[QUID SIT STATUS.]

1 VI. Ergo cum omnis causa contineatur aliquo statu, prius quam dicere adgredior, quo modo genus quodque causae sit tractandum, id quod est commune omnibus, 25 quid sit status et unde ducatur et quot et qui sint, intuendum puto. quamquam id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putaverunt, quorum inscitiam, cum omnia tria genera fuero exsecutus, res ipsa deprendet.
2 quod nos statum, id quidam constitutionem vocant, 30

---

17 frg. 13 Sheehan — 19 Top. 21, 80

---

1 in] id in *P* *Cic.* 14 intelligimus *P* 15 et *om* *BP* 16 Socrates *A* | autem *om* *BP* *fort recte* 17 rem controversiam *AB* rerum controversiam *a*

alii quaestionem, alii quod ex quaestione appareat, Theodorus caput, [id est κεφάλαιον γενικώτατον] ad quod referantur omnia, quorum diversa appellatio, vis eadem est, nec interest discentium, quibus quidque nomini-
5 bus appelletur, dum res ipsa manifesta sit. statum Graeci στάσιν vocant, quod nomen non ⟨nulli⟩ primum ab Hermagora traditum putant, sed alii a Naucrate Isocratis discipulo, alii a Zopyro Clazomenio: quamquam videtur Aeschines quoque in oratione contra Ctesiphontem uti hoc verbo,
10 cum a iudicibus petit, ne Demostheni permittant evagari, sed eum dicere de ipso causae statu cogant. quae appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi sit primus causae congressus, vel quod in hoc causa consistat. et nominis quidem haec origo: nunc quid sit. statum quidam dixerunt
15 primam causarum conflictionem: quos recte sensisse, parum elocutos puto. non enim est status prima conflictio 'fecisti, non feci', sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quaestionis: 'fecisti, non feci, an fecerit?' 'hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit?' quia ex his apparet
20 illud coniectura, hoc finitione quaerendum atque in eo pars utraque insistit, erit quaestio coniecturalis vel finitivi status. quid si enim dicat quis 'sonus est duorum inter se corporum conflictio': erret, ut opinor; non enim sonus est conflictio, sed ex conflictione. et hoc levius (intelle-
25 gitur enim utcumque dictum): inde vero ingens male interpretantibus innatus est error, qui quia primam conflictionem legerant, crediderunt statum semper ex prima quaestione ducendum, quod est vitiosissimum. nam quaestio nulla non habet utique statum (constat enim ex intentione
30 et depulsione), sed aliae sunt propriae causarum, de quibus ferenda sententia est, aliae adductae extrinsecus, ali-

3 4 5 6 7

9 § 206

2 *glossema sede sua arguitur* 6 nulli *addidi* 7 ab Naucrate *Philander:* ab eucrate *libri* 12 ducta] dictus **A**[2] *in ras* 19 quis quid **ab** 22 quidsi] quodsi **L** 24 et **BP**: sed **A** set **b** *fort* sit

quid tamen ad summam causae conferentes velut auxilia quaedam: quo fit ut in controversia una plures quaestiones
8 esse dicantur. harum porro plerumque levissima quaeque primo loco fungitur. namque et illud frequens est, ut ea, quibus minus confidimus, cum tractata sunt, omittamus, 5 interim sponte nostra velut donantes, interim ad ea, quae
9 sunt potentiora, gradum ex his fecisse contenti. simplex autem causa, etiamsi varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur, atque inde erit status causae, quod et orator praecipue sibi optinendum et 10 iudex spectandum maxime intellegit; in hoc enim causa
10 consistet. ceterum quaestionum possunt esse diversi. quod ut brevissimo pateat exemplo, cum dicit reus 'etiam si feci, recte feci', qualitatis utitur statu: cum adicit 'sed non feci', coniecturam movet. semper autem firmius est 15 non fecisse, ideoque in eo statum esse iudicabo, quod di-
11 cerem, si mihi plus quam unum dicere non liceret. recte igitur est appellata causarum prima conflictio, non quaestionum. nam et pro Rabirio Postumo Cicero prima parte orationis in hoc intendit, ut actionem competere in equi- 20 tem Romanum neget, secunda nullam ad eum pecuniam pervenisse confirmat. statum tamen in eo dicam fuisse,
12 quod est potentius. nec in causa Milonis circa primas quaestiones, quae sunt *ἀντὶ προοιμίου* positae, iudicabo conflixisse causam, sed ubi totis viribus insidiator Clodius 25 ideoque iure interfectus ostenditur. et hoc est, quod ante omnia constituere in animo suo debeat orator, etiam si pro causa plura dicturus est, quid maxime liquere iudici velit. quod tamen ut primum cogitandum, ita non utique primum dicendum erit. 30

---

2 ut controversia ***A*** 7 iis ***B*** 10 optinendum ***Ab***: opponendum ***BP***^{1} proponendum ***P***^{2} 14 adicit ***A***: dicit ***BP*** | sed ***ABn***^{1}: si ***Bg Bn***^{2}***N*** *om* ***P*** 19 primam partem ***AB*** 20 in hoc tendit ***TL*** hoc intendit ***P*** 24 *ἀντὶ προοιμίου Buttmann:* ante prooemium

[UNDE DUCATUR.]

Alii statum crediderunt primam eius, cum quo agere- 13
tur, deprecationem. quam sententiam his verbis Cicero
complectitur: 'in quo primum insistit quasi ad re-
5 pugnandum congressa defensio'. unde rursus alia
quaestio, an eum semper is faciat, qui respondet. cui rei
praecipue repugnat Cornelius Celsus dicens 'non a de-
pulsione sumi, sed ab eo, qui propositionem suam
confirmet', ut, si hominem occisum reus negat, status
10 ab accusatore nascatur, quia is velit probare; si iure oc-
cisum reus dicit, translata probationis necessitate idem a
reo fiat et sit eius intentio. cui non accedo equidem. nam 14
est vero propius, quod contra dicitur, nullam esse litem,
si is, cum quo agatur, nihil respondeat, ideoque fieri
15 statum a respondente. mea tamen sententia varium id est 15
et accidit pro condicione causarum, quia et videri potest
propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus
causis (utitur enim coniectura magis qui agit, quo moti
quidam eundem a reo infitialem esse dixerunt) et in
20 syllogismo tota ratiocinatio ab eo est, qui intendit. sed 16
quia videtur illic quoque necessitatem hos status exse-
quendi facere qui negat (is enim si dicat 'non feci', co-
get adversarium coniectura uti, et si dicat 'non habes
legem', syllogismo), concedamus ex depulsione nasci sta-
25 tum. nihilo minus enim res eo revertetur, ut modo is
qui agit, modo is cum quo agitur, statum faciat. sit enim accu- 17
satoris intentio 'hominem occidisti', si negat reus, faciat sta-
tum qui negat. quid? si confitetur, sed iure a se adulterum
dicit occisum (nempe legem esse certum est, quae permit-
30 tat), nisi aliquid accusator respondet, nulla lis est. 'non
fuit' inquit 'adulter': ergo depulsio incipit esse actoris,
ille statum faciet. ita erit quidem status ex prima depul-
sione, sed ea fiet ab accusatore, non a reo. quid quod 18

3 Top. 25, 93

21 illic *Regius:* illi *A* illis *BP* 23 habet *BP*
27 neget *P*

eadem quaestio potest eundem vel accusatorem facere vel reum? 'qui artem ludicram exercuerit, in quattuordecim primis ordinibus ne sedeat: qui se praetori in hortis ostenderat neque erat productus, sedit in quattuordecim
19 ordinibus'. nempe intentio est: 'artem ludicram exercuisti', 5 depulsio: 'non exercui artem ludicram', quaestio: 'quid sit artem ludicram exercere'. si accusabitur theatrali lege, depulsio erit rei; si excitatus fuerit de spectaculis et aget
20 iniuriarum, depulsio erit accusatoris. frequentius tamen illud accidet, quod est a plurimis traditum. effugerunt has 10 quaestiones qui dixerunt, statum esse id, quod appareat ex intentione et depulsione, ut 'fecisti', 'non feci' aut
21 'recte feci'. viderimus tamen, utrum id sit status an in eo status. Hermagoras statum vocat, per quem subiecta res intellegatur et ad quem probationes etiam partium 15 referantur. nostra opinio semper haec fuit, cum essent frequenter in causa diversi quaestionum status, in eo credere statum causae, quod esset in ea potentissimum et in quo maxime res verteretur. id si quis generalem quaestionem vel caput generale dicere malet, cum hoc mihi 20 non erit pugna, non magis quam si aliud adhuc, quo idem intellegatur, eius rei nomen invenerit, quamquam tota volumina in hanc disputationem impendisse multos
22 sciam: nobis statum dici placet. sed cum in aliis omnibus inter scriptores summa dissensio est, tum in hoc praeci- 25 pue videtur mihi studium quoque diversa tradendi fuisse: adeo nec qui sit numerus nec quae nomina nec qui generales quive speciales sint status convenit.

23 Ac primum Aristoteles elementa decem constituit, circa quae versari videatur omnis quaestio: οὐσίαν, quam Plau- 30 tus essentiam vocat (neque sane aliud est eius nomen Latinum), sed ea quaeritur 'an sit': qualitatem, cuius apertus intellectus est: quantitatem, quae dupliciter a

29 Arist. Categ. 2, 7

12 et depulsione *om* ***BP*** 16 fuit, ut — crederem ***P***
27 qui sit] quis ***A*** 28 quive] vel qui ***A***

posterioribus divisa est, quam magnum et quam multum
sit: ad aliquid, unde ductae translatio et comparatio:
post haec ubi et quando: deinde facere, pati, habere, 24
quod est quasi armatum esse, vestitum esse: novissime
5 κεῖσθαι, quod est compositum esse quodam modo, ut
calere, stare, irasci. sed ex his omnibus prima quattuor
ad status pertinere, cetera ad quosdam locos argumentorum
videntur. alii novem elementa posuerunt: personam, 25
in qua de animo, corpore, extra positis quaeratur, quod
10 pertinere ad coniecturae et qualitatis instrumenta video:
tempus, quod χρόνον vocant, ex quo quaestio, an is,
quem, dum addicta est, mater peperit, servus sit natus:
locum, unde controversia videtur, an fas fuerit tyrannum
in templo occidere, an exulaverit qui domi latuit: tempus 26
15 iterum, quod καιρόν appellant, hanc autem videri volunt
speciem illius temporis, ut aestatem vel hiemem; huic
subicitur ille in pestilentia comisator: actum, id est πρᾶξιν,
quod eo referunt, sciens commiserit an insciens, necessitate
an casu, et talia: numerum, qui cadit in speciem
20 quantitatis, an Thrasybulo triginta praemia debeantur,
qui tot tyrannos sustulerit: causam, cui plurimae subiacent 27
lites, quotiens factum non negatur, sed quia iusta
ratione sit factum, defenditur: τρόπον, cum id, quod alio
modo fieri licet, alio dicitur factum; hinc est adulter loris
25 caesus vel fame necatus: occasionem factorum, quod
est apertius, quam ut vel interpretandum vel exemplo sit
demonstrandum; tamen ἀφορμὰς ἔργων vocant. hi quoque 28
nullam quaestionem extra haec putant. quidam detrahunt
duas partis, numerum et occasionem, et pro illo, quod
30 dixi actum, subiciunt res, id est πράγματα. quae ne praeterisse
viderer, satis habui attingere. ceterum his nec status
satis ostendi nec omnis contineri locos credo, quod appa-

---

2 ductae ***BP***: ducta est ***A*** 6 calere ***ABn***[1]: calere facere ***Bn***[2] ***Bg*** calefacere ***N*** calfacere ***P***, *nisi ex l 3 intrusum est* facere, *placet* calere iacere: *Porph. in cat.* 742, 2 *Ammon.* 93, 2 *confert Kroll* 13 locum ***P***: locus ***AB*** 21 qui ***BP***: quia ***A*** | causa ***B*** 29 quem dixi ***BP***

rebit diligentius legentibus quae de utraque re dicam; erunt enim plura multo, quam quae his elementis comprehenduntur.

29 Apud plures auctores legi, placuisse quibusdam unum omnino statum esse coniecturalem, sed quibus placuerit, 5 neque illi tradiderunt neque ego usquam reperire potui. rationem tamen hanc secuti dicuntur, quod res omnis signis colligeretur. quo modo licet qualitatis quoque solum statum faciant, quia ubique, qualis sit cuiusque rei natura, quaeri potest. sed utrocumque modo sequetur summa confusio. 10 30 neque interest, unum quis statum faciat an nullum, si omnes causae sunt condicionis eiusdem. coniectura dicta est a coniectu, id est derectione quadam rationis ad veritatem, unde etiam somniorum atque ominum interpretes coniectores vocantur. appellatum tamen est hoc genus 15 varie, sicut sequentibus apparebit.

[QUOT ET QUI STATUS.]

31 Fuerunt qui duos status facerent: Archedemus coniecturalem et finitivum exclusa qualitate, quia sic de ea quaeri existimabat 'quid esset inicum? quid iniu- 20 stum? quid dicto audientem non esse?' quod vocat de 32 eodem et alio. huic diversa sententia eorum fuit, qui duos quidem status esse voluerunt, sed unum infitialem, alterum iuridicalem. infitialis est, quem dicimus coniecturalem, cui ab infitiando nomen alii in totum dederunt, 25 alii in partem, qui accusatorem coniectura, reum infitia- 33 tione uti putaverunt. iuridicalis est, qui Graece dicitur δικαιολογικός. sed quem ad modum ab Archedemo qualitas exclusa est, sic ab his repudiata finitio. nam subiciunt eam iuridicali quaerendumque arbitrantur, iustumne sit 30 sacrilegium appellari quod obiciatur vel furtum vel amen-

18 frg. 11 Arnim

8 eodem modo licitum est *mg* ***Bg*** 10 sequeretur ***b*** 11 quis ***Pb***: qui ***B*** quisque ***A***[2] *in ras* 12 *sq libere reddit Vt p* 376, 27 16 in sequentibus ***Pb*** 21 dicti ***B*** 24 iuridicalis ***A*** *fere semper tuetur,* ***B*** *hic et in l 27* | est *om* ***BP*** 26 qui] quia ***P***

tiam. qua in opinione Pamphilus fuit, sed qualitatem in 34
plura partitus est. plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus, in rem, de qua non constet, et in rem, de
qua constet. nam est verum, nec aliter fieri potest, quam
5 ut aut certum sit factum esse quid aut non sit; si non
est certum, coniectura sit, si certum est, reliqui status.
nam idem dicit Apollodorus, cum quaestionem aut in 35
rebus extra positis, quibus coniectura explicatur, aut
in nostris opinionibus existimat positam, quorum illud
10 πραγματικόν, hoc περὶ ἐννοίας vocat. idem, qui ἀπρόληπτον
et προληπτικόν dicunt, id est dubium et praesumptum, quo significatur de quo liquet. idem Theodorus, qui 36
de eo an sit et de accidentibus ei, quod esse constat, id est περὶ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων existimat quaeri.
15 nam in his omnibus prius genus coniecturam habet, sequens reliqua. sed haec reliqua Apollodorus duo vult esse,
qualitatem et de nomine, id est finitivam: Theodorus,
quid, quale, quantum, ad aliquid. sunt et qui de 37
eodem et de alio modo qualitatem esse, modo finitionem velint. in duo et Posidonius dividit, vocem et
res. in voce quaeri putat 'an significet, quid, quam multa,
quo modo': rebus coniecturam, quod κατ' αἴσθησιν vocat,
et qualitatem et finitionem, cui nomen dat κατ' ἔννοιαν,
et ad aliquid. unde et illa divisio est, alia esse scripta,
25 alia inscripta. Celsus Cornelius duos et ipse fecit status 38
generales: an sit? quale sit? priori subiecit finitionem,
quia aeque quaeratur, an sit sacrilegus, qui nihil se sustulisse de templo dicit et qui privatam pecuniam confitetur sustulisse. qualitatem in rem et scriptum dividit. scripto
30 quattuor partes legales exclusa translatione, quantitatem
et mentis quaestionem coniecturae subiecit. est etiam 39
illa in duos dividendi status ratio, quae docet aut de

---

20 frg. p 232 Bake

---

3 et rem *B* 10 idem quia — dicunt *BP* idemque — dicit *A* 12 quo *b*: quod *A om BP* | item *BP* 13 constet *P* 18 sunt qui et *BP* 28 dicet *A* 32 alia in *BP*

substantia controversiam esse aut de qualitate, ipsam porro qualitatem aut in summo genere consistere aut
40 in succedentibus. de substantia est coniectura; quaestio enim tractatur rei, an facta sit, an fiat, an futura sit, interdum etiam mentis: idque melius, quam quod iis pla- 5 cuit, qui statum eundem facti nominaverunt, tamquam
41 de praeterito tantum et tantum de facto quaereretur. pars qualitatis, quae est de summo genere, raro in iudicium venit, quale est 'idne sit honestum, quod vulgo laudatur'. succedentium autem aliae de communi appellatione, ut 10 'sitne sacrilegus, qui pecuniam privatam ex templo furatus est', aut de re denominata, ubi et factum esse certum est nec dubitatur, quid sit quod factum est. cui subiacent
42 omnes de honestis, iustis, utilibus quaestiones. his etiam ceteri status contineri dicuntur, quia et quantitas modo 15 ad coniecturam referatur, ut 'maiorne sol quam terra', modo ad qualitatem 'quanta poena quempiam quantove praemio sit adfici iustum', et translatio versetur circa
43 qualitatem et definitio pars sit translationis, quin et contrariae leges et ratiocinativus status, id est συλλογισμός, 20 et plerumque scripti et voluntatis aequo nitantur, nisi quod hic tertius aliquando coniecturam accipit 'quid senserit legis constitutor', ambiguitatem vero semper coniectura explicari necesse sit, quia, cum sit manifestum verborum intellectum esse duplicem, de sola quaeritur voluntate. 25
44 A plurimis tres sunt facti generales status, quibus et Cicero in Oratore utitur et omnia, quae aut in controversiam aut in contentionem veniant, contineri putat: sitne? quid sit? quale sit? quorum nomina apertiora sunt,
45 quam ut dicenda sint. idem Iatrocles sentit. tres fecit et 30 M. Antonius his quidem verbis: 'paucae res sunt, quibus ex rebus omnes orationes nascuntur, factum non factum, ius iniuria, bonum malum'. sed quoniam, quod iure dicimur fecisse, non hunc solum intellectum

27 Or. 14, 45

7 et iamdudum facto *Kroll* 30 docenda *P* | Patrocles *AP*²

habet, ut lege, sed illum quoque, ut iuste fecisse videamur, secuti Antonium apertius voluerunt eosdem status distinguere, itaque dixerunt coniecturalem, legalem, iuridicalem, qui et Verginio placent. horum deinde fecerunt 46
5 species, ita ut legali subicerent finitionem et alios, qui ex scripto ducuntur, legum contrariarum, quae *ἀντινομία* dicitur, et scripti et sententiae vel voluntatis, id est *κατὰ ῥητὸν καὶ διάνοιαν* et *μετάληψιν*, quam nos varie translativam, transumptivam, transpositi-
10 vam vocamus, *συλλογισμόν*, quem accipimus ratiocinativum vel collectivum, ambiguitatis, quae *ἀμφιβολία* nominatur: quos posui, quia et ipsi a plerisque status appellantur, cum quibusdam legales potius quaestiones eas dici placuerit.

15 Quattuor fecit Athenaeus, *προτρεπτικὴν στάσιν* vel 47 *παρορμητικήν*, id est exhortativum, qui suasoriae est proprius, *συντελικήν*, qua coniecturam significari magis ex his, quae secuntur, quam ex ipso nomine apparet, *ὑπαλλακτικήν* (ea finitio est, mutatione enim nominis constat),
20 iuridicalem, eadem appellatione Graeca qua ceteri usus; nam est, ut dixi, multa in nominibus differentia. sunt qui 48 *ὑπαλλακτικήν* translationem esse existimant, secuti hanc mutationis significationem. fecerunt alii totidem status, sed alios: an sit? quid sit? quale sit? quantum sit?
25 ut Caecilius et Theon. Aristoteles in rhetoricis an sit, 49 quale, quantum et quam multum sit, quaerendum putat. quodam tamen loco finitionis quoque vim intellegit, quo dicit quaedam sic defendi: 'sustuli, sed non furtum feci, percussi, sed non iniuriam feci'. posuerat et Cicero 50

25 Caec. frg. 49 Burkh. Arist. p 1416 b 20; 1374 a 2 — 29 De inv. 1, 8, 10

3 iuridicialem ***A*** *quoque* 10 accepimus ***ABP*** 13 cum ***AbP***[1]: *om* ***BP***[2] 14 placuerit ***ABP***[1]: placuit ***P***[2] 20 iuridicialem ***BP*** 22 existiment ***BP***[2] 25 in rhetoricis an sit ***B***: in rhetoricis etiam sic om... dividet (dividit ***P***) in veritatem et petenda ac fugienda, quod est suascriae, et de eodem atque alio, partiendo tamen ad haec pervenit an sit ***AbP*** 28 quo] quod ***b*** quando ***P***

in libris rhetoricis facti, nominis, generis, actionis, ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intellegeretur: iuri subiecerat translationem. verum hic legales quoque quaestiones alio loco tractat ut species actionis. 5

51 Fuerunt qui facerent quinque: coniecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodorus quoque, ut dixi, isdem generalibus capitibus utitur: an sit? quid sit? quale sit? quantum sit? ad aliquid. hoc ultimum maxime in conparativo genere versari 10 putat, quoniam melius ac peius, maius et minus nisi alio 52 relata non intelleguntur. sed in illas quoque translativas, ut supra significavi, quaestiones incidit 'an huic ius agendi sit' vel 'facere aliquid conveniat: an contra hunc, an hoc tempore, an sic'. omnia enim ista referri ad aliquid ne- 15 53 cesse est. alii sex status putant: coniecturam, quam γένεσιν vocant, et qualitatem et proprietatem, id est ἰδιότητα, quo verbo finitio ostenditur, et quantitatem, quam ἀξίαν dicunt, et comparationem et translationem, cuius adhuc novum nomen inventum est μετάστασις, 20 novum tamquam in statu, alioqui ab Hermagora inter 54 species iuridicalis usitatum. aliis septem esse placuit, a quibus nec translatio nec quantitas nec comparatio recepta est, sed in horum trium locum subditae quattuor legales 55 adiectaeque tribus illis rationalibus. alii pervenerunt usque 25 ad octo translatione ad septem superiores adiecta. a quibusdam deinde divisa ratio est, ut status rationales appellarent, quaestiones, quem ad modum supra dixi, legales, in illis de re, in his de scripto quaereretur. quidam in diversum hos status esse, illas quaestiones malue- 30 56 runt. sed alii rationales tres putaverunt, an sit, quid

4 Part. orat. 31 et 38

11 putant *AP* 13 incidit *Capperonnier:* incidunt 20 adhuc *A*: ab hoc *BnPN* ob hoc *Bg* 21 inquam *Regius* 22 iuridicialis *libri* (-les *AP*) 23 nec quantitas *om A* 25 rationibus *BP*[1] 27 et — appellarunt *A* 29 ut in illis *A*

sit, quale sit, Hermagoras solus quattuor, coniecturam, proprietatem, translationem, qualitatem, quam per accidentia, id est κατὰ συμβεβηκός, vocat hac interpretatione: 'an illi accidat viro bono esse vel malo'.
5 hanc ita dividit: de adpetendis et fugiendis, quae est pars deliberativa: de persona, ea ostenditur laudativa: negotialem (πραγματικήν vocat), in qua de rebus 57 ipsis quaeritur remoto personarum complexu, ut 'sitne liber qui est in adsertione, an divitiae superbiam pariant, an
10 iustum quid, an bonum sit': iuridicalem, in qua fere eadem, sed certis destinatisque personis quaerantur 'an ille iuste hoc fecerit vel bene'. nec me fallit in primo 58 Ciceronis rhetorico aliam esse loci negotialis interpretationem, cum ita scriptum sit: 'negotialis est, in qua,
15 quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur: cui diligentiae praeesse apud nos iure consulti existimantur'. sed quod ipsius de his libris 59 iudicium fuerit, supra dixi. sunt enim velut regestae in hos commentarios, quos adulescens deduxerat, scholae, et
20 si qua est in his culpa, tradentis est, sive eum movit, quod Hermagoras prima in hoc loco posuit exempla ex quaestionibus iuris, sive quod Graeci πραγματικούς vocant iuris interpretes. sed Cicero quidem his pulcherrimos illos 60 de Oratore substituit, ideoque culpari, tamquam falsa
25 praecipiat, non potest. nos ad Hermagoran. translationem hic primus omnium tradidit, quamquam semina eius quaedam citra nomen ipsum apud Aristotelen reperiuntur. legales autem quaestiones has fecit: scripti et volun- 61 tatis (quam ipse vocat κατὰ ῥητὸν καὶ ὑπεξαίρεσιν, id est
30 dictum et exceptionem: quorum prius ei cum omnibus commune est, exceptionis nomen minus usitatum), ratio-

---

13 De inv. 1, 11, 14

---

7 quam πραγματικήν *BP* *cf* III 10, 4 IV 1, 63 V 13, 16 10 iuridicalem *solus* *A*[1] 18 res gestae *AP*[1] 21 id quod *ab* 22 iuris *om* *B*

62 cinativum, ambiguitatis, legum contrariarum. Albutius eadem divisione usus detrahit translationem, subiciens eam iuridicali. in legalibus quoque quaestionibus nullum putat esse, qui dicatur ratiocinativus. scio plura inventuros adhuc, qui legere antiquos studiosius volent, sed ne haec quoque excesserint modum vereor.

63 Ipse me paulum in alia, quam prius habuerim, opinione nunc esse confiteor. et fortasse tutissimum erat famae modo studenti nihil ex eo mutare, quod multis annis non **64** sensissem modo verum etiam adprobassem. sed non sustineo esse conscius mihi dissimulati, in eo praesertim opere, quod ad bonorum iuvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla parte iudicii mei. nam et Hippocrates clarus arte medicinae videtur honestissime fecisse, quod quosdam errores suos, ne posteri errarent, confessus est, et M. Tullius non dubitavit aliquos iam editos libros aliis postea scriptis ipse damnare, sicut Catulum atque Lucullum et hos ipsos, **65** de quibus modo sum locutus, artis rhetoricae. etenim supervacuus foret in studiis longior labor, si nihil liceret melius invenire praeteritis. neque tamen quidquam ex iis, quae tum praecepi, supervacuum fuit; ad easdem enim particulas haec quoque quae nunc praecipiam revertentur. ita neminem didicisse paeniteat: colligere tantum eadem ac disponere paulo significantius conor. omnibus autem satis factum volo, non me hoc serius demonstrare aliis, **66** quam mihi ipse persuaserim. secundum plurimos auctores servabam tris rationales status: coniecturam, qualitatem, finitionem, unum legalem. hi mihi status generales erant. legalem in quinque species partiebar: scripti et voluntatis, legum contrariarum, collec- **67** tivum, ambiguitatis, translationis. nunc quartum ex generalibus intellego posse removeri; sufficit enim prima divisio, qua diximus alios rationales, alios legales esse:

13 Epidem. 5, 14

3 iuridiciali *libri* 11 dissimulanti *P* 16 aliquos suos *P* (suos *add Valla*) 29 quinque *ABP*^{2}: has *b* hasque *T* has quinque *L*

ita non erit status, sed quaestionum genus, alioqui et
rationalis status esset. ex iis etiam, quos speciales voca- 68
bam, removi translationem, frequenter quidem (sicut omnes,
qui me secuti sunt, meminisse possunt) testatus et in ipsis
5 etiam illis sermonibus me nolente vulgatis hoc tamen con-
plexus, vix in ulla controversia translationis statum posse
reperiri, ut non et alius in eadem recte dici videretur,
ideoque a quibusdam eum exclusum. neque ignoro multa 69
transferri, cum in omnibus fere causis, in quibus cecidisse
10 quis formula dicitur, hae sint quaestiones, 'an huic, an
cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore
liceat agere' et si qua sunt talia. sed personae, tempora, 70
actiones ceteraque propter aliquam causam transferuntur:
ita non est in translatione quaestio, sed in eo, propter
15 quod transferuntur. 'non debes apud praetorem petere
fidei commissum, sed apud consules: maior enim praetoria
cognitione summa est'. quaeritur, an maior summa sit:
facti controversia est. 'non licet tibi agere mecum: cogni- 71
tor enim fieri non potuisti': iudicatio an potuerit. 'non
20 debuisti interdicere, sed petere': an recte interdictum sit
ambigitur. quae omnia succedunt legitimis quaestionibus.
an non praescriptiones, etiam in quibus maxime videtur 72
manifesta translatio, easdem omnes species habent, quas
eae leges, quibus agitur, ut aut de nomine aut scripto et
25 sententia vel ratiocinatione quaeratur? deinde status ex
quaestione oritur: translatio non habet quaestionem, de
qua contendit orator, sed propter quam contendit. hoc 73
apertius 'occidisti hominem: non occidi': quaestio an
occiderit, status coniectura. non est tale 'habeo ius actio-
30 nis: non habes': ut sit quaestio an habeat, et inde status.
accipiat enim actionem necne ad eventum pertinet, non
ad causam, et ad id, quod pronuntiat iudex, non id, propter
quod pronuntiat. hoc illi simile est 'puniendus es: non sum': 74
videbit iudex an puniendus sit, sed non hic erit quaestio nec
35 hic status. ubi ergo? 'puniendus es, hominem occidisti:

---

12 sed ut pers. *Francius* 15 debet *A* 17 maiore (*i e* maior ea?) *A* 21 succidunt ***BP***[1]

non occidi': an occiderit. 'honorandus sum: non es' num
statum habet? non, ut puto. 'honorandus sum, quia tyran-
num occidi: non occidisti': quaestio et status. similiter 'non
75 recte agis: recte ago' non habet statum. ubi est ergo?
'non recte agis ignominiosus'. quaeritur an ignominiosus 5
sit, aut an agere ignominioso liceat: quaestiones et status.
ergo translativum genus causae, ut conparativum et mu-
76 tuae accusationis. at enim simile est illi 'habeo ius, non
habes' ⟨hoc⟩ 'occidisti, recte occidi'. non nego, sed nec haec
res statum facit: non enim sunt hae propositiones (alioqui 10
causa non explicabitur), sed cum suis rationibus. 'scelus
commisit Horatius, sororem enim occidit': 'non commisit,
debuit enim occidere eam, quae hostis mortem maerebat':
77 quaestio, an haec iusta causa; ita qualitas. ac similiter in
tralatione: 'non habes ius abdicandi, quia ignominioso non 15
est actio': 'habeo ius, quia abdicatio actio non est': quae-
ritur, quid sit actio; finiemus 'non licet abdicare' syllo-
gismo. item cetera per omnes et rationales et legales
78 status. nec ignoro fuisse quosdam, qui translationem in
rationali quoque genere ponerent hoc modo: 'hominem 20
occidi iussus ab imperatore: dona templi cogenti tyranno
dedi: deserui tempestatibus, fluminibus, valetudine impe-
79 ditus', id est, non per me stetit, sed per illud. a quibus
etiam liberius dissentio; non enim actio transfertur, sed
causa facti, quod accidit paene in omni defensione. deinde 25
is, qui tali utitur patrocinio, non recedit a forma quali-
tatis; dicit enim se culpa vacare, ut magis qualitatis du-
plex ratio facienda sit, altera, qua et factum defenditur,
altera, qua tantum reus.

80 Credendum est igitur iis, quorum auctoritatem secutus 30
est Cicero, tria esse, quae in omni disputatione quaeran-
tur: an sit, quid sit, quale sit; quod ipsa nobis etiam

---

4 non habet — ergo *om* ***A*** 9 hoc *add Gertz*
13 morte ***B*** 14 ac] et ***A*** 15 translatione ***P***
17 abdicare filium ***A*** | syllogismos ***B*** syllogismus ***P*** 23 per
illa ***P***

natura praescribit. nam primum oportet subesse aliquid, de quo ambigitur, quod, quid sit et quale sit, certe non potest aestimari, nisi prius esse constiterit, ideoque ea prima quaestio. sed non statim, quod esse manifestum est, etiam 81
5 quid sit apparet. hoc quoque constituto novissima qualitas superest, neque his exploratis aliud est ultra. his infinitae quaestiones, his finitae continentur; horum aliqua in demonstrativa, deliberativa, iudiciali materia utique tractatur; haec rursus iudicialis causas et rationali parte et le- 82
10 gali continent: neque enim ulla iuris disceptatio nisi finitione, qualitate, coniectura potest explicari. sed insti- 83
tuentibus rudes non erit inutilis latius primo fusa ratio, et, si non statim rectissima linea tensa, facilior tamen et apertior via. discant igitur ante omnia, quadripertitam in
15 omnibus causis esse rationem, quam primam intueri debeat qui acturus est. nam ut a defensore potissimum incipiam, longe fortissima tuendi se ratio est, si, quod obicitur, negari potest: proxima, si non id, quod obicitur, factum esse dicitur: tertia honestissima, qua recte factum
20 defenditur. quibus si deficiamur, ultima quidem, sed iam O sola superest salus aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod neque negari neque defendi potest, ut non videatur iure actio intendi: hinc illae quaestiones sive 84
actionis sive translationis. sunt enim quaedam non lauda-
25 bilia natura, sed iure concessa, ut in duodecim tabulis debitoris corpus inter creditores dividi licuit, quam legem mos publicus repudiavit: et aliquid aecum, sed prohibitum iure, ut libertas testamentorum. accusatori nihilo plura 85
intuenda sunt, ut probet factum esse, hoc esse factum,
30 non recte factum, iure se intendere. ita circa species easdem lis omnis versabitur translatis tantum aliquando partibus, ut in causis, quibus de praemio agitur, recte factum petitor probat.

Haec quattuor velut proposita formaeque actionis, quae 86

---

2 ambigatur ***A***[1]***P*** 9 rationales ***BP*** 19 dicatur ***A*** 23 hinc *Badius:* hic 27 et] est ***T***[2] 30 non recte f. *om* ***A*** | ita *om* ***BP*** 34 veluti ***A***

tum generales status vocabam, in duo, ut ostendi, genera discedunt, rationale et legale. rationale simplicius est, quia ipsius tantum naturae contemplatione constat: itaque in eo satis est ostendisse coniecturam, finitionem, quali-
87 tatem. legalium plures sint species necesse est, propterea 5 quod multae sunt leges et varias habent formas. alia est cuius verbis nitimur, alia cuius voluntate: alias nobis, cum ipsi nullam habeamus, adiungimus, alias inter se
88 comparamus, alias in diversum interpretamur. sic nascuntur haec velut simulacra ex illis tribus, interim simplicia, 10 interim et mixta, propriam tamen faciem ostendentia, ut scripti et voluntatis, quae sine dubio aut qualitate aut coniectura continentur, et *συλλογισμός*, qui est maxime qualitatis, et leges contrariae, quae isdem quibus scriptum et voluntas constant, et *ἀμφιβολία*, quae semper coniectura 15
89 explicatur. finitio quoque utrique generi, quodque rerum quodque scripti contemplatione constat, communis est. haec omnia, etiamsi in illos tres status veniunt, tamen, quia, ut dixi, habent aliquid velut proprium, videntur demonstranda discentibus, et permittendum ea dicere vel status legales vel quae- 20 stiones vel capita quaedam minora, dum sciant nihil ne in his quidem praeter tria, quae praediximus, quaeri.
90 at quantum et quam multum et ad aliquid et, ut nonnulli putaverunt, comparativus non eandem rationem habent: sunt enim haec non ad varietatem iuris, sed ad 25 solam rationem referenda. ideoque semper in parte aut coniecturae aut qualitatis ponenda sunt, ut 'qua mente?' et 'quo tempore?' et 'quo loco?'

91 Sed de singulis dicemus quaestionibus, cum tractare praecepta divisionis coeperimus. hoc inter omnes convenit, 30 in causis simplicibus singulos status esse causarum, quaestionum autem, quae velut subiacent his et ad illud, quo iudicium continetur, referuntur, saepe in unam cadere plures

---

8 habemus ***PBn***^{2}***N*** 13 continetur ***B*** | qui et m. ***B*** 15 constat ***BP*** 24 putarunt ***A*** 32 subiacent his et ***A***: subiacentes et ***B*** subiacentes ***P***

posse; etiam credo aliquando dubitari, quo statu sit uten- 92
dum, cum adversus unam intentionem plura opponuntur, et
sicut in colore dicitur narrationis eum esse optimum, quem
actor optime tueatur, ita hic quoque posse dici, eum
5 statum esse faciendum, in quo tuendo plurimum adhibere
virium possit orator; ideoque pro Milone aliud Ciceroni 93
agenti placuit, aliud Bruto, cum exercitationis gratia com-
poneret orationem, cum ille iure tamquam insidiatorem
occisum et tamen non Milonis consilio dixerit, ille etiam
10 gloriatus sit occiso malo cive: in coniunctis vero posse 94
duos et tris inveniri, vel diversos, ut si quis aliud se non
fecisse, aliud recte fecisse defendat, vel generis eiusdem,
ut si quis duo crimina vel omnia neget. quod accidit 95
etiam, si de una re quaeratur aliqua, sed eam plures pe-
15 tant, vel eodem iure, ut proximitatis, vel diverso, ut cum
hic testamento, ille proximitate nitetur. quotiens autem
aliud alii petitori opponitur, dissimilis esse status necesse
est, ut in illa controversia: 'testamenta legibus facta rata 96
sint: intestatorum parentium liberi heredes sint: abdicatus
20 ne quid de bonis patris capiat: nothus ante legitimum
natus legitimus filius sit, post legitimum natus tantum
civis: in adoptionem dare liceat: in adoptionem dato re- 97
dire in familiam liceat, si pater naturalis sine liberis de-
cesserit. qui ex duobus legitimis alterum in adoptionem
25 dederat, alterum abdicaverat, sustulit nothum: instituto
herede abdicato decessit. tres omnes de bonis contendunt'.
nothum, qui non sit legitimus, Graeci vocant, Latinum rei
nomen, ut Cato quoque in oratione quadam testatus est,
non habemus, ideoque utimur peregrino; sed ad proposi-
30 tum. heredi scripto opponitur lex 'abdicatus ne quid de 98
bonis patris capiat': fit status scripti et voluntatis, an
ullo modo capere possit, an ex voluntate patris, an heres
scriptus. notho duplex fit quaestio, quod post legitimos
natus sit, et quod non sit ante legitimum natus. prior 99

---

9 hic etiam *P* 13 vel omnia *om A* 16 nitatur *P*
nititur *N* 20 patriis *Halm sed* patris *tuetur Vt p* 394, 2. 6
31 patriis *B*

συλλογισμόν habet, an pro non natis sint habendi, qui a familia sunt alienati: altera scripti et voluntatis. non esse enim hunc natum ante legitimum convenit, sed voluntate legis se tuebitur, quam dicet talem fuisse, ut legitimus esset nothus tum natus, cum alius legitimus in domo non 5
100 esset. scriptum quoque legis excludet dicens, non utique, si postea legitimus natus non sit, notho nocere, uteturque hoc argumento: 'finge solum natum nothum, cuius condicionis erit? tantum civis? atqui non erit post legitimum natus. an filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare 10 si verbis legis stari non potest, voluntate standum est'.
101 nec quemquam turbet, quod ex una lege duo status fiant: duplex est, ita vim duarum habet. redire in familiam volenti dicitur ab altero primum: ut tibi redire liceat, heres sum. idem status, qui in petitione abdicati: quaeretur enim, an 15
102 possit esse heres abdicatus. obicitur communiter a duobus: redire tibi in familiam non licet; non enim pater sine liberis decessit. sed in hoc propria quisque eorum quaestione nitetur. alter enim dicet, abdicatum quoque inter liberos esse, et argumentum ducet ex ipsa, qua repellitur, 20 lege; supervacuum enim fuisse prohiberi patris bonis abdicatum, si esset numero alienorum: nunc, quia filii iure futurus fuerit intestati heres, oppositam esse legem, quae tamen non id efficiat, ne filius sit, sed ne heres sit. status
103 finitivus: quid sit filius. rursus nothus eisdem colligit ar- 25 gumentis, non sine liberis patrem decessisse, quibus in petitione usus est, ut probaret esse se filium, nisi forte et hic finitionem movet: an liberi sint etiam non legitimi. cadent ergo in unam controversiam vel specialiter duo legitimi status, scripti et voluntatis et syllogismus et 30 praeterea finitio, vel tres illi, qui natura soli sunt, coniectura in scripto et voluntate, qualitas in syllogismo et, quae per se est aperta, finitio.

2 et scripti ***Ab*** 4 se *om* ***A*** 5 tunc ***A*** 10 an *om* ***BgPN*** | legitimum ***A*** 11 stare ***A*** 16 adicitur ***BP*** 20 qua] quae ***B*** 21 patriis *ed R. Stephani* 27 petitionem ***A***

Causa quoque et iudicatio et continens est in 104 omni genere causarum. nihil enim dicitur, cui non insit ratio et quo iudicium referatur et quod rem maxime contineat. sed quia magis haec variantur in litibus et fere 5 tradita sunt ab iis, qui de iudicialibus causis aliqua composuerunt, in illam partem differantur. nunc, quia in tria genera causas divisi, ordinem sequar.

[DE LAUDE ET VITUPERATIONE.]

VII. Ac potissimum incipiam ab ea, quae constat 1 10 laude ac vituperatione. quod genus videtur Aristoteles atque eum secutus Theophrastus a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse totamque ad solos auditores relegasse; et id eius nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est. sed mos Romanus etiam negotiis hoc munus 2 15 inseruit. nam et funebres laudationes pendent frequenter ex aliquo publico officio atque ex senatus consulto magistratibus saepe mandantur, et laudare testem vel contra pertinet ad momentum iudiciorum, et ipsis etiam reis dare laudatores licet, et editi in competitores, in L. Pisonem, 20 in Clodium et Curionem libri vituperationem continent et tamen in senatu loco sunt habiti sententiae. neque infitias 3 eo quasdam esse ex hoc genere materias ad solam compositas ostentationem, ut laudes deorum virorumque, quos priora tempora tulerunt. quo solvitur quaestio supra trac- 25 tata manifestumque est errare eos, qui numquam oratorem dicturum nisi de re dubia putaverunt. an laudes Capito- 4 lini Iovis, perpetua sacri certaminis materia, vel dubiae sunt vel non oratorio genere tractantur?

Ut desiderat autem laus, quae negotiis adhibetur, pro- 30 bationem, sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis, ut, qui Romu- 5 lum Martis filium educatumque a lupa dicat, in argumentum caelestis ortus utatur his, quod abiectus in profluentem non potuerit extingui, quod omnia sic egerit, ut 35 genitum praeside bellorum deo incredibile non esset, quod

10 *cf Rhet. p* 1358 b 2

ipsum quoque caelo receptum temporis eius homines non
6 dubitaverint. quaedam vero etiam in defensionis speciem
cadent, ut si in laude Herculis permutatum cum regina
Lydiae habitum et imperata, ut traditur, pensa orator
excuset. sed proprium laudis est res amplificare et ornare. 5

Quae materia praecipue quidem in deos et homines
cadit, est tamen et aliorum animalium: est etiam caren-
7 tium anima. verum in deis generaliter primum maiestatem
ipsius eorum naturae venerabimur, deinde proprie vim
cuiusque et inventa, quae utile aliquid hominibus attule- 10
8 rint. vis ostendetur, ut in Iove regendorum omnium, in
Marte belli, in Neptuno maris: inventa, ut artium in
Minerva, Mercurio litterarum, medicinae Apolline, Cerere
frugum, Libero vini. tum si qua ab iis acta vetustas
tradidit, commemoranda. addunt etiam diis honorem paren- 15
tes, ut si quis sit filius Iovis, addit antiquitas, ut iis, qui
sunt ex Chao, progenies quoque, ut Apollo ac Diana
9 Latonae. laudandum in quibusdam, quod geniti inmortales,
quibusdam, quod inmortalitatem virtute sint consecuti:
quod pietas principis nostri praesentium quoque temporum 20
decus fecit.

10 Magis est varia laus hominum. nam primum dividitur
in tempora, quodque ante eos fuit quoque ipsi vixerunt,
in iis autem, qui fato sunt functi, etiam quod est inse-
cutum. ante hominem patria ac parentes maioresque erunt, 25
quorum duplex tractatus est: aut enim respondisse nobili-
tati pulchrum erit, aut humilius genus inlustrasse factis.
11 illa quoque interim ex eo, quod ante ipsum fuit, tempore
trahentur, quae responsis vel auguriis futuram claritatem
promiserint, ut eum, qui ex Thetide natus esset, maiorem 30
12 patre suo futurum cecinisse dicuntur oracula. ipsius vero
laus hominis ex animo et corpore et extra positis peti
debet. et corporis quidem fortuitorumque cum levior, tum
non uno modo tractanda est. nam et pulcritudinem interim

7 est etiam] et etiam ***A*** etiam ***B*** et ***P*** *cf* IV 4, 8 IX 2,
36 *sq* 11 ostenditur ***B*** | omnium] hominum ***P*** 15 dis ***ABn***[2]
16 si qui ***B*** 19 in quibusdam ***P*** 30 promiserunt ***Pab***

roburque prosequimur honore verborum, ut Homerus in Agamemnone atque Achille, interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea parvum, sed bellatorem dicit fuisse. fortuna vero tum dignitatem 13
5 adfert, ut in regibus principibusque (namque est haec materia ostendendae virtutis uberior), tum quo minores opes fuerunt, maiorem benefactis gloriam parit. sed omnia, quae extra nos bona sunt quaeque hominibus forte optigerunt, non ideo laudantur, quod habuerit quis ea,
10 sed quod iis honeste sit usus. nam divitiae et potentia 14 et gratia, cum plurimum virium dent, in utramque partem certissimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores propter haec aut peiores sumus. animi semper vera 15 laus, sed non una per hoc opus via ducitur. namque alias
15 aetatis gradus gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur indoles, tum disciplinae, post hoc operum id est factorum dictorumque contextus, alias in species virtutum dividere laudem, fortitudinis, iustitiae, continentiae ceterarumque, ac singulis
20 adsignare, quae secundum quamque earum gesta erunt. utra sit autem harum via utilior, cum materia delibera- 16 bimus, dum sciamus gratiora esse audientibus, quae solus quis aut primus aut certe cum paucis fecisse dicetur, si quid praeterea supra spem aut expectationem, praecipue
25 quod aliena potius causa quam sua. tempus, quod finem 17 hominis insequitur, non semper tractare contingit: non solum, quod viventes aliquando laudamus, sed quod rara haec occasio est, ut referri possint divini honores et decreta et publice statuae constitutae. inter quae numera- 18
30 verim ingeniorum monumenta, quae saeculis probarentur; nam quidam sicut Menander iustiora posterorum quam

1 Il. 2, 477 — 2 ib. 2, 180 — 3 ib. 5, 801

2 et interim *A* 7 eo maiorem *P* 8 bona *A*: dona *BP* 10 nam *AP*: non *B* 14 ducimur *Francius* 28 tempore referri *bT* 31 posteriorum *A*

suae aetatis iudicia sunt consecuti. adferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inventoribus, nec non instituta quoque auctoribus, ut a Numa traditum deos colere, a Poplicola fasces populo summittere. 5

19 Qui omnis etiam in vituperatione ordo constabit, tantum in diversum. nam et turpitudo generis opprobrio multis fuit et quosdam claritas ipsa notiores circa vitia et invisos magis fecit, et in quibusdam, ut in Paride traditur, est praedicta pernicies, et corporis ac fortunae quibusdam 10 mala contemptum, sicut Thersitae atque Iro, quibusdam bona vitiis corrupta odium attulerunt, ut Nirea imbellem, 20 Plisthenem impudicum a poetis accepimus. et animi totidem vitia quot virtutes sunt, nec minus quam in laudibus duplici ratione tractantur. et post mortem adiecta 15 quibusdam ignominia est, ut Maelio, cuius domus solo aequata, Marcoque Manlio, cuius praenomen e familia in 21 posterum exemtum est. et parentes malorum odimus: et est conditoribus urbium infame contraxisse aliquam perniciosam ceteris gentem, qualis est primus Iudaicae super- 20 stitionis auctor: et Gracchorum leges invisae: et si quod est exemplum deforme posteris traditum, quale libidinis vir Perses in muliere Samia instituere ausus dicitur primus. 22 sed in viventibus quoque iudicia hominum velut argumenta sunt morum, et honos aut ignominia veram esse 25 laudem vel vituperationem probat.

23 Interesse tamen Aristoteles putat, ubi quidque laudetur aut vituperetur. nam plurimum refert qui sint audientium mores, quae publice recepta persuasio, ut illa maxime, quae probant, esse in eo, qui laudabitur, credant, aut in 30

---

27 Rhet. 1, 9

---

3 uti *A* 4 Publicola *AP* Puplicola *b* 9 traditum *AP*; traditum est, praedicta *interpungunt* 10 ac] et *P* atque *b* 11 atque Iro *Obrecht:* at uero *BP* adquisiere *a* 13 animo *A* 24 sed in] sed *T*

eo, contra quem dicemus, ea quae oderunt: ita non du-
bium erit iudicium, quod orationem praecesserit. ipsorum 24
etiam permiscenda laus semper (nam id benivolos facit);
quotiens autem fieri poterit, cum materiae utilitate iun-
5 genda. minus Lacedaemone studia litterarum quam Athenis
honoris merebuntur, plus patientia ac fortitudo. rapto vi-
vere quibusdam honestum, aliis cura legum. frugalitas
apud Sybaritas forsitan odio foret, veteribus Romanis
summum luxuria crimen. eadem in singulis differentia.
10 maxime favet iudex, qui sibi dicentem adsentari putat. 25
idem praecipit illud quoque, quod mox Cornelius Celsus
prope supra modum invasit, quia sit quaedam virtutibus
ac vitiis vicinitas, utendum proxima derivatione verborum,
ut pro temerario fortem, pro prodigo liberalem, pro avaro
15 parcum vocemus: quae eadem etiam contra valent. quod
quidem orator, id est vir bonus, numquam faciet, nisi
forte communi utilitate ducetur.

Laudantur autem urbes similiter atque homines. nam 26
pro parente est conditor, et multum auctoritatis adfert
20 vetustas, ut iis, qui terra dicuntur orti, et virtutes ac
vitia circa res gestas eadem quae in singulis: illa propria,
quae ex loci positione ac munitione sunt. cives illis ut 27
hominibus liberi sunt decori. est laus et operum: in quibus
honor, utilitas, pulchritudo, auctor spectari solet. honor ut
25 in templis, utilitas ut in muris, pulchritudo vel auctor
utrubique. est et locorum, qualis Siciliae apud Ciceronem:
in quibus similiter speciem et utilitatem intuemur, spe-
ciem maritimis, planis, amoenis, utilitatem salubribus,
fertilibus. erit et dictorum honestorum factorumque laus
30 generalis, erit et rerum omnis modi. nam et somni et 28
mortis scriptae laudes et quorundam a medicis ciborum.

---

26 Verr. 2, 1 sqq 4, 48

---

6 patientia ac *A*: patientiam *B* patientia *P* 10 adsentiri *A* 14 pro prodigo] prodigo *B* | pro avaro] avaro *B* 23 liberi sunt *Halm*: liberis *A*[1]*BP*[1] liberi *P*[2]*a* 28 in marit. in salubr. *Spalding*

Itaque, ut non consensi hoc laudativum genus circa solam versari honesti quaestionem, sic qualitate maxime contineri puto, quamquam tres status omnes cadere in hoc opus possint, iisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero. totum autem habet aliquid simile 5 suasoriis, quia plerumque eadem illic suaderi, hic laudari solent.

[DE SUASORIA ET PROSOPOPOEIA.]

1 VIII. Deliberativas quoque miror a quibusdam sola utilitate finitas. ac si quid in his unum sequi oporteret, 10 potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae genus dignitate maxime contineri putat. nec dubito quin ii, qui sunt in illa priore sententia, secundum opinionem pulcherrimam ne utile quidem, nisi quod honestum 2 esset, existimarint. et est haec ratio verissima, si consilium 15 contingat semper bonorum atque sapientium. verum apud imperitos, apud quos frequenter dicenda sententia est, populumque praecipue, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt haec et secundum communes magis intellec-3 tus loquendum. sunt enim multi qui etiam quae credunt 20 honesta, non tamen satis eadem utilia quoque existiment, quae turpia esse dubitare non possunt, utilitatis specie ducti probent, ut foedus Numantinum iugumque Caudinum.

4 Ne qualitatis quidem statu, in quo et honestorum et 25 utilium quaestio est, conplecti eas satis est. nam frequenter in his etiam coniecturae locus est: nonnumquam tractatur aliqua finitio, aliquando etiam legales possunt incidere tractatus, in privata maxime consilia, si quando ambigitur an liceat. de coniectura paulo post pluribus. 30 5 interim est finitio apud Demosthenem 'det Halonesum

5 Top. 25, 94 — 11 De orat. 2, 82, 334

15 esset *AP*[2]: esse *BP*[1] 22 et quae *A* 25 nec — quidem *A*, *ut plerumque* 30 ambigetur *A* 31 nefinitio *B* definitio *b*

Philippus an reddat', apud Ciceronem in Philippicis 'quid sit tumultus'. quid? non illa similis iudicialium quaestio de statua Servii Sulpicii, 'an iis demum ponenda sit, qui in legatione ferro sunt interempti'? ergo pars deliberativa, 6
5 quae eadem suasoria dicitur, de tempore futuro consultans quaerit etiam de praeterito. officiis constat duobus suadendi ac dissuadendi.

Prooemio, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque, quem consulit. initium
10 tamen quodcumque debet habere aliquam prooemii speciem; neque enim abrupte nec unde libuit incipiendum, quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. in 7 senatu et utique in contionibus eadem ratio, quae apud iudices, adquirendae sibi plerumque eorum, apud quos
15 dicendum sit, benivolentiae. nec mirum, cum etiam in panegyricis petatur audientium favor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit. Aristoteles 8 quidem, nec sine causa, putat et ab nostra et ab eius, qui dissentiet, persona duci frequenter in consiliis exor-
20 dium, quasi mutuantibus hoc nobis a iudiciali genere, nonnumquam etiam, ut minor res maiorve videatur: in demonstrativis vero prooemia esse maxime libera existimat: nam et longe a materia duci, ut in Helenae laude 9 Isocrates fecerit, et ex aliqua rei vicinia, ut idem in
25 Panegyrico cum queritur plus honoris corporum quam animorum virtutibus dari, et Gorgias in Olympico laudans eos qui primi tales instituerint conventus. quos secutus videlicet C. Sallustius in bello Iugurthino et Catilinae nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

30 Sed nunc ad suasoriam: in qua, etiam cum prooemio 10 utemur, breviore tamen et velut quodam capite tantum et

---

1 8, 1, 2 — 3 Philipp. 9 — 17 Rhet. 3, 14.

---

5 consultat *AP*[1] 8 utique *P* 17 in utilitate *unus ex Parisinis sed est figura ἀπὸ κοινοῦ* 21 maiorne *B* 28 Catilinae *Aq!*: Catilinate *B* Katilinari *P*

initio debebimus esse contenti. narrationem vero numquam exigit privata deliberatio, eius dumtaxat rei, de qua dicenda sententia est, quia nemo ignorat id, de quo con-
11 sulit. extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. in contionibus saepe est etiam illa, quae 5
12 ordinem rei docet, necessaria. adfectus ut quae maxime postulat: nam et concitanda et lenienda frequenter est ira, et ad metum, cupiditatem, odium, conciliationem inpellendi animi. nonnumquam etiam movenda miseratio, sive, ut auxilium obsessis feratur, suadere oportebit, sive 10 sociae civitatis eversionem deflebimus. valet autem in con-
13 siliis auctoritas plurimum. nam et prudentissimus esse haberique et optimus debet, qui sententiae suae de utilibus atque honestis credere omnes velit. in iudiciis enim vulgo fas habetur indulgere aliquid studio suo: consilia 15 nemo est qui neget secundum mores dari.

14 Graecorum quidem plurimi omne hoc officium contionale esse iudicaverunt et in sola rei publicae administratione posuerunt; quin et Cicero in hac maxime parte versatur. ideoque suasuris de pace, bello, copiis, operibus, 20 vectigalibus haec duo esse praecipue nota voluit, vires civitatis et mores, ut ex natura cum ipsarum rerum, tum audientium ratio suadendi duceretur. nobis maior
15 in re videtur varietas; nam et consultantium et consiliorum plura sunt genera. 25

Quare in suadendo ac dissuadendo tria primum spectanda erunt: quid sit de quo deliberetur, qui sint qui
16 deliberent, qui sit qui suadeat. rem, de qua deliberatur, aut certum est posse fieri aut incertum. si incertum, haec erit quaestio sola aut potentissima; saepe enim accidet ut 30 prius dicamus, ne si possit quidem fieri, esse faciendum,

---

19 De orat. 2, 82

---

1 debemus ***A*** 2 exiget ***BP*** 6 quae — postulanda ***B*** queque — postulabit ***P*** 12 et *om* ***A*** 20 opibus ***P*** 24 in re ***BP***: iure ***A*** inesse *Meister* 25 plurima ***BP*** 26 primum ***AP*** *Cass. p* 501, 36: primo ***B*** 29 haec] hoc ***B*** 31 ne si ***P***: nisi ***B*** nec si ***A***

deinde, fieri non posse. cum autem de hoc quaeritur, coniectura est: an Isthmos intercidi, an siccari palus Pomptina, an portus fieri Ostiae possit, an Alexander terras ultra Oceanum sit inventurus. sed in iis quoque, 17
5 quae constabit posse fieri, coniectura aliquando erit, si quaeretur, an utique futurum sit, ut Carthaginem superent Romani, ut redeat Hannibal, si Scipio exercitum in Africam transtulerit, ut servent fidem Samnites, si Romani arma deposuerint. quaedam et fieri posse et futura esse
10 credibile est, sed aut alio tempore aut alio loco aut alio modo.

Ubi coniecturae non erit locus, alia sunt intuenda. et 18 primum aut propter ipsam rem, de qua sententiae rogantur, consultabitur, aut propter alias intervenientes ex-
15 trinsecus causas. propter ipsam 'deliberant patres conscripti, an stipendium militi constituant'. haec materia simplex 19 erit; accedunt causae aut faciendi (ut 'deliberant patres conscripti, an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus') aut non faciendi: deliberat C. Caesar, an perseveret in
20 Germaniam ire, cum milites passim testamenta facerent. hae suasoriae duplices sunt. nam et illic causa deliberandi 20 est, quod bellum Galli minitentur, esse tamen potest quaestio, dedendine fuerint etiam citra hanc denuntiationem, qui contra fas, cum legati missi essent, proelium
25 inierint regemque, ad quem mandata acceperant, trucidarint: et hic nihil Caesar sine dubio deliberaret nisi 21 propter hanc militum perturbationem, est tamen locus quaerendi, an citra hunc quoque casum penetrandum in Germaniam fuerit. semper autem de eo prius loquemur,
30 de quo deliberari etiam detractis sequentibus possit.

Partes suadendi quidam putaverunt honestum, utile, 22 necessarium. ego non invenio huic tertiae locum. quantalibet enim vis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit,

---

5 ut si ***PT***[2] 12 et *om* ***A***[1] et primum *om* ***P*** *(add Valla)* 18 minantibus ***A*** *item* 22 19 ut deliberat *Badius* 21 illi ***B*** 23 extra ***A*** 27 est] et ***B***

23 nihil facere, de faciendo autem deliberatur. quod si hanc vocant necessitatem, in quam homines graviorum metu coguntur, utilitatis erit quaestio, ut si obsessi et inpares et aqua ciboque defecti de facienda ad hostem deditione deliberent et dicatur 'necesse est'. nempe sequitur ut hoc 5 subiciatur, 'alioqui pereundum est': ita propter id ipsum non est necesse, quia perire potius licet. denique non fecerunt Saguntini nec in rate Opitergina circumventi.
24 igitur in his quoque causis aut de sola utilitate ambigetur aut quaestio inter utile atque honestum consistet. at enim, 10 si quis liberos procreare volet, necesse habet ducere uxorem. quis dubitat? sed ei, qui pater vult fieri, liqueat necesse
25 est uxorem esse ducendam. itaque mihi ne consilium quidem videtur, ubi necessitas est, non magis quam ubi constat quid fieri non posse: omnis enim deliberatio de dubiis 15 est. melius igitur, qui tertiam partem duxerunt δυνατόν, quod nostri possibile nominant: quae ut dura videatur
26 appellatio, tamen sola est. quas partes non omnes in omnem cadere suasoriam manifestius est, quam ut docendum sit. tamen apud plerosque earum numerus augetur; a qui- 20 bus ponuntur ut partes, quae superiorum species sunt partium. nam fas, iustum, pium, aecum, mansuetum quoque (sic enim sunt interpretati τὸ ἥμερον), et si qua adhuc adicere quis eiusdem generis velit, subici possunt hone-
27 stati. an sit autem facile, magnum, iucundum, sine peri- 25 culo, ad quaestionem pertinet utilitatis. qui loci oriuntur ex contradictione: est quidem utile, sed difficile, parvum,
28 iniucundum, periculosum. tamen quibusdam videtur esse nonnumquam de iucunditate sola consultatio, ut si de aedificando theatro, instituendis ludis deliberetur. sed ne- 30 minem adeo solutum luxu puto, ut nihil in causa sua-
29 dendi sequatur praeter voluptatem. praecedat enim semper aliquid necesse est, ut in ludis honor deorum, in theatro non inutilis laborum remissio, deformis et incommoda

8 Opitergini *T*[2] 15 possit *A* 16 dixerunt *B*
21 superiorum *om* *BP* *fort recte* 31 in *om* *B*

turbae, si id non sit, conflictatio, et nihilo minus eadem illa religio, cum theatrum veluti quoddam illius sacri templum vocabimus. saepe vero et utilitatem despicien- 30 dam esse dicimus, ut honesta faciamus: ut cum illis
5 Opiterginis damus consilium, ne se hostibus dedant, quamquam perituri sint, nisi fecerint. et utilia honestis praeferimus, ut cum suademus, ut bello Punico servi armentur. sed tamen neque hic plane concedendum est esse id inhonestum 31 (liberos enim natura omnis et isdem constare elementis,
10 et fortasse antiquis etiam nobilibus ortos dici potest), et illic, ubi manifestum periculum est, opponenda alia, ut crudelius etiam perituros adfirmemus, si se dediderint, sive hostis non servarit fidem, sive Caesar vicerit, quod est vero similius. haec autem, quae tantum inter se pu- 32
15 gnant, plerumque nominibus deflecti solent. nam et utilitas ipsa expugnatur ab iis, qui dicunt non solum potiora esse honesta quam utilia, sed ne utilia quidem esse, quae non sint honesta: et contra, quod nos honestum, illi vanum, ambitiosum, stolidum verbis quam re probabilius
20 vocant. nec tantum inutilibus comparantur utilia, sed inter 33 se quoque ipsa, ut si ex duobus eligamus, in altero, quid sit magis, in altero, quid sit minus. crescit hoc adhuc; nam interim triplices etiam suasoriae incidunt, ut cum Pompeius deliberabat, Parthos an Africam an Aegyptum
25 peteret. ita non tantum, utrum melius, sed quid sit optimum, quaeritur, itemque contra. nec umquam incidet in 34 hoc genere materiae dubitatio rei, quae undique secundum nos sit; nam ubi contradictioni locus non est, quae potest esse causa dubitandi? ita fere omnis suasoria nihil est
30 aliud quam comparatio, videndumque quid consecuturi simus et per quid, ut aestimari possit, plus in eo, quod petimus, sit commodi, an vero in eo, per quod petimus, incommodi. est utilitatis et in tempore quaestio 'expedit, 35

---

8 tamen *om* ***A*** | id *om* ***A*** 13 hostes ***T***[2] | servarint ***B***
14 est] esse ***B*** *om* ***T*** 21 si *om* ***B*** 24 deliberavit ***BP***
26 itemque ***A***: idemque ***B*** idem ***P***

sed non nunc', et in loco 'non hic', et in persona 'non nobis, non contra hos', et in genere agendi 'non sic', et in modo 'non in tantum'.

Sed personam saepius decoris gratia intuemur, quae
36 et in nobis et in iis, qui deliberant, spectanda est. itaque 5
quamvis exempla plurimum in consiliis possint, quia facillime ad consentiendum homines ducuntur experimentis, refert tamen, quorum auctoritas et quibus adhibeatur: diversi sunt enim deliberantium animi, duplex condicio.
37 nam consultant aut plures aut singuli, sed in utrisque 10
differentia, quia et in pluribus multum interest, senatus sit an populus, Romani an Fidenates, Graeci an barbari, et in singulis, Catoni petendos honores suadeamus an C. Mario, de ratione belli Scipio prior an Fabius deliberet.
38 proinde intuenda sexus, dignitas, aetas, sed mores praeci- 15
pue discrimen dabunt. et honesta quidem honestis suadere facillimum est; si vero apud turpes recta optinere conabimur, ne videamur exprobrare diversam vitae sectam
39 cavendum. et animus deliberantis non ipsa honesti natura, quam ille non respicit, permovendus, sed laude, vulgi 20
opinione, et si parum proficiet haec vanitas, secutura ex his utilitate, aliquanto vero magis obiciendo aliquos, si
40 diversa fecerint, metus. nam praeter id, quod his levissimi cuiusque animus facillime terretur, nescio an etiam naturaliter apud plurimos plus valeat malorum timor quam spes 25
bonorum, sicut facilior eisdem turpium quam honestorum
41 intellectus est. aliquando bonis quoque suadentur parum decora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipsorum, qui consulunt, spectatur utilitas. nec me fallit, quae statim cogitatio subire possit legentem: hoc ergo praecipis et 30
42 hoc fas putas? poterat me liberare Cicero, qui ita scribit ad Brutum praepositis plurimis, quae honeste suaderi

---

5 qui] quae ***B*** 14 deliberent ***AB*** 23 nam] nam quod ***B*** namque T^2 28 dantur parum bonis *om* ***A*** 32 propositis P^1

Caesari possint: 'simne bonus vir, si haec suadeam? minime. suasoris enim finis est utilitas eius, cui quisque suadet. at recta sunt: quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus'. sed quia est
5 altior quaestio nec tantum ad suasorias pertinet, destinatus est mihi locus duodecimo, qui summus futurus est, libro. nec ego quidquam fieri turpiter velim. verum interim 43 haec vel ad scholarum exercitationes pertinere credantur: nam et iniquorum ratio noscenda est, ut melius aequa
10 tueamur. interim si quis bono inhonesta suadebit, memi- 44 nerit non suadere tamquam inhonesta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam propter hoc ipsum, quod turpis et crudelis sit, impellunt, sed dandus illis deformibus color idque etiam apud malos; neque enim
15 quisquam est tam malus, ut videri velit. sic Catilina apud 45 Sallustium loquitur, ut rem sceleratissimam non malitia, sed indignatione videatur audere, sic Atreus apud Varium

'iam fero' inquit 'infandissima',
'iam facere cogor'.

20 quanto magis eis, quibus cura famae fuit, conservandus est hic velut ambitus. quare et, cum Ciceroni dabimus 46 ○ consilium ut Antonium roget, vel etiam ut Philippicas, ita vitam pollicente eo, exurat, non cupiditatem lucis adlegabimus (haec enim si valet in animo eius, tacentibus
25 quoque nobis valet), sed ut se rei publicae servet hortabimur. hac illi opus est occasione, ne eum talium precum 47 ○ pudeat. et C. Caesari suadentes regnum adfirmabimus, stare iam rem publicam nisi uno regente non posse. nam qui de re nefaria deliberat, id solum quaerit, quo modo
30 quam minimum peccare videatur.

Multum refert etiam, quae sit persona suadentis, quia 48

---

1 Ad M. Brutrum fr. E VIII 6. M. — 15 Coniur. Catil. c 20 — 18 ex Vari Thyesta p 265 Ribb.

---

16 scelestissimam *A* 21 velut *Francius:* vel
31 quia] qui *A* cui *a*

ante acta vita si inlustris fuit aut clarius genus aut aetas aut fortuna adfert expectationem, providendum est ne quae dicuntur ab eo, qui dicit, dissentiant. at his contraria summissiorem quendam modum postulant. nam quae in aliis libertas est, in aliis licentia vocatur, et quibusdam 5 sufficit auctoritas, quosdam ratio ipsa aegre tuetur.

49 Ideoque longe mihi difficillimae videntur prosopopoeiae, in quibus ad relicum suasoriae laborem accedit etiam personae difficultas: namque idem illud aliter Caesar, aliter Cicero, aliter Cato suadere debebit. utilissima vero 10 haec exercitatio, vel quod duplicis est operis vel quod poetis quoque aut historiarum futuris scriptoribus pluri-

50 mum confert: verum et oratoribus necessaria. nam sunt multae a Graecis Latinisque compositae orationes, quibus alii uterentur, ad quorum condicionem vitamque aptanda 15 quae dicebantur fuerunt. an eodem modo cogitavit aut eandem personam induit Cicero, cum scriberet Cn. Pompeio et cum T. Ampio ceterisve, ac non unius cuiusque eorum fortunam, dignitatem, res gestas intuitus omnium, quibus vocem dabat, etiam imaginem expressit, ut melius 20

51 quidem, sed tamen ipsi dicere viderentur? neque enim minus vitiosa est oratio, si ab homine, quam si ab re, cui accommodari debuit, dissidet. ideoque Lysias optime videtur in iis, quae scribebat indoctis, servasse veritatis fidem. enimvero praecipue declamatoribus considerandum 25 est, quid cuique personae conveniat, qui paucissimas controversias ita dicunt ut advocati: plerumque filii, parentes, divites, senes, asperi, lenes, avari, denique superstitiosi, timidi, derisores fiunt, ut vix comoediarum actoribus plures habitus in pronuntiando concipiendi sint, quam his in 30

52 dicendo. quae omnia possunt videri prosopopoeiae, quam ego suasoriis subieci, quia nullo alio ab his quam persona distat. quamquam haec aliquando etiam in controversias

---

3 at] aut *A* 16 an] ad *B* at *Ambr. 2* 17 eandem *om* *B* inducit *B* 27 parentes *A*: patres *BP* 31 quam] quas *P*[2] 32 alio *BP*: modo *A* 33 distant *BP*

ducitur, quae ex historiis compositae certis agentium nominibus continentur. neque ignoro plerumque exercitationis 53 gratia poni et poeticas et historicas, ut Priami verba apud Achillen aut Sullae dictaturam deponentis in con-
5 tione. sed haec in partem cedent trium generum, in quae causas divisimus. nam et rogare, indicare, rationem reddere, et alia, de quibus supra dictum est, varie atque ut res tulit in materia iudiciali, deliberativa, demonstrativa solemus, frequentissime vero in his utimur ficta personarum, 54
10 quas ipsi substituimus, oratione. ut apud Ciceronem pro Caelio Clodiam et caecus Appius et Clodius frater, ille in castigationem, hic in exhortationem morum compositus, adloquitur.

Solent in scholis fingi materiae ad deliberandum simi- 55
15 liores controversiis et ex utroque genere commixtae, ut cum apud C. Caesarem consultatio de poena Theodoti ponitur; constat enim accusatione et defensione causa eius, quod est iudicialium proprium, permixta tamen est et utilitatis ratio: an pro Caesare fuerit occidi Pompeium? 56
20 an timendum a rege bellum, si Theodotus sit occisus? an id minime opportunum hoc tempore et periculosum et certe longum sit futurum? quaeritur et de honesto: deceatne 57 Caesarem ultio Pompei? an sit verendum, ne peiorem faciat suarum partium causam, si Pompeium indignum
25 morte fateatur? quod genus accidere etiam veritati potest. 58

Non simplex autem circa suasorias error in plerisque declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diversum atque in totum illi iudiciali contrarium esse existimaverunt. nam et principia abrupta et concitatam semper orationem
30 et in verbis effusiorem, ut ipsi vocant, cultum adfectaverunt, et earum breviores utique commentarios quam

---

10 c 14 sqq

---

3 verba facientis apud *Halm* 12 in exhortationem vicio *A* in orationem morum *B* in ortationem morum *P* in exh. vitiorum *Zumpt* 14 solent in] sollemnis *B* 15 et *om A* 17 causa eius] causae *BP* 18 tamen *A*: autem *BP*

59 legalis materiae facere elaborarunt. ego porro ut prooemio
video non utique opus esse suasoriis propter quas dixi
supra causas, ita cur initio furiose sit exclamandum non
intellego, cum proposita consultatione rogatus sententiam,
si modo est sanus, non quiritet, sed quam maxime potest 5
civili et humano ingressu mereri adsensum deliberantis
60 velit. cur autem torrens et utique aequaliter concitata sit
in ea dicentis oratio, cum vel praecipue moderationem
consilia desiderent? neque ego negaverim saepius subsidere
in controversiis impetum dicendi prooemio, narratione, 10
argumentis, quae si detrahas, id fere supererit, quo suasoriae
constant, verum id quoque aequalius erit, non tumultuo-
61 sius atque turbidius. verborum autem magnificentia non
validius est adfectanda suasorias declamantibus, sed con-
tingit magis. nam et personae fere magnae fingentibus 15
placent, regum, principum, senatus, populi, et res ampliores:
ita cum verba rebus aptentur, ipso materiae nitore clare-
62 scunt. alia veris consiliis ratio est, ideoque Theophrastus
quam maxime remotum ab omni adfectatione in delibera-
tivo genere voluit esse sermonem, secutus in hoc auctori- 20
tatem praeceptoris sui, quamquam dissentire ab eo non
63 timide solet. namque Aristoteles idoneam maxime ad scri-
bendum demonstrativam proximamque ab ea iudicialem
putavit, videlicet quoniam prior illa tota esset ostenta-
tionis, haec secunda egeret artis vel ad fallendum, si ita 25
poposcisset utilitas, consilia fide prudentiaque constarent.
64 quibus in demonstrativa consentio (nam et omnes alii
scriptores idem tradiderunt), in iudiciis autem consiliisque
secundum condicionem ipsius, quae tractabitur, rei accom-
65 modandam dicendi credo rationem. nam et Philippicas 30
Demosthenis isdem quibus habitas in iudiciis orationes

---

22 Rhet. 3, 12

---

1 laborarunt *A* 3 furiose *Regius*: furioso 8 moderationem rationemque *BP* 19 affectatione *N*: adfectione *ABP* 26 consilio — constaret *A*

video eminere virtutibus, et Ciceronis sententiae et contiones non minus clarum, quam est in accusationibus ac defensionibus, eloquentiae lumen ostendunt. dicit tamen idem de suasoria hoc modo: 'tota autem oratio sim-
5 plex et gravis et sententiis debet ornatior esse quam verbis'. usum exemplorum nulli materiae magis 66 convenire merito fere omnes consentiunt, cum plerumque videantur respondere futura praeteritis habeaturque experimentum velut quoddam rationis testimonium. brevitas 67
10 quoque aut copia non genere materiae, sed modo constat; nam ut in consiliis plerumque simplicior quaestio est, ita saepe in causis minor.

Quae omnia vera esse sciet, si quis non orationes modo, sed historias etiam (namque in his contiones atque
15 sententiae plerumque suadendi ac dissuadendi funguntur officio) legere maluerit quam in commentariis rhetorum consenescere; inveniet enim nec in consiliis abrupta initia 68 et concitatius saepe in iudiciis dictum et verba aptata rebus in utroque genere et breviores aliquando causarum
20 orationes quam sententiarum. ne illa quidem in iis vitia 69 deprendet, quibus quidam declamatores laborant, quod et contra sentientibus inhumane conviciantur et ita plerumque dicunt, tamquam ab iis, qui deliberat, utique dissentiat: ideoque obiurgantibus similiores sunt quam suadentibus.
25 haec adulescentes sibi scripta sciant, ne aliter, quam dicturi 70 sunt, exerceri velint et in desuescendis morentur. ceterum cum advocari coeperint in consilia amicorum, dicere sententiam in senatu, suadere si quid consulet princeps, quod praeceptis fortasse non credunt, usu docebuntur.

---

3 Part. orat. 27, 97

---

10 constant *B* 11 in *om A* 18 apta *A* 23 deliberant *NPb* | dissentiant *BP* 28 consulet princeps] et consuli et principi *A* (*i e* consultet princeps?) 29 credant *B*

[DE PARTIBUS CAUSARUM IUDICIALIUM.]

1 IX. Nunc de iudiciali genere, quod est praecipue multiplex sed officiis constat duobus, intentionis ac depulsionis. cuius partes, ut plurimis auctoribus placuit, quinque sunt: prooemium, narratio, probatio, refu- 5 tatio, peroratio. his adiecerunt quidam partitionem, propositionem, excessum, quorum priores duae proba-
2 tioni succedunt. nam proponere quidem quae sis probaturus necesse est, sed et concludere: cur igitur, si illa pars causae est, non et haec sit? partitio vero dis- 10 positionis est species, ipsa dispositio pars rhetorices et per omnis materias totumque earum corpus aequaliter
3 fusa, sicut inventio, elocutio: ideoque eam non orationis totius partem unam esse credendum est, sed quaestionum etiam singularum. quae est enim quaestio, in qua non 15 promittere possit orator, quid primo, quid secundo, quid tertio sit loco dicturus? quod est proprium partitionis. quam ergo ridiculum est quaestionem quidem speciem esse probationis, partitionem autem, quae sit species quaestionis,
4 partem totius orationis vocari? egressio vero vel, quod 20 usitatius esse coepit, excessus, sive est extra causam, non potest esse pars causae, sive est in causa, adiutorium vel ornamentum partium est earum, ex quibus egreditur. nam si, quidquid in causa est, pars causae vocabitur, cur non argumentum, similitudo, locus communis, affectus, 25
5 exempla partes vocentur? tamen nec eis adsentior, qui detrahunt refutationem, tamquam probationi subiectam, ut Aristoteles. haec enim est, quae constituat, illa, quae destruat. hoc quoque idem aliquatenus novat, quod prooemio non narrationem subiungit, sed propositionem; 30 verum id facit, quia propositio ei genus, narratio species videtur, et hac non semper, illa semper et ubique credit opus esse.

---

28 Rhet. 2, 26 — 29 ib. 3, 13

---

7 quarum ***P*** 8 succidunt ***BgBn*** 13 sicuti ***a*** 15 enim *om* ***BP***
26 nec eis] neque his ***B*** nec iis ***P*** nec his ***A*** 31 ei *om* ***BP***

Verum ex his, quas constitui, partibus non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est, sed ante omnia intueri oportet, quod sit genus causae, quid in ea quaeratur, quae prosint, quae noceant, deinde, quid 5 confirmandum sit ac refellendum, tum, quo modo narrandum: expositio enim probationum est praeparatio nec 7 esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. postremo intuendum, quem ad modum iudex sit conciliandus; neque enim nisi totis causae 10 partibus diligenter inspectis scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium. 6

Neque ideo tamen eos probaverim, qui scribendum 8 quoque prooemium novissime putant. nam ut conferri 15 materiam omnem, et, quid quoque sit opus, constare debet, antequam dicere aut scribere ordiamur, ita incipiendum ab iis, quae prima sunt. nam nec pingere 9 quisquam aut fingere coepit a pedibus, nec denique ars ulla consummatur ibi, unde ordiendum est. quid fiet alio20 qui, si spatium componendi orationem stilo non fuerit? nonne nos haec inversa consuetudo deceperit? inspicienda igitur materia est, quo praecepimus ordine, scribenda, quo dicimus.

[DE GENERIBUS.]

25 X. Ceterum causa omnis, in qua pars altera aientis 1 est, altera recusantis, aut unius rei controversia constat aut plurium: haec simplex dicitur, illa coniuncta. una controversia est per se furti, per se adulterii. plures aut eiusdem generis, ut in pecuniis repetundis, aut diversi, 30 ut si quis sacrilegii et homicidii simul accusetur. quod nunc in publicis iudiciis non accidit, quoniam praetor

---

5 tunc ***A*** 7 constiterit *corr* ***P***: constituerit ***ABP***[1] 9 totius *ed Campana* 15 quoque ***AB*** cuique ***P***[1] loco *add Regius* quandoque *Kroll* 16 decet ***P***[1]?, ***b*** 18 aut] ac ***B*** 19 exordiendum ***A*** 22 praecipimus ***BP*** 23 dicemus ***A*** 25 agentis ***ABP***: *corr Vollmer cf* V 12, 10 *Cic. Top.* 49

certa lege sortitur, principum autem et senatus cognitionibus frequens est et populi fuit. privata quoque iudicia saepe unum iudicem habere multis et diversis formulis
2 solent. nec aliae species erunt, etiamsi unus a duobus dumtaxat eandem rem atque ex eadem causa petet, aut 5
duo ab uno, aut plures a pluribus: quod accidere in hereditariis litibus interim scimus, quia, quamvis in multis personis, causa tamen una est, nisi si condicio personarum quaestiones variaverit.

3 Diversum his tertium genus, quod dicitur conparativum. 10
cuius rei tractatus in parte causae frequens est, ut cum apud centumviros post alia quaeritur et hoc, uter dignior hereditate sit. rarum est autem, ut in foro iudicia propter id solum constituantur, sicut divinationes, quae fiunt de accusatore constituendo, et nonnumquam inter 15
4 delatores, uter praemium meruerit. adiecerunt quidam numero mutuam accusationem (ἀντικατηγορία vocatur) aliis videlicet succedere hanc quoque conparativo generi existimantibus. cui similis erit petitionum invicem diversarum: quod accidit vel frequentissime. id si et ipsum 20
vocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine), duo genera erunt eius: alterum, quo litigatores idem crimen invicem intentant, alterum, quo aliud atque aliud. cui et petitionum condicio par est.

5 Cum apparuerit genus causae, tum intuebimur, negeturne 25
factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an a genere actionis repellatur: unde sunt status.

[QUID SIT QUAESTIO, RATIO, IUDICATIO, CONTINENS ET QUATENUS NECESSARIA.] 30

1 XI. His inventis intuendum deinceps Hermagorae videtur, quid sit quaestio, ratio, iudicatio, con-

---

17 quae ἀντικατηγορία vocatur *BP* cf p 196, 15 18 succidere *BP*[1] 32 continens] continens /// synechon *P* et συνεχον id est continens *T*[2] continens *Q*

tinens, vel ut alii vocant, *firmamentum*. *quaestio*
latius intellegitur omnis, de qua in utramque partem vel
in plures dici credibiliter potest. in iudiciali autem materia
dupliciter accipienda est: altero modo, quo dicimus multas 2
5 quaestiones habere controversiam, quo etiam minores
omnis complectimur, altero, quo significamus summam
illam, in qua causa vertitur. de hac nunc loquor, ex qua
nascitur status, an factum sit, quid factum sit, an recte
factum sit. has Hermagoras et Apollodorus et alii plurimi 3
10 scriptores proprie *quaestiones* vocant, Theodorus, ut
dixi, *capita generalia*, sicut illas minores aut ex illis
pendentes *specialia*: nam et quaestionem ex quaestione
nasci et speciem in species dividi convenit. hanc igitur 4
quaestionem veluti principalem vocant ζήτημα. *ratio*
15 autem est, qua id, quod factum esse constat, defenditur.
et cur non utamur eodem, quo sunt usi omnes fere,
exemplo? Orestes matrem occidit: hoc constat. dicit se
iuste fecisse: status erit qualitatis, quaestio, an iuste fe-
cerit, ratio, quod Clytaemestra maritum suum, patrem
20 Orestis, occidit: hoc αἴτιον dicitur, κρινόμενον autem iu-
dicatio, an oportuerit vel nocentem matrem a filio occidi.
quidam diviserunt αἴτιον et αἰτίαν, ut esset altera, propter 5
quam iudicium constitutum est, ut occisa Clytaemestra,
altera, qua factum defenditur, ut occisus Agamemnon. sed
25 tanta est circa verba dissensio, ut alii αἰτίαν causam iu-
dicii, αἴτιον autem facti vocent, alii eadem in contrarium
vertant. Latinorum quidam haec *initium* et *rationem*
vocaverunt, quidam utrumque eodem nomine appellant.
causa quoque ex causa, id est αἴτιον ἐξ αἰτίου, nasci videtur, 6
30 quale est: occidit Agamemnonem Clytaemestra, quia ille
filiam communem immolaverat et captivam paelicem ad-
ducebat. idem putant et sub una quaestione esse plures
rationes, ut si Orestes et alteram adferat causam matris
necatae, quod responsis sit inpulsus: quot autem causas
35 faciendi, totidem iudicationes; nam et haec erit iudicatio,

7 an responsis parere debuerit. sed et una causa plures habere quaestiones et iudicationes, ut ego arbitror, potest: ut in eo, qui cum adulteram deprensam occidisset, adulterum, qui tum effugerat, postea in foro occidit; causa enim est una: adulter fuit. quaestiones et iudicationes, 5
8 an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. sed sicut, cum sint plures quaestiones omnesque suos status habeant, causae tamen status unus est, ad quem referuntur omnia,
9 ita iudicatio maxime propria, de qua pronuntiatur. συνέχον autem, quod, ut dixi, continens alii, firmamentum alii 10 putant, Cicero firmissimam argumentationem defensoris et adpositissimam ad iudicationem, quibusdam id videtur esse, post quod nihil quaeritur, quibusdam id, quod ad iudicationem firmissimum adfertur.
10 causa facti non in omnis controversias cadit; nam quae 15 fuerit causa faciendi, ubi factum negatur? at ubi causa tractetur, negant eodem loco esse iudicationem quo quaestionem, idque et in rhetoricis Cicero et in partitionibus
11 dicit. nam in coniectura est quaestio ex illo 'factum, non factum', an factum sit. ibi ergo iudicatio, ubi quaestio, 20 quia in eadem re prima quaestio et extrema disceptatio. at in qualitate 'matrem Orestes occidit: recte, non recte', an recte occiderit quaestio, nec statim iudicatio. quando ergo? 'illa patrem meum occiderat: sed non ideo tu ma-
12 trem debuisti occidere': an debuerit hic, iudicatio. firma- 25 mentum autem verbis ipsius ponam: 'si velit Orestes dicere eius modi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea poenas

---

11 De inv. 1, 14, 19 — 18 ib. et Part. 30, 104 — 26 De inv. 1, 14, 19

---

1 sed et *B*: sed *AP* 8 est *Gesner:* sit 12 appositissimam *Cic. Q*, *corr P*: adpotissimam *B* potentissimam *A* 16 at *Regius:* aut 25 debuerit, hic *edebant: corr Kiderlin* 27 fuisse *A Cic.*: *om BP*

liberi sui potissimum petere debuerint'. utuntur alii 13
et talibus exemplis: 'qui bona paterna consumpserit,
ne contionetur: in opera publica consumpsit': quaestio,
an quisquis consumpserit prohibendus sit, iudicatio, an
5 qui sic. vel in causa militis Arrunti, qui Lusium tribu- 14
num vim sibi inferentem interfecit, quaestio, an iure fe-
cerit, ratio, quod is vim adferebat, iudicatio, an indem-
natum, an tribunum a milite occidi oportuerit. alterius 15
etiam status quaestionem, alterius iudicationem putant.
10 quaestio qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit, iudi-
catio coniecturalis, an Clodius insidias fecerit. ponunt et 16
illud, saepe causam in aliquam rem dimitti, quae non sit
propria quaestionis, et de ea iudicari. a quibus multum
dissentio. nam et illa quaestio 'an omnes, qui paterna
15 bona consumpserint, contione sint prohibendi' habeat
oportet suam iudicationem. ergo non alia quaestio, alia
iudicatio erit, sed plures quaestiones et plures iudicationes.
quid? non in causa Milonis ipsa coniectura refertur ad 17
qualitatem? nam si est insidiatus Clodius, sequitur ut
20 recte sit occisus. † cum vero in aliquam rem missa causa □
[est] recessum est a quaestione, quae erat, hic constituta
quaestio, ubi iudicatio est.

Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. nam in 18
rhetoricis, quem ad modum supra dixi, Hermagoran est
25 secutus. in topicis ex statu effectam contentionem κρινό-
μενον existimat, idque Trebatio, qui iuris erat consultus,
adludens q u a d e r e a g i t u r appellat: quibus id continea-
tur, c o n t i n e n t i a, q u a s i f i r m a m e n t a d e f e n s i o n i s,
q u i b u s s u b l a t i s d e f e n s i o n u l l a s i t. at in partitioni- 19
30 bus oratoriis f i r m a m e n t u m, quod opponitur defensioni,
quia continens, quod primum sit, ab accusatore dicatur,

25 Top. 25, 95 — 30 c 29, 103 sqq

1 sui potissimum ***PQ*** *Cic.* potissimum ***B*** pot. sui ***A***
5 Arunci ***P*** Aurunci *Regius* 18 referatur ***BP*** 21 est *del*
Halm | est a] et a ***B*** | hic constituta ***B*** c. hic ***P*** et hic const. ***A***
22 ubi *om* ***A***

ratio a reo, ex rationis et firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum.

Verius igitur et brevius, qui statum et continens et iudicationem esse voluerunt: continens autem id esse, 20 quo sublato lis esse non possit. hoc mihi videntur utramque causam complexi, et quod Orestes matrem et quod Clytaemestra Agamemnonem occiderit. idem iudicationem et statum consentire semper existimarunt: neque enim aliud eorum rationi conveniens fuisset.

21 Verum haec adfectata suptilitas circa nomina rerum ambitiose laboret, a nobis in hoc adsumpta solum, ne parum diligenter inquisisse de opere, quod adgressi sumus, videremur. simplicius autem instituenti non est necesse per tam minutas rerum particulas rationem docendi con- 22 cidere. quo vitio multi quidem laborarunt, praecipue tamen Hermagoras, vir alioqui suptilis et in plurimis admirandus, tantum diligentiae nimium sollicitae, ut ipsa 23 eius reprehensio laude aliqua non indigna sit. haec autem brevior et vel ideo lucidior multo via neque discentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parva momenta diducendo consumet. nam qui viderit, quid sit quod in controversiam veniat, quid in eo et per quae velit efficere pars diversa, quid nostra, quod in primis est intuendum, nihil eorum ignorare, de quibus supra diximus, 24 poterit. neque est fere quisquam, modo non stultus atque ab omni prorsus usu dicendi remotus, quin sciat, et quid litem faciat (quod ab illis causa vel continens dicitur), et quae sit inter litigantes quaestio, et de quo iudicari oporteat: quae omnia idem sunt. nam et de eo quaestio est, quod in controversiam venit, et de eo iudicatur, de 25 quo quaestio est. sed non perpetuo intendimus in haec animum et cupiditate laudis utcumque adquirendae vel dicendi voluptate evagamur, quando uberior semper extra

3 hi, qui ***A*** 4 idem esse vol. ***P*** *non item* ***Q*** | voluerint ***B*** 11 laborat ***A*** 14 dicendi ***P***[1] 16 mirandus ***A*** 21 ducendo ***A*** 26 prosus ***BnBg***

causam materia est, quia in controversia pauca sunt, extra omnia, et hic dicitur de iis, quae accepimus, illic, de quibus volumus. nec tam hoc praecipiendum est, ut 26 quaestionem, continens, iudicationem inveniamus (nam id 5 quidem facile est), quam ut intueamur semper aut certe, si digressi fuerimus, saltem respiciamus, ne plausum adfectantibus arma excidant. Theodori schola, ut dixi, omnia 27 refert ad capita. his plura intelleguntur, uno modo summa quaestio item ut status, altero ceterae, quae ad summam 10 referuntur, tertio propositio cum adfirmatione, ut dicimus 'caput rei est' [apud Menandrum κεφάλαιόν ἐστιν]. in universum autem, quidquid probandum est, erit caput, sed id maius aut minus.

Et quoniam, quae de his erant scriptoribus artium 28 15 tradita, verbosius etiam, quam necesse erat, exposuimus, praeterea, quae partes essent iudicialium causarum, supra dictum est, proximus liber prima, id est exordia concipiet.

---

5 certe *AP*: certa *B* 11 et apud *A*, *additamentum del Spalding* 14 a scriptoribus *AP*[2] 17 a prima id est exordio incipiet *A*

LIBER QUARTUS.

Prooemium.

1 Perfecto, Marcelle Vitori, operis tibi dicati tertio libro et iam quarta fere laboris parte transacta nova insuper mihi diligentiae causa et altior sollicitudo, quale iudicium 5 hominum emererer, accessit. adhuc enim velut studia inter nos conferebamus, et si parum nostra institutio probaretur a ceteris, contenti fore domestico usu videbamur, ut 2 tui meique filii formare disciplinam satis putaremus. cum vero mihi Domitianus Augustus sororis suae nepotum dele- 10 gaverit curam, non satis honorem iudiciorum caelestium intellegam, nisi ex hoc oneris quoque magnitudinem metiar. 3 quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non inmerito probaverit sanctissimus censor, aut studia, ne fefellisse in iis videar principem ut in omnibus, ita in 15 4 eloquentia quoque eminentissimum? quod si nemo miratur poetas maximos saepe fecisse, ut non solum initiis operum suorum Musas invocarent, sed provecti quoque longius, cum ad aliquem graviorem venissent locum, repeterent 5 vota et velut nova precatione uterentur, mihi quoque pro- 20 fecto poterit ignosci, si, quod initio, quo primum hanc materiam incohavi, non feceram, nunc omnis in auxilium deos ipsumque in primis, quo neque praesentius aliud nec studiis magis propitium numen est, invocem, ut, quantum

3 dedicati ***BP*** 4 novae ***BP*** 6 mererer ***A*** 21 quom *Halm* 23 deos *om* ***B*** 24 propitium ***A***: proprium ***BP***

nobis expectationis adiecit, tantum ingenii adspiret dexterque ac volens adsit et me qualem esse credidit faciat. cuius mihi religionis non haec sola ratio, quae maxima 6 est, sed alioqui sic procedit ipsum opus, ut maiora prae-
5 teritis ac magis ardua sint, quae ingredior. sequitur enim, ut iudicialium causarum, quae sunt maxime variae atque multiplices, ordo explicetur: quod prooemii sit officium, quae ratio narrandi, quae probationum fides, seu proposita confirmamus seu contra dicta dissolvimus, quanta vis
10 in perorando, seu reficienda brevi repetitione rerum memoria est iudicis sive adfectus, quod est longe potentissimum, commovendi. de quibus partibus singulis quidam 7 separatim scribere maluerunt velut onus totius corporis veriti, et sic quoque compluris de una quaque earum
15 libros ediderunt. quas ego omnis ausus contexere prope infinitum laborem prospicio et ipsa cogitatione suscepti muneris fatigor. sed durandum est, quia coepimus, et si viribus deficiemur, animo tamen perseverandum.

[DE EXORDIO.]

20 I. Quod principium Latine vel exordium dicitur, 1 maiore quadam ratione Graeci videntur προοίμιον nominasse, quia a nostris initium modo significatur, illi satis clare partem hanc esse ante ingressum rei, de qua dicendum sit, ostendunt. nam sive propterea, quod οἴμη cantus 2
25 est et citharoedi pauca illa, quae antequam legitimum certamen incohent emerendi favoris gratia canunt, prooemium cognominaverunt, oratores quoque ea, quae prius quam causam exordiantur ad conciliandos sibi iudicum animos praelocuntur, eadem appellatione signarunt, sive 3
30 quod οἶμον idem Graeci viam appellant, id, quod ante ingressum rei ponitur, sic vocare est institutum: certe prooemium est, quod apud iudicem dici prius quam cau-

---

8 sit fides *BP* 9 sive contra *B* 27 cognominarunt *Cass p* 501 nominaverunt *A* 32 dici *om BP*

sam cognoverit prosit, vitioseque in scholis facimus, quod exordio semper sic utimur, quasi causam iudex iam no-
4 verit. cuius rei licentia ex hoc est, quod ante declamationem illa velut imago litis exponitur. sed in foro quoque contingere istud principiorum genus secundis actionibus 5 potest, primis quidem raro umquam, nisi forte apud eum, cui res iam aliunde nota sit, dicimus.

5 Causa principii nulla alia est, quam ut auditorem, quo sit nobis in ceteris partibus accommodatior, praeparemus. id fieri tribus maxime rebus inter auctores plurimos con- 10 stat, si benevolum, attentum, docilem fecerimus, non quia ista non per totam actionem sint custodienda, sed quia initiis praecipue necessaria, per quae in animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittimur.

6 Benivolentiam aut a personis duci aut a causis 15 accepimus. sed personarum non est, ut plerique crediderunt, triplex ratio, ex litigatore et adversario et iudice: nam exordium duci nonnumquam etiam ab actore causae
7 solet. quamquam enim pauciora de se ipso dicit et parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum, 20 si vir bonus creditur. sic enim continget, ut non studium advocati videatur adferre, sed paene testis fidem. quare in primis existimetur venisse ad agendum ductus officio vel cognationis vel amicitiae, maximeque, si fieri poterit, rei publicae aut alicuius certe non mediocris exempli. 25 quod sine dubio multo magis ipsis litigatoribus faciendum est, ut ad agendum magna atque honesta ratione aut
8 etiam necessitate accessisse videantur. sed ut praecipua in hoc dicentis auctoritas, si omnis in subeundo negotio suspicio sordium aut odiorum aut ambitionis afuerit, ita 30 quaedam in his quoque commendatio tacita, si nos infir-
□ mos, imparatos, impares agentium contra ingeniis dixeri-
9 mus, qualia sunt pleraque Messalae prooemia. est enim

1 prosit *BP*: possit *A* *cf Dionysii Halic. de Lysia 17*
3 cui rei *A* 11 feceris *Cass. hinc cf Vt p* 421 *sq*
15 ducimus — accipimus *A* 21 contingit *A* 25 exemplo *G. Meyer* 32 imparatos *A*: et *P om B*

naturalis favor pro laborantibus, et iudex religiosus libentissime patronum audit, quem iustitiae suae minime timet. inde illa veterum circa occultandam eloquentiam simulatio, multum ab hac nostrorum temporum iactatione diversa.
5 vitandum etiam, ne contumeliosi, maligni, superbi, male- 10 dici in quemquam hominem ordinemve videamur praecipueque eorum, qui laedi nisi adversa iudicum voluntate non possunt. nam in iudicem ne quid dicatur non modo 11 palam, sed quod omnino intellegi possit, stultum erat
10 monere, nisi fieret. etiam partis adversae patronus dabit exordio materiam, interim cum honore, si eloquentiam eius et gratiam nos timere fingendo, ut ea suspecta sint iudici, fecerimus, interim per contumeliam, sed hoc perquam raro, ut Asinius pro Urbiniae heredibus Labienum
15 adversarii patronum inter argumenta causae malae posuit. negat haec prooemia esse Cornelius Celsus, quia sint extra 12 litem: sed ego cum auctoritate summorum oratorum magis ducor, tum pertinere ad causam puto quidquid ad dicentem pertinet, cum sit naturale ut iudices iis, quos liben-
20 tius audiunt, etiam facilius credant. ipsius autem litiga- 13 toris persona tractanda varie est: nam tum dignitas eius adlegatur, tum commendatur infirmitas. nonnumquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit sua quam aliena laudanti. multum agit sexus, aetas,
25 condicio, ut in feminis, senibus, pupillis, liberos, parentis, coniuges adlegantibus: nam sola rectum quoque iudicem 14 inclinat miseratio. degustanda tamen haec prooemio, non consumenda. adversarii vero persona prope isdem omnibus, sed e contrario ductis inpugnari solet. nam et potentes
30 sequitur invidia et humiles abiectosque contemptus et turpes ac nocentes odium, quae tria sunt ad alienandos iudicum animos potentissima. neque haec dicere sat est, 15

---

3 eloquentiam suam ***N*** 4 multo ***BP***[1] 6 praecipue ***P*** 8 possint ***BnBg*** 9 sed ne quod ***A*** 10 etiam ***A*** *Valla in* ***P***: etenim ***BP***[1] 12 et ***A***: ad ***BP*** (ac *Valla*) 25 ut in ***AP***[2]: in ***BP***[1] 30 contemptio ***BP***[1]

quod datur etiam imperitis; pleraque augenda ac minuenda, ut expediet: hoc enim oratoris est, illa causae.

16 Iudicem conciliabimus nobis non tantum laudando eum, quod et fieri cum modo debet et est tamen parti utrique commune, sed si laudem eius ad utilitatem causae 5 nostrae coniunxerimus, ut adlegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus iustitiam, pro infelicibus □ misericordiam, pro laesis severitatem, et similiter cetera. 17 mores quoque, si fieri potest, iudicis velim nosse. nam prout asperi lenes, iucundi graves, duri remissi erunt, 10 aut adsumere in causam naturas eorum, qua conpetent, 18 aut mitigare, qua repugnabunt, oportebit. accidit autem interim hoc quoque, ut aut nobis inimicus aut adversariis sit amicus qui iudicat: quae res utrique parti tractanda est ac nescio an etiam ei magis, in quam videatur pro- 15 pensior. est enim nonnumquam pravis hic ambitus, adversus amicos aut pro iis, quibuscum simultates gerant, pronuntiandi faciendique iniuste, ne fecisse videantur. 19 fuerunt etiam quidam suarum rerum iudices. nam et in libris observationum a Septimio editis adfuisse Ciceronem 20 tali causae invenio, et ego pro regina Berenice apud ipsam eam dixi. similis hic quoque superioribus ratio est: adversarius enim fiduciam partis suae iactat, patronus timet 20 cognoscentis verecundiam. praeterea detrahenda vel confirmanda opinio, si quam domo videbitur iudex attu- 25 lisse. metus etiam nonnumquam est amovendus, ut Cicero pro Milone ne arma Pompei disposita contra se putarent laboravit, nonnumquam adhibendus, ut idem in 21 Verrem facit. sed adhibendi modus alter ille frequens et favorabilis, ne male sentiat populus Romanus, ne iudicia 30 transferantur, alter autem asper et rarus, quo minatur

29 Verr. 1, 15

1 ac] aut ***P*** 2 illud ***P*** 10 graves fuerint, ita aut *Vt* 13 adversario ***BP*** 15 etiam *om* ***BP*** | videtur ***BP*** 16 pravis] parvus ***A*** pravus *Aldina* 22 eam ***AB*** (ap. eam ips. ***N***): causam ***P*** | ratio est adversarius *om* ***B*** 25 si quam *Vt:* praecipue si quam ***A*** si quam praec. ***BP***

corruptis accusationem, et id quidem in consilio ampliore utcumque tutius (nam et mali inhibentur et boni gaudent), apud singulos vero numquam suaserim, nisi defecerint omnia. quod si necessitas exiget, non erit iam ex 22
5 arte oratoria, non magis quam appellare, etiamsi id quoque saepe utile est, aut antequam pronuntiet, reum facere; nam et minari et deferre etiam non orator potest.

Si causa conciliandi nobis iudicis materiam dabit, ex 23 hac potissimum aliqua in usum principii, quae maxime
10 favorabilia videbuntur, decerpi oportebit. quo in loco Verginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex singulis quaestionibus singuli sensus in prooemium conferantur. nam ille non hoc dicit, sed ad potentissimas quaestiones 24 iudicem praeparandum: in quo vitii nihil erat, nisi in
15 universum id praeciperet, quod nec omnis quaestio patitur nec omnis causa desiderat. nam protinus a petitore primo loco, dum ignota iudici lis est, quo modo ex quaestionibus ducemus sententias? nimirum res erunt indicandae prius. demus aliquas (nam id exiget ratio nonnumquam):
20 etiamne potentissimas omnis, id est totam causam? sic erit in prooemio peracta narratio. quid vero? si, ut fre- 25 quenter accidit, paulo est durior causa, non benivolentia iudicis petenda ex aliis partibus erit, sed non ante conciliato eius animo nuda quaestionum committetur asperi-
25 tas? quae si recte semper initio dicendi tractarentur, nihil prooemio opus esset. aliqua ergo nonnumquam, quae 26 erunt ad conciliandum nobis iudicem potentissima, non inutiliter interim ex quaestionibus in exordio locabuntur. quae sint porro in causis favorabilia, enumerare non est
30 necesse, quia et manifesta erunt cognita cuiusque controversiae condicione et omnia colligi in tanta litium varietate non possunt. ut autem haec invenire et augere, ita 27 quod laedit, aut omnino repellere aut certe minuere ex causa est. miseratio quoque aliquando ex eadem venit, sive

---

4 exigit ***BP*** *item* 19 15 nec — patitur *expunxit* ***P***, *om* ***FT*** *Ambr* II | quaestio ***AN***: actio ***BnBgP*** 22 durior ***AP***: *om* ***B***
30 quia ***AN***[1]: quae ***BP***

28 quid passi sumus grave sive passuri. neque enim sum in hac opinione, qua quidam, ut eo distare prooemium ab epilogo credam, quod in hoc praeterita, in illo futura dicantur, sed quod in ingressu parcius et modestius praetemptanda sit iudicis misericordia, in epilogo vero liceat 5 totos effundere adfectus, et fictam orationem induere personis et defunctos excitare et pignora reorum producere:
29 quae minus in exordiis sunt usitata. sed haec, quae supra dixi, non movere tantum, verum ex diverso amoliri quoque prooemio opus est. ut autem nostrum miserabilem, si 10 vincamur, exitum, ita adversariorum superbum, si vicerint, utile est credi.

30 Sed ex iis quoque, quae non sunt personarum nec causarum, verum adiuncta personis et causis, duci prooemia solent. personis adplicantur non pignora modo, de 15 quibus supra dixi, sed propinquitates, amicitiae, interim regiones etiam civitatesque et si quid aliud eius, quem
31 defendimus, casu laedi potest. ad causam extra pertinent tempus, unde principium pro Caelio, locus, unde pro Deiotaro, habitus, unde pro Milone, opinio, unde in Verrem, 20 deinceps, ne omnia enumerentur, fama iudiciorum, exspectatio vulgi: nihil enim horum in causa est, ad causam
32 tamen pertinent. adicit Theophrastus ab oratione principium, quale videtur esse Demosthenis pro Ctesiphonte, ut sibi dicere suo potius arbitrio liceat, rogantis, quam eo 25 modo, quem accusator actione praescripserit.

33 Fiducia ipsa solet opinione adrogantiae laborare. faciunt favorem et illa paene communia, non tamen omittenda, vel ideo ne occupentur: optare, abominari, rogare, sollicitum agere, quia plerumque attentum iudicem facit, 30 si res agi videtur nova, magna, atrox, pertinens ad exem-

---

4 dicentur ***A*** | in *om* ***A*** *Cass. p 502, habet Vt p* 422, 20
5 sit ***A*** *Cass.*: est ***PBnN***, *om* ***Bg*** 7 reorum ***A***: eorum ***BP***
8 in *om* ***BP*** 18 casu laedi ***B***: causale duci ***A***[2] causa dici ***P*** | pertinet ***BP*** *item* 23 21 enumerem, infamia ***A***
23 a rogatione *Meister* ab actione *Valla* 26 in actione *Iw. Müller*

plum, praecipue tamen, si iudex aut sua vice aut rei publicae commovetur, cuius animus spe, metu, admonitione, precibus, vanitate denique, si id profuturum credemus, agitandus est. sunt et illa excitandis ad audiendum non 34
5 inutilia, si nos neque diu moraturos neque extra causam dicturos existiment. docilem sine dubio et haec ipsa praestat attentio, sed et illud, si breviter et dilucide summam rei, de qua cognoscere debeat, indicaverimus (quod Homerus atque Vergilius operum suorum principiis faciunt): nam 35
10 is eius rei modus est, ut propositioni similior sit quam expositioni, nec quo modo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. nec video quod huius rei possit apud oratores reperiri melius exemplum quam Ciceronis pro A. Cluentio. 'Animadverti, iudices, om- 36
15 nem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti et magno opere confidere videbatur invidia iam inveterata iudicii Iuniani, altera tantum modo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum,
20 qua de re lege est haec quaestio constituta'. id tamen totum respondenti facilius est quam proponenti, quia hic admonendus iudex, illic docendus est. nec me quamquam magni auctores in hoc duxerint, ut 37 non semper facere attentum ac docilem iudicem velim:
25 non quia nesciam, id quod ab illis dicitur esse pro mala causa, qualis ea sit non intellegi, verum quia istud non neglegentia iudicis contingit, sed errore. dixit enim ad- 38 versarius et fortasse persuasit: nobis opus est eius diversa opinione, quae mutari non potest, nisi illum fecerimus ad
30 ea, quae dicemus, docilem et intentum. quid ergo est? inminuenda quaedam et levanda et quasi contemnenda esse consentio ad remittendam intentionem iudicis, quam

14 § 1

3 credimus *AP* 6 sine dubio haec ipsa praestabunt, attentio et benevolentia, *Vt p* 423 8 indicarimus *BP* indicemus *Vt* 14 A. *om AP* 31 elevanda *Badius* 32 quae — praestatur *A*

39 adversario praestat, ut fecit pro Ligario Cicero. quid enim agebat aliud ironia illa, quam ut Caesar minus se in rem tamquam non novam intenderet? quid pro Caelio, quam ut res expectatione minor videretur?

40 Verum ex iis, quae proposuimus, aliud in alio genere 5 causae desiderari palam est. genera porro causarum plurimi quinque fecerunt: honestum, humile, dubium vel anceps, admirabile, obscurum, id est ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον: quibus recte videtur adici turpe, quod alii humili, alii admirabili 10 41 subiciunt. admirabile autem vocant, quod est praeter opinionem hominum constitutum. in ancipiti maxime benivolum iudicem, in obscuro docilem, in humili attentum parare debemus. nam honestum quidem ad conciliationem satis 42 per se valet: in admirabili et turpi remediis opus est. et eo 15 quidam exordium in duas dividunt partis, principium et insinuationem, ut sit in principiis recta benivolentiae et attentionis postulatio: quae quia esse in turpi causae genere non possit, insinuatio subrepat animis, maxime ubi frons causae non satis honesta est, vel quia 20 res sit improba vel quia hominibus parum probetur, aut si facie quoque ipsa premitur vel invidiosa consistentis ex diverso patroni aut patris vel miserabili senis, caeci, 43 infantis. et quidem quibus adversus haec modis sit medendum, verbosius tradunt materiasque sibi ipsi fingunt 25 et ad morem actionum prosecuntur: sed hae cum oriantur ex causis, quarum species consequi omnes non possumus, nisi generaliter conprehenduntur, in infinitum sunt extrahen-44 dae. quare singulis consilium ex propria ratione nascetur.

3 p. Cael. 31

2 se *om* ***A*** 5 proposui ***BP*** 9 sunt quibus ***BP*** 10 videatur ***PBgN***, *corr* ***Bn*** 15 in *om* ***A*** | et eo ***BP***: eo ***A*** 23 miserabilis *libri: corr Spalding* 24 quidam ***Pa*** 26 persequuntur ***PT*** | hae *Stoer:* haec 28 comprehendantur ***P***

illud in universum praeceptum sit, ut ab iis, quae laedunt,
ad ea, quae prosunt, refugiamus: si causa laborabimus,
persona subveniat, si persona, causa, si nihil quod nos
adiuvet erit, quaeramus quid adversarium laedat; nam ut
5 optabile est plus favoris mereri, sic proximum odii minus.
in iis, quae negari non potuerint, elaborandum, ut aut 45
minora, quam dictum est, aut alia mente facta aut nihil
ad praesentem quaestionem pertinere aut emendari posse
paenitentia aut satis iam punita videantur. ideoque agere
10 advocato quam litigatori facilius, quia et laudat sine ad-
rogantiae crimine et aliquando utiliter etiam reprehendere
potest. nam se quoque moveri interim finget, ut pro 46
Rabirio Postumo Cicero, dum aditum sibi ad aures faciat
et auctoritatem induat vera sentientis, quo magis credatur
15 vel defendenti eadem vel neganti. ideoque hoc primum
intuebimur, litigatoris an advocati persona sit utendum,
quotiens utrumque fieri potest; nam id in schola liberum
est, in foro rarum, ut sit idoneus suae rei quisque de-
fensor. declamaturus autem maxime positas in adfectibus 47
20 causas propriis personis debet induere. hi sunt enim, qui
mandari non possunt, nec eadem vi perfertur alieni animi
qua sui motus. his etiam de causis insinuatione videtur 48
opus esse, si adversarii actio iudicum animos occupavit,
si dicendum apud fatigatos est; quorum alterum promit-
25 tendo nostras probationes et adversas eludendo vitabimus,
alterum et spe brevitatis et iis, quibus attentum fieri
iudicem docuimus. et urbanitas opportuna reficit animos et 49
undecumque petita iudicis voluptas levat taedium. non
inutilis etiam est ratio occupandi quae videntur obstare,
30 ut Cicero dicit 'scire se mirari quosdam, quod is,

13 pro Rab. 1, 1 — 30 Div. in Caec. 1, 1

1 praeceptum sit *P Vt p* 422: praeceperim *AB* 4 ut enim *A* 6 potuerint *A*: potuerunt *P*[1] poterunt *B* 13 aditus *B* 16 intuebimur *Spalding:* intuemur 18 sui *B* 26 et spe] spe *B* 30 *sq multo brevius Vt p* 422

qui per tot annos defenderit multos, laeserit neminem, ad accusandum Verrem descenderit': deinde ostendit, hanc ipsam esse sociorum defensionem, quod schema πρόληψις
50 dicitur. id cum sit utile aliquando, nunc a declamatoribus quibusdam paene semper adsumitur, qui fas non putant 5 nisi a contrario incipere.

Negant Apollodorum secuti tris esse de quibus supra diximus praeparandi iudicis partes, sed multas species enumerant, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad causam extra pertinentibus, ex opinione de ipsa causa, quae 10 sunt prope infinitae, tum iis, ex quibus omnes controversiae constant, personis, factis, dictis, causis, temporibus,
51 locis, occasionibus, ceteris. quas veras esse fateor, sed in haec genera recidere. nam si iudicem benivolum, attentum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, non 15 reperio: cum metus ipse, qui maxime videtur esse extra haec, et attentum iudicem faciat et ab adverso favore deterreat.

52 Verum quoniam non est satis demonstrare discentibus, quae sint in ratione prooemii, sed dicendum etiam, quo 20 modo perfici facillime possint, hoc adicio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum statu, qua vulgi fama dicendum sit: quid iudicem sentire credibile sit, antequam incipimus: tum, quid aut desideremus aut deprecemur. 25 ipsa illum natura eo ducet, ut sciat, quid primum dicen-
53 dum sit. at nunc omne, quo coeperunt, prooemium putant, et ut quidque succurrit, utique si aliqua sententia blandiatur, exordium. multa autem sine dubio sunt et aliis partibus causae communia, nihil tamen in quaque melius 30 dicitur, quam quod aeque bene dici alibi non possit.
54 multum gratiae exordio est, quod ab actione diversae

---

2 inde *A* 3 esse *om BP* 7 supra *om BP* 9 ad causam — ex opinione *om B* 11 tum *Pa*: cum *AB* 21 perfici *P*: perspici *AB* 22 quid *P Vt p* 421, 20: qui *B* cui *A* 25 quid aut] quid *A* 26 eo *om B* 27 quo] quod *BP* 29 sine dubio ex aliis partibus sunt aut aliis partibus c. c. *BP*

partis materiam trahit; hoc ipso, quod non compositum
domi, sed ibi atque ex re natum, et facilitate famam
ingenii auget et facie simplicis sumptique ex proximo
sermonis fidem quoque adquirit, adeo ut, etiam si reliqua
5 scripta atque elaborata sint, tamen plerumque videatur
tota extemporalis oratio, cuius initium nihil praeparati
habuisse manifestum est. frequentissime vero prooemium 55
decebit et sententiarum et compositionis et vocis et vul-
tus modestia, adeo ut in genere causae etiam indubitabili
10 fiducia se ipsa nimium exerere non debeat. odit enim
iudex fere litigantis securitatem, cumque ius suum in-
tellegat, tacitus reverentiam postulat. nec minus diligenter, 56
ne suspecti simus, in illa parte vitandum est, propter
quod minime ostentari debet in principiis cura, quia vide-
15 tur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi. sed ip- 57
sum istud evitare summae artis; nam id sine dubio ab
omnibus, et quidem optime, praeceptum est, verum ali-
quatenus temporum condicione mutatur, quia iam quibus-
dam in iudiciis maximeque capitalibus aut apud centum-
20 viros ipsi iudices exigunt sollicitas et accuratas actiones
contemnique se, nisi in dicendo etiam diligentia appareat,
credunt, nec doceri tantum, sed etiam delectari volunt.
et est difficilis huius rei moderatio: quae tamen ita tem- 58
perari potest, ut videamur accurate, non callide dicere.
25 illud ex praeceptis veteribus manet, ne quod insolens
verbum, ne audacius translatum, ne aut ab obsoleta ve-
tustate aut poetica licentia sumptum in principio depre-
hendatur. nondum enim recepti sumus et custodit nos 59
recens audientium intentio: magis conciliatis animis et
30 iam calentibus haec libertas feretur, maximeque cum in
locos fuerimus ingressi, quorum naturalis ubertas licentiam
verbi notari circumfuso nitore non patitur. nec argumentis 60
autem nec locis nec narrationi similis esse in prooemio

6 praeparatum *BP* 13 in illa] ulla *AB* in ulla *P* | est *om BP* 16 artis est *ab* 18 iam *om B* 19 ut apud *Asverus* 25 illud *om A* 26 obsoletum a vetustate *Vt p* 423 28 enim *om Vt*

debet oratio, neque tamen deducta semper atque circumlita, sed saepe simplici atque inlaboratae similis nec verbis vultuque nimia promittens; dissimulata enim et, ut Graeci dicunt, ἀνεπίφαντος actio melius saepe subrepit. sed haec, prout formari animum iudicum expediet. 5

61 Turbari memoriam vel continuandi verba facultate destitui nusquam turpius, cum vitiosum prooemium possit videri cicatricosa facies: et pessimus certe gubernator, qui na-
62 vem, dum portu egreditur, inpegit. modus autem principii pro causa; nam breve simplices, longius perplexae suspectaeque 10 et infames desiderant. ridendi vero, qui velut legem prooemiis omnibus dederunt, ut intra quattuor sensus terminarentur. nec minus evitanda est inmodica eius longitudo, ne in caput excrevisse videatur et quo praeparare debet
63 fatiget. sermonem a persona iudicis aversum (ἀποστροφή 15 dicitur) quidam in totum a prooemio submovent, nonnulla quidem in hanc persuasionem ratione deducti. nam prorsus esse hoc magis secundum naturam confitendum est, ut eos adloquamur potissimum, quos conciliare nobis studemus.
64 interim tamen et est prooemio necessarius sensus aliquis, 20 et hic acrior fit atque vehementior ad personam derectus alterius. quod si accidat, quo iure aut qua tanta superstitione prohibeamur dare per hanc figuram sententiae
65 vires? neque enim istud scriptores artium, quia non liceat, sed quia non putent utile, vetant. ita, si vincet utilitas, 25 propter eandem causam facere debebimus, propter quam
66 vetamur. et Demosthenes autem ad Aeschinen orationem in prooemio convertit, et M. Tullius cum pro aliis quibusdam, ad quos ei visum est, tum pro Ligario ad Tu-
67 beronem: nam erat multo futura languidior, si esset aliter 30 figurata, quod facilius cognoscet, si quis totam illam

---

4 ἀνεπίφατος *libri: corr Schaefer* 6 memoriam ***A*** *Vt p* 423: memoria ***BP*** 9 autem *om* ***A*** 10 brevius ***Pab*** 15 ἀποστροφή ***B***: quae ἀπ. ***A*** qui ἀπ. ***P*** *cf adn p* 151 17 ducti ***BP*** | prosus ***B*** 20 hoc prooemio ***B*** hic p. ***P*** *inrepsit varia lectio ad l 21, ubi* hic ***A***: is ***BP*** 25 putant *ed Camp* 28 M. *om* ***B***

partem vehementissimam, cuius haec forma est 'habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum' et cetera convertat ad iudicem: tum enim vere aversa videatur oratio et languescat vis omnis, dicentibus
5 nobis: 'habet igitur Tubero quod est accusatori maxime optandum'; illo enim modo pressit atque institit, hoc tantum indicasset. quod idem in Demosthene, si flexum illi 68 mutaveris, accidet. quid? non Sallustius derecto ad Ciceronem, in quem ipsum dicebat, usus est principio, et qui-
10 dem protinus? 'Graviter et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli', sicut Cicero fecerat in Catilinam: 'Quo usque tandem abutere'? ac ne quis ἀποστροφήν 69 miretur, idem Cicero pro Scauro ambitus reo, quae causa est in commentariis (nam bis eundem defen-
15 dit), prosopopoeia loquentis pro reo utitur, pro Rabirio vero Postumo eodemque Scauro reo repetundarum etiam exemplis, pro Cluentio, ut modo ostendi, partitione. non 70 tamen haec, quia possunt bene aliquando fieri, passim facienda sunt, sed quotiens praeceptum vicerit ratio: quo
20 modo et similitudine, dum brevi, et translatione atque aliis tropis, quae omnia cauti illi ac diligentes prohibent, utemur interim, nisi cui divina illa pro Ligario ironia, de qua paulo ante dixeram, displicet. alia exordiorum vitia 71 verius tradiderunt. quod in pluris causas accommodari
25 potest, vulgare dicitur: id minus favorabile aliquando tamen non inutiliter adsumimus, magnis saepe oratoribus non evitatum; quo et adversarius uti potest, commune appellatur: quod adversarius in suam utilitatem deflectere potest, commutabile: quod causae non cohaeret, separa-
30 tum: quod aliunde trahitur, translatum: [praeterea quod □ longum, quod contra praecepta est] quorum pleraque non principii modo sunt vitia, sed totius orationis.

---

1 c 1, 2 — 10 Inv. 1, 1 — 13 frg. D. I

---

7 illum *A*[2] 8 accidit *AB* 20 brevis *B* 22 nisi] si *BP*[1] 30 praeterea — est *secl Meyer cf Vt p* 423

72 Haec de prooemio, quotiens erit eius usus. non semper autem est; nam et supervacuum aliquando est, si sit praeparatus satis etiam sine hoc iudex aut si res praeparatione non egeat. Aristoteles quidem in totum id necessarium apud bonos iudices negat. aliquando tamen uti 5 nec si velimus eo licet, cum iudex occupatus, cum angusta sunt tempora, cum maior potestas ab ipsa re cogit
73 incipere. contraque est interim prooemii vis etiam non exordio; nam iudices et in narratione nonnumquam et in argumentis ut attendant et ut faveant rogamus, quo Pro- 10 dicus velut dormitantes eos excitari putabat, quale est:
74 'tum C. Varenus, is qui a familia Anchariana occisus est — hoc quaeso, iudices, diligenter attendite'. utique si multiplex causa est, sua quibusque partibus danda praefatio est, ut 'audite nunc reliqua' et 15
75 'transeo nunc illuc'. sed in ipsis etiam probationibus multa funguntur prooemii vice, ut facit Cicero pro Cluentio dicturus contra censores, pro Murena, cum se Servio excusat. verum id frequentius est, quam ut exemplo confirmandum sit. 20
76 Quotiens autem prooemio fuerimus usi, tum sive ad expositionem transibimus sive protinus ad probationem, id debebit in principio postremum esse, cui commodissime
77 iungi initium sequentium poterit. illa vero frigida et puerilis est in scholis adfectatio, ut ipse transitus efficiat 25 aliquam utique sententiam et huius velut praestigiae plausum petat, ut Ovidius lascivire in Metamorphosesin solet, quem tamen excusare necessitas potest, res diversissimas
78 in speciem unius corporis colligentem. oratori vero quid est necesse subripere hanc transgressionem et iudicem 30

---

4 Rhet. 3, 14 — 12 Cic. p. Var. fr. 8 — 17 c 42, 117 — 18 c 3, 7

---

2 ut si sit *P* (est *Halm*) 4 eget *BP* 9 in exordio *AP* 12 is *om libri, habet Q.* IX 2, 56 16 illud *A* 19 exemplis *A* 21 ad] in *A*

fallere, qui, ut ordini rerum animum intendat, etiam commonendus est? peribit enim prima pars expositionis, si iudex narrari nondum sciet. quapropter, ut non abrupte 79 cadere in narrationem, ita non obscure transcendere est
5 optimum. si vero longior sequetur ac perplexa magis expositio, ad eam ipsam praeparandus iudex erit, ut Cicero saepius, sed et hoc loco fecit: 'paulo longius exordium rei demonstrandae repetam, quod, quaeso, iudices, ne moleste patiamini; principiis enim cognitis multo
10 facilius extrema intellegetis'. haec fere sunt mihi de exordio comperta.

[DE NARRATIONE.]

II. Maxime naturale est et fieri frequentissime debet, 1 ut praeparato per haec, quae supra dicta sunt, iudice res,
15 de qua pronuntiaturus est, indicetur: ea est narratio. in qua sciens transcurram subtiles nimium divisiones quo- 2 rundam, plura eius genera facientium. non enim solam volunt esse illam negotii, de quo apud iudices quaeritur, expositionem, sed personae, ut 'M. Lollius Palicanus,
20 humili loco Picens, loquax magis quam facundus': loci, ut 'oppidum est in Hellesponto, Lampsacum, iudices': temporis, ut

'vere novo, gelidus canis cum montibus umor
liquitur':

25 causarum, quibus historici frequentissime utuntur, cum exponunt, unde bellum, seditio, pestilentia. praeter haec 3 alias perfectas, alias inperfectas vocant: quod quis ignorat? adiciunt expositionem et praeteritorum esse temporum, quae est frequentissima, et praesentium, qualis est
30 Ciceronis de discursu amicorum Chrysogoni, postquam est

7 p. Cluent. 4, 11 — 19 Sall. Hist. 4, 25 cf Gell. N. A. 1, 15, 12 — 20 Cic. Verr. 1, 24, 63 — 23 Verg. Georg. 1, 43 — 30 p. Rosc. Am. 22, 60

8 petam *Cic.* 15 ea] haec ***A*** 16 sciens *om* ***B*** 19 M. Lollius *Pighius:* m. ollius ***A*** macilius ***BP*** 30 Chrysogonus ***BP*** *i e* *Χρυσογόνου*

nominatus, et futurorum, quae solis dari vaticinantibus potest: nam ὑποτύπωσις non est habenda narratio. sed nos potioribus vacemus.

4 Plerique semper narrandum putaverunt: quod falsum esse pluribus coarguitur. sunt enim ante omnia quaedam 5 tam breves causae, ut propositionem potius habeant quam 5 narrationem. id accidit aliquando utrique parti, cum vel nulla expositio est, vel de re constat, de iure quaeritur, ut apud centumviros: 'filius an frater debeat esse intestatae heres', 'pubertas annis an habitu corporis aestimetur': 10 aut cum est quidem in re narrationi locus, sed aut ante iudici nota sunt omnia aut priore loco recte ex-6 posita. accidit aliquando alteri, et saepius ab actore, vel quia satis est proponere vel quia sic magis expedit. satis est dixisse: 'certam creditam pecuniam peto ex stipulatione, 15 legatum peto ex testamento'. diversae partis expositio est, 7 cur ea non debeantur. et satis est actori et magis expedit sic indicare: 'dico ab Horatio sororem suam interfectam'. namque ex propositione iudex crimen omne cognoscit, 8 et ordo et causa facti pro adversario magis est. reus 20 contra tunc narrationem subtrahit, cum id, quod obicitur, neque negari neque excusari potest, sed in sola iuris quaestione consistit. ut in eo, qui, cum pecuniam privatam ex aede sacra subripuit, sacrilegii reus est, confessio verecundior est quam expositio: 'non negamus pe- 25 cuniam de templo esse sublatam, calumniatur tamen accusator actione sacrilegii, cum privata fuerit, non sacra: vos autem de hoc cognoscetis, an sacrilegium sit admissum'.

9 Sed ut has aliquando non narrandi causas puto, 30 sic ab illis dissentio, qui non esse existiment, cum

---

2 sed *om* ***BP*** 11 in re] iure ***P***[1] *om* ***B*** | narrationis ***A*** 16 legatum *om* ***B*** 19 ex ***PN***: et ***AB*** | cognovit ***B*** 21 subtrahit ***BP*** *Vt p* 425: subtrahet ***A*** 22 potest ***P*** *Vt:* poterit ***AB*** 23 consistit ***P*** *Vt:* consistet ***AB*** 24 surripuit ***P*** *Vt:* subripuerit ***AB*** 28 cognoscitis ***BP*** 31 non esse existiment ***B***: n. existimant e. narrationem ***Ab*** non esse narrandum existiment ***P***

reus quod obicitur tantum negat: in qua est opinione
Cornelius Celsus, qui condicionis huius esse arbitratur
plerasque caedis causas et omnis ambitus ac repetunda-
rum. non enim putat esse narrationem, nisi quae summam 10
5 criminis, de quo iudicium est, contineat, deinde fatetur
ipse pro Rabirio Postumo narrasse Ciceronem: atqui ille
et negavit pervenisse ad Rabirium pecuniam, qua de re
erat quaestio constituta, et in hac narratione nihil de
crimine exposuit. ego autem magnos alioqui secutus auc- 11
10 tores duas esse in iudiciis narrationum species existimo,
alteram ipsius causae, alteram in rerum ad causam perti-
nentium expositione. 'non occidi hominem' nulla narratio 12
est; convenit: sed erit aliqua et interim etiam longa
contra argumenta eius criminis, de ante acta vita, de
15 causis, propter quas innocens in periculum deducatur, aliis,
quibus incredibile id quod obicitur fiat. neque enim accu- 13
sator tantum hoc dicit 'occidisti', sed quibus id probet
narrat, ut in tragoediis, cum Teucer Ulixen reum facit
Aiacis occisi, dicens inventum eum in solitudine iuxta
20 exanime corpus inimici cum gladio cruento, non id modo
Ulixes respondet, non esse a se id facinus admissum, sed
sibi nullas cum Aiace inimicitias fuisse, de laude inter
ipsos certatum: deinde subiungit, quo modo in eam soli-
tudinem venerit, iacentem exanimem sit conspicatus, gla-
25 dium e vulnere extraxerit. his subtexitur argumentatio.
sed ne illud quidem sine narratione est, dicente accusa- 14
tore: 'fuisti in eo loco, in quo tuus inimicus occisus est'
'non fui'; dicendum enim, ubi fuerit. quare ambitus quo-
que causae et repetundarum hoc etiam plures huiusmodi
30 narrationes habere poterunt, quo plura crimina: in quibus
ipsa quidem neganda sunt, sed argumentis expositione
contraria resistendum est, interdum singulis, interdum
universis. an reus ambitus male narrabit, quos parentes 15

---

5 continet *BP* 6 atque *BP* 9 magnos aliosqui *A*[1] *fort* Hermagoreos aliosque 11 alt. rerum — expositionem *A* 26 sed] et *B* 32 est *Spalding:* et

habuerit, quem ad modum ipse vixerit, quibus meritis fretus ad petitionem descenderit? aut qui repetundarum insimulabitur, non et ante actam vitam, et quibus de causis provinciam universam vel accusatorem aut testem
16 offenderit, non inutiliter exponet? quae si narratio non 5 est, ne illa quidem Ciceronis pro Cluentio prima, cuius est initium: 'A. Cluentius Habitus'. nihil enim hic de veneficio, sed de causis, quibus ei mater inimica sit, dicit.
17 aliae quoque sunt pertinentes ad causam, sed non ipsius causae narrationes, vel exempli gratia, ut in Verrem de 10 L. Domitio, qui pastorem, quod is aprum, quem ipsi muneri obtulerat, exceptum esse a se venabulo confessus
18 esset, in crucem sustulit: vel excutiendi alicuius extrinsecus criminis, ut pro Rabirio Postumo: 'nam ut ventum Alexandriam est, iudices, haec una ratio a rege pro- 15 posita Postumo est servandae pecuniae, si curationem et quasi dispensationem regiam suscepisset': vel augendi, ut describitur iter Verris.

19 Ficta interim narratio introduci solet, vel ad concitandos iudices, ut pro Roscio circa Chrysogonum, cuius 20 paulo ante habui mentionem, vel ad resolvendos aliqua urbanitate, ut pro Cluentio circa fratres Caepasios: interdum per digressionem decoris gratia, qualis rursus in Verrem de Proserpina. 'in his quondam locis mater filiam quaesisse dicitur'. quae omnia eo pertinent, ut 25 appareat non utique non narrare eum, qui negat, sed illud ipsum narrare, quod negat.

20 Nec hoc quidem simpliciter accipiendum, quod est a me positum, supervacuam esse narrationem rei, quam iudex noverit: quod sic intellegi volo, si non modo factum quid 30

---

7 c 5, 11 — 10 5, 3 — 14 c 10, 28 — 18 Verr. 5, 10 sqq — 20 c 22, 60 — 22 c 20, 57 — 24 4, 48, 106

---

2 qui] quis ***B*** si quis ***T***[2] 3 crimine insimulabitur ***A*** | de *om* ***B*** 4 per provinciam *libri: corr Ald* | vel *om* ***B*** 9 aliae *Gesner:* duae ***B*** illae ***AP*** 13 discutiendi ***A*** 19 facta *Spalding* | vel *om* ***B*** 21 solvendos ***BP*** 30 factum quid ***BP*** *Vt p* 425: q. f. ***A***

sit sciet, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum 21
cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut consentiat. quare, etiam si non erit docendus, sed aliquo modo adficiendus,
5 narrabimus cum praeparatione quadam: 'scire quidem eum in summam, quid acti sit, tamen rationem quoque facti cuiusque cognoscere ne gravetur'. interim propter aliquem 22
in consilium adhibitum nos repetere illa simulemus, interim, ut rei, quae ex adverso proponatur, iniquitatem
10 omnes etiam circumstantes intellegant. in quo genere plurimis figuris erit varianda expositio ad effugiendum taedium nota audientis, sicut 'meministi' et 'fortasse supervacuum fuerit hic commorari', 'sed quid ego diutius, cum tu optime noris?' ['illud, quale sit, tu scias'] et his
15 similia. alioqui, si apud iudicem, cui nota causa est, 23
narratio semper videtur supervacua, potest videri non semper esse etiam ipsa actio necessaria.

Alterum est, de quo frequentius quaeritur, an sit utique narratio prooemio subicienda: quod qui opinantur, 24
20 non possunt videri nulla ratione ducti. nam cum prooemium idcirco comparatum sit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior, docilior, intentior, et probatio nisi causa prius cognita non possit adhiberi, protinus iudex notitia rerum instruendus videtur. sed hoc quoque interim mutat 25
25 condicio causarum, nisi forte M. Tullius in oratione pulcherrima, quam pro Milone scriptam reliquit, male distulisse narrationem videtur tribus praepositis quaestionibus. an profuisset exponere, quo modo insidias Miloni fecisset Clodius, si reum, qui a se hominem occisum fateretur, de-
30 fendi omnino fas non fuisset, aut si iam praeiudicio senatus damnatus esset Milo, aut si Cn. Pompeius, qui praeter aliam gratiam iudicium etiam militibus armatis cluserat, tamquam adversus ei timeretur? ergo hae quoque 26

---

10 genere *om* ***b*** 14 illud — scias *om* *Vt p* 426
25 M. *om* *Vt* ***B*** 28 an *Eberhard:* aut ***ABP*** nihil enim *Vt, unde* haut *Becher* 29 fatetur ***BP***[1] 32 propter aliam ***B*** propter aliquam ***P***

quaestiones vim prooemii optinebunt, cum omnes iudicem
praepararint. sed pro Vareno quoque postea narravit
quam obiecta diluit. quod fiet utiliter, quotiens non re-
pellendum tantum erit crimen, sed etiam transferendum,
ut his prius defensis velut initium sit aliud culpandi 5
narratio, ut in armorum ratione antiquior cavendi quam
27 ictum inferendi cura est. erunt quaedam causae, neque id
raro, crimine quidem, de quo cognitio est, faciles ad di-
luendum, sed multis ante actae vitae flagitiis et gravibus
oneratae, quae prius amovenda sunt, ut propitius iudex 10
defensionem ipsius negotii, cuius propria quaestio est,
audiat. ut si defendendus sit M. Caelius, nonne optime
patronus occurrat prius conviciis luxuriae, petulantiae, in-
pudicitiae quam veneficii? in quibus solis omnis Ciceronis
□ versatur oratio: deinde [tum] narret de bonis Pallae totam- 15
que de vi explicet causam, quae est ipsius actione defensa?
28 sed nos ducit scholarum consuetudo, in quibus certa quae-
dam ponuntur, quae themata dicimus, praeter quae nihil
est diluendum, ideoque narratio prooemio semper subiun-
gitur. inde libertas declamatoribus, ut etiam secundo partis 20
29 suae loco narrare videantur. nam cum pro petitore dicunt,
et expositione, tamquam priores agant, uti solent et con-
tradictione, tamquam respondeant, idque fit recte. nam
cum sit declamatio forensium actionum meditatio, cur non
in utrumque protinus locum exerceat? cuius rationis 25
ignari ex more, cui adsuerunt, nihil in foro putant esse
30 mutandum. sed in scholasticis quoque nonnumquam evenit,
ut pro narratione sit propositio. nam quid exponet quae
zelotypum malae tractationis accusat? aut qui Cynicum
apud censores reum de moribus facit? cum totum crimen 30

1 obtinebant *A* 2 praepararent *A* praeparaverint ***BP***
3 quam] cum ***BP*** | non repellendum — defensis] non re-
petendum ut prius defensi ***B*** non repetendum ut iis defensis ***P***
5 aliud culpandi narratio ***P***: *om* ***B*** alium c. n. *A* narrandi
aliud *Vt* 8 cognitio *A Vt:* cognitum ***BP*** 12 sit] est ***BP***
| optime *om* ***BP***, *potest esse lectoris adnotamentum* 14 quam
om ***BP***[1] 15 tum deinde *A* 22 prius ***B*** 23 non recte
BP 25 se exerceat *A*

uno verbo in qualibet actionis parte posito satis indicetur. sed haec hactenus.

Nunc, quae sit narrandi ratio, subiungam. narratio est 31 rei factae aut ut factae utilis ad persuadendum expositio,
5 vel, ut Apollodorus finit, oratio docens auditorem, quid in controversia sit. eam plerique scriptores maximeque qui sunt ab Isocrate volunt esse *lucidam, brevem, veri similem*. neque enim refert, an pro lucida perspicuam, pro veri simili probabilem credibilemve dicamus.
10 eadem nobis placet divisio, quamquam et Aristoteles ab 32 Isocrate parte in una dissenserit, praeceptum brevitatis inridens, tamquam necesse sit longam esse aut brevem expositionem nec liceat ire per medium, Theodorei quoque solam relinquant ultimam partem, quia nec breviter uti-
15 que nec dilucide semper sit utile exponere. quo diligentius 33 distinguenda sunt singula, ut quid quoque loco prosit ostendam.

Narratio est aut tota pro nobis aut tota pro adversariis aut mixta ex utrisque. si erit tota pro nobis, con-
20 tenti sumus his tribus partibus, per quas efficitur, quo facilius iudex intellegat, meminerit, credat. nec quisquam 34 reprensione dignum putet, quod proposuerim eam, quae sit tota pro nobis, debere esse veri similem, cum vera sit. sunt enim plurima vera quidem, sed parum credibilia,
25 sicut falsa quoque frequenter veri similia. quare non minus laborandum est, ut iudex quae vere dicimus quam quae fingimus credat. sunt quidem hae, quas supra rettuli, 35 virtutes aliarum quoque partium; nam et per totam actionem vitanda est obscuritas, et modus ubique custodiendus,
30 et credibilia esse oportet omnia, quae dicuntur. maxime tamen haec in ea parte custodienda sunt, quae prima

---

7 frg. 9 S — 10 Rhet. 3, 16

---

4 aut non factae ***B*** 12 esse *om* ***BP*** 14 relinquunt ***BP*** 20 simus ***P*** | his *om* ***BP*** 30 maxime tamen] maximeque ***P¹Bn***

iudicem docet: in qua si acciderit, ut aut non intellegat aut non meminerit aut non credat, frustra in reliquis laborabimus.

36 Erit autem narratio aperta ac dilucida, si fuerit primum exposita verbis propriis et significantibus et non 5 sordidis quidem, non tamen exquisitis et ab usu remotis, tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex 37 quae dicentur quam facillime accipiat. quae quidem virtus neglegitur a plurimis, qui ad clamorem dispositae vel 10 etiam forte circumfusae multitudinis conpositi non ferunt illud intentionis silentium nec sibi diserti videntur, nisi omnia tumultu et vociferatione concusserint: rem indicare sermonis cotidiani et in quemcumque etiam indoctiorum cadentis existimant, cum interim, quod tamquam facile 15 contemnunt, nescias praestare minus velint an possint. 38 neque enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperient, quam id, quod se dicturos fuisse omnes putant, postquam audierunt, quia non bona iudicant esse illa, sed vera. tum autem optime dicit orator, cum videtur vera 20 39 dicere. at nunc velut campum nacti expositionis hic potissimum et vocem flectunt et cervicem reponunt et bracchium in latus iactant totoque et rerum et verborum et compositionis genere lasciviunt: deinde, quod sit monstro simile, placet actio, causa non intellegitur. verum haec 25 omittamus, ne minus gratiae praecipiendo recta quam offensae reprendendo prava mereamur.

40 Brevis erit narratio ante omnia, si inde coeperimus rem exponere, unde ad iudicem pertinet, deinde, si nihil extra causam dixerimus, tum etiam, si reciderimus omnia, 30 quibus sublatis neque cognitioni quidquam neque utilitati 41 detrahatur; solet enim quaedam esse partium brevitas, quae longam tamen efficit summam. 'in portum veni, navem prospexi, quanti veheret interrogavi, de pretio con-

---

10 dispositis *BP*[1]? 14 indoctorum *A* 17 cuncta *om* *BP* 25 hoc *BP* 28 inde *om* *B*

venit, conscendi, sublatae sunt ancorae, solvimus oram, profecti sumus'. nihil horum dici celerius potest, sed sufficit dicere: 'e portu navigavi'. et quotiens exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reli-
5 qua intelleguntur. quare, cum dicere liceat 'est mihi filius 42 iuvenis', omnia illa supervacua: 'cupidus ego liberorum uxorem duxi, natum sustuli filium, educavi, in adulescentiam perduxi'. ideoque Graecorum aliqui aliud circumcisam expositionem, id est *σύντομον*, aliud brevem puta-
10 verunt, quod illa supervacuis careret, haec posset aliquid ex necessariis desiderare. nos autem brevitatem in hoc 43 ponimus, non ut minus, sed ne plus dicatur, quam oporteat, nam iterationes quidem et *ταυτολογίας* et *περισσολογίας*, quas in narratione vitandas quidam scriptores
15 artium tradiderunt, transeo: sunt enim haec vitia non tantum brevitatis gratia refugienda. non minus autem ca- 44 venda erit, quae nimium corripientis omnia sequitur, obscuritas, satiusque aliquid narrationi superesse quam deesse; nam supervacua cum taedio dicuntur, necessaria
20 cum periculo subtrahuntur. quare vitandast etiam illa 45 Sallustiana (quamquam in ipso virtutis optinet locum) brevitas et abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallat, audientem transvolat, nec, dum repetatur, expectat, cum praesertim lector non fere sit nisi
25 eruditus, iudicem rura plerumque in decurias mittant, de eo pronuntiaturum, quod intellexerit, ut fortasse ubique, in narratione tamen praecipue media haec tenenda sit via dicendi 'quantum opus est et quantum satis est'. quan- 46 tum opus est autem non ita solum accipi volo, quantum
30 ad indicandum sufficit, quia non inornata debet esse brevitas, alioqui sit indocta; nam et fallit voluptas, et minus longa quae delectant videntur, ut amoenum ac molle iter, etiamsi est spatii amplioris, minus fatigat quam durum aridumque conpendium. neque mihi umquam tanta fuerit 47

---

18 satiusque est *A Cass* 28 quanto *primo loco B*
34 neque (nec *P*) enim mihi *BP*

cura brevitatis, ut non ea, quae credibilem faciunt expositionem, inseri velim. simplex enim et undique praecisa non tam narratio vocari potest quam confessio. sunt porro multae condicione ipsa rei longae narrationes. quibus extrema, ut praecepi, prooemii parte ad intentionem prae- 5 parandus est iudex, deinde curandum, ut omni arte vel
48 ex spatio eius detrahamus aliquid vel ex taedio. ut minus longa sit, efficiemus quae poterimus differendo, non tamen sine mentione eorum, quae differemus: 'quas causas occidendi habuerit, quos adsumpserit conscios, quem ad mo- 10
49 dum disposuerit insidias, probationis loco dicam.' quaedam vero ex ordine praetermittenda, quale est apud Ciceronem: 'moritur Fulcinius; multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam'. et partitio taedium levat: 'dicam quae acta sint ante ipsum 15 rei contractum, dicam quae in re ipsa, dicam quae postea'
50 ita tres potius modicae narrationes videbuntur quam una longa. interim expediet expositionem brevi interfatione distinguere: 'audistis quae ante acta sunt: accipite nunc quae insecuntur'. reficietur enim iudex priorum fine et se 20
51 velut ad novum rursus initium praeparabit. si tamen adhibitis quoque his artibus in longum exierit ordo rerum, erit non inutilis in extrema parte commonitio, quod Cicero etiam in brevi narratione facit: 'adhuc, Caesar, Q. Ligarius omni culpa caret: domo est egressus non modo 25 nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem belli suspicionem' et cetera.
52 Credibilis autem erit narratio ante omnia, si prius consuluerimus nostrum animum, ne quid naturae dicamus adversum, deinde si causas ac rationes factis praeposueri- 30

---

12 p. Caec. 4, 11 — 24 p. Lig. 2, 4

---

8 efficiamus ***PT*** 14 et] at ***BP*** 17 ita ***A***, ***P*** *in mg:* ideo ***BP*** 18 expositiones ***BP*** 23 commonitio ***A***, ***P*** *in mg:* commotio ***BP*** 24 fecit ***A***

mus, non omnibus, sed de quibus quaeritur, si personas
convenientes iis, quae facta credi volemus, constituerimus,
ut furti reum cupidum, adulterii libidinosum, homicidii
temerarium, vel his contraria, si defendemus: praeterea
5 loca, tempora et similia. est autem quidam et ductus rei 53
credibilis, qualis in comoediis etiam et in mimis. aliqua
enim naturaliter secuntur et cohaerent, ut, si priora bene
narraveris, iudex ipse quod postea sis narraturus expectet.
ne illud quidem fuerit inutile, semina quaedam probatio- 54
10 num spargere, verum sic ut narrationem esse memineri-
mus, non probationem. nonnumquam tamen etiam argu-
mento aliquo confirmabimus quod proposuerimus, sed
simplici et brevi, ut in veneficiis: sanus bibit, statim con-
cidit, livor ac tumor confestim est insecutus. hoc faciunt 55
15 et illae praeparationes, cum reus dicitur robustus, arma-
tus, ⟨paratus⟩ contra infirmos, inermes, securos. omnia
denique, quae probatione tractaturi sumus, personam, cau-
sam, locum, tempus, instrumentum, occasionem, narratione
delibabimus. aliquando, si destituti fuerimus his, etiam 56
20 fatebimur vix esse credibile, sed verum, et hoc maius ha-
bendum scelus: nescire nos, quo modo factum sit aut
quare, mirari, sed probaturos. optimae vero praeparationes 57
erunt, quae latuerint. ut a Cicerone sunt quidem utilis-
sime praedicta omnia, per quae Miloni Clodius, non Clodio
25 Milo insidiatus esse videatur, plurimum tamen facit illa
callidissima simplicitatis imitatio: 'Milo autem, cum in
senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus,
domum venit, calceos et vestimenta mutavit, pau-
lisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus
30 est.' quam nihil festinato, nihil praeparato fecisse 58
videtur Milo! quod non solum rebus ipsis vir eloquen-
tissimus, quibus moras et lentum profectionis ordinem

---

26 Cic. p. Mil. 10, 28. 29

---

4 his contraria *A*: contra ***BP*** 15 arramatus ***B***
16 paratus *add Peters* 31 Milo] *puto* simile

ducit, sed verbis etiam vulgaribus et cotidianis et arte occulta consecutus est: quae si aliter dicta essent, strepitu
59 ipso iudicem ad custodiendum patronum excitassent. frigere videntur ista plerisque, sed hoc ipso manifestum est, quo modo iudicem fefellerit, quod vix a lectore deprenditur. 5
60 haec sunt, quae credibilem faciant expositionem. nam id quidem, ne qua contraria aut repugnantia in narratione dicamus, si cui praecipiendum est, is reliqua frustra docetur, etiam si quidam scriptores artium hoc quoque tamquam occultum et a se prudenter erutum 10 tradunt.

61 His tribus narrandi virtutibus adiciunt quidam magnificentiam, quam μεγαλοπρέπειαν vocant, quae neque in omnes causas cadit (nam quid in plerisque iudiciis privatis de certa credita, locato et conducto, interdictis habere loci 15 potest supra modum se tollens oratio?), neque semper est
62 utilis, ut vel proximo exemplo Miloniano patet. et meminerimus multas esse causas, in quibus confitendum, excusandum, submittendum sit quod exponimus: quibus omnibus aliena est illa magnificentiae virtus. quare non magis 20 proprium narrationis est magnifice dicere quam miserabiliter, invidiose, graviter, dulciter, urbane: quae cum suo quoque loco sint laudabilia, non sunt huic parti proprie adsignata et velut dedita.

63 Illa quoque ut narrationi apta, ita cum ceteris 25 partibus communis est virtus, quam Theodectes huic uni proprie dedit; non enim magnificam modo vult esse, verum etiam iucundam expositionem. sunt qui adiciant
64 his evidentiam, quae ἐνάργεια Graece vocatur. neque ego quemquam deceperim, ut dissimulem Ciceroni quoque 30

---

30 Top. 26, 97

---

3 ipsum iudicem deinde patronum ***BP*** | frigida ***BP***
4 ipsum ***BP*** *om* ***b*** 6 nam ne contraria ***BP*** 7 a. sibi repugn. ***A***
8 reliqua] req̄ ***BnN*** eque ***P***, *om* ***Bg*** *in ras* 22 suo quoque ***A***: quoque ***BP***² quo ***P***¹ suo ***b*** 24 velut *om* ***BP*** 25 ita cum ceteris ***P***: itaque ceteris ***B*** ita ceteris quoque ***A***

plures partes placere. nam praeterquam planam et brevem et credibilem vult esse evidentem, moratam cum dignitate. sed in oratione morata debent esse omnia cum dignitate, quae poterunt: evidentia in narratione,
5 quantum ego intellego, est quidem magna virtus, cum quid veri non dicendum, sed quodammodo etiam ostendendum est, sed subici perspicuitati potest. quam quidam etiam contrariam interim putaverunt, quia in quibusdam causis obscuranda veritas esset. quod est ridiculum; nam 65
10 qui obscurare vult, narrat falsa pro veris et in his, qua narrat, debet laborare, ut videantur quam evidentissima.

Sed quatenus etiam forte quadam pervenimus ad difficilius narrationum genus, iam de eis loquamur, in quibus res contra nos erit: quo loco nonnulli praetereundam nar- 66
15 rationem putaverunt. et sane nihil est facilius nisi prorsus totam causam omnino non agere. sed si aliqua iusta ratione huiusmodi susceperis litem, cuius artis est malam esse causam silentio confiteri? nisi forte tam hebes futurus est iudex, ut secundum id pronuntiet, quod sciet narrare
20 te noluisse. neque infitias eo in narratione ut aliqua negan- 67 da, aliqua adicienda, aliqua mutanda, sic aliqua etiam tacenda: sed tacenda, quae tacere oportebit et liberum erit. quod fit nonnumquam brevitatis quoque gratia, quale illud est: 'respondit quae ei visum est'. distinguamus igi- 68
25 tur genera causarum. namque in iis, in quibus non de culpa quaeretur, sed de actione, etiam si erunt contra nos themata, confiteri nobis licebit: 'pecuniam de templo sustulit, sed privatam, ideoque sacrilegus non est. virginem rapuit, non tamen optio patri dabitur. ingenuum 69
30 stupravit, et stupratus se suspendit: non tamen ideo stuprator capite ut causa mortis punietur, sed decem milia,

24 Cic. Verr. 2, 30, 73

10 in his, qua] in qua *B* in his (iis *P*) quae *AP* *cf* I 8, 6 IV 1, 17 12 sed *BP*: et *A* 25 in his *A*: *om* *BP* 28 ideo sacrilegus est *BP* (non ideo *Valla*)

quae poena stupratori constituta est, dabit'. verum in his quoque confessionibus est aliquid, quo de invidia, quam expositio adversarii fecit, detrahi possit, cum etiam servi
70 nostri de peccatis suis mollius loquantur. quaedam enim
□ quasi † non narrantes mitigabimus: 'non quidem, ut ad- 5
versarius dicit, consilium furti in templum attulit nec diu captavit eius rei tempus, sed occasione et absentia custodum corruptus et pecunia, quae nimium in animis hominum potest, victus est. sed quid refert? peccavit et fur est: nihil attinet id defendere, cuius poenam non recusa- 10
71 mus'. interim quasi damnemus ipsi: 'vis te dicam vino impulsum? errore lapsum? nocte deceptum? vera sunt ista fortasse: tu tamen ingenuum stuprasti, solve decem milia'. nonnumquam propositione praemuniri potest causa,
72 deinde exponi. contraria sunt omnia tribus filiis, qui in 15
mortem patris coniurarant: sortiti nocte singuli per ordinem cum ferro cubiculum intrarunt patre dormiente: cum occidere eum nemo potuisset, excitato omnia indicarunt.
73 si tamen pater, qui divisit patrimonium et reos parricidii defendit, sic agat: 'quod contra legem sufficit, parricidium 20
obicitur iuvenibus, quorum pater vivit atque etiam liberis suis adest. ordinem rei narrare quid necesse est, cum ad legem nihil pertineat? sed si confessionem culpae meae exigitis, ego fui pater durus et patrimonii, quod iam
74 melius ab his administrari poterat, tenax custos', deinde 25
subiciat: 'stimulatos ab iis, quorum indulgentiores parentes erant, semper tamen eum habuisse animum, qui sit eventu deprensus, ut occidere patrem non possent. neque enim iure iurando opus fuisse, si alioqui hoc mentis habuissent, nec sorte, nisi quod se quisque eximi voluerit': omnia 30
haec qualiacumque placidioribus animis accipientur, illa

---

2 quo de *Gertz et Kiderlin:* quod ex ***AP*** quod ***B***
3 potest ***BP*** | cum etiam servi *om* ***B*** 5 quasi conterentes *Kroll recte* 11 interim ***A*** *Vt p* 426: interdum ***BP***
14 propositione ***PN***: praepositione ***ABnBg*** | praemuniri ***A***: praeparari ***BP*** 16 coniurarunt ***A*** | noctem ***BP*** 22 quid ***A***: quidem nihil ***BP***. 24 ego *om* ***A*** 26 subicitur ***BP***

brevi primae propositionis defensione mollita. at cum 75
quaeritur 'an factum sit' vel 'quale factum sit', licet
omnia contra nos sint, quo modo tamen evitare expositi-
onem salva causae ratione possumus? narravit accusator,
5 neque ita, ut quae essent acta tantum indicaret, sed adie-
cit invidiam, rem verbis exasperavit: accesserunt probati-
ones, peroratio incendit et plenos irae reliquit. expectat 76
naturaliter iudex, quid narretur a nobis. si nihil exponi-
mus, illa esse, quae adversarius dixit, et talia, qualia dixit,
10 credat necesse est. quid ergo? eadem exponemus? si de
qualitate agitur, cuius tum demum quaestio est, cum de
re constat, eadem, sed non eodem modo: alias causas,
aliam mentem, aliam rationem dabo. verbis elevare quae- 77
dam licebit: luxuria liberalitatis, avaritia parsimoniae,
15 neglegentia simplicitatis nomine lenietur, vultu denique,
voce, habitu vel favoris aliquid vel miserationis merebor:
solet nonnumquam movere lacrimas ipsa confessio. atque
ego libenter interrogem, sint illa defensuri, quae non
narraverint, necne? nam si neque defenderint neque narra- 78
20 verint, tota causa prodetur: at si defensuri sunt, propo-
nere certe plerumque id, quod confirmaturi sumus, oportet.
cur ergo non exponamus, quod et dilui potest et, ut hoc
contingat, utique indicandum est? aut quid inter probati- 79
onem et narrationem interest, nisi quod narratio est pro-
25 bationis continua propositio, rursus probatio narrationi
congruens confirmatio? videamus ergo, num expositio haec
longior demum esse debeat et paulo verbosior praepa-
ratione et quibusdam argumentis (argumentis dico, non O
argumentatione); cui tamen plurimum conferet frequens
30 adfirmatio, effecturos nos quod dicimus: non posse vim
rerum ostendi prima expositione: expectent et opiniones
suas differant et bene sperent. denique utique narrandum 80
est, quidquid aliter, quam adversarius exposuit, narrari

---

9 et non talia ***B*** 11 agetur ***BnBgP*** 13 mentem ***A***
Vt p 425: atque ***P*** *om* ***B*** *in lac* 14 liberalitatis *Meister*:
hilaritatis ***ABP*** *Vt* 29 confert ***BP***

potest, aut etiam prooemia sunt in his causis supervacua:
quae quid magis agunt, quam ut cognitioni rerum adcom-
modatiorem iudicem faciant? atqui constabit nusquam esse
eorum maiorem usum, quam ubi animus iudicis ab aliqua
81 contra nos insita opinione flectendus est. coniecturales 5
autem causae, in quibus de facto quaeritur, non tam saepe
rei, de qua iudicium est, quam eorum, per quae res colli-
genda est, expositionem habent. quae cum accusator su-
spiciose narret, reus levare suspicionem debeat, aliter ab
82 hoc atque ab illo ad iudicem perferri oportet. at enim 10
quaedam argumenta turba valent, diducta leviora sunt.
id quidem non eo pertinet, ut quaeratur, an narrandum,
sed quo modo narrandum sit. nam et congerere plura in
expositione quid prohibet, si id utile est causae, et pro-
mittere? sed et dividere narrationem et probationes sub- 15
83 iungere partibus atque ita transire ad sequentia? namque
ne eis quidem accedo, qui semper eo putant ordine, quo
quid actum sit, esse narrandum, sed eo malo narrare, quo
expedit. quod fieri plurimis figuris licet. nam et aliquando
nobis excidisse simulamus, cum quid utiliore loco reduci- 20
mus, et interim nos reddituros relicum ordinem testamur,
84 quia sic futura sit causa lucidior: interim re exposita
subiungimus causas, quae antecesserunt. neque enim est
una lex defensionis certumque praescriptum: pro re, pro
tempore intuenda quae prosint, atque ut erit vulnus, ita 25
vel curandum protinus, vel, si curatio differri potest,
85 interim deligandum. nec saepius narrare duxerim nefas,
quod Cicero pro Cluentio fecit, estque non concessum modo,
sed aliquando etiam necessarium, ut in causis repetunda-
rum omnibusque, quae simplices non sunt; amentis est 30
enim superstitione praeceptorum contra rationem causae
86 trahi. narrationem ideo ante probationes ponere est in-

1 aut eo etiam ***BP*** 3 atque ***Pb*** 13 plura in ***A***: plura ***BP*** plurima ***TF*** 14 quid *Stoer:* quis 18 malo] modo ***BP*** 20 nobis ***A*** *Vt p* 426: *om* ***BP*** 21 reddituros ***A*** *Vt:* reducturos ***BP*** 22 quia *om* ***B*** | interim] in ***B*** 27 dixerim ***BP***

stitutum, ne iudex, qua de re quaeratur, ignoret. cur igitur, si singula probanda aut refellenda erunt, non singula etiam narrentur? me certe, quantacumque nostris experimentis habenda est fides, fecisse hoc in foro, quotiens ita
5 desiderabat utilitas, probantibus et eruditis et iis, qui iudicabant, scio: et (quod non adroganter dixerim, quia sunt plurimi, quibuscum egi, qui me refellere possint, si mentiar) fere ponendae a me causae officium exigebatur.
87 neque ideo tamen non saepius facere oportebit, ut re-
10 rum ordinem sequamur. quaedam vero etiam turpiter convertuntur, ut si peperisse narres, deinde concepisse, apertum testamentum, deinde signatum, in quibus si id, quod posterius est, dixeris, de priore tacere optimum; palam est enim praecessisse.

88
15 Sunt quaedam et falsae expositiones, quarum in foro duplex genus est: alterum, quod instrumentis adiuvatur, ut P. Clodius fiducia testium, qua nocte incestum Romae commiserat, Interamnae se fuisse dicebat: alterum, quod est tuendum dicentis ingenio. id interim ad solam vere-
20 cundiam pertinet, unde etiam mihi videtur dici color,
89 interim ad quaestionem. sed utrumcumque erit, prima sit curarum, ut id, quod fingemus, fieri possit, deinde ut et personae et loco et tempori congruat et credibilem rationem et ordinem habeat: si continget, etiam verae alicui
25 rei cohaereat, aut argumento, quod sit in causa, confirmetur; nam quae tota extra rem petita sunt, mentiendi li-
90 centiam produnt. curandum praecipue, quod fingentibus frequenter excidit, ne qua inter se pugnent; quaedam enim partibus blandiuntur, sed in summam non consenti-
30 unt: praeterea ne eis, quae vera esse constabit, adversa sint: in schola etiam, ne color extra themata quaeratur.

---

1 quaeratur ***BP***: dicatur ***A*** 4 ita ***A***: ipsa ***B***, aliter ipsa ***P*** (*i e* ipsa *cum recepta varia lectione* al'ita) 9 tamen non id saepius facere ***A*** *om* ***B***, *in mg addit* ***P*** *omisso* id
13 palam est enim praecessisse *om* ***BP*** 22 fingimus ***BP*** | ut et ***Ba*** et ut ***P*** ut ***A*** 25 sit *om* ***BP*** 28 accidit ***PT***^{2}
29 enim *om* ***BP*** 30 eis *om* ***B***

91 utrubique autem orator meminisse debebit actione tota, quid finxerit, quoniam solent excidere quae falsa sunt: verumque est illud, quod vulgo dicitur, mendacem memo-
92 rem esse oportere. sciamus autem, si de nostro facto quaeratur, unum nobis aliquid esse dicendum: si de alieno, 5 mittere in plura suspiciones licere. est tamen quibusdam scholasticis controversiis, in quibus ponitur aliquem non respondere quod interrogatur, libertas omnia enumerandi,
93 quae responderi potuissent. fingenda vero meminerimus ea, quae non cadant in testem: sunt autem haec, quae a 10 nostro ducuntur animo, cuius ipsi tantum conscii sumus, item quod a defunctis (nec hoc enim est qui neget) itemque ab eo, cui idem expediet (is enim non negabit), ab adversario quoque, qua non est habiturus in negando
94 fidem. somniorum et superstitionum colores ipsa iam falla- 15 citate auctoritatem perdiderunt. non est autem satis in narratione uti coloribus, nisi per totam actionem consentiant, cum praesertim quorundam probatio sola sit in ad-
95 severatione et perseverantia: ut ille parasitus, qui ter abdicatum a divite iuvenem et absolutum tamquam suum 20 filium adserit, habebit quidem colorem quo dicat, et paupertatem sibi causam exponendi fuisse, et ideo a se parasiti personam esse susceptam, quia in illa domo filium haberet, et ideo illum innocentem ter abdicatum, quia
96 filius abdicantis non esset. nisi tamen in omnibus verbis 25 et amorem patrium atque hunc quidem ardentissimum ostenderit et odium divitis et metum pro iuvene, quem periculose mansurum in illa domo, in qua tam invisus sit, sciat, suspicione subiecti petitoris non carebit.

97 Evenit aliquando in scholasticis controversiis, quod in 30 foro an possit accidere dubito, ut eodem colore utraque pars utatur, deinde eum pro se quaeque defendat, ut in

5 aliquem ***BP*** 6 plura ***A***: plures ***P*** plurimas ***B*** 8 quod] qui ***BP***[1] 10 haec quae a nostro ***A***: quae nostro ***BP*** 11 ducuntur *Burman:* dicuntur 14 qua ***B***: quia ***AP*** 15 fallacitate *Meister:* felicitate ***B*** facilitate ***AP*** 17 consentiunt ***BP*** 25 in *om* ***BP***

illa controversia: 'uxor marito dixit, appellatam se de 98
stupro a privigno et sibi constitutum tempus et locum:
eadem contra filius detulit de noverca, edito tantum alio
tempore ac loco: pater in eo, quem uxor praedixerat,
5 filium invenit, in eo, quem filius, uxorem: illam repudiavit: qua tacente filium abdicat'. nihil dici potest pro iu- 99
vené, quod non idem sit pro noverca; ponentur tamen
etiam communia, deinde ex personarum conparatione
et indicii ordine et silentio repudiatae argumenta ducen-
10 tur. ne illud quidem ignorare oportet, quaedam esse quae 100
colorem non recipiant, sed tantum defendenda sint, qualis
est ille dives, qui statuam pauperis inimici flagellis cecidit et reus est iniuriarum: nam factum eius modestum
esse nemo dixerit, fortasse ut sit tutum optinebit.

15 Quod si pars expositionis pro nobis, pars contra nos 101
erit, miscenda sit an separanda narratio, cum ipsa causae
condicione deliberandum est. nam si plura sunt quae
nocent, quae prosunt obruentur. itaque tunc dividere optimum erit, et iis, quae partem nostram adiuvabunt, ex-
20 positis et confirmatis adversus reliqua uti remediis, de
quibus supra dictum est. si plura proderunt, etiam con- 102
iungere licebit quae obstant, ut in mediis velut auxiliis
nostris posita minus habeant virium. quae tamen non
erunt nuda ponenda, sed ut et nostra aliqua argumenta-
25 tione firmemus, et diversa cur credibilia non sint adiciamus, quia, nisi distinxerimus, verendum est, ne bona nostra
permixtis malis inquinentur.

Illa quoque de narratione praecipi solent, ne qua ex 103
ea fiat excursio, ne avertatur a iudice sermo, ne alienae
30 personae vocem demus, ne argumentemur; adiciunt quidam
etiam, ne utamur adfectibus: quorum pleraque sunt fre-

---

11 cf Corpus iuris Dig. XXXXVII 10, 27

---

5 inventum *A* 13 et *om* *BP* 18 obruuntur *A*
19 nostram *om* *B* 22 ut quae obstant in mediis *A* quae
obstant ut in medio *P* quae obstant sint in medio *B*

quentissime custodienda, immo numquam, nisi ratio coe-
104 gerit, mutanda. ut sit expositio perspicua et brevis, nihil
quidem tam raro poterit habere rationem quam excursio:
nec umquam debebit esse nisi brevis et talis, ut vi qua-
dam videamur adfectus velut recto itinere depulsi, qualis 5
105 est Ciceronis circa nuptias Sasiae: 'o mulieris scelus
incredibile et praeter hanc unam in omni vita in-
auditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o auda-
ciam singularem! nonne timuisse, si minus vim deorum
hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque 10
illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae?
non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptia-
106 rum?' sermo vero aversus a iudice et brevius indicat in-
terim et coarguit magis: qua de re idem, quod in prooe-
mio dixeram, sentio, sicut de prosopopoeia quoque, qua 15
tamen non Servius modo Sulpicius utitur pro Aufidia
'somnone te languidum an gravi lethargo putem pressum?',
sed M. quoque Tullius circa nauarchos (nam ea quoque
rei expositio est): 'ut adeas, tantum dabis' et reliqua. quid?
107 pro Cluentio Staieni Bulbique conloquium nonne ad celeri- 20
tatem plurimum et ad fidem confert? quae ne fecisse in-
observantia quadam videatur, quamquam hoc in illo credi-
bile non est, in partitionibus praecipit, ut habeat narratio
suavitatem, admirationes, expectationes, exitus
inopinatos, conloquia personarum, omnes adfectus. 25
108 argumentabimur in narratione, ut dixi, numquam: argu-
mentum ponemus aliquando, quod facit pro Ligario
Cicero, cum dicit, sic eum provinciae praefuisse, ut illi
pacem esse expediret. inseremus expositioni et brevem,

---

6 p. Cluent. 6, 15 — 18 Verr. 5, 45, 118 — 20 c 26 —
23 c 9, 32 — 28 c 2, 4

---

5 velut] a *Vt p* 426 13 vero *A om BP* quandoquidem
Vt 14 de qua re *A* | in] de *BP* 17 languido *ABP*: *corr*
ab 18 sed *A*: et *BP* 19 est *om B* 21 ad *A Vt p* 427:
om BP 26 in narratione *om BP*

cum res poscet, defensionem et rationem factorum; neque 109
enim narrandum est tamquam testi, sed tamquam patrono.
rei ordo per se talis est: 'Q. Ligarius legatus C. Con-
sidio profectus'. quid ergo M. Tullius? 'Q. enim', inquit,
5 'Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, legatus in
Africam C. Considio profectus est': et alibi: 'non modo 110
⟨nullum⟩ ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspi-
cionem belli'. et cum esset indicaturo satis 'Q. Ligarius
nullo se implicari negotio passus est', adiecit 'domum
10 spectans, ad suos redire cupiens'. ita quod exponebat et
ratione fecit credibile et adfectu quoque inplevit.

Quo magis miror eos, qui non putant utendum in nar- 111
ratione adfectibus. qui si hoc dicunt 'non diu neque ut in
epilogo', mecum sentiunt: effugiendae sunt enim morae.
15 ceterum cur ego iudicem nolim, dum doceo, etiam movere?
cur quod in summa sum actionis petiturus, non in 112
primo statim rerum ingressu, si fieri potest, consequar?
cum praesertim etiam in probationibus faciliorem sim
animum eius habiturus occupatum vel ira vel miseratione.
20 an non M. Tullius circa verbera civis Romani omnis 113
brevissime movit adfectus, non solum condicione ipsius,
loco iniuriae, genere verberum, sed animi quoque com-
mendatione? summum enim virum ostendit, qui, cum
virgis caederetur, non ingemuerit, non rogaverit, sed tan-
25 tum civem se Romanum esse cum invidia caedentis et
fiducia iuris clamaverit. quid? Philodami casum nonne 114
cum per totam expositionem incendit invidia tum in
supplicio ipso lacrimis inplevit, cum flentis non tam
narraret quam ostenderet 'patrem de morte filii, filium
30 de patris?' quid ulli epilogi possunt magis habere misera-

4 ib. 1, 2 — 6 ib. 2, 4 — 8 c 1, 3 — 20 Verr. 5, 62. 162 — 26 Verr. 1, 30

3 *et* 6 cum C. Considio *P edd Cic. codd β* 6 est *om Vt p* 425 | et *om BP* 7 nullum *om AB Vt cf* IV 2, 51 11 adfectu *A Vt*: adfectus *BP* 15 moveri *BP* 16 summa parte *A*

115 bile? serum est enim, advocare eis rebus adfectum in peroratione, quas securus narraveris: adsuevit illis iudex iamque eas sine motu mentis accipit, quibus commotus novis non est; et difficile est mutare habitum animi semel constitutum. 5

116 Ego vero (neque enim dissimulabo iudicium meum, quamquam id, quod sum dicturus, exemplis magis quam praeceptis ullis continetur) narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia et venere exornandam puto. sed plurimum refert, quae sit natura eius rei, 10
117 quam exponimus. in parvis ergo, quales sunt fere privatae, sit ille pressus et velut adplicitus rei cultus, in verbis summa diligentia: quae in locis impetu feruntur et circumiectae orationis copia latent, hic expressa et, ut vult Zeno, 'sensu tincta' esse debebunt: compositio dissimulata qui- 15
118 dem, sed tamen quam iucundissima: figurae non illae poeticae et contra rationem loquendi auctoritate veterum receptae (nam debet esse quam purissimus sermo), sed quae varietate taedium effugiant et mutationibus animum levent, ne in eundem casum, similem conpositionem, pares 20 elocutionum tractus incidamus. caret enim ceteris lenociniis expositio et, nisi commendetur hac venustate, iaceat necesse
119 est. nec in ulla parte intentior est iudex, eoque nihil recte dictum perit. praeterea nescio quo modo etiam credit facilius, quae audienti iucunda sunt, et voluptate ad fidem 25
120 ducitur. ubi vero maior res erit, et atrocia invidiose et tristia miserabiliter dicere licebit, non ut consumantur adfectus, sed ut tamen velut primis lineis designentur,
121 ut plane, qualis futura sit imago rei, statim appareat. ne

14 frg. 79 Arnim

1 advocare eis] advocare his ***AP*** advocare iis ***B*** 2 narraverit ***BP*** 11 exponimus ***BP*** *Vt p.* 427: exponemus ***A*** 12 et *om* ***BP***[1] 17 rationem ***A*** *Vt*: finem ***B*** fidem ***P*** 18 sermo, et qui — effugiat et — levet ***BP*** 27 licebit] decebit ***P²ab*** | consumatur *Vt* ***N*** 28 designetur *Vt* 29 ut ***BP*** *Vt:* et ***A***

sententia quidem velut fatigatum intentione stomachum iudicis reficere dissuaserim, maxime quidem brevi interiectione, qualis est illa 'fecerunt servi Milonis, quod suos quisque servos in re tali facere voluisset', interim paulo
5 liberiore, qualis est illa: 'nubit genero socrus nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium'.
quod cum sit factum iis quoque temporibus, quibus omnis **122** ad utilitatem potius quam ad ostentationem componebatur oratio et erant adhuc severiora iudicia, quanto nunc fa-
10 ciendum magis, cum in ipsa capitis aut fortunarum pericula inrupit voluptas? cui hominum desiderio quantum dari debeat alio loco dicam: interim aliquid indulgendum esse confiteor. multum confert adiecta veris credibilis re- **123** rum imago, quae velut in rem praesentem perducere
15 audientis videtur, qualis est illa M. Caeli in Antonium descriptio: 'namque ipsum offendunt temulento sopore profligatum, totis praecordiis stertentem ructuosos spiritus geminare, praeclarasque contubernales ab omnibus spondis transversas incubare et reliquas circum iacere passim:
20 quae tamen exanimatae terrore, hostium adventu per- **124** cepto, excitare Antonium conabantur, nomen inclamabant, frustra a cervicibus tollebant, blandius alia ad aurem invocabat, vehementius etiam nonnulla feriebat: quarum cum omnium vocem tactumque noscitaret, proximae
25 cuiusque collum amplexu petebat: neque dormire excitatus neque vigilare ebrius poterat, sed semisomno sopore inter manus centurionum concubinarumque iactabatur'. nihil his neque credibilius fingi neque vehementius exprobrari neque manifestius ostendi potest.
30 Ne illud quidem praeteribo, quantam adferat fidem **125** expositioni narrantis auctoritas, quam mereri debemus ante omnia quidem vita, sed et ipso genere orationis: quod

---

3 p. Mil. 10, 29 — 5 p. Cluent. 5, 14

---

4 re tali ***BP*** Vt: tali re ***A*** *Cic. codd* 8 quam ostentationem ***BP***[1] 9 faciundum ***BP***

quo fuerit gravius ac sanctius, hoc plus habeat necesse
126 est in adfirmando ponderis. effugienda igitur in hac praecipue parte omnis calliditatis suspicio, neque enim se usquam custodit magis iudex: nihil videatur fictum, nihil sollicitum: omnia potius a causa quam ab oratore pro- 5
127 fecta credantur. at hoc pati non possumus et perire artem putamus, nisi appareat, cum desinat ars esse, si apparet. pendemus ex laude atque hanc laboris nostri ducimus summam: ita quae circumstantibus ostentare volumus, iudicibus prodimus. 10

128 Est quaedam etiam repetita narratio, quae ἐπιδιήγησις dicitur, sane res declamatoria magis quam forensis, ideo autem reperta, ut, quia narratio brevis esse debet, fusius et ornatius res posset exponi, quod fit vel invidiae gratia vel miserationis. id et raro faciendum iudico neque sic 15 umquam, ut totus ordo repetatur; licet enim per partes idem consequi. ceterum qui uti ἐπιδιηγήσει volet, narrationis loco rem stringat et contentus indicare quid facti sit, quo sit modo factum plenius se loco suo expositurum esse promittat. 20

129 Initium narrationis quidam utique faciendum a persona putant, eamque, si nostra sit, ornandam, si aliena, infamandam statim. hoc sane frequentissimum est, quia
130 personae sunt, inter quas litigatur. sed hae quoque interim cum suis accidentibus ponendae, cum id profuturum est, 25 ut: 'A. Cluentius Habitus fuit pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobili-
131 tate princeps': interim sine his ut 'Q. enim Ligarius cum esset': frequenter vero et a re, sicut pro Tullio 30

---

26 p. Cluent. 5, 11 — 29 p. Lig. 1, 2 — 30 p. Tull. 6, 14

---

2 quoque ponderis ***BP*** 4 magis *om* ***B*** 6 at ***A***: sed ***BP*** 7 appareat ***Bn***[1]: apparet ***APBg Bn***[2]***N*** 11 etiam *om* ***BP*** 14 possit ***A*** 15 et *Halm:* est ***BP*** enim ***A*** | iudico *om* ***BP*** 18 quod factum ***A*** quid factum ***N*** 26 Habitus *om* ***A*** 29 ut Q. enim *om* ***B***, Q. enim *om* ***P***

Cicero: 'fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum', Demosthenes pro Ctesiphonte: *τοῦ γὰρ Φωκικοῦ συστάντος πολέμου.*

De fine narrationis cum iis contentio est, qui perduci 132
5 expositionem volunt eo, unde quaestio oritur: 'his rebus ita gestis P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, de vi hominibus armatis, sine ulla exceptione, tantum ut, unde deiecisset, restitueret: deinde restituisse se dixit: sponsio facta est: hac de sponsione vobis iudican-
10 dum est'. id a petitore semper fieri potest, a defensore non semper.

[DE EGRESSIONE.]

III. Ordine ipso narrationem sequitur confirmatio; 1
probanda sunt enim, quae propter hoc exposuimus. sed
15 priusquam ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda sunt. plerisque moris est, prolato rerum ordine protinus utique in aliquem laetum ac plausibilem locum quam maxime possint favorabiliter excurrere. quod quidem natum ab ostentatione declamatoria iam in 2
20 forum venit, postquam agere causas non ad utilitatem litigatorum, sed ad patronorum iactationem repertum est, ne, si pressae illi, qualis saepius desideratur, narrationis gracilitati coniuncta argumentorum pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi voluptatibus oratio refrigescat. in quo 3
25 vitium illud est, quod sine discrimine causarum atque utilitatis hoc, tamquam semper expediat aut etiam necesse sit, faciunt, eoque sumptas ex iis partibus, quarum alius erat locus, sententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda sint aut, quia alieno loco dicta sunt, dici
30 suo non possint. ego autem confiteor, hoc expatiandi genus 4

---

2 p 230, 18 — 5 Cic. p. Caec. 8, 23

---

4 est *om* ***A*** 14 exposui ***B*** 16 perlato ***NBnPb***
17 ac] atque ***P*** aut ***Bg Bn²N*** 27 desumptas ***BP*** 29 alieno *Ald:* alia alieno

non modo narrationi, sed etiam quaestionibus vel universis vel interim singulis opportune posse subiungi, cum res postulat aut certe permittit, atque eo vel maxime inlustrari ornarique orationem, sed, si cohaeret et sequitur, non, si per vim cuneatur et, quae natura iuncta erant, 5
5 distrahit. nihil enim tam est consequens quam narrationi probatio, nisi excursus ille vel quasi finis narrationis vel quasi initium probationis est. erit ergo illi nonnumquam locus, ut, si expositio circa finem atrox fuerit, prosequa-
6 mur eam velut erumpente protinus indignatione. quod 10 tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit: alioqui prius est quod obicias verum efficere quam magnum, quia criminum invidia pro reo est, priusquam probatur; difficillima est enim gravissimi cuiusque sceleris
7 fides. item fieri non inutiliter potest, ut, si merita in ad- 15 versarium aliqua exposueris, in ingratum inveharis, aut, si varietatem criminum narratione demonstraveris, quan-
8 tum ob ea periculum intentetur, ostendas. verum haec breviter omnia; iudex enim ordine audito festinat ad probationem et quam primum certus esse sententiae cupit. 20 praeterea cavendum est ne ipsa expositio vanescat, aversis in aliud animis et inani mora fatigatis.

9 Sed ut non semper est necessaria post narrationem illa procursio, ita frequenter utilis ante quaestionem praeparatio, utique si prima specie minus erit favorabilis, si 25 legem asperam tuebimur aut poenarias actiones inferemus. est hic locus velut sequentis exordium ad conciliandum probationibus nostris iudicem [mitigandum, concitandum]. quod liberius hic et vehementius fieri potest, quia iudici

---

1 sed ***A*** *Vt p* 427: quod ***B*** quidem sed ***P*** 7 quasi finis narrationis vel ***BP*** *Vt:* egressio ***A*** 9 ut ***BP*** *Vt: om* ***A*** 10 velut errump. ***P*** veluti irrump. *Vt* sp̄m rump. ***A*** 12 est *om* ***B*** 13 probatur ***BP*** *Vt:* probabitur ***A*** 15 item *Ald:* idem | uti ***BP*** 18 ob eam ***A*** ab ea ***P*** 23 sed ***BP*** *Vt:* et ***A*** 25 si prima] prima ***Ab*** | si *post* favorabilis *om* ***A¹bBnP*** 26 asperam ac penarias actiones tuebimur ***A*** 28 mitigandum concitandum *om* ***B*** *habet* ***AP*** (*Vt*) 29 quod] quo ***A*** | hic et] hoc ***A*** *sed cf Vt p* 428, 5

nota iam causa est. his igitur velut fomentis, si quid erit 10 asperum, praemolliemus, quo facilius aures iudicum quae post dicturi erimus admittant, ne ius nostrum oderint; nihil enim facile persuadetur invitis. quo loco iudicis 11 5 quoque noscenda natura est, iuri magis an aequo sit adpositus: proinde enim magis aut minus erit hoc necessarium.

Ceterum res eadem et post quaestionem perorationis vice fungitur. hanc partem παρέκβασιν vocant Graeci, 12 10 Latini egressum vel egressionem. sed hae sunt plures, ut dixi, quae per totam causam varios habent excursus, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarundam rerum gestarum, licet etiam fabulosarum. quo ex genere est in orationibus contra Verrem conpositis 13 15 Siciliae laus, Proserpinae raptus, pro C. Cornelio popularis illa virtutum Cn. Pompei commemoratio: in quam ille divinus orator, veluti nomine ipso ducis cursus dicendi teneretur, abrupto quem incohaverat sermone devertit actutum. παρέκβασις est, ut mea quidem fert opinio, alicuius 14 20 rei, sed ad utilitatem causae pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio. quapropter non video, cur hunc ei potissimum locum adsignent, qui rerum ordinem sequitur, non magis quam illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, si aliquid in digressu sit exponendum, cum 25 tot modis a recto itinere declinet oratio. nam quidquid 15 dicitur praeter illas quinque quas fecimus partes, egressio est: indignatio, miseratio, invidia, convicium, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio. similia his, quae non sunt in quaestione, omnis amplificatio, minutio, omne ad-30 fectus genus, et quae maxime iucundam et ornatam faciunt orationem, de luxuria, de avaritia, de religione,

---

3 post dicturi] propositori *A* 4 quo loco tamen ***BP*** *sed cf Vt* 12 locorumque ***BP*** *Vt:* locorum *A* 13 licet etiam *Vt:* vel etiam *Cass.* utletitia *A* sed etiam ***BP*** 17 velut ***BP*** 19 mea *om* ***B*** 23 nomen *om* ***B*** 29 minutio omne] omnis *A* 30 et quae *Spalding*: atque ea *libri*

de officiis: quae cum sunt argumentis subiecta similium
16 rerum, quia cohaerent, egredi non videntur. sed plurima
sunt, quae rebus nihil secum cohaerentibus inseruntur,
quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. innumerabilia sunt haec, quorum alia sic praepa- 5
rata adferimus, quaedam ex occasione vel necessitate
ducimus, si quid nobis agentibus novi accidit, interpellatio,
17 interventus alicuius, tumultus. unde Ciceroni quoque in
prooemio, cum diceret pro Milone, degredi fuit necesse, ut
ipsa oratiuncula, qua usus est, patet. potest autem paulo 10
longius exire qui praeparat aliquid ante quaestionem et
qui finitae probationi velut commendationem adicit: at
qui ex media erumpit, cito ad id redire debet unde devertit.

[DE PROPOSITIONE.] 15

1 IV. Sunt qui narrationi propositionem subiungant
tamquam partem iudicialis materiae: cui opinioni respondimus. mihi autem propositio videtur omnis confirmationis
initium: quod non modo in ostendenda quaestione principali, sed nonnumquam etiam in singulis argumentis poni 20
2 solet, maximeque in iis, quae ἐπιχειρήματα vocantur. sed
nunc de priore loquimur. ea non semper uti necesse est.
aliquando enim sine propositione quoque satis manifestum
est, quid in quaestione versetur, utique si narratio ibi
finem habet, ubi initium quaestio, adeo ut aliquando sub- 25
iungatur expositioni, quae solet in argumentis esse summa
collectio: 'haec si, ut exposui, gesta sunt, iudices,
insidiator superatus est, vi victa vis vel potius
3 oppressa virtute audacia est'. nonnumquam valde est

8 Cic. or. frg. D. III M. — 27 Cic p. Mil. 11, 30

1 de off. *Vt p* 429 ***NP***: off. ***AB*** 2 sed ***BP*** *Vt:* et ***A*** 3 nihil] non ***B*** 7 dicimus ***BP*** 10 potest ***AB*** *Vt:* poterit ***P*** 22 uti *om* ***B*** 23 praepositione ***B*** 27 sicut exposui, ita gesta sunt ***P*** *cum Cic. sed cf Vt p* 416 29 sed nonnumquam ***P***

utilis, ubi res defendi non potest et de iure quaeritur, ut pro eo, qui pecuniam privatam de templo sustulit 'sacrilegii agitur, de sacrilegio cognoscitis', ut iudex intellegat id unum esse officii sui quaerere, an id, quod
5 obicitur, sacrilegium sit. item in causis obscuris aut multi- 4
plicibus, nec semper propter hoc solum, ut sit causa lucidior, sed aliquando etiam, ut magis moveat. movet autem, si protinus subtexantur aliqua, quae prosint: 'lex aperte scripta est, ut peregrinus, qui murum ascenderit,
10 morte multetur: peregrinum te esse certum est: quin ascenderis murum non quaeritur: quid superest, nisi ut te puniri oporteat?' haec enim propositio confessionem adversarii premit et quodam modo iudicandi moram tollit, nec indicat quaestionem, sed adiuvat.

15 Sunt autem propositiones et simplices et duplices vel 5
multiplices, quod accidit non uno modo. nam et plura crimina iunguntur, ut cum Socrates accusatus est, quod corrumperet iuventutem et novas superstitiones introduceret: et singula ex pluribus colliguntur, ut cum legatio
20 male gesta obicitur Aeschini, quod mentitus sit, quod nihil ex mandatis fecerit, quod moratus sit, quod munera acceperit. recusatio quoque pluris interim propo- 6
sitiones habet, ut contra petitionem pecuniae: 'male petis: procuratorem enim tibi esse non licuit: sed neque illi,
25 cuius nomine litigas, habere procuratorem; sed neque est heres eius, a quo accepisse mutuam dicor; sed nec ipsi debui'. multiplicari haec in quantum libet possunt, sed 7
rem ostendisse satis est. hae si ponantur singulae subiectis probationibus, plures sunt propositiones: si coniungan-
30 tur, in partitionem cadunt.

Est et nuda propositio, qualis fere in coniecturalibus 8
'caedis ago, furtum obicio': est ratione subiecta, ut

---

1 ubi *A Vt p* 417: praecipue ubi ***BP*** | et *A Vt: om* ***BP*** | iure ***BP*** *Vt:* fine *A* 15 et simplices et d.] simplices sunt plerumque duplices *A* 24 procuratorem ***AP*** *Vt:* procuratori ***B*** 25 est ***Pb***: es ***ABnN*** ei ***Bg*** 26 mutuum ***AP*** | sed *om* ***BP***

'maiestatem minuit C. Cornelius; nam codicem tribunus pl. ipse pro contione legit'. praeter haec utimur propositione aut nostra, ut 'adulterium obicio', aut adversarii, ut 'adulterii mecum agitur', aut communi, ut 'inter me et adversarium quaestio est, uter sit intestato propior'. 5 nonnumquam diversas quoque iungimus: 'ego hoc dico, adversarius hoc'.

9 Habet interim vim propositionis, etiam si per se non est propositio, cum exposito rerum ordine subicimus: 'de his cognoscetis', ut sit haec commonitio iudicis, quo se 10 ad quaestionem acrius intendat et velut quodam tactu excitatus finem esse narrationis et initium probationis intellegat et nobis confirmationem ingredientibus ipse quoque quodam modo novum audiendi sumat exordium.

[DE PARTITIONE.] 15

1 V. Partitio est nostrarum aut adversarii propositionum aut utrarumque ordine conlocata enumeratio. hac quidam utendum semper putant, quod ea fiat causa lucidior et iudex attentior ac docilior, si scierit et de quo □ 2 dicimus, et de quo dicturi postea sumus. rursus quidam 20 periculosum id oratori arbitrantur duabus ex causis: quod nonnumquam et excidere soleant quae promisimus, et, si qua in partiendo praeterimus, occurrere: quod quidem nemini accidet, nisi qui plane vel nullo fuerit ingenio vel 3 ad agendum nihil cogitati praemeditatique detulerit. alio- 25 qui quae tam manifesta et lucida est ratio quam rectae partitionis? sequitur enim naturam ducem adeo, ut memoriae id maximum sit auxilium, via dicendi non decedere. quapropter ne illos quidem probaverim, qui partitionem vetant ultra tris propositiones extendere: quae sine 30

1 cf Cicero frg. A. VII 5 M.

3 ut *om Vt* 10 cognoscitis ***BP*** cognitis ***A***: *corrigit Vt* | iudicis *om* ***A*** 12 et initium] initium ***A*** 17 conlata ***BP*** (in ordinem collocata *Vt p* 417, *fuitne* in· ordinem conlata?) 19 intentior ***BP*** 20 dicamus *Meister* | simus ***A*** 25 adtulerit *Kroll* 27 adeo quoque ***A***

dubio, si nimium sit multiplex, fugiet memoriam iudicis et turbabit intentionem, hoc tamen numero velut lege non est alliganda, cum possit causa pluris desiderare. alia sunt magis, propter quae partitione non semper sit 4
5 utendum: primum, quia pleraque gratiora sunt, si inventa subito nec domo allata, sed inter dicendum ex re ipsa nata videantur, unde illa non iniucunda schemata 'paene excidit mihi' et 'fugerat me' et 'recte admones'; propositis enim probationibus omnis in relicum gratia novitatis
10 praecerpitur. interim vero etiam fallendus est iudex et 5 variis artibus subeundus, ut aliud agi, quam quod petimus, putet. nam est nonnumquam dura propositio, quam iudex si providit, non aliter praeformidat, quam qui ferrum medici prius quam curetur aspexit: at si re non ante pro-
15 posita securum ac nulla denuntiatione in se conversum intrarit oratio, efficiet, quod promittenti non crederetur. interim refugienda non modo distinctio quaestionum est, 6 sed omnino tractatio: adfectibus turbandus et ab intentione auferendus auditor. non enim solum oratoris est docere,
20 sed plus eloquentia circa movendum valet. cui rei contraria est maxime tenuis illa et scrupulose in partis secta divisionis diligentia eo tempore, quo cognoscenti iudicium conamur auferre. quid quod interim quae per se levia 7 sunt et infirma, turba valent? ideoque congerenda sunt
25 potius et velut eruptione pugnandum: quod tamen rarum esse debet et ex necessitate demum, cum hoc ipsum, quod dissimile rationi est, coegerit ratio. praeter haec in omni 8 partitione est utique aliquid potentissimum, quod cum audivit iudex, cetera tamquam supervacua gravari solet.
30 itaque, si plura vel obicienda sunt vel diluenda, et utilis et iucunda partitio est, ut, quo quaque de re dicturi sumus ordine, appareat: at, si unum crimen varie defen-

---

7 Cic. Verr. 4, 3, 5

---

12 quam] quod *A* 18 ab *om* *B* 22 cognoscendi *BP*
31 quo *Madvig:* quod *B* quid *AP* 32 simus *Halm*

9 demus, supervacua. ut si ita partiamur: 'dicam non talem esse hunc quem tueor reum, ut in eo credibile videri possit homicidium, dicam occidendi causam huic non fuisse, dicam hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans mare fuisse': omnia, quae ante id, quod ultimum est, exsequeris, 5
10 inania videri necesse est. festinat enim iudex ad id, quod potentissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si vel occupatus vel in aliqua potestate vel etiam sic moribus compositus, cum
11 convicio efflagitat. itaque non defuerunt qui Ciceronis 10 illam pro Cluentio partitionem inprobarent, qua se dicturum esse promisit, 'primum neminem maioribus criminibus, gravioribus testibus in iudicium vocatum quam Oppianicum: deinde praeiudicia esse facta ab iis ipsis iudicibus, a quibus condemnatus sit: postremo iudicium 15 pecunia temptatum non a Cluentio, sed contra Cluentium': quia, si probari posset, quod est tertium, nihil
12 necesse fuerit dicere priora. rursus nemo tam erit aut iniustus aut stultus, quin eum fateatur optime pro Murena esse partitum: 'intellego, iudices, tris totius accu- 20 sationis partis fuisse, et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam'. nam sic et ostendit lucidissime causam et nihil fecit altero supervacuum.

13 De illo quoque genere defensionis plerique dubitant 25 'si occidi, recte feci, sed non occidi': quo enim pertinere prius, si sequens firmum sit? haec invicem obstare et utroque utentibus in neutro haberi fidem. quod sane in parte verum est, ut illo sequenti, si modo indubitabile

---

12 c 4, 9 — 20 c 5, 11

---

1 ita *Regius:* illa ***AB***, *om* ***P*** 2 reum *om* ***BP*** | in eo *om* ***B*** eo *om* ***P*** 5 antequam id ***BP*** 8 vel in] vel ***AP***[1] 9 sic] si ***AP***[2] | incompositus ***AP*** 14 iis *om* ***A*** *Cic. codd* 16 a ***BP***[1]: pro ***A***, *Valla in* ***P*** 18 aut *om* ***A*** 29 ut *Valla:* et

est, sit solo utendum; at si quid in eo, quod est fortius, 14
timebimus, utraque probatione nitemur. alius enim alio
moveri solet: et qui factum putabit, iustum credere potest,
qui tamquam iusto non movebitur, factum fortasse
5 non credet. ut certa manus uno telo potest esse contenta,
incerta plura spargenda sunt, ut sit et fortunae locus.
egregie vero Cicero pro Milone insidiatorem primum Clo- 15
dium ostendit, tum addidit ex abundanti, etiam si id non
fuisset, talem tamen civem cum summa virtute interfectoris
10 et gloria necari potuisse. neque illum tamen ordinem, de 16
quo prius dixi, damnaverim, quia quaedam, etiam si ipsa
sunt dura, in id tamen valent, ut ea molliant, quae secuntur.
nec omnino sine ratione est, quod vulgo dicitur:
inicum petendum, ut aecum feras. quod tamen nemo sic 17
15 accipiat, ut omnia credat audenda. recte enim Graeci
praecipiunt, non tentanda quae effici omnino non possint.
sed quotiens hac, de qua loquor, duplici defensione utemur,
id laborandum est, ut in illam partem sequentem
fides ex priore ducatur; potest enim videri, qui tuto
20 etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non
habere.

Et illud utique faciendum est, ut, quotiens suspica- 18
bimur iudici aliam probationem desiderari, quam de
qua loquimur, promittamus nos plene et statim de eo
25 satis esse facturos, praecipueque, si de pudore agetur. fre- 19
quenter autem accidit ut causa parum verecunda iure tuta
sit: de quo ne inviti iudices audiant [aversi], frequentius
sunt admonendi ‘secuturam defensionem probitatis ac dignitatis:
expectent paulum et agi ordine sinant’. quaedam 20
30 interim nos et invitis litigatoribus simulandum est dicere,
quod Cicero pro Cluentio facit circa iudiciariam legem:

---

31 c 52

---

5 credet *AP*² *Vt:* credit *BP*¹ 6 sit et *BP* *Vt:* fiat *A*
7 primo *P* 12 sequentur *B* 15 audendum *A* 23 a iudice
BP 25 agitur *BP* 27 et adversi *BP* aversi *A* *om Vt*
30 et invitis *BP*: invitis *A*

nonnumquam, quasi interpellemur ab iis, subsistere: saepe avertenda ad ipsos oratio, hortandi, ut sinant nos uti nostro consilio. ita subrepetur animo iudicis et, dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis minus repugnabit.
21 quae cum receperit, etiam verecundiae defensioni facilior 5 erit. sic utraque res invicem iuvabit eritque iudex circa ius nostrum spe modestiae attentior, circa modestiam iuris probatione proclivior.

22 Sed ut non semper necessaria aut utilis etiam partitio est, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis et 10 gratiae confert. neque enim solum id efficit, ut clariora fiant quae dicuntur, rebus velut ex turba extractis et in conspectu iudicum positis, sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine, non aliter, quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata inscriptis 15
23 lapidibus spatia. nam et exhausti laboris nosse mensuram voluptati est, et hortatur ad reliqua fortius exsequenda scire quantum supersit. nihil enim longum videri necesse
24 est, in quo, quid ultimum sit, certum est. nec inmerito multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius, 20 cuius tamen divisionem in digitos diductam nonnumquam
□ Cicero leviter eludit. nam est suus † et in gestu modus et vitanda utique maxime concisa nimium et velut articulosa
25 partitio. nam et auctoritati plurimum detrahunt minuta illa nec iam membra, sed frusta: et huius gloriae cupidi, 25 quo subtilius et copiosius divisisse videantur, et supervacua adsumunt et quae natura singularia sunt secant, nec tam plura faciunt quam minora: deinde cum fecerunt mille particulas, in eandem incidunt obscuritatem, contra quam partitio inventa est. 30

---

22 In Q. Caec. 14, 45

---

1 his ***AP***[1] *Vt* 2 avertenda ***BP***[2] *Vt:* advertenda ***P***[1] convertenda ***A*** 9 utilis etiam ***A***: utilis est *Vt* etiam supervacua ***BP*** 14 certo *om* ***B*** 21 in digitis ***BP***[1] 22 et in gestu ***A***, *Valla in ras angusta* ***P***: certus ***B*** et in digestu *H. J. Mueller* 23 vitanda utique ***A***: evitanda ***BP*** 25 iam *om* ***B***

Et divisa autem et simplex propositio, quotiens utiliter 26
adhiberi potest, primum debet esse aperta atque lucida
(nam quid sit turpius quam id esse obscurum ipsum, quod
in eum solum adhibetur usum, ne sint cetera obscura?),
5 tum brevis nec ullo supervacuo onerata verbo; non enim
quid dicamus, sed, de quo dicturi simus, ostendimus.
obtinendum etiam, ne quid in ea desit, ne quid supersit. 27
superest autem sic fere, cum aut in species partimur quod
in genera partiri sit satis, aut genere posito subicitur
10 species, ut 'dicam de virtute, iustitia, continentia', cum
iustitia atque continentia virtutis sint species. partitio 28
prima est, quid sit de quo conveniat, quid de quo ambigatur.
in eo, quod convenit, quid adversarius fateatur,
quid nos: in eo, quo de ambigitur, [quae dicturi sumus]
15 quae nostrae propositiones, quae partis adversae. turpissimum
vero non eodem ordine exsequi, quo quidque proposueris.

---

1 et divisa autem *A*: divisa *BP* 6 sumus *AB* 10 ut si *Pab* 14 de quo *BP* | q. d. s. *delet Gesner* (simus *P*) 15 turpissimum *BP*: pessimum *A*

LIBER QUINTUS.

Prooemium.

[DE PROBATIONIBUS INARTIFICIALIBUS.]

1 Fuerunt et clari quidem auctores, quibus solum videretur oratoris officium docere (namque et adfectus duplici 5
ratione excludendos putabant, primum quia vitium esset omnis animi perturbatio, deinde quia iudicem a veritate depelli misericordia, gratia similibusque non oporteret: et voluptatem audientium petere, cum vincendi tantum gratia diceretur, non modo agenti supervacuum, sed vix etiam 10
2 viro dignum arbitrabantur), plures vero, qui nec ab illis sine dubio partibus rationem orandi summoverent, hoc tamen proprium atque praecipuum crederent opus, sua confirmare et quae e diverso proponerentur refutare.
3 utrumcumque est (neque enim hoc loco meam interpono 15
sententiam), hic erit liber ⟨et horum et⟩ illorum opinione maxime necessarius, quo toto haec sola tractantur: quibus sane et ea, quae de iudicialibus causis iam dicta sunt, ser-
4 viunt. nam neque prooemii neque narrationis est alius usus quam ut huic iudicem praeparent, et status nosse atque 20
ea, de quibus supra scripsimus, intueri supervacuum foret,
5 nisi ad hanc perveniremus. denique ex quinque, quas iudicialis materiae fecimus, partibus quaecumque alia potest

3 *titulum capiti I praeponit Vollmer* 4 quidam ***NBnP^{1}b***
6 primum *om* ***A*** 8 pelli ***A*** | gratia ***A***: vel ira ***BP***
14 e diverso ***P^2***: a diverso ***P^1*** adverso ***AB*** 16 *suppl Kroll*
20 huic *om* ***BP*** *delet Kiderlin* 22 ad haec *Kiderlin*

aliquando necessaria causae non esse: lis nulla est, cui probatione opus non sit. eius praecepta sic optime divisuri videmur, ut prius, quae in commune ad omnis quaestiones pertinent, ostendamus, deinde, quae in quoque
5 causae genere propria sunt, exsequamur.

I. Ac prima quidem illa partitio ab Aristotele tradita 1 consensum fere omnium meruit, alias esse probationes, quas extra dicendi rationem acciperet orator, alias, quas ex causa traheret ipse et quodam modo gigneret; ideoque
10 illas ἀτέχνους, id est inartificiales, ⟨has ἐντέχνους, id est artificiales,⟩ vocaverunt. ex illo priore genere sunt prae- 2 iudicia, rumores, tormenta, tabulae, ius iurandum, testes, in quibus pars maxima contentionum forensium consistit. sed ut ipsa [per se] carent arte, ita summis eloquentiae
15 viribus et adlevanda sunt plerumque et refellenda. quare mihi videntur magnopere damnandi, qui totum hoc genus a praeceptis removerunt. nec tamen in animo est omnia, 3 quae pro his aut contra dici solent, complecti. non enim communes locos tradere destinamus, quod esset operis in-
20 finiti, sed viam quandam atque rationem. quibus demonstratis non modo in exsequendo suas quisque vires debet adhibere, sed etiam inveniendo similia, ut quaeque con- 4 dicio litium poscet. neque enim de omnibus causis dicere quisquam potest saltem praeteritis, ut taceam de futuris.

25 [DE PRAEIUDICIIS.]

II. Iam praeiudiciorum vis omnis tribus in generi- 1 bus versatur: rebus, quae aliquando ex paribus causis sunt iudicatae, quae exempla rectius dicuntur, ut de rescissis patrum testamentis vel contra filios confirmatis: iudiciis

6 Rhet. 1, 2, 2

3 videamur *A* 5 sunt *P*: sint *AB* 10 has — artificiales *add Regius, hinc cf Vt p* 403 12 testes, responsa, omina, vox aliqua emissa *Vt* 14 per se *om BP Vt* | eloquentis *A* 15 et *prius om A* 19 esset] est *Spalding* 20 viam *Vt:* vim *ABP* 26 iam *ed Camp:* tamen

ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen ductum est, qualia in Oppianicum facta dicuntur et a senatu adversus Milonem: aut cum de eadem causa pronuntiatum est, ut in reis deportatis et adsertione secunda et partibus centumviralium, quae in duas hastas divisae sunt. 5
2 confirmantur praecipue duobus: auctoritate eorum, qui pronuntiaverunt, et similitudine rerum, de quibus quaeritur; refelluntur autem raro per contumeliam iudicum: nisi forte manifesta in his culpa erit; vult enim cognoscentium quisque firmam esse alterius sententiam, et ipse pronuntia- 10 turus, nec libenter exemplum, quod in se fortasse recidat,
3 facit. confugiendum ergo est in duobus superioribus, si res feret, ad aliquam dissimilitudinem causae, vix autem ulla est per omnia alteri similis. si id non continget aut eadem causa erit, actionum incusanda neglegentia aut de 15 infirmitate personarum querendum, contra quas erit iudicatum, aut de gratia, quae testes corruperit, aut de invidia aut de ignorantia, aut videndum quid causae postea
4 accesserit. quorum si nihil erit, licet tamen dicere multos iudiciorum casus ad inique pronuntiandum valere ideoque 20 damnatum Rutilium, absolutos Clodium atque Catilinam, rogandi etiam iudices, ut rem potius intueantur ipsam,
5 quam iuri iurando alieno suum donent. adversus consulta autem senatus et decreta principum vel magistratuum remedium nullum est, nisi aut inventa quantulacumque 25 causae differentia aut aliqua vel eorundem vel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quae sit priori contraria: quae si deerunt, lis non erit.

2 Cic. p. Cluent. 17 sq — 3 p. Mil. 5

9 his ***BP*** *Vt:* iis ***A*** 10 quisque ***Pb***: quisquam ***AB***
12 ergo *om* ***BP*** 18 aut videndum quid *Vt:* aut inveniendum quid ***P*** inveniendum quod ***AB*** 26 vel eorundem vel eiusdem *Vt:* eorundem vel e. ***A*** vel eorundem ***B*** vel eiusdem ***P***

[DE FAMA ATQUE RUMORE. DE TORMENTIS.]

III. Famam atque rumores pars altera consensum 1
civitatis et velut publicum testimonium vocat, altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas
5 initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa vulgantium. exempla utrimque non deerunt, IV. sicut 1
in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quaestionem vera fatendi necessitatem vocet,
10 altera saepe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. quid attinet de his plura? plenae sunt orationes veterum ac novorum. quaedam tamen in hac parte erunt propria 2
cuiusque litis. nam sive de habenda quaestione agetur,
15 plurimum intererit, quis et quem postulet aut offerat et in quem et ex qua causa: sive iam erit habita, quis ei praefuerit, quis et quo modo sit tortus, an credibilia dixerit, an inter se constantia, an perseveraverit in eo, quod coeperat, an aliquid dolore mutaverit, prima parte
20 quaestionis an procedente cruciatu. quae utrimque tam infinita sunt quam ipsa rerum varietas.

[DE TABULIS.]

V. Contra tabulas quoque saepe dicendum est, cum 1
eas non solum refelli, sed etiam accusari sciamus usitatum
25 esse. cum sit autem in his aut scelus signatorum aut ignorantia, tutius ac facilius id, quod secundo loco diximus, tractatur, quod pauciores rei fiunt. sed hoc ipsum 2
argumenta ex causa trahit, si forte aut incredibile est id actum esse, quod tabulae continent, aut, ut frequentius
30 evenit, aliis probationibus aeque inartificialibus solvitur, si

---

6 etiam continentissimo *A* 7 vulgantium *Vt P*[2]: vulgarium *ABP*[1] 8 in *BP Vt: om A* 12 quod plenae *A* quibus plenae *Spalding* 16 et ex *ab Vt:* ex *ABP* 18 sese *A* | an *add Vt* 19 mutaverit *P Vt:* mutarit *AB* 23 saepe dicendum saepe dictum est *BP sed cf Vt* | quod cum *A* 26 ac] aut *AP*[1]

aut is, in quem signatum est, aut aliquis signator dicitur afuisse vel prius esse defunctus, si tempora non congruunt, si vel antecedentia vel insequentia tabulis repugnant. inspectio etiam ipsa saepe falsum deprehendit.

[DE IURE IURANDO.] 5

1 VI. Ius iurandum litigatores aut offerunt suum aut non recipiunt oblatum aut ab adversario exigunt aut recusant, cum ab ipsis exigatur. offerre suum sine illa con-
2 dicione, ut vel adversarius iuret, fere inprobum est. qui tamen id faciet, aut vita se tuebitur, ut eum non sit cre- 10
dibile peieraturum, aut ipsa vi religionis (in qua plus fidei consequitur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare videatur), aut, si causa patiatur, modo litis, propter quam devoturus se ipse non fuerit: aut praeter alia causae instrumenta adiciet ex 15
3 abundanti hanc quoque conscientiae suae fiduciam. qui non recipiet, et iniquam condicionem et a multis contemni iuris iurandi metum dicet, cum etiam philosophi quidam sint reperti, qui deos agere rerum humanarum curam negarent: eum vero, qui nullo deferente iurare sit paratus, 20
et ipsum velle de causa sua pronuntiare et quam id,
4 quod offert, leve ac facile credat ostendere. at is, qui defert, agere modeste videtur, cum litis adversarium iudicem faciat et eum, cuius cognitio est, onere liberet, qui pro-
5 fecto alieno iure iurando stari quam suo mavult. quo 25
difficilior recusatio est, nisi forte res est ea, quam credibile sit notam ipsi non esse. quae excusatio si deerit, hoc unum relinquetur, ut invidiam sibi quaeri ab adversario dicat atque id agi, ut in causa, in qua vincere non possit, queri possit. itaque hominem quidem malum occupaturum hanc condi- 30
cionem fuisse, se autem probare malle quae adfirmet quam

8 illa *AB*: ulla *P* 12 fidei *om B* 14 patiatur *P Vt:* patietur *AB* | *fortasse* devoturus adversarius se ipse 15 aut si *BP Vt* | causa instrumentum *ABP*: *corr Vt* | adicit *ABP*: *corr Vt* 17 et iniquam *om B Vt* 20 offerente *B Vt* 23 alioqui agere *Ab* 24 liberet *P Vt:* liberat *AB* 27 hoc *om A*

dubium cuiquam relinquere, an peierarit. sed nobis adule- 6
scentibus seniores in agendo facti praecipere solebant, ne
qua umquam ius iurandum deferremus, sicut neque optio iu-
dicis adversario esset permittenda nec ex advocatis partis
5 adversae iudex eligendus. nam, si dicere contraria turpe
advocato videtur, certe turpius habendum facere quod
noceat.

[DE TESTIBUS.]

VII. Maximus tamen patronis circa testimonia sudor 1
10 est. ea dicuntur aut per tabulas aut a praesentibus. sim-
plicior contra tabulas pugna; nam et minus obstitisse
videtur pudor inter paucos signatores et pro diffidentia
premitur absentia. si reprehensionem non capit ipsa per-
sona, infamare signatores licet. tacita praeterea quaedam 2
15 cogitatio refragatur his omnibus, quod nemo per tabulas
dat testimonium nisi sua voluntate, quo ipso non esse
amicum ei se, contra quem dicit, fatetur. neque tamen
protinus cesserit orator, quo minus et amicus pro amico
et inimicus contra inimicum possit verum, si integra sit
20 ei fides, dicere. sed late locus uterque tractatur.

Cum praesentibus vero ingens dimicatio est, ideoque 3
velut duplici contra eos proque eis acie confligitur actio-
num et interrogationum. in actionibus primum generaliter
pro testibus atque in testis dici solet. et hic communis 4
25 locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem esse
contendit, quam quae sit hominum scientia nixa, altera ad
detrahendam illis fidem omnia, per quae fieri soleant falsa
testimonia, enumerat. sequens ratio est, cum specialiter 5
quidem, sed tamen multos pariter invadere patroni solent.
30 nam et gentium simul universarum elevata testimonia ab
oratoribus scimus et tota genera testimoniorum: ut de

---

1 cuiquam ***P*** *Vt:* cuique ***AB*** 2—3 neque umquam ***ABP*** numquam temere *Vt p* 405, ne umquam *Edd* 4 esse ***AB*** est ***P***, *de Vt non constat* 6 videtur ***P*** *Vt*: videretur ***AB*** 14 quaedam cogitatio ***A***: q. significatione ***B*** quadam significatione ***P*** 17 se *om* ***AP***

auditionibus (non enim ipsos esse testes, sed iniuratorum adferre voces), ut in causis repetundarum (qui se reo numerasse pecunias iurant, litigatorum, non testium habendos loco). 6 interim adversus singulos derigitur actio, quod insectationis genus et permixtum defensioni legimus in orationibus plurimis et separatim editum, sicut in Vatinium testem. totum igitur excutiamus locum, quando 7 universam institutionem adgressi sumus. sufficiebant alioqui libri duo a Domitio Afro in hanc rem compositi, quem adulescentulus senem colui, ut non lecta mihi tantum ea, sed pleraque ex ipso sint cognita. is verissime praecepit primum esse in hac parte officium oratoris, ut totam causam familiariter norit: quod sine dubio ad omnia 8 pertinet, ⟨et⟩ quomodo contingat, explicabimus, cum ad destinatum huic parti locum venerimus. ea res suggeret materiam interrogationi et veluti tela ad manum subministrabit, eadem docebit, ad quae iudicis animus actione sit praeparandus. debet enim vel fieri vel detrahi testibus fides oratione perpetua, quia sic quisque dictis movetur, ut est ad credendum vel non credendum ante formatus.

9 Et quoniam duo genera sunt testium, aut voluntariorum aut eorum, quibus ⟨in⟩ iudiciis publicis lege denuntiari solet, quorum altero pars utraque utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est: separemus officium dantis testes et refellentis.

10 Qui voluntarium producit, scire quid is dicturus sit potest, ideoque faciliorem videtur in rogando habere rationem. sed haec quoque pars acumen ac vigilantiam poscit, providendumque ne timidus, ne inconstans, ne inprudens 11 testis sit: turbantur enim et a patronis diversae partis inducuntur in laqueos et plus deprensi nocent quam firmi et interriti profuissent. multum igitur domi ante versandi, variis percontationibus, quales haberi ab adversario possunt,

10 colui] vidi A^2 *in ras* 14 et *addidi* 16 velut *A*
22 in *Aldina: om* ***ABP*** 26 Voluntarium cum producit *A*
31 laqueos et *Gernhard:* laqueo sed ***B*** laqueum set P^1? latus et *A*
33 ab *om A*

explorandi sunt. sic fit ut aut constent sibi aut, si quid titubaverint, opportuna rursus eius, a quo producti sunt, interrogatione velut in gradum reponantur. in iis quoque 12 adhuc, qui constiterint sibi, vitandae insidiae; nam fre-
5 quenter subici ab adversario solent et omnia profutura polliciti diversa respondent et auctoritatem habent non arguentium illa, sed confitentium. explorandum igitur, quas 13 causas laedendi adversarium adferant, nec id sat est inimicos fuisse, sed an desierint, an per hoc ipsum recon-
10 ciliari velint, ne corrupti sint, ne paenitentia propositum mutaverint. quod cum in iis quoque, qui ea, quae dicturi videntur, esse vera sciunt, necessarium est praecavere, tum multo magis in iis, qui se dicturos, quae falsa sunt, pollicentur. nam et frequentior eorum paenitentia est et pro- 14
15 missum suspectius et, si perseverarint, reprensio facilior.

Eorum vero, quibus denuntiatur, pars testium est quae 15 reum laedere velit, pars quae nolit, idque interim scit accusator, interim nescit. fingamus in praesentia scire; in utroque tamen genere summis artibus interrogantis opus
20 est. nam si habet testem cupidum laedendi, cavere debet 16 hoc ipsum, ne cupiditas eius appareat, nec statim de eo, quod in iudicium venit, rogare, sed aliquo circumitu ad id pervenire, ut illi, quod maxime dicere voluit, videatur expressum: nec nimium instare interrogationi, ne ad omnia
25 respondendo testis fidem suam minuat, sed in tantum evocare eum, quantum sumere ex uno satis sit. at in eo, qui 17 verum invitus dicturus est, prima felicitas interrogantis extorquere quod is noluerit. hoc non alio modo fieri potest quam longius interrogatione repetita. respondebit
30 enim quae nocere causae non arbitrabitur, ex pluribus deinde, quae confessus erit, eo perducetur, ut quod dicere non vult negare non possit. nam ut in oratione sparsis 18

---

4 sibi] sunt *P* 12 esse *Meister*: re | tum *P*: *om* *AB*
15 perseveraverunt *BP* 24 ad omnia *P*: omnia *AB*
32 sparsis — argumentis] sparsa (prosa *B* perosa *P*) — argumenta *libri*

plerumque colligimus argumentis, quae per se nihil reum adgravare videantur, congregatione deinde eorum factum convincimus: ita huius modi testis multa de ante actis, multa de insecutis, loco, tempore, persona, ceteris est interrogandus, ut in aliquod responsum incidat, post quod 5 illi vel fateri quae volumus necesse sit, vel iis, quae iam **19** dixerit, repugnare. id si non contingit, relicum erit, ut eum nolle dicere manifestum sit, protrahendusque, ut in aliquo, quod vel extra causam sit, deprehendatur, tenendus etiam diutius, ut omnia ac plura, quam res desiderat, pro 10 reo dicendo suspectus iudici fiat: quo non minus nocebit, **20** quam si vera in reum dixisset. at si, quod secundo loco diximus, nesciet actor, quid propositi testis attulerit, paulatim et, ut dicitur, pedetentim interrogando experietur animum eius et ad id responsum, quod eliciendum erit, 15 **21** per gradus ducet. sed quia nonnumquam sunt hae quoque testium artes, ut primo ad voluntatem respondeant, quo maiore fide diversa postea dicant, est actoris, suspectum testem, dum prodest, dimittere.

22 Patronorum in parte expeditior, in parte difficilior 20 interrogatio est. difficilior hoc, quod raro umquam possunt ante iudicium scire quid testis dicturus sit, expeditior, **23** quod, cum interrogandus est, sciunt quid dixerit. itaque, quod in eo incertum est, cura et inquisitione opus est, quis reum premat, quas et quibus ex causis inimicitias habeat, 25 eaque in oratione praedicenda atque amolienda sunt, sive odio conflatos testes sive invidia sive gratia sive pecunia videri volumus. et si deficietur numero pars diversa, paucitatem, si abundabit, conspirationem, si humilis producet, vilitatem, **24** si potentes, gratiam oportebit incessere. plus tamen pro- 30 derit causas, propter quas reum laedant, exponere: quae sunt variae [et] pro condicione cuiusque litis aut litigatoris.

---

1 colligimus *i e* συλλογιζόμεθα *cf* II 20, 5 III 6, 103 *etc*
6 illi *om B* 7 contigit *A probat Becher* 9 quod *om BP* | causam sit *A*: causas *B* causam *P* 15 et *om BP*[1]
18 actoris *Regius:* oratoris 24 in eo, quod *P* 25 ex *om B*
28 et *om A*

nam contra illa, quae supra diximus, simili ratione responderi locis communibus solet, quia ut in paucis atque humilibus accusator simplicitate gloriari potest, quod neminem praeter eos, qui possint scire, quaesierit, ita multos atque honestos commendare aliquanto est facilius. **25** verum interim et singulos ut exornare, ita destruere contingit, aut recitata testatione aut testibus nominatis, quod iis temporibus, quibus testis non post finitas actiones rogabatur, et facilius et frequentius fuit. quid autem in quemque testium dicendum sit, sumi nisi ex ipsorum personis non potest.

26 Reliquae interrogandi sunt partes: qua in re primum est nosse testem. nam timidus terreri, stultus decipi, iracundus concitari, ambitiosus inflari, longus protrahi potest, prudens vero et constans vel tamquam inimicus et pervicax dimittendus statim vel non interrogatione, sed brevi interlocutione patroni refutandus est, aut aliquo, si continget, urbane dicto refrigerandus aut, si quid in eius vitam dici poterit, infamia criminum destruendus. **27** probos quosdam et verecundos non aspere incessere profuit; nam saepe, qui adversus insectantem pugnassent, modestia mitigantur. omnis autem interrogatio aut in causa est aut extra causam. in causa, sicut accusatori praecepimus, patronus quoque altius et, unde nihil suspecti sit, repetita percontatione, priora sequentibus adplicando saepe eo perducit homines, ut invitis quod prosit extorqueat. **28** eius rei sine dubio neque disciplina ulla in scholis neque exercitatio traditur, et naturali magis acumine aut usu contingit haec virtus. si quod tamen exemplum ad imitationem demonstrandum sit, solum est quod ex dialogis Socraticorum maximeque Platonis duci potest: in quibus adeo scitae sunt inter-

---

4 possint ***T***[2]: possunt ***ABP*** | ita *Spalding*: et 5 aliquando ***ABP*** | est] sit ***A*** 7 recitata testatione] recitatis in actione *libri* 9 et facilius ***P***: ut facilius ***B*** facilius ***A*** 14 longus protrahi ***PT***[2]: locum protrahi ***Ab***, *om* ***B*** 15 vel quasi iam inim. et si * perv. et dim. st. et non ***A*** 21 pugnat — mitigatur ***A*** 22 in ***P***[2] *Edd:* ex ***ABP***[1]

rogationes, ut, cum plerisque bene respondeatur, res tamen
29 ad id, quod volunt efficere, perveniat. illud fortuna interim praestat, ut aliquid, quod inter se parum consentiat, a teste dicatur, interim, quod saepius evenit, ut testis testi diversa dicat. acuta autem interrogatio ad hoc, quod 5
30 casu fieri solet, etiam ratione perducet. extra causam quoque multa, quae prosint, rogari solent, de vita testium aliorum, de sua quisque, si turpitudo, si humilitas, si amicitia accusatoris, si inimicitiae cum reo: in quibus aut dicant aliquid, quod prosit, aut in mendacio vel cupiditate 10
31 laedendi deprendantur. sed in primis interrogatio cum debet esse circumspecta, quia multa contra patronos venuste testes saepe respondent eique praecipue vulgo favetur, tum verbis quam maxime ex medio sumptis, ut, qui rogatur (is autem est saepius inperitus) intellegat, aut ne 15 intellegere se neget, quod interrogantis non leve frigus
32 est. illae vero pessimae artes, testem subornatum in subsellia adversarii mittere, ut inde excitatus plus noceat vel dicendo contra reum, cum quo sederit, vel, cum adiuvisse testimonio videbitur, faciendo ex industria multa inmo- 20 deste atque intemperanter, per quae non a se tantum dictis detrahat fidem, sed ceteris quoque, qui profuerant, auferat utilitatem: quorum mentionem habui, non ut fierent, sed ut vitarentur.

Saepe inter se collidi solent inde testatio, hinc testes. 25 locus utrimque: haec enim se pars iure iurando, illa con-
33 sensu signantium tuetur. saepe inter testes et argumenta quaesitum est. inde scientiam in testibus et religionem, ingenia esse in argumentis dicitur: hinc testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri, argumenta 30 ex natura duci, in his iudicem sibi, in illis alii credere.
34 communia haec pluribus causis multumque iactata sunt, semper tamen iactabuntur. aliquando utrimque sunt testes,

---

2 id ***B***: illud ***P*** si ***A*** | velint ***A*** 11 cum *om* ***BP*** 12 contra ***BP***: circum ***A*** 13 testis — respondet ***BP*** *Edd* | eique *scil quod testes respondent multa venuste* 15 et inperitus ***BP*** 30 fieri] depravari *Vt* 33 et semper ***A*** semperque ***P***

et quaestio sequitur ex ipsis, utri meliores viri, ex causis, utri magis credibilia dixerint, ex litigatoribus, utri gratia magis valuerint. his adicere si qui volet ea, quae divina 35 testimonia vocant, ex responsis, oraculis, ominibus, dupli-
5 cem sciat esse eorum tractatum: generalem alterum, in quo inter Stoicos et Epicuri sectam secutos pugna perpetua est, regaturne providentia mundus, specialem alterum circa partis divinationis, ut quaeque in quaestionem cadet. aliter enim oraculorum, aliter haruspicum, augurum, con- 36
10 iectorum, mathematicorum fides confirmari aut refelli potest, cum sit rerum ipsarum ratio diversa. circa eius modi quoque instrumenta firmanda vel destruenda multum habet operis oratio, si quae sunt voces per vinum, somnum, dementiam emissae, vel excepta parvulorum indicia, quos
15 pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare dictura est. nec tantum praestari hoc genus potenter, sed etiam, ubi 37 non est, desiderari solet: 'pecuniam dedisti: quis numeravit? ubi? unde?' 'venenum arguis: ubi emi? a quo? quanti? per quem dedi? quo conscio?' quae fere omnia pro
20 Cluentio Cicero in crimine veneficii excutit. haec de inartificialibus quam brevissime potui.

[DE PROBATIONE ARTIFICIALI.]

VIII. Pars altera probationum, quae est tota in arte 1 constatque rebus ad faciendam fidem adpositis, plerumque
25 aut omnino neglegitur aut levissime attingitur ab iis, qui argumenta velut horrida et confragosa vitantes amoenioribus locis desident, neque aliter quam ii, qui traduntur a poetis gustu cuiusdam apud Lotophagos graminis et Sirenum cantu deleniti voluptatem saluti praetulisse, dum

20 c 60, 167

8 circa *unus liber Parisinus:* contra ***ABP*** *Vt p* 406 | divinationem ***ABP***: *corrigit Vt* divinationum *Törnebladh* | cadet *Vt a*: caedes ***A*** cadit ***BP*** 11 ipsarum ***A***: earum ***BP*** 14 quod ***BP***[1] 16 praestari *ed Camp.:* praestare

laudis falsam imaginem persecuntur, ipsa, propter quam
2 dicitur, victoria cedunt. atqui cetera, quae continuo magis
orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum
argumentorum conparantur nervisque illis, quibus causa
continetur, adiciunt inducti super corporis speciem: ut, si 5
forte quid factum ira vel metu vel cupiditate dicatur,
latius quae cuiusque adfectus natura sit prosequamur.
isdem laudamus, incusamus, augemus, minuimus, describi-
3 mus, deterremus, querimur, consolamur, hortamur. sed
horum esse opera in rebus aut certis, aut de quibus tam- 10
quam certis loquimur, potest. nec abnuerim esse aliquid
in delectatione, multum vero in commovendis adfectibus:
sed haec ipsa plus valent, cum se didicisse iudex putat,
quod consequi nisi argumentatione aliaque omni fide rerum
non possumus. 15

4 Quorum priusquam partior species, indicandum est
esse quaedam in omni probationum genere communia.
nam neque ulla quaestio est, quae non sit aut in re aut
in persona, neque esse argumentorum loci possunt nisi in
5 iis, quae rebus aut personis accidunt, eaque aut per se 20
inspici solent aut ad aliud referri, neque ulla confirmatio
nisi aut ex consequentibus aut ex pugnantibus, et haec
necesse est aut ex praeterito tempore aut ex coniuncto
aut ex sequenti petere, nec ulla res probari nisi ex alia
potest eaque sit oportet aut maior aut par aut minor. 25
6 argumenta vero reperiuntur aut in quaestionibus, quae
etiam separatae a complexu rerum personarumque spec-
tari per se possint, aut in ipsa causa, cum invenitur
aliquid in ea non ex communi ratione ductum, sed eius
iudicii, de quo cognoscitur, proprium. probationum prae- 30
terea omnium aliae sunt necessariae, aliae credibiles, aliae
7 non repugnantes. et adhuc omnium probationum quadru-

---

14 aliaque omni ***BP***: aliaquave *A* 16 partiamur A^2 | est *om* ***BP*** reor *add* ***b*** *Valla in* ***P*** 19 loci ***P***: loco ***AB*** 22 repugnantibus *A Edd* 24 sequenti ***P***: consequentibus ***AB*** *(ex l 22!)* 28 possunt *Meister* | aut ipsa *A* 29 non ex *om* ***B***

plex ratio est, ut vel quia est aliquid, aliud non sit, ut: 'dies est, nox non est', vel quia est aliquid, et aliud sit: 'sol est super terram, dies est', vel quia aliquid non est, aliud sit: 'non est nox, dies est', vel quia aliquid non est, nec aliud sit: 'non est rationalis, nec homo est'. his in universum praedictis partes subiciam.

[DE SIGNIS.]

IX. Omnis igitur probatio artificialis constat aut signis aut argumentis aut exemplis. nec ignoro plerisque videri signa partem argumentorum. quae mihi separandi ratio haec fuit prima, quod sunt paene ex illis inartificialibus (cruenta enim vestis et clamor et livor et talia sunt instrumenta, qualia tabulae, rumores, testes, nec inveniuntur ab oratore, sed ad eum cum ipsa causa deferuntur), altera, quod signa, sive indubitata sunt, non sunt argumenta, quia, ubi illa sunt, quaestio non est, argumento autem nisi in re controversa locus esse non potest, sive dubia, non sunt argumenta, sed ipsa argumentis egent.

Dividuntur autem in has primas duas species, quod eorum alia sunt, ut dixi, quae necessaria ⟨sunt, alia quae non necessaria⟩. priora illa sunt quae aliter habere se non possunt, quae Graeci τεκμήρια vocant. quae sunt ἄλυτα σημεῖα ⟨eo⟩que mihi vix pertinere ad praecepta artis videntur; nam ubi est signum insolubile, ibi ne lis quidem est. id autem accidit, cum quid aut necesse est fieri factumve esse, aut omnino non potest fieri vel esse factum: quo in causis posito non est lis facti. hoc genus per omnia tempora perpendi solet: nam et coisse eam cum viro, quae peperit, quod est praeteriti, et fluctus esse, cum magna vis venti in mare incubuit, quod coniuncti, et eum

---

3 supra *A* 4 aliquid *P*: aliud *Ab* 5 est *post* homo *om A* 15 alia quod *A* 21 *suppl Spalding Gesner Regius* 24 eoque] quae *libri* 28 lis *Pseudo-Turnebus:* lis nisi *P* iis nisi *B* aliis *A*

mori, cuius cor est vulneratum, quod futuri, necesse est. nec fieri potest ut ibi messis sit, ubi satum non est, ut quis Romae sit, cum est Athenis, ut sit ferro vulneratus, 6 qui sine cicatrice est. sed quaedam et retrorsum idem valent, ut vivere hominem qui spirat, et spirare qui vivit. 5 quaedam in contrarium non recurrunt; nec enim, quia movetur qui ingreditur, etiam ingreditur qui movetur. 7 quare potest et coisse cum viro, quae non peperit, et non esse ventus in mari, cum est fluctus, neque utique cor eius vulneratum esse, qui perit. ac similiter satum fuisse 10 potest, ubi non fuit messis, nec fuisse Romae, qui non fuit Athenis, nec fuisse ferro vulneratus, qui habet cicatricem.

8 Alia sunt signa non necessaria, quae εἰκότα Graeci vocant: quae etiam si ad tollendam dubitationem sola non 15 9 sufficiunt, tamen adiuta ceteris plurimum valent. signum vocatur, ut dixi, σημεῖον (quamquam id quidam indicium, quidam vestigium nominaverunt), per quod alia res intellegitur, ut per sanguinem caedes. at sanguis vel ex hostia respersisse vestem potest vel e naribus profluxisse: 20 non utique, qui vestem cruentam habuerit, homicidium 10 fecerit. sed ut per se non sufficit, ita ceteris adiunctum testimonii loco ducitur, si inimicus, si minatus ante, si eodem in loco fuit: quibus signum cum accessit, efficit ut 11 quae suspecta erant certa videantur. alioqui sunt quae- 25 dam signa utrique parti communia, ut livores, tumores; nam videri possunt et veneficii et cruditatis. et vulnus in pectore sua manu et aliena perisse dicentibus in aequo est. haec proinde firma habentur atque extrinsecus adiuvantur. 30

12 Eorum autem, quae signa sunt quidem, sed non necessaria, genus Hermagoras putat: 'non esse virginem

4 sed] et *A* 7 etiam *B*: idcirco *aP* 9 est *a*: esset *ABP* 15 non *om A* 16 adiuncta P^1T^2 19 at *Pa*: ac *AB* 22 adiutum P^2, A^1? 24 in *om BP* 28 in quo est *BP* 29 perinde *P* 31 sed non] non sint *A*

Atalanten, quia cum iuvenibus per silvas vagetur'. quod si receperimus, vereor ne omnia quae ex facto ducuntur, signa faciamus. eadem tamen ratione qua signa tractantur. nec mihi videntur Ariopagitae, cum damnaverint 13
5 puerum coturnicum oculos eruentem, aliud iudicasse, quam id signum esse perniciosissimae mentis multisque malo futurae, si adolevisset. unde Spuri Maeli Marcique Manli popularitas signum adfectati regni est existimatum. sed 14 vereor ne longe nimium nos ducat haec via. nam si est
10 signum adulterae lavari cum viris, erit et convivere cum adulescentibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia uti: fortasse corpus vulsum, fractum incessum, vestem muliebrem dixerit mollis et parum viri signa, si cui (cum signum id proprie sit, quod ex eo, de quo quaeritur, na-
15 tum sub oculos venit) ut sanguis e caede, ita illa ex impudicitia fluere videantur. ea quoque quae, quia ple- 15 rumque observata sunt, vulgo signa creduntur, ut prognostica

'vento rubet aurea Phoebe'

20 et 'cornix plena pluviam vocat inproba voce',

si causas ex qualitate caeli trahunt, sane ita appellentur. nam si vento rubet luna, signum venti est rubor: et si, 16 ut idem poeta colligit, densatus et laxatus aer facit, ut sit inde ille 'avium concentus', idem sentiemus. sunt
25 autem signa etiam parva magnorum, ut vel haec ipsa cornix; nam maiora minorum esse nemo miratur.

[DE ARGUMENTIS.]

X. Nunc de argumentis: hoc enim nomine complec- 1 timur omnia, quae Graeci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀπο-
30 δείξεις vocant, quamquam apud illos est aliqua horum nominum differentia, etiam si vis eodem fere tendit. nam

19 Verg. Georg. 1, 431 — 20 ib. 1, 388 — 24 ib. 1, 422

8 est] fuit *P* 15 e *om A* 25 vel *om P*

enthymema (quod nos commentum sane aut commentationem interpretemur, quia aliter non possumus, Graeco melius usuri) unum intellectum habet, quo omnia mente concepta significat (sed nunc non de eo loquimur),
2 alterum, quo sententiam cum ratione, tertium, quo certam 5
quandam argumenti conclusionem vel ex consequentibus vel ex repugnantibus: quamquam de hoc parum convenit. sunt enim qui illud prius epichirema dicant, pluresque invenias in ea opinione, ut id demum, quod pugna constat, enthymema accipi velint, et ideo illud Cornificius 10
3 contrarium appellat. hunc alii rhetoricum syllogismum, alii inperfectum syllogismum vocaverunt, quia nec distinctis nec totidem partibus concluderetur: quod sane
4 non utique ab oratore desideratur. epichirema Valgius adgressionem vocat, verius autem iudico non nostram 15
administrationem, sed ipsam rem quam adgredimur, id est argumentum, quo aliquid probaturi sumus, etiam si nondum verbis explanatum, iam tamen mente conceptum,
5 epichirema dici. aliis videtur non destinata vel incohata, sed perfecta probatio hoc nomen accipere ultima specie, 20
ideoque propria eius appellatione et maxime in usu posita significatur certa quaedam sententiae comprensio,
6 quae ex tribus [minime] partibus constat. quidam epichirema rationem appellarunt, Cicero melius ratiocinationem, quamquam et ille nomen hoc duxisse magis 25
a syllogismo videtur: nam et statum syllogisticum ratiocinativum appellat ⟨et⟩ exemplis utitur philosophorum. et quoniam est quaedam inter syllogismum et epichirema

---

10 (cf Rhet. ad Her. 4, 18, 25) — 24 De inv. 1, 31, 34

---

5 quod ***A*¹*BP*** | quod ***BP*** 8 prius ***BP***: quidem ***A*** 9 quod ***A***: quo ***BP*** 12 nec ***P***: *om* ***AB*** 15 verius a. iudico ***BP*¹**: Celsus a. indicat ***ab***, *Valla in* ***P***, *lectio* ***A*** *erasa est* 16 rem *om* ***BP*¹** 20 probatio] oratio ***BP*** 21 appellatione *Halm:* appellatio | in usu est posita qua sign. ***A***, *Valla in* ***P*** 23 minime ***A*** *om* ***BP*** minimum *Obrecht* 24 ratiocinationem *Badius:* ratiocinativum ***ABP*** 27 exemplisque ***AP*²**

vicinitas, potest videri hoc nomine recte abusus. ἀπόδειξις **7**
est evidens probatio, ideoque apud geometras γραμμικαὶ
ἀποδείξεις dicuntur. hanc et ab epichiremate Caecilius putat
differre solo genere conclusionis et esse apodixin inper-
5 fectam epichirema eadem causa, qua diximus enthymema
a syllogismo distare; nam et epichirema syllogismi pars
est. quidam inesse epichiremati apodixin putant et esse
partem eius confirmantem. utrumque autem quamquam **8**
diversi auctores eodem modo finiunt, ut sit ratio per ea,
10 quae certa sunt, fidem dubiis adferens: quae natura est
omnium argumentorum, neque enim certa incertis decla-
rantur. haec omnia generaliter πίστεις appellant, quod
etiam si propria interpretatione dicere fidem possumus,
apertius tamen probationem interpretabimur. sed argu- **9**
15 mentum quoque plura significat. nam et fabulae ad ac-
tum scaenarum compositae argumenta dicuntur, et oratio-
num Ciceronis velut thema [ipse] exponit Pedianus [inquit]:
'argumentum tale est', et ipse Cicero ad Brutum ita scri-
bit: 'veritus fortasse ne nos in Catonem nostrum trans-
20 ferremus illim aliquid, etsi argumentum simile non erat'.
quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam
ita appellari. nec mirum, cum id inter opifices quoque **10**
vulgatum sit, unde Vergilii 'argumentum ingens', vulgo-
que paulo numerosius opus dicitur argumentosum. sed
25 nunc de eo dicendum argumento est, quod ⟨probationem
praestat. Celsus quidem⟩ probationem, indicium, fidem,
adgressionem eiusdem rei nomina facit, parum distincte,
ut arbitror. nam probatio et fides efficitur non tantum **11**
per haec, quae sunt rationis, sed etiam per inartificialia.
30 signum autem, quod ille indicium vocat, ab argumentis

---

3 frg. 50 Burkh. — 18 ep. frg. E. VIII 7 M. — 23 Aen. 7, 791

---

4 imperfectam *Gesner:* inperfectum 13 fidem *P*: quidem *B* equidem *A* 15 quoque — 20 argumentum *om A* 17 ipse *secl Spalding* | inquit *glossa* 23 sit *b*: *om AB*, *P* (*add Valla*) | Vergilius *ab* 25 *suppl Meister speciosa coniectura* 28 effici *libri: corr Valla* 29 sint *A*

iam separavi. ergo, cum sit argumentum ratio probatio-
nem praestans, qua colligitur aliquid per aliud, et quae
quod est dubium per id, quod dubium non est, confirmat,
necesse est esse aliquid in causa, quod probatione non
12 egeat. alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod 5
aut sit verum aut videatur, ex quo dubiis fides fiat. pro
certis autem habemus primum quae sensibus percipiuntur,
ut quae videmus, audimus, qualia sunt signa, deinde ea, ⟨ad⟩
quae communi opinione consensum est 'deos esse, prae-
13 standam pietatem parentibus', praeterea, quae legibus 10
cauta sunt, quae persuasione etiam si non omnium homi-
num, eius tamen civitatis aut gentis, in qua res agitur,
in mores recepta sunt, ut pleraque in iure non legibus,
sed moribus constant: si quid inter utramque partem con-
venit, si quid probatum est, denique cuicumque adversa- 15
14 rius non contradicit. sic enim fiet argumentum: 'cum
providentia mundus regatur, administranda res publica
⟨est: sequitur ut administranda res publica⟩ sit, si lique-
15 bit mundum providentia regi'. debet etiam nota esse recte
argumenta tractaturo vis et natura omnium rerum, et quid 20
quaeque earum plerumque efficiat: hinc enim sunt quae
16 εἰκότα dicuntur. credibilium autem genera sunt tria: unum
firmissimum, quia fere accidit, ut 'liberos a parentibus
amari', alterum velut propensius, 'eum, qui recte valeat,
in crastinum perventurum', tertium tantum non repugnans, 25
17 'in domo furtum factum ab eo, qui domui fuit'. ideoque
Aristoteles in secundo de arte rhetorica libro diligentissime
est exsecutus, quid cuique rei et quid cuique homini so-
leret accidere, et quas res quosque homines quibus rebus
aut hominibus vel conciliasset vel alienasset ipsa natura, 30

---

27 § 1—17

---

2 aliquid *ed Jens.*: aliud 5 quo *Regius:* quod 8 ad *add Becher* 18 *suppl Halm Regius* 21 plerumque *om* ***A*** | hinc *Regius:* nihil 26 domui ***A*** *Cass.*: domni ***BnN*** domi ***Pb***, *in* ***Bg*** *lectio vetus erasa est cf Tac. ann.* 16, 26 28 soleret *Spalding:* solet

ut, divitias quid sequatur aut ambitum aut superstitionem, quid boni probent, quid mali petant, quid milites, quid rustici, quo quaeque modo res vitari vel appeti soleat. verum hoc exsequi mitto: non enim longum tantum, sed 18 5 etiam inpossibile ac potius infinitum est, praeterea positum in communi omnium intellectu. si quis tamen desideraverit, a quo peteret ostendi. omnia autem credibilia, 19 in quibus pars maxima consistit argumentationis, ex huius modi fontibus fluunt: 'an credibile sit a filio patrem occi- 10 sum, incestum cum filia commissum', et contra 'veneficium in noverca, adulterium in luxurioso': illa quoque, 'an scelus palam factum', 'an falsum propter exiguam summam', quia suos quidque horum velut mores habet, plerumque tamen, non semper: alioqui indubitata essent, non 15 argumenta.

Excutiamus nunc argumentorum locos, quamquam qui- 20 busdam hi quoque, de quibus supra dixi, videntur. locos appello non, ut vulgo nunc intelleguntur, in luxuriem et adulterium et similia, sed sedes argumentorum, in quibus 20 latent, ex quibus sunt petenda. nam ut in terra non omni 21 generantur omnia, nec avem aut feram reperias, ubi quaeque nasci aut morari soleat, ignarus, et piscium quoque genera alia planis gaudent, alia saxosis, regionibus etiam litoribusque discreta sunt, nec helopem nostro mari aut 25 scarum ducas: ita non omne argumentum undique venit ideoque non passim quaerendum est. multus alioqui error 22 est: exhausto labore, quod non ratione scrutabimur, non poterimus invenire nisi casu. at si scierimus ubi quodque nascatur, cum ad locum ventum erit, facile quod in eo 30 est pervidebimus.

In primis igitur argumenta a persona ducenda sunt, 23 cum sit, ut dixi, divisio, ut omnia in haec duo partiamur,

---

1 quid *a*: qui *BP* quis *A* 5 ac] aut *P* 7 omnia autem] at *A* 9 fluunt *Regius:* fiunt 13 quicque *Valla:* quisque 18 in *Regius:* ut 20 petenda *Pa*: petendi *AB* 31 saepe *ante* argumenta *add B post* arg. *P*

res atque personas: ut causa, tempus, locus, occasio, instrumentum, modus et cetera rerum sint accidentia. personis autem non quidquid accidit, exsequendum mihi est, ut plerique fecerunt, sed unde argumenta sumi possunt.
□ 24 ea porro sunt: genus, nam similes parentibus ac maioribus filii plerumque creduntur, et nonnumquam ad honeste turpiterque vivendum inde causae fluunt: natio, nam et gentibus proprii mores sunt nec idem in barbaro,
25 Romano, Graeco probabile est: patria, quia similiter etiam civitatium leges, instituta, opiniones habent differentiam: sexus, ut latrocinium facilius in viro, veneficium in femina credas: aetas, quia aliud aliis annis magis convenit: educatio et disciplina, quoniam refert a quibus et quo quis-
26 que modo sit institutus: habitus corporis, ducitur enim frequenter in argumentum species libidinis, robur petulantiae, his contraria in diversum: fortuna, neque enim idem credibile est in divite ac paupere, propinquis amicis clientibus abundante et his omnibus destituto. condicionis etiam distantia est: nam clarus an obscurus, magistratus an privatus, pater an filius, civis an peregrinus, liber an servus, maritus an caelebs, parens liberorum an orbus sit,
27 plurimum distat: animi natura, etenim avaritia, iracundia, misericordia, crudelitas, severitas aliaque his similia adferunt fidem frequenter aut detrahunt, sicut victus luxuriosus an frugi an sordidus quaeritur: studia quoque, nam rusticus, forensis, negotiator, miles, navigator, medicus
28 aliud atque aliud efficiunt. intuendum etiam, quid adfectet quisque, locuples videri an disertus, iustus an potens. spectantur ante acta dictaque, ex praeteritis enim aestimari solent praesentia. his adiciunt quidam commotionem:
29 hanc accipi volunt temporarium animi motum, sicut iram, pavorem. consilia autem et praesentis et praeteriti et fu-

---

6 filii] suis *ABPQ*, suis filii *R*, *Valla* in *P*, filii *post* plerumque *add* T^2 7 fluunt *BP*: sunt *A* 10 civitatum *P* 13 a *om A* 15 frequenter *om A* 19 est *om A* 27 etiam *AP*: et *B* 31 hanc *Pab*: *om AB*

turi temporis: quae mihi, etiam si personis accidunt, referenda tamen ad illam partem argumentorum videntur, quam ex causis ducimus, sicut habitus quidam animi, ⟨in⟩ quo tractatur, amicus ⟨an⟩ inimicus. ponunt in persona et **30**
5 nomen: quod quidem accidere ei necesse est, sed in argumentum raro cadit, nisi cum aut ex causa datum est, ut Sapiens, Magnus, Pius, aut et ipsum alicuius cogitationis attulit causam, ut Lentulo coniurationis, quod libris Sibyllinis haruspicumque responsis dominatio dari tribus
10 Corneliis dicebatur, seque eum tertium esse credebat post Sullam Cinnamque, quia et ipse Cornelius erat. nam et **31** illud apud Euripiden frigidum sane, quod nomen Polynicis ut argumentum morum frater incessit. iocorum tamen ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem non semel
15 usus est. haec fere circa personas sunt aut his similia; neque enim conplecti omnia vel hac in parte vel in ceteris possumus, contenti rationem plura quaesituris ostendere.

Nunc ad res transeo, in quibus maxime sunt personis **32**
20 iuncta quae agimus, ideoque prima tractanda. in omnibus porro, quae fiunt, quaeritur aut quare aut ubi aut quando aut quo modo aut per quae facta sunt? ducuntur igitur **33** argumenta ex causis factorum vel futurorum: quarum materiam, quam quidam ὕλην, alii δύναμιν nominaverunt,
25 in duo genera, sed quaternas utriusque dividunt species. nam fere versatur ratio faciendi circa bonorum adeptionem, incrementum, conservationem, usum aut malorum evitationem, liberationem, inminutionem, tolerantiam: quae et in deliberando plurimum valent. sed honestas causas **34**

8 Sall. Cat. 47, 2 — 12 Phoeniss. 636

1 per se ferenda *A* 3 in *add Spalding* 4 an *add Regius* 7 Pius *Zumpt:* plenus 17 plura *om A* 24 quam ὕλην alii, δύναμιν alii ***BP*** *sed* ***N*** *om alterum* alii; *puto* quam ὕλην nominaverunt 28 tolerantiam quae *Spalding*: toleratiam quaeque *a* tulerat * * aeque *A* namque ***BP*** 29 honestas *G. Meyer:* has ***BP*** *defendit Vollmer* haec *A*

habent recta, prava contra ex falsis opinionibus veniunt. nam est his initium ex iis, quae credunt bona aut mala, inde errores existunt et pessimi adfectus, in quibus sunt ira, odium, invidia, cupiditas, spes, ambitus, audacia, metus, cetera generis eiusdem. accedunt aliquando fortuita, 5 ebrietas, ignorantia, quae interim ad veniam valent, interim ad probationem criminis, ut si quis, dum alii insi- □ 35 diatur, alium dicitur interemisse. causae porro non ad convincendum modo quod obicitur, sed ad defendendum quoque excuti solent, cum quis se recte fecisse, id est 10 honesta causa contendit: qua de re latius in tertio libro 36 dictum est. finitionis quoque quaestiones ex causis interim pendent: an tyrannicida, qui tyrannum, a quo deprensus in adulterio fuerat, occidit? an sacrilegus, qui, ut hostes urbe expelleret, arma templo adfixa detraxit? ducuntur 15 37 argumenta et ex loco. spectatur enim ad fidem probationis, montanus an planus, maritimus an mediterraneus, consitus an incultus, frequens an desertus, propincus an remotus, opportunus consiliis an adversus: quam partem videmus 38 vehementissime pro Milone tractasse Ciceronem. et haec 20 quidem ac similia ad coniecturam frequentius pertinent, sed interim ad ius quoque: privatus an publicus, sacer an profanus, noster an alienus, ut in persona magistratus, 39 pater, peregrinus. hinc enim quaestiones oriuntur: 'privatam pecuniam sustulisti, verum quia de templo, non fur- 25 tum, sed sacrilegium est'. 'occidisti adulteros, quod lex permittit, sed quia in lupanari, caedes est'. 'iniuriam fe- 40 cisti, sed quia magistratui, maiestatis actio est'. vel contra: 'licuit, quia pater eram, quia magistratus'. sed circa facti controversiam argumenta praestant, circa iuris lites 30 materiam quaestionum. ad qualitatem quoque frequenter

---

20 c 20

---

12 finitionis quoque quaestiones] finitiones ***BP*** 16 spectat *Spalding cf Cic. de invent.* I 30 22 ad ius ***P***: aditus ***B*** adiutus ***A*** 26 est *om* ***A*** | adulterum ***Pab***

pertinet locus; neque enim ubique idem aut licet aut decorum est: quin etiam in qua quidque civitate quaeratur interest, moribus enim et legibus distant. ad commendatio- **41** nem quoque et invidiam valet; nam et Aiax apud Ovi-
5 dium 'ante rates' inquit, 'agimus causam, et mecum confertur Ulixes!' et Miloni inter cetera obiectum est, quod Clodius in monumentis ab eo maiorum suorum esset occisus. ad suadendi momenta idem valet, sicut tempus, **42** cuius tractatum subiungam. eius autem, ut alio loco iam
10 dixi, duplex significatio est: generaliter enim et specialiter accipitur. prius illud est 'nunc, olim, sub Alexandro, cum apud Ilium pugnatum est', denique praeteritum, instans, futurum. hoc sequens habet et constituta discrimina 'aestate, hieme, noctu, interdiu', et fortuita 'in pestilentia,
15 in bello, in convivio'. Latinorum quidam satis significari **43** putaverunt, si illud generale tempus, hoc speciale tempora vocarent. quorum utrorumque ratio et in consiliis quidem et in illo demonstrativo genere versatur, sed in iudiciis frequentissima est. nam et iuris quaestiones facit et quali- **44**
20 tatem distinguit et ad coniecturam plurimum confert, ut cum interim probationes inexpugnabiles adferat, quales sunt, si dicatur, ut supra posui, signator, qui ante diem tabularum decessit, aut commisisse aliquid vel cum infans esset vel cum omnino natus non esset: praeter id, **45**
25 quod omnia facile argumenta aut ex iis, quae ante rem facta sunt, aut ex coniunctis rei aut insequentibus ducuntur. ex antecedentibus: 'mortem minatus es, noctu existi, proficiscentem antecessisti'. causae quoque factorum praeteriti sunt temporis. secundum tempus subtilius qui- **46**
30 dam, quam necesse erat, diviserunt, ut esset iuncti 'sonus auditus est', adhaerentis 'clamor sublatus est'. insequentis

---

4 Metam. 13, 5 — 6 p. Mil. 7, 17

---

5 inquit ante rates ***P*** 8 sicut *om* ***A*** 10 simplex ***B*** 12 Ilium ***P***: illum ***AB*** 18 genere *om* ***BP***[1] 23 aut *Valla*: an ***ABP*** 24 cum adhuc natus omnino non ***A*** 30 diviserunt *om* ***A***

sunt illa: 'latuisti, profugisti, livores et tumores apparuerunt'. isdem temporum gradibus defensor utetur ad detra-
47 hendam ei, quod obicitur, fidem. in his omnis factorum dictorumque ratio versatur, sed dupliciter. nam fiunt quaedam, quia aliud postea futurum est, quaedam, quia aliud 5
antea factum est: ut cum obicitur reo lenocinii, speciosae marito, quod adulterii damnatam quondam emerit, aut parricidii reo luxurioso, quod dixerit patri: 'non amplius me obiurgabis'. nam et ille non quia emit, leno est, sed quia leno erat, emit, nec hic quia sic erat locutus, occi- 10
48 dit, sed quia erat occisurus, sic locutus est. casus autem, qui et ipse praestat argumentis locum, sine dubio est ex insequentibus, sed quadam proprietate distinguitur, ut si dicam: 'melior dux Scipio quam Hannibal, vicit Hannibalem': 'bonus gubernator, numquam fecit naufragium': 15
'bonus agricola, magnos sustulit fructus'. et contra: 'sumptuosus fuit, patrimonium exhausit': 'turpiter vixit, omni-
49 bus invisus est'. intuendae sunt praecipueque in coniecturis et facultates; credibilius est enim occisos a pluribus pauciores, a firmioribus inbecilliores, a vigilantibus dor- 20
mientis, a praeparatis inopinatos: quorum contraria in
50 diversum valent. haec et in deliberando intuemur et in iudiciis ad duas res solemus referre, an voluerit quis, an potuerit; nam et voluntatem spes facit. hinc illa apud Ciceronem coniectura: 'insidiatus est Clodius Miloni, non 25
Milo Clodio: ille cum servis robustis, hic cum mulierum comitatu, ille equis, hic in raeda, ille expeditus, hic pae-
51 nula inretitus'. facultati autem licet instrumentum coniungere; sunt enim in parte facultatis et copiae. sed ex instrumento aliquando etiam signa nascuntur, ut spiculum 30
52 in corpore inventum. his adicitur modus, quem τρόπον dicunt, quo quaeritur, quem ad modum quid sit factum.

25 p. Mil. 10, 29

5 est *om* *A* 6 ante *AP* 7 quondam *Burman*: quandam 11 casus *Pab*: is *B* 17 vel omnibus *AB* vel *in ras* *om* *P* 21 inopinantes *Ab* 27 in *om* *BP* 29 sed *om* *A*

idque tum ad qualitatem scriptumque pertinet, ut si negemus adulterum veneno licuisse occidere, tum ad coniecturas quoque, ut si dicam 'bona mente factum, ideo palam, mala, ideo ex insidiis, nocte, in solitudine'.

5 In rebus autem omnibus, de quarum vi ac natura **53** quaeritur quasque etiam citra complexum personarum ceterorumque, ex quibus fit causa, per se intueri possumus, tria sine dubio rursus spectanda sunt: an sit, quid sit, quale sit. sed quia sunt quidam loci argumentorum om-10 nibus communes, dividi haec tria genera non possunt, ideoque locis potius, ut in quosque incurrent, subicienda □ sunt. ducuntur ergo argumenta ex finitione seu fine; nam **54** utroque modo traditur. eius duplex ratio est: aut enim praecedente finitione quaeritur, sitne hoc virtus, aut 15 simpliciter, quid sit virtus. id aut universum verbis conplectimur, ut 'rhetorice est bene dicendi scientia', aut per partes, ut 'rhetorice est inveniendi recte et disponendi et eloquendi cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia'. praeterea finimus aut vi, sicut superiora, aut **55** 20 ἐτυμολογίᾳ, ut si assiduum ab aere dando et locupletem a locorum, pecuniosum a pecorum copia. finitioni subiecta maxime videntur genus, species, differens, proprium: ex iis omnibus argumenta ducuntur. genus ad probandam **56** speciem minimum valet, plurimum ad refellendam. itaque 25 non, quia est arbor, platanus est, at quod non est arbor, utique platanus non est: nec quod virtus est, utique iustitia est, at quod non est virtus, utique non potest esse iustitia. [itaque ⟨a⟩ genere perveniendum □ ad ultimam speciem, ut 'homo est animal' non est satis,

1 tum *om* ***BP***[1] 2 adulterum cum veneno licuisset occ. *partim in ras* ***A*** ad. ven. licuisse occ. sed vel (ferro ***P***[2]) oportuisse ***BP*** | tum ad *om* ***B*** 3 ideoque ***BP*** 6 citra ***P***: circa ***AB*** 11 ut quosque ***BP***, * * in quos ***A*** 12 seu fine — traditur *del Volkmann* 13 eius *om* ***A*** 14—15 simpliciter *et* praecedente (*sic* ***A*** *Vt p* 398, antecedente ***P*** cedente ***B***) finitione *transposui cum Vt* 20 si *om* ***BP*** 26/27 quod virtus est utique iustitia est at *om* ***BP*** iustitia est at quod non est virtus *om* ***A***: *supplet Vt* 27 *seclusa omisit Vt* | a *add Badius*

id enim genus est: 'mortale', etiam si est species, cum aliis tamen communis finitio: 'rationale', nihil supererit
57 ad demonstrandum quod velis.] contra species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. nam quod iustitia est, utique virtus est: quod non est iustitia, 5 potest esse virtus, si est fortitudo, constantia, continentia. numquam itaque tolletur a specie genus, nisi ut omnes species, quae sunt generi subiectae, removeantur, hoc modo: 'quod neque immortale est neque mortale, ani-
58 mal non est'. his adiciunt propria et differentia. propriis 10 confirmatur finitio, differentibus solvitur. proprium autem est aut quod soli accidit, ut homini sermo, risus, aut quidquid utique accidit, sed non soli, ut igni calfacere. et sunt eiusdem rei plura propria, ut ipsius ignis lucere, calere. ita, quodcumque proprium deerit, solvet finitionem, 15
59 non utique, quodcumque erit, confirmabit. saepissime autem quid sit proprium cuiusque quaeritur, ut, si per ἐτυμολογίαν dicatur 'tyrannicidae proprium est tyrannum occidere', negemus: non enim, si traditum sibi eum carni-
60 fex occiderit, tyrannicida dicatur. nec si inprudens vel 20 invitus. quod autem proprium non erit, differens erit, ut aliud est servum esse, aliud servire, qualis esse in addictis quaestio solet: 'qui servus est, si manu mittatur, fit libertinus, non item addictus', et plura, de quibus alio loco.
61 illud quoque differens vocant, cum genere in speciem di- 25 ducto species ipsa discernitur. animal genus, mortale species, terrenum vel bipes differens; nondum enim proprium est, sed iam differt a marino vel quadripede: quod non tam ad argumentum pertinet quam ad diligentem finitionis
62 comprensionem. Cicero genus et speciem, quam eandem 30 formam vocat, a finitione diducit et iis, quae ad aliquid

30 Cic. Top. 3, 13

9 quod neque mortale est neque inmortale *A*, *cum* ***BP*** *facit Vt cf Senecae ep. 58, 14—15* 10 adiciuntur *A* 13 quicquid *A*: quod ***BP*** 15 itaque ***B*** | solvet ***NP*** *Vt:* solve ***B*** solvit *a* 23 manu mittitur *Meister* 24 item *Francius:* idem 31 diducit ***P***: deducit ***AB***

sunt, subicit: ut, si is, cui argentum omne legatum est, petat signatum quoque, utatur genere: at si quis, cum legatum sit ei, quae viro mater familias esset, neget de-beri ei, quae in manum non convenerit, specie, quoniam 5 duae formae sint matrimoniorum. divisione autem adiuvari **63** finitionem docet, eamque differre a partitione, quod haec sit totius in partes, illa generis in formas. partes incertas esse, ut 'quibus constet res publica', formas certas, ut 'quot sint species rerum publicarum', quas tris accepimus, 10 quae populi, quae paucorum, quae unius potestate rege-rentur. et ille quidem non iis exemplis utitur, quia scri- **64** bens ad Trebatium ex iure ducere ea maluit: ego aper-tiora posui. propria vero ad coniecturae quoque pertinent partem, ut, quia proprium est boni recte facere, iracundi 15 verbis aut manu male facere, facta haec ab ipsis esse credantur, aut contra. nam ut quaedam in quibusdam utique sunt, ita quaedam in quibusdam utique non sunt, et ratio, quamvis [ita] ex diverso, eadem est.

Divisio et ad probandum simili via valet et ad re-20 fellendum. probationi interim satis est unum habere, hoc **65** modo: 'ut sit civis, aut natus sit oportet aut factus': utrumque tollendum est: 'nec natus nec factus est'. fit **66** hoc et multiplex, idque est argumentorum genus ex re-motione, quo modo efficitur totum falsum, modo id, quod 25 relinquitur, verum. totum falsum est hoc modo: 'pecuniam credidisse te dicis: aut habuisti ipse aut ab aliquo acce-pisti aut invenisti aut surripuisti. si neque domi habuisti neque ab aliquo accepisti et cetera, non credidisti'. reli- **67** cum fit verum sic: 'hic servus, quem tibi vindicas, aut 30 verna tuus est aut emptus aut donatus aut testamento relictus aut ex hoste captus aut alienus': deinde remotis

---

5 ib. 5, 17

---

13 a proprio *Vt p* 399 15 male facere, facta *Halm Kayser:* labefactare *Vt; om* ***ABP***, *item* haec ab ipsis 16 nam ut ***A*** *Vt: om* ***BP*** 17 utique — in quibusdam *addit Vt* 18 ita *del Becher,* sita *Madvig* 25 de hoc verum ***A*** 29 sic ***P***[2]: si ***AB***

prioribus supererit 'alienus': periculosum et cum cura intuendum genus, quia, si in proponendo unum quodlibet
68 omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. tutius, quod Cicero pro Caecina facit, cum interrogat, si haec actio non sit, quae sit? simul enim removentur omnia. 5
vel cum duo ponentur inter se contraria, quorum tenuisse utrumlibet sufficiet, quale Ciceronis est: 'unum quidem certe nemo erit tam inimicus Cluentio qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Habito aut ab Oppianico esse corruptum: si doceo non ab 10
Habito, vinco ab Oppianico, si ostendo ab Oppianico, purgo
69 Habitum'. fit etiam ex duobus, quorum necesse est alterum verum ⟨esse⟩, eligendi adversario potestas, efficiturque ut, utrum elegerit, noceat. facit hoc Cicero pro Oppio: 'utrum, cum Cottam appetisset, an cum ipse se conaretur occidere, 15
telum e manibus ereptum est?' et pro Vareno: 'optio vobis datur, utrum velitis casu illo itinere Varenum usum esse an huius persuasu et inductu': deinde utraque facit accu-
70 satori contraria. interim duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum idem efficiat, quale est: 'philosophandum 20
⟨est, etiam si non est philosophandum'⟩, et illud vulgatum: 'quo schema, si intellegitur? quo, si non intellegitur?' et 'mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest'.

71 Ut sunt autem tria tempora, ita ordo rerum tribus 25
momentis consertus est: habent enim omnia initium, incrementum, summam, ut iurgium, ⟨rixa,⟩ deinde caedes. est ergo hic argumentorum quoque locus invicem probantium; nam et ex initiis summa colligitur, quale est: 'non possum togam praetextam sperare, cum 30

---

4 c 13, 37 — 7 p. Cluent. 23, 64 — 14 fr. A. III 1 — 16 fr. A. II 14

---

7 est *om* ***A*** 13 esse *hic add Meister* 15 an ***P***: at ***A*** aut ***B*** | sese ***BP*** 16 ei e ***P*** 21 est etiam s. n. e. philos. *add Valla ex Asconio* 26 initium *add* ***P***[2] 27 rixa *addidi conl Tac. hist.* I 64, 9 *Germ.* 22, 6 28 est ergo ***AB***: et ergo ***P***[1] et strages. ergo ***P***[2] et strages ***ab***

exordium pullum videam', et contra: non dominationis causa Sullam arma sumpsisse, argumentum est dictatura deposita'. similiter ex incremento in utramque partem du- 72 citur ratio cum in coniectura, tum etiam in tractatu aequi-
5 tatis, an ad initium summa referenda sit, id est, an ei caedes imputanda sit, a quo iurgium coepit.

Est argumentorum locus ex similibus: 'si continentia 73 virtus, utique et abstinentia: si fidem debet tutor, et procurator'. hoc est ex eo genere, quod ἐπαγωγήν Graeci vo-
10 cant, Cicero inductionem. ex dissimilibus: 'non si laetitia bonum, et voluptas: non quod mulieri, idem pupillo'. ex contrariis: 'frugalitas bonum, luxuria enim malum: si malorum causa bellum est, erit emendatio pax: si veniam meretur qui inprudens nocuit, non meretur praemium qui
15 inprudens profuit'. ex pugnantibus: 'qui est sapiens, stul- 74 tus non est'. ex consequentibus sive adiunctis: 'si est bonum iustitia, recte iudicandum, si malum perfidia, non est fallendum': idem retro. nec sunt his dissimilia ideoque huic loco subicienda, cum et ipsa naturaliter congruant:
20 'quod quis non habuit, non perdidit: quem quis amat, sciens non laedit: quem quis heredem suum esse voluit, carum habuit, habet, habebit'. sed cum sint indubitata, vim habent paene signorum inmutabilium. sed haec con- 75 sequentia dico, ἀκόλουθα (est enim consequens sapientiae
25 bonitas), illa insequentia, παρεπόμενα, quae postea facta sunt aut futura. nec sum de nominibus anxius; vocet enim ut voluerit quisque, dum vis rerum ipsa manifesta sit appareatque hoc temporis, illud esse naturae. itaque non 76 dubito haec quoque ⟨vocare⟩ consequentia, quamvis ex
30 prioribus dent argumentum ad ea, quae secuntur, quorum

---

7 cf Cic. Top. 10, 42 — 10 ib. et De inv. 1, 31

---

3 in utramque partem *om A* 5 ei *om A* 6 coeperit *P* 8 utique *om A* 10 ex *om A* 18 item *P* 23 inmutabilium *Ald.*: innumerabilium 25 παρεπόμενα *Victorius*: paregomena 26 aut *BP*: ac *A* 29 vocare *add Spalding*

duas quidam species esse voluerunt, actionis, ut pro Oppio: 'quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit?' temporis, in Verrem: 'si finem praetoris edicto adferunt Kalendae Ian., cur non initium
77 quoque edicti nascatur a Kalendis Ian.?' quod utrumque 5 exemplum tale est, ut idem in diversum, si retro agas, valeat; consequens enim est eos, qui inviti duci non
78 potuerint, invitos non potuisse retineri. illa quoque, quae ex rebus mutuam confirmationem praestantibus ducuntur (quae proprii generis videri quidam volunt et vocant ἐκ 10 τῶν πρὸς ἄλληλα, Cicero ex rebus sub eandem rationem venientibus), fortiter consequentibus iunxerim: 'si portorium Rhodiis locare honestum est, et Hermocreonti conducere',
79 et 'quod discere honestum, et docere'. unde illa non hac ratione dicta, sed efficiens idem Domiti Afri sententia est 15 pulchra: 'ego accusavi, vos damnastis'. est invicem consequens et quod ex diversis idem ostendit, ut, qui mundum nasci dicit, per hoc ipsum et deficere significet, quia deficit omne quod nascitur.

80 Simillima est his argumentatio, qua colligi solent ex 20 iis, quae faciunt, ea, quae efficiuntur, aut contra, quod genus a causis vocant: haec interim necessario fiunt, interim plerumque, sed non necessario. nam corpus in lumine utique umbram facit, et umbra, ubicumque est, ibi
81 esse corpus ostendit. alia sunt, ut dixi, non necessaria, 25 vel utrimque vel ex altera parte: 'sol colorat: non utique qui est coloratus, a sole est'. 'iter pulverulentum facit, sed neque omne iter pulverem movet, nec quisquis est pulve-
82 rulentus, ex itinere est'. [quae utique fiunt, talia sunt: 'si sapientia bonum virum facit, bonus vir est utique 30 sapiens', itemque 'boni est honeste facere, mali turpiter',

1 fr. A. III 2 — 3 1, 42, 109 — 10 Arist. Rhet. 2, 23, 3 — 11 De inv. 1, 30, 46, 47

7 inviti retineri — potuisse duci *Gesner* (educi *Vollmer*) 29 est *om A* | *seclusa non puto esse genuina cf l* 23 *sqq* 31 itemque *Gesner:* ideoque

et 'qui honeste faciunt, boni, qui turpiter, mali iudicantur': recte. at] 'exercitatio plerumque robustum corpus facit, sed non quisquis est robustus, exercitatus, nec quisquis exercitatus, robustus est': nec, quia fortitudo praestat 5 ne mortem timeamus, quisquis mortem non timuerit, vir fortis erit existimandus: nec, si capitis dolorem facit, inutilis hominibus sol est. haec ad exhortativum maxime 83 genus pertinent: 'virtus facit laudem, sequenda igitur: at voluptas infamiam, fugienda igitur'. recte autem mone- 10 mur, causas non utique ab ultimo esse repetendas, ut Medea:

'utinam ne in nemore Pelio', 84

quasi vero id eam fecerit miseram aut nocentem, quod illic ceciderit abiegna ad terram trabes: et Philocte- 15 ta:

'Pari dyspari, si inpar esses tibi, ego nunc non essem miser':

quo modo pervenire quolibet retro causas legentibus licet. illud his adicere ridiculum putarem, nisi eo Cicero ute- 85 retur, quod coniugatum vocant, ut 'eos, qui rem iustam 20 faciunt, iuste facere', quod certe non eget probatione: 'quod compascuum est, compascere licere'. quidam haec, 86 quae vel ex causis vel ex efficientibus diximus, alieno nomine vocant ἐκβάσεις, id est exitus; nam nec hic aliud tractatur, quam quid ex quoque eveniat.

25 Adposita vel comparativa dicuntur, quae minora ex 87 maioribus, maiora ex minoribus, paria ex paribus probant. confirmatur coniectura ex maiore: 'si quis sacrilegium

---

11 Enni scen. 246 V. — 14 Acci trag. v 560 R. — 17 Top. 3, 12

---

1 mali recte iudicantur ***AP*** recte *adscripsit lector*
4 est *om* ***A*** 7 est. haec ***A***: et haec ***BP***[1] | hortativum ***BP***
10 repetendas ***P***: retinendas ***AB*** 14 ceciderit abiegna ***P***: ceciderint abiegnae ***AB*** 16 paridis inpar ***A*** paridi si par ***B*** paridi si imperasses (*om* esses) *ex corr Vallae* ***P*** pari dispar ***QR***: *corr Schneidewin Meister* 23 nec *om* ***Ab*** 26 probant *om* ***B***

facit, faciet et furtum'; ex minore: 'qui facile ac palam mentitur, peierabit'; ex pari: 'qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, et ob dicendum falsum testimonium acci-
88 piet'. iuris confirmatio est [eius modi] ex maiore: 'si
O adulterum occidere licet, et loris caedere'; ex minore: 'si furem 5
nocturnum occidere licet, quid latronem?' ex pari: 'quae poena adversus interfectorem patris iusta est, eadem adversus matris'; quorum omnium tractatus versatur in
89 syllogismis. illa magis finitionibus aut qualitatibus prosunt: 'si robur corporibus bonum non est, minus sanitas; 10
si furtum scelus, magis sacrilegium; si abstinentia virtus, et continentia; si mundus providentia regitur, administranda res publica; si domus aedificari sine ratione non
90 potest, † quid agenda si navalium cura et armorum.' ac mihi quidem sufficeret hoc genus, sed in species secatur. 15
nam et ex pluribus ad unum et ex uno ad plura (unde est 'quod semel, et saepius') et ex parte ad totum et ex genere ad speciem et ex eo quod continet ad id quod continetur, aut ex difficilioribus ad faciliora et ex longe positis ad propiora et ad omnia, quae contra haec sunt, 20
91 eadem ratione argumenta ducuntur. sunt enim et haec maiora et minora aut certe vim similem optinent. quae si persequamur, nullus erit ea concidendi modus (infinita est enim rerum comparatio) iucundiora, graviora, magis
92 necessaria, honestiora, utiliora, sed mittamus plura, ne in 25
eam ipsam, quam vito, loquacitatem incidam. exemplorum quoque ad haec infinitus est numerus, sed paucissima attingam. ex maiore pro Caecina: 'quod exercitus armatos movet, id advocationem non videbitur movisse?' ex faci-

28 c 15, 43

4 est huius modi ***P*** est eius modi ***B*** huiusmodi est ***A***
6 ex pari] parique ***A*** 14 agenda si ***BnN*** agendum si ***Bg*** *corr*, ***QR*** agendas ***A*** *de* ***Bg***[1] *et* ***P***[1] *non constat. sententia haec fere desideratur:* si domus a. s. r. n. p., quid urbs universa? si agendast n. cura, et armorum. (*scil exemplum ex minore et ex pari*) 19 aut ***A***: ut ***BP*** 23—24 *parenthesin distinxi*
29 advocationem togatorum *edunt ex Cic.*

liore in Clodium et Curionem: 'ac vide, an facile fieri tu potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti'. ex 93 difficiliore: 'vide quaeso, Tubero, ut qui de meo facto non dubitem, de Ligari audeam dicere'. et ibi: 'an sperandi 5 Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi?' ex minore pro Caecina: 'itane? scire esse armatos sat est, ut vim factam probes, in manus eorum incidere non est satis?' ergo, ut 94 breviter contraham summam, ducuntur. argumenta a per- 10 sonis, causis, locis, tempore, cuius tres partes diximus, praecedens, coniunctum, insequens, facultatibus, quibus instrumentum subiecimus, modo, id est ut quidque sit factum, finitione, genere, specie, differentibus, propriis, remotione, divisione, initio, incrementis, summa, similibus, 15 dissimilibus, pugnantibus, consequentibus, efficientibus, effectis, eventis [iugatis], comparatione, quae in pluris diducitur species.

Illud adiciendum videtur, duci argumenta non a con- 95 □ fessis tantum, sed etiam a fictione, quod Graeci καθ' 20 ὑπόθεσιν vocant, et quidem ex omnibus isdem locis, quibus superiora, quia totidem species esse possunt fictae quot verae. nam fingere hoc loco est proponere ali- 96 quid, quod, si verum sit, aut solvat quaestionem aut adiuvet, deinde id, de quo quaeritur, facere illi simile. 25 id quo facilius accipiant iuvenes nondum scholam egressi, primo familiaribus magis ei aetati exemplis ostendam. lex: 97 'qui parentes non aluerit, vinciatur'. non alit quis, et vincula nihilo minus recusat. utitur fictione, si miles, si □ infans sit, si rei publicae causa absit. et illa contra op-

1 frg. A. XIII 7 M. — 3 p. Lig. 3, 8 — 4 ib. 10, 31 — 6 c 16, 45

2 ex difficiliore ⟨pro Ligario⟩ *Kiderlin* 4 dicere ***AB***: confiteri ***P*** *ex Cic. codd βγ* 14 incremento ***A*** 16 iugatis ***P***: *incl Halm, om* ***B*** fugatis ***A***, *sed signis videtur notatum* 18 a *om* ***B*** 22 est ***P***: id est ***A*** hoc est ***B*** 26 magis ei aetati *Burman*: magis et aetati ***A*** magisque usitatis ***BP*** 28 si miles si ***P***[2]: simile si ***BP***[1] similius ***A***

tionem fortium, si tyrannidem petas, si templorum ever-
98 sionem. plurimum ea res virium habet contra scriptum.
utitur his Cicero pro Caecina: 'unde tu aut familia aut pro-
curator tuus. si me vilicus tuus solus deiecisset . . . si vero
ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit', 5
99 et alia in eodem libro plurima. verum eadem fictio valet
et ad qualitates: 'si Catilina cum suo consilio nefariorum
hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare,
condemnaret L. Murenam'; et ad amplificationem: 'si hoc
tibi inter cenam in illis inmanibus poculis tuis accidisset'. 10
sic et: 'si res publica vocem haberet'.

100 Has fere sedes accepimus probationum in universum,
quas neque generatim tradere sat est, cum ex qualibet
earum innumerabilis argumentorum copia oriatur, neque
per singulas species exsequi patitur natura rerum: quod 15
qui sunt facere conati, duo pariter subierunt incommoda,
101 ut et nimium dicerent nec tamen totum. unde plurimi,
cum in hos inexplicabiles laqueos inciderunt, omnem,
etiam quem ex ingenio suo potuerant habere, conatum
velut adstricti certis legum vinculis perdiderunt et magi- 20
102 strum respicientes naturam ducem sequi desierunt. nam
ut per se non sufficiet scire omnes probationes aut a
personis aut rebus peti, quia utrumque in plura dividitur,
ita ex antecedentibus et iunctis et insequentibus trahenda
esse argumenta qui acceperit, num protinus in hoc sit 25
instructus, ut, quid in quaque causa ducendum sit ex his,
103 sciat? praesertim, cum plurimae probationes in ipso cau-
sarum conplexu reperiantur, ita ut sint cum alia lite
nulla communes, eaeque sint et potentissimae et minime
obviae, quia communia ex praeceptis accepimus, propria 30

3 c 19, 55 — 7 Cic. p. Mur. 39, 83 — 9 Cic. Phil. 2, 25, 63
— 11 cf in Catil. I 27

1 petant *Halm* 2 plurimumque ***BP*** 7 L. Catilina ***A***
7 ad *om* ***ABP***[1] *fort recte* 10 in] et ***A*** 15 patitur
BP[1]: patiatur ***AP***[2] 17 inde ***A*** 18 in *om* ***BP***[1] *cf* § 53
22 sufficit ***BP*** 23 aut a rebus ***P*** 25 num *Obrecht:*
unum ***A*** *om* ***BP*** 30 communibus ex praeceptis propria ***BP***

invenienda sunt. hoc genus argumentorum sane dicamus 104
ex circumstantia, quia περίστασιν dicere aliter non possu-
mus, vel ex iis, quae cuiusque causae propria sunt: ut in
illo adultero sacerdote, qui lege, qua unius servandi po-
5 testatem habebat, se ipse servare voluit, proprium contro-
versiae est dicere: 'non unum nocentem servabas, quia te
dimisso adulteram occidere non licebat'; hoc enim argu-
mentum lex facit, quae prohibet adulteram sine adultero
occidere. et illa, in qua lex est, ut argentarii dimidium 105
10 ex eo quod debebant solverent, creditum suum totum exi-
gerent. argentarius ab argentario solidum petit. proprium
ex materia est argumentum creditoris, idcirco adiectum
esse in lege, ut argentarius totum exigeret: adversus alios
enim non opus fuisse lege, cum omnes praeterquam ab
15 argentariis totum exigendi ius haberent. cum multa autem 106
novantur in omni genere materiae, tum praecipue in iis
quaestionibus, quae scripto constant, quia vocum et in
singulis ambiguitas frequens et adhuc in coniunctis magis.
et haec ipsa plurium legum aliorumve scriptorum vel 107
20 congruentium vel repugnantium complexu varientur ne-
cesse est, cum res rei aut ius iuris quasi signum est.
'non debui tibi pecuniam: numquam me appellasti, usu-
ram non accepisti, ultro a me mutuatus es'. 'lex est: qui
patri proditionis reo non adfuerit, exheres sit. negat filius,
25 nisi si pater absolutus sit'. quid signi? lex altera: 'prodi-
tionis damnatus cum advocato exulet'. 'Cicero pro Cluentio 108
P. Popilium et Tiberium Guttam dicit non iudicii corrupti,
sed ambitus esse damnatos'. quid signi? quod accusatores
eorum, qui erant ipsi ambitus damnati, e lege sint post
30 hanc victoriam restituti. nec minus in hoc curae debet 109

---

26 c 36, 98

---

9 lata lex *Ab* 11 argentarius *om* ***BP*** | petit *a*: peti ***ABP*** *locus fort sic redintegrandus:* argentarius ab argentario ⟨creditum exigit. negat adversarius iure⟩ solidum peti
17 et ***B***: est ***AP*** 18 et adhuc ***A***: adhuc ***BP*** 24 filius *Spalding:* fit ***ABQR***, *de* ***P***[1] *non constat*

adhiberi, quid proponendum, quam quo modo sit quod
proposueris probandum: hic immo vis inventionis maior,
certe prior. nam ut tela supervacua sunt nescienti quid
petat, sic argumenta, nisi provideris, cui rei adhibenda
110 sint. hoc est, quod comprehendi arte non possit. ideoque, 5
cum plures eadem didicerint, generibus argumentorum si-
milibus utentur: alius alio plura, quibus utatur, inveniet.
sit exempli gratia proposita controversia, quae minime
111 communes cum aliis quaestiones habet: 'cum Thebas
evertisset Alexander, invenit tabulas, quibus centum talenta 10
mutua Thessalis dedisse Thebanos continebatur. has, quia
erat usus commilitio Thessalorum, donavit his ultro: postea
restituti a Casandro Thebani reposcunt Thessalos. apud
Amphictyonas agitur'. centum talenta et credidisse eos
112 constat et non recepisse. lis omnis ex eo, quod Alexander 15
ea Thessalis donasse dicitur, pendet. constat illud quo-
que, non esse iis ab Alexandro pecuniam datam: quaeri-
tur ergo, an proinde sit quod datum est, ac si pecuniam
113 dederit? quid proderunt argumentorum loci, nisi haec
prius videro, nihil eum egisse donando, non potuisse do- 20
nare, non donasse? et prima quidem actio facilis ac
favorabilis repetentium iure, quod vi sit ablatum: sed
hinc aspera et vehemens quaestio exoritur de iure belli,
dicentibus Thessalis hoc regna, populos, fines gentium at-
114 que urbium contineri. inveniendum contra est, quo distet 25
haec causa a ceteris, quae in potestatem victoris veni-
rent, nec circa probationem res haeret, sed circa pro-
positionem. dicamus in primis: in eo, quod in iudicium
deduci potest, nihil valere ius belli, nec armis erepta nisi
armis posse retineri. itaque, ubi illa valeant, non esse 30
115 iudicem: ubi iudex sit, illa nihil valere. hoc inveniendum
est, ut adhiberi possit argumentum: ideo captivos, si in
patriam suam redierint, liberos esse, quia bello parta non

---

2 proposuerimus ***A*** | immo ***AB***: si non ***P*** omnino ***ab***
3 sunt ***P***: sint ***AB*** 7 alius *cum ras* ***A*** alius tñ ***P*** 15 ea
lis ***Ab*** 23 quaestio vehemens ***A*** 26 venire solent ***Meister***

nisi eadem vi possideantur. proprium et illud causae, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud centumviros, alia apud privatum iudicem in isdem quaestionibus ratio. tum secundo gradu, non potuisse donari a victore ius, **116**
5 quia id demum sit eius, quod teneat: ius, quod sit incorporale, adprendi manu non posse. hoc reperire est difficilius quam, cum inveneris, argumentis adiuvare, ut alia sit condicio heredis, alia victoris, quia ad illum ius, ad hunc res transeat. proprium deinde materiae, ius publici **117**
10 crediti transire ad victorem non potuisse, quia quod populus crediderit, omnibus debeatur, et, quamdiu quilibet unus superfuerit, esse eum totius summae creditorem, Thebanos autem non omnis in Alexandri manu fuisse. hoc **118** non extrinsecus probatur, quae vis est argumenti, sed ip-
15 sum per se valet. tertii loci pars prior magis vulgaris, non in tabulis esse ius, itaque multis argumentis defendi potest. mens quoque Alexandri duci debet in dubium, honorarit eos an deceperit. illud iam rursus proprium materiae et velut novae controversiae, quod restitutione
20 recepisse ius, etiam si quod amiserint, Thebani videntur. hic et quid Casander velit quaeritur, sed vel potentissima apud Amphictyonas aequi tractatio est.

Haec non idcirco dico, quod inutilem horum locorum, **119** ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui
25 nec tradidissem, sed ne se, qui cognoverint ista, si cetera neglegant, perfectos protinus atque consummatos putent et, nisi in ceteris, quae mox praecipienda sunt, elaboraverint, mutam quandam scientiam consecutos intellegant. neque enim artibus editis factum est, ut argumenta in- **120**
30 veniremus, sed dicta sunt omnia, antequam praeciperentur, mox ea scriptores observata et conlecta ediderunt. cuius rei probatio est, quod exemplis eorum veteribus utuntur et ab oratoribus illa repetunt, ipsi nullum novum et quod dictum non sit inveniunt. artifices ergo illi, qui dixerunt. **121**

---

3 ratio sit ***P*** 5 eius] ei ***B*** 6 reprendi ***A*** | est *om* ***BP***
25 ne se ***AP***[2]: ne si ***BP***[1] 26 p. se protinus ***BP***

sed habenda his quoque gratia est, per quos labor nobis
detractus est. nam quae priores beneficio ingenii singula
invenerunt, nobis et non sunt requirenda et notata omnia.
sed non magis hoc sat est, quam palaestram didicisse,
nisi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia 5
natura iuvatur, sicut contra ne illa quidem satis sine arte
122 profuerint. illud quoque studiosi eloquentiae cogitent, neque omnibus in causis ea, quae demonstravimus, cuncta
posse reperiri, neque, cum proposita fuerit materia dicendi,
scrutanda singula et velut ostiatim pulsanda, ut sciant, 10
an ad probandum id, quod intendimus, forte respondeant:
123 nisi cum discunt et adhuc usu carent. infinitam enim
faciat ista res dicendi tarditatem, si semper necesse sit
ut temptantes unum quodque eorum, quod sit aptum atque conveniens, experiendo noscamus: nescio an etiam im- 15
pedimento futura sint, nisi et animi quaedam ingenita
natura et studio exercitata velocitas recta nos ad ea, quae
124 conveniant causae, ferant. nam ut cantus vocis plurimum
iuvat sociata nervorum concordia, si tamen tardior manus
nisi inspectis demensisque singulis, quibus quaeque vox 20
fidibus iungenda sit, dubitet, potius fuerit esse contentum
eo, quo simplex canendi natura tulerit: ita huius modi
praeceptis debet quidem aptata esse et citharae modo in-
125 tenta ratio doctrinae, sed hoc exercitatione multa consequendum, ut, quem ad modum illorum artificum, etiam si 25
alio spectant, manus tamen ipsa consuetudine ad graves,
acutos mediosque nervorum sonos fertur, sic oratoris cogitationem nihil moretur haec varietas argumentorum et
copia, sed quasi offerat se et occurrat, et, ut litterae
syllabaeque scribentium cogitationem non exigunt, sic ora- 30
tionem sponte quadam sequantur.

---

3 notata *Guelferbytanus:* notat ***B*** notant ***A*** nota ***P***
7 profuerit ***AB*** 13 ista *Vt p* 407: ipsa | dicendi ***AP*** *Vt:* discendi ***B*** 18 conveniunt ***P*** 22 quo ***BP***^{1}: quod ***AP***^{2}
26 spectent ***BP*** 27 nervorum *Gertz:* horum 29 offerat
se et occurrat ***PN*** *(Vt)*, (*om* se) ***B*** offerat * occurrat ***A*** offerant
se et occurrant *Spalding*

[DE EXEMPLIS.]

XI. Tertium genus ex iis, quae extrinsecus adducuntur 1
in causam, Graeci vocant παράδειγμα, quo nomine et
generaliter usi sunt in omni similium adpositione et spe-
5 cialiter in iis, quae rerum gestarum auctoritate nituntur.
nostri fere similitudinem vocare maluerunt, quod ab illis
⟨proprie⟩ παραβολή dicitur, hoc alterum exemplum, quam-
quam et hoc simile et illud exemplum. nos, quo facilius 2
propositum explicemus, utrumque παράδειγμα esse creda-
10 mus et ipsi appellemus exemplum. nec vereor ne videar
repugnare Ciceroni, quamquam conlationem separat ab
exemplo. nam idem omnem argumentationem dividit in
duas partes, inductionem et ratiocinationem, ut plerique
Graecorum in παραδείγματα et ἐπιχειρήματα, dixeruntque
15 παράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν. nam illa, qua plurimum 3
est Socrates usus, hanc habuit viam, ⟨ut⟩ cum plura inter-
rogasset, quae fateri adversario necesse esset, novissime
id, de quo quaerebatur, inferret ut simile concessis. [id
est inductio. hoc in oratione fieri non potest, sed quod
20 illic interrogatur, hic fere sumitur.] sit igitur illa inter- 4
rogatio talis: 'quod est pomum generosissimum? nonne
quod optimum?' concedetur. 'quid? equus qui generosissi-
mus? nonne qui optimus?' et plura in eundem modum.
deinde, cuius rei gratia rogatum est: 'quid? homo nonne
25 is generosissimus, qui optimus?' fatendum erit. hoc in 5
testium interrogatione valet plurimum, in oratione perpe-
tua dissimile est: aut enim sibi ipse respondet orator:
'quod pomum generosissimum? puto quod optimum: et
equus? qui velocissimus: ita hominum non qui claritate
30 nascendi, sed qui virtute maxime excellet' * * *

---

11 De inv. 1, 30, 49

---

1 tertium est g. ***BP*** | adducenda ***BP***[1] 7 proprie *addidi cf Minucian.* περὶ ἐπιχ. *p* 418, 29 *Sp.* 8 et] est ***ABP*** est et *Valla edd* 16 ut *add Badius* 18 concessis *Törnebladh:* concessisse | *verba secl Meister* 22 concedetur *Spalding:* concederetur 30 *deesse quaedam monuit Spalding*

Omnia igitur ex hoc genere sumpta necesse est aut similia esse aut dissimilia aut contraria. similitudo adsumitur interim et ad orationis ornatum. sed illa, cum res exiget: nunc ea, quae ad probationem pertinent, exse-
6 quar. potentissimum autem est inter ea, quae sunt huius 5 generis, quod proprie vocamus exemplum, id est rei gestae aut ut gestae utilis ad persuadendum id, quod intenderis, commemoratio. intuendum igitur est, totum simile sit an ex parte, ut aut omnia ex eo sumamus aut quae utilia erunt. simile est: 'iure occisus est Saturninus sicut Gracchi'. 10
7 dissimile: 'Brutus occidit liberos proditionem molientis, Manlius virtutem filii morte multavit'. contrarium: 'Marcellus ornamenta Syracusanis hostibus restituit, Verres eadem sociis abstulit'. et probandorum et culpandorum
8 ex iis confirmatio eosdem gradus habet. etiam in iis, quae 15 futura dicemus, utilis similium admonitio est, ut si quis dicens, Dionysium idcirco petere custodes salutis suae, ut eorum adiutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exemplum, eadem ratione Pisistratum ad dominationem pervenisse. 20
9 Sed ut sunt exempla interim tota similia, ut hoc proximum, sic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus ad maiora ducuntur. 'urbes propter matrimonia violata eversae sunt: quid fieri adultero par est? tibicines, cum ab urbe discessissent, publice revocati sunt: quanto 25 magis principes civitatis viri et bene de re publica meriti, cum invidiae cesserint, ab exilio reducendi!' ad exhor-
10 tationem vero praecipue valent imparia. admirabilior in femina quam in viro virtus. quare, si ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantum adferent momenti 30 Horatius et Torquatus quantum illa mulier, cuius manu

---

12 Cic. Verr. 4, 55, 123

---

2 similitudo *Regius:* dissimilitudo 7 suadendum *BP*[1] 8 est *om BP* 14 eisdem *A* 22 ex minoribus ad maiora *om B*, *P* (*add m*[2]) 23 si — urbes eversae sunt *BP*

Pyrrhus est interfectus, et ad moriendum non tam Cato et Scipio quam Lucretia: quod ipsum est e.. maioribus ad minora. singula igitur horum generum ex Cicerone (nam **11** unde potius?) exempla ponamus. simile est hoc pro Mu-
5 rena: 'etenim mihi ipsi accidit ut cum duobus patriciis, altero inprobissimo ⟨atque audacissimo⟩, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam'. maius minoris pro Milone: 'ne- **12** gant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum
10 esse fateatur. in qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horati fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur'. minus maioris: 'occidi,
15 occidi, non Spurium Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni affectandi' et cetera, deinde: 'sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberasset), cuius nefandum adulterium in pulvinaribus', et
20 totus in Clodium locus.

Dissimile pluris excursus habet. fit enim genere, modo, **13** tempore, loco, ceteris, per quae fere omnia Cicero praeiudicia, quae de Cluentio videbantur facta, subvertit: contrario vero exemplo censoriam notam, laudando censorem
25 Africanum, qui eum, quem peierasse conceptis verbis palam dixisset, testimonium etiam pollicitus, si quis contra diceret, nullo accusante traducere equum passus esset: quae, quia erant longiora, non suis verbis exposui. breve **14** autem apud Vergilium contrarii exemplum est:

30 'at non ille, satum quo te mentiris, Achilles
talis in hoste fuit Priamo.'

---

4 c 8, 17 — 8 c 3, 7 — 14 ib. 27, 72 — 22 c 32 sqq 23 c 48, 134 — 29 Aen. 2, 539, 540

---

6 atque audacissimo *add ex Cic. ed Basil* 11 de ***P***: dein ***B*** *om* ***A*** 17 regni adpetendi ***BP*** 21 excursus] ex casus ***A*** ex se casus ***Pab*** casus ***B*** *cf* IV 3, 12

15 quaedam autem ex iis, quae gesta sunt, tota narrabimus, ut Cicero pro Milone: 'pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Mari, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim adferebat: facere enim probus adulescens periculose quam perpeti turpiter 5 maluit: atque hunc ille summus vir scelere solutum peri-
16 culo liberavit'. quaedam significare satis erit, ut idem ac pro eodem: 'neque enim posset Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos interfici nefas esset'. haec ita 10 dicentur, prout nota erunt vel utilitas causae aut decor postulabit.

17 Eadem ratio est eorum, quae ex poeticis fabulis ducuntur, nisi quod iis minus adfirmationis adhibetur: cuius usus qualis esse deberet, idem optimus auctor ac magister 15
18 eloquentiae ostendit. nam huius quoque generis eadem in oratione reperietur exemplum: 'itaque hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis non solum divina, 20
19 sed sapientissimae deae sententia liberatum'. illae quoque fabellae, quae, etiam si orginem non ab Aesopo acceperunt (nam videtur earum primus auctor Hesiodus), nomine tamen Aesopi maxime celebrantur, ducere animos solent praecipue rusticorum et imperitorum, qui et sim- 25 plicius quae ficta sunt audiunt, et capti voluptate facile iis, quibus delectantur, consentiunt: si quidem et Menenius Agrippa plebem cum patribus in gratiam traditur reduxisse nota illa de membris humanis adversus ventrem
20 discordantibus fabula. et Horatius ne in poemate quidem 30 humilem generis huius usum putavit in illis versibus:

'quod dixit vulpes aegroto cauta leoni'.

---

2 c 4, 9 — 8 ib. 3, 8 — 17 ib. 3, 8 — 30 Epist. 1, 1, 73

---

16 in eadem *A* 26 facta *B*

αἶνον Graeci vocant et *αἰσωπείους*, ut dixi, *λόγους* et *λιβυκούς*, nostrorum quidam, non sane recepto in usum nomine, apologationem. cui confine est *παροιμίας* genus 21 illud, quod est velut fabella brevior et per allegorian
5 accipitur: 'non nostrum', inquit, 'onus: bos clitellas'.
Proximas exemplo vires habet similitudo, praecipueque 22 O illa, quae ducitur citra ullam tralationum mixturam ex rebus paene paribus: 'ut qui accipere in campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse pu-
10 tant, inimicissimi solent esse: sic eius modi iudices infesti tum reo venerant.' nam *παραβολή*, quam Cicero con- 23 lationem vocat, longius res quae comparentur repetere solet. nec hominum modo inter se opera similia spectantur, ut Cicero pro Murena facit: 'quod si e portu solventi-
15 bus, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura adfert, ut iis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope iam
20 ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas tempestates esse subeundas?' sed et a mutis atque etiam inanimis interim ⟨simile⟩ huius modi ducitur. et quo- 24 niam similium alia facies in alia ratione, admonendum est, rarius esse in oratione illud genus, quod *εἰκόνα*
25 Graeci vocant, quo exprimitur rerum aut personarum imago, ut Cassius:
'quis istam faciem planipedis senis torquens?'

---

5 Comic. inc. fr. 49 p 144 R. cf Cic. ad Att. 5, 15, 3 — 8 Cic. p. Cluent. 27, 75 — 11 De inv. 1, 30 — 14 c 2, 4 — 27 Comic. Rom. tog. fr. 4 p 266 R.

---

1 *μῖτος* **A**[2] *in ras*, *ΔΙΝΟΝ* **B** *δεινόν* **P** *αἶνον edd* 6 exemplo *Regius:* exempli | praecipue **A** 9 iis *om* **B** 12 comparentur *Regius:* parentur **AB** parantur **P** 13 neque **B** 17 fert *Regius* 21 et *om* **A** 22 simile *add Halm* 23 in alia *Spalding:* in talia **A** in tali **BP** 26 ut ait C. *Spalding* 27 planipedis *Regius:* lanipedi **AbP** lanipendi **B**

quam id, quo probabilius fit quod intendimus: ut, si animum dicas excolendum, similitudine utaris terrae, quae neglecta sentes ac dumos, culta fructus creat: aut, si ad curam rei publicae horteris, ostendas, apes etiam formicasque, non modo muta, sed etiam parva animalia, in com- 5
25 mune tamen laborare. ex hoc genere dictum illud est Ciceronis: 'ut corpora nostra sine mente, ita civitas sine lege suis partibus, ut nervis ac sanguine et membris, uti non potest'. sed ut hac corporis humani pro Cluentio, ita pro Cornelio equorum, pro Archia saxorum quoque usus 10
26 est similitudine. illa, ut dixi, propiora: 'ut remiges sine gubernatore, sic milites sine imperatore nihil valere'. solent tamen fallere similitudinum species, ideoque adhibendum est eis iudicium. neque enim ut navis utilior nova quam vetus, sic amicitia, vel, ut laudanda quae pecuniam 15 suam pluribus largitur, ita quae formam. verba sunt in his similia vetustatis et largitionis, vis quidem longe di-
27 versa pecuniae et pudicitiae ⟨navis et amicitiae⟩, itaque in hoc genere maxime quaeritur, an simile sit quod infertur. etiam in illis interrogationibus Socraticis, quarum paulo 20 ante feci mentionem, cavendum ne incaute respondeas, ut apud Aeschinem Socraticum male respondit Aspasiae
28 Xenophontis uxor, quod Cicero his verbis transfert: 'dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum quam tu habes, utrumne illud an tuum malis? 25 illud, inquit. quid, si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu, tuumne an illius malis? respondit: illius vero. age sis, inquit, si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum virum

---

7 p. Cluent. 53, 146 — 10 p. Cornel. fr. A. VIII inc. 2 — 10 p. Arch. 8, 19 — 23 De inv. 1, 31, 51

---

6 dictum est illud *P* 18 pudicitiae] amicitiae *corr A* | navis et amicitiae *post* diversa *add Spalding* 20 Socraticis *Stoer:* socratis 22 Aspasiae *P*: Aspasias *A* Aspasia *B* 25 habes *om A* | illius *hic et* 26 *P cf Vt p* 408 | an t. malis? illud *om AB* 27 quam tu habes *P* 28 malis — illius *om AB* | age sis] cedo *l varia in Ab*

malis an illius?' hic mulier erubuit, merito: male enim 29 responderat, se malle alienum aurum quam suum; nam est id inprobum. at, si respondisset, malle se aurum suum tale esse, quale illud esset, potuisset pudice respondere, 5 malle se virum suum talem esse, qualis melior esset.

Scio quosdam inani diligentia per minutissimas ista 30 partis secuisse, et esse aliquid minus simile, ut simia homini et marmora deformata prima manu, aliquid plus, ut illud 'non ovum tam simile ovo', et dissimilibus inesse 10 simile, ut formicae et elephanto genus, quia sunt animalia, et similibus dissimile, ut 'canibus catulos et matribus haedos', differunt enim aetate: contrariorum quoque aliter 31 accipi opposita, ut noctem luci, aliter noxia, ut frigidam febri, aliter repugnantia, ut verum falso, aliter disparata, 15 ut dura non duris: sed quid haec ad praesens propositum magnopere pertineant, non reperio.

Illud est adnotandum magis, argumenta duci ex iure 32 simili, ut Cicero in Topicis: 'eum, cui domus usus fructus relictus sit, non restituturum heredi, si corruerit, quia non 20 restituat servum, si is decesserit': ex contrario: 'nihil obstat, quo minus iustum matrimonium sit mente coeuntium, etiam si tabulae signatae non fuerint; nihil enim proderit signasse tabulas, si mentem matrimonii non fuisse constabit': ex dissimili, quale est Ciceronis pro Caecina: 'ut 33 25 si qui me exire domo coegisset armis, haberem actionem, si qui introire prohibuisset, non haberem?' dissimilia sic deprehenduntur: 'non, si, qui argentum omne legavit, videri potest signatam quoque pecuniam reliquisse, ideo etiam, quod est in nominibus, dari voluisse creditur'.

30 Analogian quidam a simili separaverunt, nos eam sub- 34 iectam huic generi putamus. nam ut unum ad decem,

11 Verg. Ecl. 1, 23 — 18 c 3, 15 — 24 c 12, 34 — 27 Cic. Top. 3, 13 et 16

3 id hoc *libri, in* ***AP*** hoc, *in* ***Bg*** id *erasum est* 8 et *Regius:* et ut 13 aquam frigidam ***APb*** 14 separata ***APbN*** 25 de domo ***A*** 28 quoque *om* ***B*** 30 a ***Pab***: *om* ***AB***

est ad decem centum simile certe: est et, ut hostis, sic malus civis. quamquam haec ulterius quoque procedere solent: 'si turpis dominae consuetudo cum servo, turpis domino cum ancilla: si mutis animalibus finis voluptas, idem ho-
85 mini'. cui rei facillime occurrit ex dissimilibus argumen- 5 tatio: 'non idem est dominum cum ancilla coisse, quod dominam cum servo, nec, si mutis finis voluptas, rationalibus quoque': immo ex contrario: 'quia mutis, ideo non rationalibus'.

86 Adhibebitur extrinsecus in causam et auctoritas. haec 10 secuti Graecos, a quibus κρίσεις dicuntur, iudicia aut iudicationes vocant, ⟨non⟩ de quibus ex causa dicta sententia est (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt), sed si quid ita visum gentibus, populis, sapientibus viris,
87 claris civibus, inlustribus poetis referri potest. ne haec 15 quidem vulgo dicta et recepta persuasione populari sine usu fuerint. testimonia sunt enim quodam modo vel potentiora etiam, quod non causis adcommodata sunt, sed liberis odio et gratia mentibus ideo tantum dicta facta-
88 que, quia aut honestissima aut verissima videbantur. an 20 vero me de incommodis vitae disserentem non adiuvabit earum persuasio nationum, quae fletibus natos, laetitia defunctos prosequuntur? aut si misericordiam commendabo iudici, nihil proderit, quod prudentissima civitas Atheniensium non eam pro adfectu, sed pro numine acce- 25
89 pit? iam illa septem praecepta sapientium nonne quasdam vitae leges existimamus? si causam veneficii dicat adultera, non M. Catonis iudicio damnanda videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit? nam senten-

22 Herodotus V 4 — 28 orat. frg. inc. 6 Jord.

1 est] et *libri cf* III 7, 6 ita *Spalding* | decem ad centum ***Pab*** 3 domini *ex* domino *ras* ***P*** 7 finis *om* ***A*** 11 a quibus κρίσεις dicuntur ***BP*** κρίσεις dicuntur ***A*** qui κρ. dicunt ***a*** *glossam puto* 12 non *add Regius* 14 si *om* ***A*** 18 accommodata sunt *Spalding:* accommodatis ***A*** adcommodata ***B***,***P*** (acc-) 28 damnata videtur ***BP*** 29 nam ***A***: iam ***BP***

tiis quidem poetarum non orationes modo sunt refertae,
sed libri etiam philosophorum, qui quamquam inferiora
omnia praeceptis suis ac litteris credunt, repetere tamen
auctoritatem a plurimis versibus non fastidierunt. neque **40**
5 est ignobile exemplum, Megarios ab Atheniensibus, cum
de Salamine contenderent, victos Homeri versu, qui tamen
ipse non in omni editione reperitur, significans, Aiacem
naves suas Atheniensibus iunxisse. ea quoque, quae vulgo **41**
recepta sunt, hoc ipso, quod incertum auctorem habent,
10 velut omnium fiunt, quale est: 'ubi amici? ubi opes', et
'conscientia mille testes', et apud Ciceronem: 'pares autem,
ut est in vetere proverbio, cum paribus maxime congre-
gantur'; neque enim durassent haec in aeternum, nisi
vera omnibus viderentur. ponitur a quibusdam et quidem **42**
15 in parte prima deorum auctoritas, quae est ex responsis,
ut 'Socraten esse sapientissimum'. id rarum est, non sine
usu tamen. utitur eo Cicero in libro de aruspicum re-
sponsis et in contione contra Catilinam, cum signum Iovis
columnae impositum populo ostendit, et pro Ligario, cum
20 causam C. Caesaris meliorem, quia hoc di iudicaverint,
confitetur. quae cum propria causae sunt, divina testimo-
nia vocantur, cum aliunde arcessuntur, argumenta. non- **43**
numquam contingit iudicis quoque aut adversarii aut eius,
qui ex diverso agit, dictum aliquod aut factum adsumere
25 ad eorum, quae intendimus, fidem. propter quod fuerunt
qui exempla et has auctoritates inartificialium probatio-
num esse arbitrarentur, quod ea non inveniret orator, sed
acciperet. plurimum autem refert; nam testis et quaestio **44**
et his similia de ipsa re, quae in iudicio est, pronuntiant:
30 extra petita, nisi ad aliquam praesentis disceptationis utili-
tatem ingenio adplicantur, nihil per se valent.

---

7 Il. 2, 558 — 11 Cato m. 3, 7 — 18 3, 9, 21 — 19 c 6, 19

---

5 Megarius ABP^1 10 ubi amici] ibi amici P^1 | ubi opes AP^1: ibi opes BP^2 16 id earum est non sine usu tamen *A* id rarum est tamen *P* tamen *sine rell* *B* 20 causam *om* *AB* 24 aliquid *A* 27 invenerit *A* 29 de] ex *A*

[DE USU ARGUMENTORUM.]

1 XII. Haec fere de probatione vel ab aliis tradita vel usu percepta in hoc tempus sciebam. neque mihi fiducia est, ut ea sola esse contendam, quin immo hortor ad quaerendum et inveniri posse fateor: quae tamen adiecta 5 fuerint, non multum ab his abhorrebunt. nunc breviter, quem ad modum sit utendum iis, subiungam.

2 Traditum fere est argumentum oportere esse confessum; dubiis enim probari dubia qui possunt? quaedam tamen, quae in alterius rei probationem ducimus, ipsa 10 probanda sunt. 'occidisti virum; eras enim adultera'. prius de adulterio convincendum est, ut, cum id coeperit esse pro certo, fiat incerti argumentum. 'spiculum tuum in corpore occisi inventum est'. negat suum: ut probationi 3 prosit, probandum est. illud hoc loco monere inter neces- 15 saria est, nulla esse firmiora, quam quae ex dubiis facta sunt certa. 'caedes a te commissa est: cruentam vestem habuisti' non est tam grave argumentum, si fatetur, quam si convincitur. nam si fatetur, multis ex causis potuit cruenta esse vestis: si negat, hic causae cardinem ponit, 20 in quo si victus fuerit, etiam in sequentibus ruit. non enim videtur in negando mentiturus fuisse, nisi desperasset id posse defendi, si confiteretur.

4 Firmissimis argumentorum singulis instandum, infirmiora congreganda sunt, quia illa per se fortia non opor- 25 tet circumstantibus obscurare, ut qualia sunt appareant, 5 haec inbecilla natura mutuo auxilio sustinentur. ita quae non possunt valere, quia magna sunt, valebunt, quia multa sunt, utique vero ad eiusdem rei probationem omnia spectant. ut, si quis hereditatis gratia hominem occidisse 30 dicatur: 'hereditatem sperabas et magnam hereditatem, et pauper eras et tum maxime a creditoribus appellabaris, et offenderas eum, cuius heres eras, et mutaturum tabulas

---

27 itaque si non ***P²ab*** 28 magna sint ***AB*** magna non sunt ***P²*** | quia multa sunt (sint ***A***) *om* ***B*** 29 utique vero ***A***: quae ***BP*** 33 et *alterum om* ***A***

sciebas': singula levia sunt et communia, universa vero nocent, etiam si non ut fulmine, tamen ut grandine.

Quaedam argumenta ponere satis non est: adiuvanda sunt; ut 'cupiditas causa sceleris fuit': quae sit vis eius; 'ira': quantum efficiat in animis hominum talis adfectio. ita et firmiora erunt ipsa et plus habebunt decoris, si non nudos et velut carne spoliatos artus ostenderint. multum etiam refert, si argumento nitemur odii, utrum hoc ex invidia sit an ex iniuria an ex ambitu, vetus an novum, adversus inferiorem parem superiorem, alienum propinquum. suos habent omnia ista tractatus et ad utilitatem partis eius, quam tuemur, referenda sunt. nec tamen omnibus semper, quae invenerimus, argumentis onerandus est iudex, quia et taedium adferunt et fidem detrahunt. neque enim potest iudex credere satis esse ea potentia, quae non putamus ipsi sufficere qui diximus. in rebus vero apertis argumentari tam sit stultum quam in clarissimum solem mortale lumen inferre.

His quidam probationes adiciunt, quas παθητικάς vocant, ductas ex adfectibus. atque Aristoteles quidem potentissimum putat ex eo, qui dicit, si sit vir bonus: quod ut optimum est, ita longe quidem, sed sequitur tamen, 'videri'. inde enim illa nobilis Scauri defensio: 'Q. Varius Sucronensis ait Aemilium Scaurum rem publicam populi Romani prodidisse: Aemilius Scaurus negat'. cui simile quiddam fecisse Iphicrates dicitur, qui cum Aristophontem, quo accusante similis criminis reus erat, interrogasset, an is accepta pecunia rem publicam proditurus esset, isque id negasset: 'quod igitur', inquit, 'tu non fecisses, ego feci?' intuendum autem et qui sit, apud quem dicimus, et id, quod illi maxime probabile videatur, requirendum: qua

20 Rhet. 1, 2, 4 — 23 cf Ascon. in Scaur. p 29 Bait. — 26 Arist. Rhet. 2, 23, 7

2 nocent *BP*: vacent *A* valent *Ta* 4 ut *om A* 5 ira] iura *A* (*non b*) 14 quia *Pb*: quam *B om A* 21 bonus *A*: optimus *BP* 28 idque neg. *corr in* isque neg. *A*

de re locuti sumus in prooemii et suasoriae praeceptis.
12 altera ex adfirmatione probatio est: 'ego hoc feci: tu mihi hoc dixisti', et 'o facinus indignum!' similia; quae non debent quidem deesse orationi et, si desunt, multum nocent, non tamen habenda sunt inter magna 5 praesidia, cum hoc in eadem causa fieri ex utraque parte
13 similiter possit. illae firmiores ex sua cuique persona probationes, quae credibilem rationem subiectam habent: ut vulneratus aut filio orbatus non fuerit alium accusaturus quam nocentem, quando, si negotium innocenti facit, 10 liberet eum noxa, qui admiserit. hinc et patres adversus liberos et adversus suos quisque necessarios auctoritatem petunt.

14 Quaesitum etiam, potentissima argumenta primone ponenda sint loco, ut occupent animos, an summo, ut inde 15 dimittant, an partita primo summoque, ut Homerica dispositione in medio sint infirma et a vicinis crescant. quae, prout ratio causae cuiusque postulabit, ordinabuntur, uno, ut ego censeo, excepto, ne a potentissimis ad levissima decrescat oratio. 20

15 Ego haec breviter demonstrasse contentus ita posui, ut locos ipsos et genera quam possem apertissime ostenderem. quidam exsecuti sunt verbosius, quibus placuit, proposita locorum communium materia, quo quaeque res modo dici posset, ostendere, sed mihi supervacuum vide- 25
16 batur. nam et fere apparet, quid in iniuriam, quid in avaritiam, quid in testem inimicum, quid in potentes amicos dicendum sit, et de omnibus his omnia dicere infinitum est, tam hercule quam si controversiarum, quae

---

16 Il. 4, 299

---

1 in *Regius:* et 2 altera *BP*: *non quadrare docuit Spalding* altera lipa *Ab* (= altera aliqua *Spalding*) aliqua *reponendum puto* | probatio est *om Ab* 3 et similia *P*
7 cuiusque *P* 11 et patres et *BP*[1] 17 et a vicinis] aut (ut *P*) animis *libri*, *Becher ci* et (atque) ab illis 27 in amicos potentes *N*: potentes amicos *B* pro teste amico *P et cum ras A*

sunt quaeque futurae sint, quaestiones, argumenta, sententias tradere velim. ipsas autem argumentorum velut 17 sedes non me quidem omnis ostendisse confido, plurimas tamen.

5 Quod eo diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus ad pugnam forensem velut praepilatis exerceri solebamus, olim iam ab illa vera imagine orandi recesserunt atque ad solam compositae voluptatem nervis carent, non alio medius fidius vitio dicentium, quam quo manci-10 piorum negotiatores formae puerorum virilitate excisa lenocinantur. nam ut illi robur ac lacertos barbamque 18 ante omnia et alia, quae natura proprie maribus dedit, parum existimant decora, quaeque fortia, si liceret, forent ut dura molliunt: ita nos habitum ipsum orationis virilem 15 et illam vim stricte robusteque dicendi tenera quadam elocutionis cute operimus et, dum levia sunt ac nitida, □ quantum valeant nihil interesse arbitramur. sed mihi na- 19 turam intuenti nemo non vir spadone formonsior erit, nec tam aversa umquam videbitur ab opere suo providentia, 20 ut debilitas inter optima inventa sit, nec id ferro speciosum fieri putabo, quod, si nasceretur, monstrum erat. libidinem iuvet ipsum effeminati sexus mendacium, numquam tamen hoc continget malis moribus regnum, ut, si qua pretiosa fecit, fecerit et bona. quapropter eloquentiam, 20 25 licet hanc (ut sentio enim, dicam) libidinosam resupina voluptate auditoria probent, nullam esse existimabo, quae ne minimum quidem in se indicium masculi et incorrupti, ne dicam gravis et sancti viri ostentet. an vero statuarum 21 artifices pictoresque clarissimi, cum corpora quam specio-30 sissima fingendo pingendove efficere cuperent, numquam in hunc ceciderunt errorem, ut Bagoam aut Megabuzum aliquem in exemplum operis sumerent sibi, sed doryphoron

---

1 futurae sunt ***P*** 16 sint ***P***[2] 18 erit *om* ***A*** 21 putabo *om* ***A*** 25 resupina *Badius:* resupinam 27 masculini ***BP*** 31 inciderunt ***P*** | Megabyzum *Ald* Megabuxum *libri* 32 sumerent ***a******P***[2]: sumere ***AB***

illum aptum vel militiae vel palaestrae, aliorum quoque iuvenum bellicorum et athletarum corpora decora vere existimaverunt: nos, qui oratorem studemus effingere, non
22 arma, sed tympana eloquentiae demus? igitur et ille, quem instituimus, adulescens, quam maxime potest, com- 5 ponat se ad imitationem veritatis, inturusque frequenter forensium certaminum pugnam iam in schola victoriam spectet et ferire vitalia ac tueri sciat, et praeceptor id maxime exigat, inventum praecipue probet. nam ut ad peiora iuvenes laude ducuntur, ita laudati in bonis ma- 10
23 nent. nunc illud mali est, quod necessaria plerumque silentio transeunt nec in dicendo videtur inter bona utilitas. sed haec et in alio nobis tractata sunt opere et in hoc saepe repetenda: nunc ad ordinem inceptum.

[DE REFUTATIONE.] 15

1 XIIII. Refutatio dupliciter accipi potest: nam et pars defensoris tota est posita in refutatione, et quae dicta sunt ex diverso, debent utrimque dissolvi. et hoc est proprie, cui in causis quartus adsignatur locus, sed utriusque similis condicio est. neque vero ex aliis locis ratio 20 argumentorum in hac parte peti potest quam in confirmatione, nec locorum aut sententiarum aut verborum et
2 figurarum alia condicio est. adfectus plerumque haec pars mitiores habet.

Non sine causa tamen difficilius semper est creditum, 25 quod Cicero saepe testatur, defendere quam accusare. primum, quod est res illa simplicior: proponitur enim uno modo, dissolvitur varie, cum accusatori satis sit plerumque verum esse id, quod obiecerit, patronus neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, aver- 30 tat, despiciat, derideat. quare inde recta fere atque, ut sic dixerim, clamosa est actio: hinc mille flexus et artes de-

---

2 bellicosorum *A*[2] 3 existimaverunt *P*: existimarint *AB*
10 laudati — manent *Kiderlin:* laudari — mallent
27 enim *om A*

siderantur. tum accusator praemeditate pleraque domo 3
adfert, patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. accusator dat testem, patronus ex ipsa ⟨re⟩ refellit. accusator
⟨a⟩ criminum invidia, etsi falsa sit, materiam dicendi trahit, □
5 de parricidio, sacrilegio, maiestate: quae patrono tantum
neganda sunt. ideoque accusationibus etiam mediocres in
dicendo suffecerunt, bonus defensor nemo nisi qui eloquentissimus fuit. nam ut, quod sentio, semel finiam, tanto
est accusare quam defendere, quanto facere quam sanare
10 vulnera facilius.

Plurimum autem refert, et quid protulerit adversa- 4
rius et quo modo. primum igitur intuendum est id, cui
responsuri sumus, proprium sit eius iudicii an ad causam
extra arcessitum. nam si est proprium, aut negandum
15 aut defendendum aut transferendum: extra haec in iudiciis
fere nihil est. deprecatio quidem, quae est sine ulla 5
specie defensionis, rara admodum et apud eos solos iudices, qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur. quamquam illae quoque apud C. Caesarem et triumviros pro
20 diversarum partium hominibus actiones etiam si precibus
utuntur, adhibent tamen patrocinia, nisi hoc non fortissime
defendentis est, dicere: 'quid aliud egimus, Tubero, nisi ut,
quod hic potest, nos possemus?' quod si quando apud 6
principem aliumve, cui utrum velit liceat, dicendum erit,
25 dignum quidem morte eum, pro quo loquemur, clementi
tamen servandum esse vel talem: primum omnium non
erit res nobis cum adversario, sed cum iudice, deinde
forma deliberativae magis materiae quam iudicialis utemur.
suadebimus enim, ut laudem humanitatis potius quam
30 voluptatem ultionis concupiscat. apud iudices quidem se- 7

---

22 Cic. p. Lig. 4, 10

---

3 re ipsa *P^2ab* ipsa *ABP*[1]: *corr Halm* 4 a *add Gesner* | etsi] vel *A* vel si *b* | sint *Guelferbytanus* 8 nam] quam *A* | ut *om B* 11 protulerit *P*: profuerit *AB* proposuerit *Meister* posuerit *Becher* 16 ulla *BP*: illa *A* 21 tamen *APN*: tament *Bn* tamen * *Bg* tamen et *Halm*

cundum legem dicturos sententiam de confessis praecipere ridiculum est. ergo quae neque negari neque transferri possunt, utique defendenda sunt, qualiacumque sunt, aut causa cedendum. negandi duplicem ostendimus formam, aut non esse factum aut non hoc esse, quod factum sit. quae neque defendi neque transferri possunt, utique neganda, nec solum si finitio potest esse pro nobis, sed
8 etiam si nuda infitiatio superest. testes erunt: multa in eos dicere licet; chirographum: de similitudine litterarum disserendum. utique nihil erit peius quam confessio. ultima est actionis controversia, cum defendendi negandive non
9 est locus [id est relatio]. atqui quaedam sunt, quae neque negari neque defendi neque transferri possunt. 'adulterii rea est, quae cum anno vidua fuisset, enixa est': lis non erit. quare illud stultissime praecipitur, quod defendi non possit, silentio dissimulandum, si quidem est id, de quo
10 iudex pronuntiaturus est. at si extra causam sit adductum et tantum coniunctum, malim quidem dicere, nihil id ad quaestionem nec esse in iis morandum et minus esse quam adversarius dicat. tamen huic velut simulationi oblivionis ignoscam; debet enim bonus advocatus pro rei salute brevem neglegentiae reprensionem non pertimescere.

11 Videndum etiam, simul nobis plura adgredienda sint an amolienda singula. plura simul invadimus, si aut tam infirma sunt, ut pariter inpelli possint, aut tam molesta, ut pedem conferre cum singulis non expediat: tum enim toto corpore obnitendum et, ut sic dixerim, derecta fronte
12 pugnandum est. interim, si resolvere ex parte diversa dicta difficilius erit, nostra argumenta cum adversariorum argumentis conferemus, si modo haec ut valentiora videantur effici poterit. quae vero turba valebunt, diducenda erunt, ut, quod paulo ante dixi: 'heres eras et pauper et

---

10 disseremus ***Ab*** 12 id est relatio *secl Spalding* | atque ***Ab*** | sint ***A*** 13 possint ***A*** 17 et adductum ***Ab*** 20 esse *om* ***B*** | dicit ***BP*** | huic velut ***N***: velut huic ***ABP*** vel huic *Meister* 27 enitendum ***B*** obenitendum ***P*** | directa ***A²PN***

magna pecunia appellabaris a creditoribus et offenderas
et mutaturum tabulas testamenti sciebas'. urgent universa: 13
at si singula quaeque dissolveris, iam illa flamma, quae
magna congerie convaluerat, diductis quibus alebatur con-
5 cidet, ut, si vel maxima flumina in rivos diducantur,
qualibet transitum praebent. itaque propositio quoque se-
cundum hanc utilitatem accommodabitur, ut ea nunc sin-
gula ostendamus, nunc complectamur universa. nam 14
interim quod pluribus conlegit adversarius, sat est semel
10 proponere: ut, si multas causas faciendi, quod arguit, reo
dicet accusator fuisse, nos, non enumeratis singulis, semel
hoc in totum negemus, quia non, quisquis causam faciendi
sceleris habuit, et fecerit. saepius tamen accusatori con- 15
gerere argumenta, reo dissolvere expediet.

15 Id autem quod erit ab adversario dictum, quo modo
refutari debeat, intuendum est. nam si erit palam falsum,
negare satis est, ut pro Cluentio Cicero eum, quem dixe-
rat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die
mortuum. palam etiam contraria et supervacua et stulta 16
20 reprendere nullius est artis, ideoque nec rationem eorum
nec exempla tradere necesse est. id quoque (obscurum
vocant), quod secreto et sine teste aut argumento di-
citur factum, satis natura sua infirmum est (sufficit enim,
quod adversarius non probat), item si ad causam non per-
25 tinet. sed tamen interim oratoris est efficere, ut quid aut 17
contrarium esse aut a causa diversum aut incredibile aut
supervacuum aut nostrae potius causae videatur esse
coniunctum. obicitur Oppio, quod de militum cibariis de-
traxerit: asperum crimen, sed id contrarium ostendit
30 Cicero, quia iidem accusatores obiecerint Oppio, quod is
voluerit exercitum largiendo corrumpere. testes in Corne- 18

---

17 c 60, 168 — 28 p. Oppio fr A. III 7 M.

---

3 at si ***Pa***: at ***AB*** 5 diducantur ***P***[2]: *om* ***ABP***[1]
11 numeratis ***B*** 12 in totum *Becher:* intuendum 20 ra-
tiones ***P*** 25 sed ***A?B***: est ***P***[2]***ab*** | int. oratoris est ***BP***[1]: est
int. or. ***A*** int. orat. ***P***[1]***ab*** 26 a *om* ***A***

lium accusator lecti a tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero supervacuum, quia ipse fateatur. petit accusationem in Verrem Q. Caecilius, quod fuerat quaestor eius: ipsum **19** Cicero ut pro se videretur effecit. cetera, quae proponuntur, communis locus habet. aut enim coniectura excutiuntur, an vera sint, aut finitione, an propria, aut qualitate, an inhonesta, iniqua, inproba, inhumana, crudelia et cetera, **20** quae ei generi accidunt. eaque non modo in propositionibus aut rationibus, sed in toto genere actionis intuenda: an sit crudelis, ut Labieni in Rabirium lege perduellionis, inhumana, ut Tuberonis Ligarium exulem accusantis atque id agentis, ne ei Caesar ignoscat, superba, ut in Oppium ex epistula Cottae reum factum: perinde prae- **21** cipites, insidiosae, inpotentes deprehenduntur. ex quibus tamen fortissime invaseris, quod est aut omnibus periculosum, ut dicit Cicero pro Tullio: 'quis hoc statuit umquam aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur?' aut ipsis iudicibus, ut pro Oppio monet pluribus, ne illud actionis genus in eque- **22** strem ordinem admittant. nonnumquam tamen quaedam bene et contemnuntur vel tamquam levia vel tamquam ad causam nihil pertinentia. multis hoc locis facit Cicero. et haec simulatio interim huc usque procedit, ut, quae dicendo refutare non possumus, quasi fastidiendo calcemus.

23 Quoniam vero maxima pars eorum similibus constat, rimandum erit diligentissime, quid sit in quoque, quod adsumitur, dissimile. in iure facile deprenditur: est enim scriptum de rebus utique diversis, tantoque magis ipsa-

---

16 c 24, 56 — 20 fr A. III 7 M.

---

3 Q. *P*: L. *AB* 5 locus *om BP* (communes locos habent *a edd*) 8 ei *om A* | accidunt] succedunt *A*² | modo *om A* 9 in *om B* 13 perinde *Gesner*: proinde 19 posterius] potius *Francius* prius *Capperonnier* 23 fecit *A* 24 et *A*: sed *BP* 26 vero *BP*: in has erit vero *Ab* (q. v. maxima pars adsumtorum similibus constat *Halm*)

rum rerum differentia potest esse manifesta. illas vero similitudines, quae ducuntur ex mutis animalibus aut inanimis, facile est eludere. exempla rerum varie tractan- 24 da sunt, si nocebunt: quae si vetera erunt, fabulosa dicere
5 licebit, si indubia, maxime quidem dissimilia; neque enim fieri potest ut paria sint per omnia, ut, si Nasica post □ occisum Ti. Gracchum defendatur exemplo Ahalae, a quo Maelius est interfectus, Maelium regni adfectatorem fuisse, a Graccho leges modo latas esse popularis, Ahalam ma-
10 gistrum equitum fuisse, Nasicam privatum esse dicatur. si defecerint omnia, tum videndum erit, an optineri possit, ne illud quidem recte factum. quod de exemplis, idem etiam □ de iudicatis observandum.

Quod autem posui, referre, quo quidque accusator 25
15 modo dixerit, huc pertinet, ut, si est minus efficaciter elocutus, ipsa eius verba ponantur: si acri et vehementi fuerit usus oratione, eandem rem nostris verbis mitioribus proferamus, ut Cicero de Cornelio 'codicem attigit' 26 et protinus cum quadam defensione, ut, si pro luxurioso
20 dicendum sit: 'obiecta est paulo liberalior vita'. sic et pro sordido parcum, pro maledico liberum dicere licebit. utique numquam committendum est, ut adversariorum 27 dicta cum sua confirmatione referamus, aut etiam loci alicuius exsecutione adiuvemus, nisi cum eludenda erunt:
25 'apud exercitum mihi fueris', inquit, 'tot annis forum non attigeris, afueris tam diu, et, cum tam longo intervallo veneris, cum his, qui in foro habitarunt, de dignitate contendas?' praeterea in contradictionibus interim totum 28 crimen exponitur, ut Cicero pro Scauro circa Bostarem
30 facit veluti orationem diversae partis imitatus, aut pluri-

18 fr A. VII 28 M. — 25 Cic. p. Mur. 9, 21

6 fieri] esse *A* | per omnia *Spalding:* optima *B* omnia *AP* 7 Ti. *Halm:* T. *A om rell* 11 tum *om A* 12 de *Pab*: *om AB* 20 liberior *P*[1] 24 adiuvemus *ed Gryph:* adiuves | erunt *om BP* 28 de contradictionibus *BP* in contradictiones *A* 30 veluti *a*: velut in *AB* velut *P*

bus propositionibus iunctis, ut pro Vareno: 'cum iter per agros et loca sola faceret cum Pompuleno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt, deinde Pompulenum occisum esse, ilico Varenum vinctum adservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.' quod prodest utique, 5 si erit incredibilis rei ordo et ipsa expositione fidem perditurus. interim per partes dissolvitur, quod contextu nocet, et plerumque id est tutius. quaedam contradictiones natura sunt singulae: id exemplis non eget.

29 Communia bene adprenduntur non tantum, quia utri- 10 usque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. neque enim pigebit, quod saepe monui, referre: commune 30 qui prior dicit, contrarium facit. est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest: 'at enim non veri simile est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. quid? 15 hoc veri simile est, tantum scelus Oppium esse conatum?' artificis autem est invenire in actione adversarii, quae inter semet ipsa pugnent aut pugnare videantur, quae aliquando ex rebus ipsis manifesta sunt, ut in causa Caeliana Clodia aurum se Caelio commodasse dicit, quod 20 signum magnae familiaritatis est, venenum sibi paratum, 31 quod summi odii argumentum est. Tubero Ligarium accusat, quod is in Africa fuerit, et queritur, quod ab eo ipse in Africam non sit admissus. aliquando vero praebet eius rei occasionem minus considerata ex adverso dicentis 25 oratio: quod accidit praecipue cupidis sententiarum, ut ducti occasione dicendi non respiciant, quid dixerint, dum 32 locum praesentem, non totam causam intuentur. quid tam videri potest contra Cluentium quam censoria nota? quid tam contra eundem, quam filium ab Egnatio corrupti 30 iudicii, quo Cluentius Oppianicum circumvenisset, crimine

---

1 fr A. II 5 M. — 14 p. Oppio fr A. III 3 M. — 20 c 13 — 22 c 3

---

1 praepositionibus *AB* 5 prodest *Becher:* est 8 et *om AP* 18 inter] contra *A* 21 signum] etiam *A* 24 vero *om A*

exheredatum? at haec Cicero pugnare invicem ostendit: **33**
'sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorium iudicium grave velis esse an Egnati. si Egnati, leve est, quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim
5 Gnaeum Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. sin autem censorum, hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, cum patrem eiecissent, retinuerunt'. illa magis vitiose dicuntur **34**
quam acute reprenduntur, argumentum dubium pro ne-
10 cessario, controversum pro confesso, commune pluribus pro proprio, vulgare, supervacuum, constitutum contra fidem. nam et illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant, quod probandum est, de facto disputent, cum de auctore quaeratur, inpossibilia adgrediantur, pro effectis
15 relinquant vixdum incohata, de homine dicere quam de causa malint, hominum vitia rebus adsignent, ut si quis **35**
decemviratum accuset, non Appium, manifestis repugnent, dicant quod aliter accipi possit, summam quaestionis non intueantur, non ad proposita respondeant: quod unum
20 aliquando recipi potest, cum mala causa adhibitis extrinsecus remediis tuenda est, ut cum peculatus reus Verres fortiter et industrie tuitus contra piratas Siciliam dicitur.

Eadem adversus contradictiones nobis oppositas prae- **36**
25 cepta sunt, hoc tamen amplius, quod circa eas multi duobus vitiis diversis laborant. nam quidam etiam ⟨in⟩ foro tamquam rem molestam et odiosam praetereunt (eis enim plerumque, quae composita domo attulerunt, contenti sine adversario dicunt), et scilicet multo magis in scholis, in
30 quibus non solum contradictiones omittuntur, verum etiam

1 c 48, 135

5 Gnaeum *Baiter:* genus ***A*** *om* ***BP*** 6 censorium ***P*** 9 quam ***P***: quod ***AB*** 10 pluribus *om* ***B*** 11 constitutum ***B***: servum ***Ab*** serius constitutum ***PT***[2] 16 vitia *Obrecht:* vita ***A*** vitam ***BP*** 22 tutatus ***P***[2] 26 in *add Regius* 27 eis enim] et enim ***BP*** et his ***A*** (is ***A***[1]) 30 non *om* ***AB***

materiae ipsae sic plerumque finguntur, ut nihil dici pro
37 parte altera possit. alii diligentia lapsi verbis etiam vel
sententiolis omnibus respondendum putant, quod est et
infinitum et supervacuum; non enim causa reprehenditur,
sed actor, quem ego semper videri malim disertum, ut, 5
si dixerit quod rei prosit, ingenii credatur laus esse, non
□ causae, si forte [non] laedat, causae, non ingenii culpa.
38 itaque illae reprensiones, ut obscuritatis, qualis in Rullum
est, infantiae in dicendo, qualis in Pisonem, inscitiae
rerum, verborumque et insulsitatis etiam, qualis in Antonium 10
est, animo dantur et iustis odiis, suntque utiles ad con-
39 ciliandum iis, quos invisos facere volueris, odium. alia
□ respondendi patronis ratio est: aliquando tamen eorum
non oratio modo, sed vita etiam, vultus denique, incessus,
habitus recte incusari solet, ut adversus Quintium Cicero 15
non haec solum, sed ipsam etiam praetextam demissam
ad talos insectatus est; presserat enim turbulentis contio-
40 nibus Cluentium Quintius. nonnumquam elevandae invidiae
gratia quae asperius dicta sunt eluduntur, ut a Cicerone
Triarius. nam cum Scauri columnas per urbem plaustris 20
□ vectas esse dixisset: 'ego porro', inquit, 'qui Albanas habeo
columnas, clitellis eas adportavi'. et magis hoc in accu-
satores concessum est, quibus conviciari aliquando patro-
41 cinii fides cogit. illa vero adversus omnes et recepta et
non inhumana conquestio, si callide quid tacuisse, brevi- 25
42 asse, obscurasse, distulisse dicuntur. defensionis quoque
permutatio reprenditur saepe, ut Attius adversus Cluen-
tium, Aeschines adversus Ctesiphontem facit, cum ille
Ciceronem lege usurum modo, hic minime de lege dictu-
rum Demosthenen queritur. 30

---

8 De lege agr. 2, 5, 13 — 9 c 1, 30 sqq — 15 p. Cluent. 40, 111 — 19 p. Scauro 22, 46 — 28 c 52

---

6 si *om* ***B*** | profuerit ***P*** 7 non *secl Becher* 8 ut ***A***: aut ***BP*** 10 verbum insulsitatis ***A*** 11 et ***A***: ut ***B*** *om* ***P*** | concitandum *Meister* 13 est *Halm*: et 20 nam *om* ***BP*** 21 dixisset *Pithoeus:* dixit 22 eas deportavi *in leni corruptela* ***A***

Declamatores vero inprimis sunt admonendi, ne contradictiones eas ponant, quibus facillime responderi possit, neu sibi stultum adversarium fingant. facimus autem (quod maxime uberes loci popularesque sententiae nascuntur 5 materiam dicendi nobis, quod volumus, ducentibus), ut non sit ille inutilis versus:

'non male respondit, male enim prior ille rogarat'.

fallet haec nos in foro consuetudo, ubi adversarii, non **43** ipsi nobis respondebimus. aiunt Accium interrogatum, cur 10 causas non ageret, cum apud eum in tragoediis tanta vis esset [optime respondendi], hanc reddidisse rationem, quod illic ea dicerentur, quae ipse vellet, in foro dicturi adversarii essent, quae minime vellet. ridiculum est ergo in **44** exercitationibus, quae foro praeparant, prius cogitare, quid 15 responderi, quam quid ex diverso dici possit. et bonus praeceptor non minus laudare discipulum debet, si quid pro diversa quam si quid pro sua parte acriter excogitavit. rursus est aliud in scholis permittendum semper, in **45** foro rarum. nam loco a petitore primo contradictione uti 20 qui possumus, ubi vera res agitur, cum adversarius adhuc nihil dixerit? incidunt tamen plerique in hoc vitium vel **46** consuetudine declamatoria vel etiam cupiditate dicendi, dantque de se respondentibus venustissimos lusus, cum modo 'se vero nihil dixisse neque tam stulte dicturos', 25 modo 'bene admonitos ab adversario et agere gratias, quod adiuti sint' iocantur, frequentissime vero, id quod firmissimum est, 'numquam iis responsurum adversarium fuisse, quae proposita non essent, nisi illa sciret vera esse et ad fatendum conscientia esset inpulsus', ut pro **47** 30 Cluentio Cicero: 'nam hoc persaepe dixti, tibi sic renun-

30 c 52, 143

8 adversarii (*scil* nobis respondebunt)] adversario *libri*
11 optime respondendi *om* BP^1 14 praeparantur ***BP***
18 est *om* ***BP*** 19 rarum ***AB***: raro ***P*** 20 qui *om* ***Ab***
29 ut pro ***P***: pro ***B*** in quo ***A*** 30 dixti ***P***: dixi ***AB***

tiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis
defendere. itane est? ab amicis inprudentes videlicet pro-
dimur? et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbi-
tramur, qui nostra consilia ad adversarium deferat? quis-
nam hoc tibi renuntiavit? quis tam inprobus fuit? cui 5
ego autem narravi? nemo, ut opinor, in culpa est: nimi-
48 rum tibi istud lex ipsa renuntiavit'. at quidam contradic-
tione non contenti totos etiam locos explicant: scire se
hoc dicturos adversarios et ita persecuturos. quod factum
venuste nostris temporibus elusit Vibius Crispus, vir in- 10
genii iucundi et elegantis: 'ego vero, inquit, 'ista non dico;
49 quid enim attinet illa bis dici?' nonnumquam tamen ali-
quid simile contradictioni poni potest, si quid ab adver-
sario testationibus conprensum in advocationibus iactatum
⟨est⟩ (respondebimus enim rei ab illis dictae, non a nobis 15
excogitatae) aut, si id genus erit causae, ut proponere
possimus certa, extra quae dici nihil possit, ut, cum res
furtiva in domo deprensa sit, dicat necesse est reus, aut
se ignorante inlatam aut depositam apud se aut donatam
sibi: quibus omnibus, etiam si proposita non sunt, re- 20
50 sponderi potest. at in scholis recte et ⟨propositionibus⟩ et
contradictionibus occurremus, ut in utrumque locum, id est
primum et secundum simul exerceamus. quod nisi feceri-
mus, numquam utemur contradictione; non enim erit, cui
respondeamus. 25

51 Est et illud vitium nimium solliciti et circa omnia
momenta luctantis; suspectam enim facit iudici causam,
et frequenter, quae statim dicta omnem dubitationem sus-
tulissent, dilata ipsis praeparationibus fidem perdunt,
quia patronus et aliis crediderit opus fuisse. fiduciam igi- 30
tur orator prae se ferat semperque ita dicat, tamquam
de causa optime sentiat, quod sicut omnia in Cicerone

---

7 lex ***BP***[1]: res ***AP***[2]   9 prosecuturos ***AB***   15 est *add Halm Meister*   20 sint ***P***   21 et propositionibus et *Badius*: et * et ***Bn*** * * et ***N*** et et ***Bg*** et plenaribus et ***P*** plenaribus ***ab*** enaribus ***A***   23 exerceamus ***A***[1]***b***: exerceamur ***BPa***   24 non *om* ***A*** (nec?)   26 sollicitae ***A*** sollicite ***b***   28 et *om* ***A***

praecipuum est. nam illa summa cura securitatis est si- 52
milis, tantaque in oratione auctoritas, ut probationis
locum optineat dubitare nobis non audentibus. porro, qui
scierit, quid pars adversa, quid nostra habeat valentissi-
5 mum, facile iudicabit, quibus maxime rebus vel occurren-
dum sit vel instandum.

Ordo quidem in parte nulla minus adfert laboris. nam 53
si agimus, nostra confirmanda sunt primum, tum quae
nostris opponuntur, refutanda: si respondemus, prius inci-
10 piendum a refutatione. nascuntur autem ex iis, quae con- 54
tradictioni opposuimus, aliae contradictiones, euntque in-
terim longius: ut gladiatorum manus, quae secundae vo-
cantur, fiunt et tertiae, si prima ad evocandum adversarii
ictum prolata erat, et quartae, si geminata captatio est,
15 ut bis cavere, bis repetere oportuerit. quae ratio et ultra
ducit. sed illam etiam, quam supra ostendi, simplicem ex 55
adfectibus atque ex adfirmatione sola probationem recipit
refutatio, qualis est illa Scauri, de qua supra dixi, quin
nescio an etiam frequentior, ubi quid negatur. videndum
20 praecipue utrique parti, ubi sit rei summa; nam fere
accidit, ut in causis multa dicantur, de paucis iudicetur.

In his probandi refutandique ratio est, sed adiuvanda 56
viribus dicentis et adornanda. quamlibet enim sint ad di-
cendum, quod volumus, accommodata, ieiuna tamen erunt
25 et infirma, nisi maiore quodam oratoris spiritu implentur.
quare et illi communes loci de testibus, de tabulis, de 57
argumentis aliisque similibus magnam vim animis iudicum
adferunt, et hi proprii, quibus factum quodque laudamus
aut contra iustum vel iniustum docemus, maius aut minus,
30 asperius aut mitius. ex his autem alii ad comparationem
singulorum argumentorum faciunt, alii ad plurium, alii
ad totius causae inclinationem. ex quibus sunt qui prae- 58

---

9 prius *P*: plus *AB* 9—10 inc. est a *P* 13 evocandum *Regius:* vocandum 23 ornanda *A* | docendum *Regius* 24 ieiuna *Bonnell:* pecunia *A om BP* 27 aliisque *B*: aliis *P* aliisque his *A*[2] 28 et ii *ABP* | quodque *Regius:* quoque

parent animum iudicis, sunt qui confirment. sed praeparatio quoque aut confirmatio aliquando totius causae est, aliquando partium, et proinde, ut cuique 59 conveniunt, subicienda. ideoque miror inter duos diversarum sectarum velut duces non mediocri contentione quaesitum, singulisne quaestionibus subiciendi essent loci, ut Theodoro placet, an prius docendus iudex quam movendus, ut praecipit Apollodorus, tamquam perierit haec ratio media et nihil cum ipsius causae utilitate sit deliberandum. haec praecipiunt qui ipsi non dicunt in foro, ut artes a securis otiosisque con- 60 positae ipsa pugnae necessitate turbentur. namque omnes fere, qui legem dicendi quasi quaedam mysteria tradiderunt, certis non inveniendorum modo argumentorum locis, sed concludendorum quoque nos praeceptis alligaverunt: de quibus brevissime praelocutus, quid ipse sentiam, id est quid clarissimos oratores fecisse videam, non tacebo.

[QUIBUS CONSTET EPICHIREMA ET QUO MODO REFELLATUR.]

1 XIV. Igitur enthymema et argumentum ipsum, id est rem, quae probationi alterius adhibetur, appellant et argumenti elocutionem, eam vero, ut dixi, duplicem: ex consequentibus, quod habet propositionem coniunctamque ei protinus probationem, quale est pro Ligario: 'causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset; nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt.' habet enim rationem et propositionem, non habet 2 conclusionem: ita est ille inperfectus syllogismus. ex pugnantibus vero, quod etiam solum enthymema quidam vocant, fortior multo probatio est. tale est Ciceronis pro

24 c 6, 19 — 30 c 29, 79

2 aliquando *om* *Ab* 6 singulis *A* 9 medii *A*
10 haec accidunt his qui praecipiunt ipsi *A* *partim in ras m* 2
24 quale *BP*: que *A* | est *om* *BP* 27 rationem et *om* *B*

Milone: 'eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis'. quod quidem etiam 3 aliquando multiplicari solet, ut est ab eodem et pro eodem reo factum: 'quem igitur cum aliqua gratia noluit, 5 hunc voluit cum aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tempore, ⟨quem impune⟩ non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere'? optimum autem videtur enthyme- 4 matis genus, cum proposito dissimili vel contrario ratio 10 subiungitur, quale est Demosthenis: 'non enim, si quid umquam contra leges actum est idque tu es imitatus, idcirco te convenit poena liberari, quin e contrario damnari multo magis. nam ut si quis eorum damnatus esset, tu haec non scripsisses, ita, damnatus tu si fueris, non scribet 15 alius'.

Epichirematos et quattuor et quinque et sex etiam 5 factae sunt partes a quibusdam. Cicero maxime quinque defendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum adsumptio et eius probatio, quinta conplexio: quia ⟨vero⟩ interim et 20 propositio non egeat rationis et adsumptio probationis, nonnumquam etiam complexione opus non sit, et quadripertitam et tripertitam et bipertitam quoque fieri posse ratiocinationem. mihi et pluribus nihilominus auctoribus 6 tres summum videntur. nam ita se habet ipsa natura, ut 25 sit de quo quaeratur et per quod probetur: tertium adici potest velut ex consensu duorum antecedentium. ita erit prima intentio, secunda adsumptio, tertia conexio. nam confirmatio primae ac secundae partis ⟨et⟩ exornatio eisdem

4 ib. 16, 41 — 10 in Androt. 7 — 17 De inv. 1, 37, 67

3 et pro eodem *P*[2]: *om ABP*[1] 4 aliqua] omnium *Cicero* 6 quem impune *add ed Gryph* 11 factum *P* 12 quin *Regius:* quod 19 vero *add Regius* 21 complexione *Regius:* cumplane *BP* complexio *a* 24 summum] solûmô *P* (*i e* solummodo) 26 ex *om P habet B post* duorum 28 et *add Capperonnier* | eisdem *P*: eidem *B* est et isdem *A*

7 cedere possunt, quibus subiciuntur. sumamus enim ex Ciceróne quinque partium exemplum: 'melius adcurantur ea, quae consilio reguntur, quam quae sine consilio administrantur. hanc primam partem numerant, eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis ad- 5 probari putant oportere'. hoc ego totum cum sua ratione unum puto: alioqui si ratio pars est, est autem varia
8 ratio, plures partes esse dicantur. adsumptionem deinde ponit: 'nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur huius adsumptionis quarto in loco 10 aliam porro inducunt adprobationem': de quo idem quod
9 supra dico. 'quinto inducunt loco conplexionem, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: consilio igitur mundus administratur, aut, unum in locum cum conduxit breviter propositionem et ad- 15 sumptionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: quod si melius geruntur quae consilio quam quae sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur, consilio igitur mundus administratur'. cui parti consentio. 20
10 In tribus autem, quas fecimus, partibus non est forma semper eadem, sed una, in qua idem concluditur, quod intenditur: 'anima inmortalis est, nam quidquid ex se ipso movetur, inmortale est, anima autem ex se ipsa movetur, inmortalis igitur est anima'. hoc fit non solum 25 in singulis argumentis, sed in totis causis, quae sunt
11 simplices, et in quaestionibus. nam et hae primam habent propositionem: 'sacrilegium commisisti' 'non quisquis hominem occidit, caedis tenetur', deinde rationem (sed haec est in causis et quaestione longior quam in singulis ar- 30

---

2 ib. 1, 34, 58 sqq

---

1 accedere *vel* accenseri *Zumpt* 2 adcurantur *Cic:* adgubernantur ***A*** gubernantur ***BP*** 6 cum *Valla:* in 11 aliam *Cic:* iam 13 id infert *Cic:* id fert ***AB*** infert ***P*** 15 conduxerit ***P*** | propositionem ***T***[2]: expos. ***ABP*** 19 administratur] regitur ***P***[2] | consilio — administratur *om* ***ABP***[1]

gumentis), et plerumque summa complexione vel per enumerationem vel per brevem conclusionem testantur, quid effecerint. in hoc genere propositio dubia est, de hac enim quaeritur. altera est complexio non par intentioni, sed **12**
5 vim habens parem: 'mors nihil ad nos, nam quod est dissolutum, sensu caret, quod autem sensu caret, nihil ad nos'. in alio genere non eadem propositio est quae conexio: 'omnia animalia meliora sunt quam inanima, nihil autem melius est mundo, mundus igitur animal'. hic
10 potest videri deesse intentio; potuit enim sic constitui ratiocinatio: 'animal est mundus, omnia enim animalia meliora sunt quam inanima' et cetera. haec propositio **13**
aut confessa est ut proxima, aut probanda, ut: 'qui beatam vitam vivere volet, philosophetur oportet', non enim
15 conceditur; cetera sequi nisi confirmata prima parte non possunt. item adsumptio interim confessa est, ut 'omnes autem volunt beatam vitam vivere', interim probanda ut illa 'quod est dissolutum, sensu caret', cum, soluta corpore anima an sit immortalis vel ad tempus [certa] ma-
20 neat, sit in dubio. quod adsumptionem alii, rationem alii vocant.

Epichirema autem nullo differt a syllogismis, nisi quod **14**
illi et plures habent species et vera colligunt veris, epichirematis frequentior circa credibilia est usus. nam si con-
25 tingeret semper controversa confessis probare, vix esset in hoc genere usus oratoris. nam quo ingenio est opus, ut **15**
dicas: 'bona ad me pertinent, solus enim sum filius defuncti', vel 'solus heres, cum iure bonorum possessio testati secundum tabulas testamenti detur, ad me igitur

---

9 *in* animal *desinit* ***B***, *hinc adhibui libros* ***GVM*** 10 deesse *Madvig:* de re | intentio *Spalding:* contentio 14 vitam videre *libri praeter* ***A*** 17 vivere *Regius:* videre 18 solutum ***AG*** 19 certa *om Vt p* 410 20 quod ***A***: quam *cett*
25 controversa ***P***[2]: controversia ***GPV*** controversias ***A*** — siam ***M*** 26 quo] quid ***PV*** 27 enim *om* ***P*** 29 testati *Regius:* intestatis *libri* (intestati *rasura corr* ***P***) intestati secundum agnationem, testati sec. tab. *Gertz*

16 pertinet'. sed cum ipsa ratio in quaestionem venit, efficiendum est certum id, quo probaturi sumus quod incertum est, ut, si ipsa forte intentione dicatur aut 'filius non es' aut 'non es legitimus' aut 'non es solus', itemque aut 'non heres es' aut 'non iustum testamentum est' aut 'capere non potes' aut 'habes coheredes', efficiendum est 17 [iustum], propter quod nobis adiudicari bona debeant. sed tum est necessaria illa summa conexio, cum intervenit ratio longior, alioqui sufficiunt intentio ac ratio: 'silent enim leges inter arma nec se expectari iubent, cum ei, qui expectare velit, ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda'. ideoque id enthymema, quod est ex consequentibus, rationi simile dixerunt. sed et singula quaeque interim recte ponuntur, ut ipsum illud silent leges inter arma, et a ratione incipere fas est, deinde conclu- 18 dere, ut ibidem: 'quod si duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici inpune voluerunt, quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, poeniendum putet?' variavit hic adhuc et rursus rationem tertio loco posuit: 'cum videat ali- 19 quando gladium nobis ab ipsis porrigi legibus'. per constantem partis duxit ordinem: 'insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta nex?' (hoc intentio); 'quid comitatus nostri, quid gladii volunt?' (hoc ratio); 'quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret': hoc ex ratione et intentione conexio.

20 Huic generi probationis tribus occurritur modis, id est per omnis partis. aut enim expugnatur intentio aut ad-

9 p. Mil. 4, 10 — 16 ib. 3, 9 — 22 ib. 4, 10.

1 pertinent ***P*** 2 quo *Capperonnier:* quod 3 forte ***P***[2]: fere ***AGPMV*** 7 iustum *seclusi ex l 5 repetitum cf p* 229, 16 istud *Gesner* 9 longior ***A***: largior *rell* | alioqui *Halm:* aliqui ***AM*** aliquid ***G*** ad quod ***PV*** aliquando *Regius* 10 nec se ***PV***: necesse ***AGM*** 13 quaeque interim *Badius:* interimque 19 quis ***PV***: *om* ***AGM*** 21 per constantem] prioris autem *libri; vitii origo fuit, quod* partis *genitivus putabatur*

sumptio aut conclusio, nonnumquam omnia. [sed omnia haec tria sunt.] intentio expugnatur: 'iure occidi eum, qui insidiatus sit'; nam prima statim quaestio pro Milone est: 'an ei fas sit lucem intueri, qui a se hominem necatum esse 21
5 fateatur'. expugnatur adsumptio omnibus iis, quae de refutatione diximus. et ratio quidem numquam est vera, nisi et propositio vera sit; interim verae propositionis falsa ratio est, ut 'virtus bonum est' verum est: si quis rationem subiciat, 'quod ea locupletes faciat', verae intentionis falsa sit
10 ratio. conexio autem aut vera negatur, cum aliud colligit 22 quam id, quod ex prioribus efficitur, aut nihil ad quaestionem dicitur pertinere. non est vera sicut haec: 'insidiator iure occiditur; nam cum vitae vim adferat ut hostis, debet etiam repelli ut hostis: recte igitur Clodius ut hostis
15 occisus est'; non utique, nondum enim Clodium insidiatorem ostendimus. sed fit vera conexio: 'recte igitur insidiator ut hostis occiditur'; nihil ad nos, nondum enim Clodius insidiator apparet. sed ut potest vera esse intentio 23 et ratio et tamen falsa conexio, ita, si illa falsa sunt,
20 numquam est vera conexio.

Enthymema ab aliis oratorius syllogismus, ab aliis 24 pars dicitur syllogismi, propterea quod syllogismus utique conclusionem et propositionem habet et per omnes partes efficit quod proposuit, enthymema tantum intellegi con-
25 tentum sit. syllogismus talis: 'solum bonum virtus, nam 25 id demum bonum est, quo nemo male uti potest: virtute nemo male uti potest, bonum est ergo virtus'. enthymema ex consequentibus: 'bonum est virtus, qua nemo male uti potest'. et contra: 'non est bonum pecunia; non enim

---

1 omnia sed omnia haec tria sunt *libri; purgavit Gesner* 6 ratiocinatio *hic et infra Vt p* 415 | numquam *Vt:* non numquam | nisi et *Vt:* nis cum eius ut ***G*** * * * t ***A*** eis cum eis ut ***M*** cum et ***PV*** 8 sed si quis *Vt* 12 sicut haec *Vt:* sic 13 cum vitae *Vt:* curavit ne ***A*** qui curavit ut ne ***GM*** qui curavit ut ***PV*** 21 oratorius ***P***: oratoribus *rell* 26 virtute nemo male uti potest ***P***, *Vt p* 410 *sed is* virtute autem: *om* ***AGMV*** 27 est ***P*** *Vt: om* ***AGMV***

bonum est, quo quis male uti potest: pecunia potest quis male uti, non igitur bonum est pecunia'. enthymema ex pugnantibus: 'an bonum est pecunia, qua quis male uti
26 potest?' 'si pecunia, quae est in argento signato, argentum est, qui argentum omne legavit, et pecuniam, quae est 5 in argento signato, legavit: argentum autem omne legavit, igitur et pecuniam, quae est in argento, legavit' habet formam syllogismi. oratori satis est dicere: 'cum argentum legaverit omne, pecuniam quoque legavit, quae est in argento'. 10

27 Peregisse mihi videor sacra tradentium partes, sed consilio locus superest. namque ego, ut in oratione syllogismo quidem aliquando uti esse fas duco, ita constare totam aut certe confertam esse adgressionum et enthymematum stipatione minime velim. dialogis enim et dialec- 15 ticis disputationibus erit similior quam nostri operis actio-
28 nibus, quae quidem inter se plurimum differunt. namque ⟨in⟩ illis homines docti et inter doctos verum quaerentes minutius et scrupulosius scrutantur omnia et ad liquidum confessumque perducunt, ut qui sibi et inveniendi et iu- 20 dicandi vindicent partis, quarum alteram τοπικήν, alteram
29 κριτικήν vocant. nobis ad aliorum iudicia componenda est oratio, et saepius apud omnino imperitos atque illarum certe ignaros litterarum loquendum est, quos nisi et delectatione adlicimus et vicibus trahimus et nonnumquam 25 turbamus adfectibus, ipsa, quae iusta ac vera sunt, tenere
30 non possumus. locuples et speciosa et imperiosa vult esse eloquentia: quorum nihil consequetur, si conclusionibus □ certis et in unam prope formam cadentibus concisa et contemptum ex humilitate et odium ex quadam servitute 30

---

1 quo quis *Vt:* quo quisque *libri* (quisquam ***P***) | pecunia autem *Vt* 3 quis *Halm:* quisque *libri* (quisquam ***P***) 11 partes *Gertz:* artes 13 esse fas *Halm:* nefas 18 in illis *Halm:* illis ***AGM*** illi ***PV*** 25 vicibus *Meister:* viribus 27 et imperiosa *add Cass, om libri Vt p* 411 30 servitute] severitate *edd, sed cf* VII 3, 16 *Becher*

et ex copia satietatem et ex similitudine fastidium tulerit. feratur ergo non semitis, sed campis, non uti * fontes **31** angustis fistulis colliguntur, sed ut beatissimi amnes totis vallibus fluat ac sibi viam, si quando non acceperit, 5 faciat. nam quid illa miserius lege velut praeformatas infantibus litteras persequentium et, ut Graeci dicere solent, quem mater amictum dedit, sollicite custodientium: propositio ac conclusio ex consequentibus, repugnantibus? non inspiret? non augeat? non mille figuris variet **32** 10 ac verset? ut ea nasci et ipsa provenire natura, non manu facta et arte suspecta magistrum fateri ubique videantur. quis umquam sic vicit orator? nonne apud ipsum Demosthenen paucissima huius generis reperiuntur? quae adprensa Graeci magis (nam hoc solum peius nobis 15 faciunt) in catenas ligant et inexplicabili serie conectunt et indubitata colligunt et probant confessa et se antiquis per hoc similes vocant, deinde interrogati numquam respondebunt, quem imitentur. sed de figuris alio loco.

Nunc illud adiciendum, ne eis quidem consentire me, **33** 20 qui semper argumenta sermone puro et dilucido et distincto, ceterum minime elato ornatoque putant esse dicenda. namque ea distincta quidem ac perspicua debere esse confiteor, in rebus vero minoribus etiam sermone ac verbis quam maxime propriis et ex usu: at si maior erit **34** 25 materia, nullum iis ornatum, qui modo non obscuret, subtrahendum puto. nam et saepe plurimum lucis adfert ipsa translatio, cum etiam iuris consulti, quorum summus circa verborum proprietatem labor est, 'litus' esse aude-

27 cf Cic. Top. 7, 32

1 similitudine *Vt p* 411: amplitudine | attulerit *Vt* 2 ut * ieiuni * * fontes ***A*** uti sed uti fontes ***M*** uti fontes ***GPV*** 4 fluat ***PV***: fluant ***M*** pluant ***AG*** fluunt ***a*** 6 persequentium ***P***: prosequentium ***AGMV*** 8 ac *om* ***AGM*** | ex ***Pa***: et *rell* | consequentibus propugnantibus ***AGVM*** sequentibus pugnantibus ***P*** *corr edd* 12 vicit] vixit *libri* dixit *Regius* 13 generis *Zumpt:* veris ***A*** veris vel artis ***G*** iuris vel artis ***P*** veritatis vel artis ***MV*** 14 nam ***P***[2]***VQ***: non *rell* 21 elato *Vt p* 420: lato

85 ant dicere, 'qua fluctus eludit'. quoque quid est natura magis asperum, hoc pluribus condiendum est voluptatibus: et minus suspecta argumentatio dissimulatione, et multum ad fidem adiuvat audientis voluptas. nisi forte existimamus Ciceronem haec ipsa male ⟨in⟩ argumentatione dixisse, 5 'silere leges inter arma', et 'gladium nobis interim ab ipsis porrigi legibus'. his tamen habendus est is modus, ut sint ornamento, non inpedimento.

5 p. Mil. 4, 10

5 in *add Regius* 7 in his *Vt* | est is] istis ***AGVM**, in **P** lectio vetus erasa est* ipsis ***Q** om **R*** pius *Vt* iustus *Burman*

LIBER SEXTUS.

Prooemium.

Haec, Marcelle Vitori, ex tua voluntate maxime in- 1
gressus, tum si qua ex nobis ad iuvenes bonos pervenire
5 posset utilitas, novissime paene etiam necessitate quadam
officii delegati mihi sedulo laborabam, respiciens tamen
illam curam meae voluptatis, quod filio, cuius eminens
ingenium sollicitam quoque parentis diligentiam mereba-
tur, hanc optimam partem relicturus hereditatis videbar,
10 ut, si me, quod aecum et optabile fuit, fata intercepis-
sent, praeceptore tamen patre uteretur. at me fortuna id 2
agentem diebus ac noctibus festinantemque metu meae
mortalitatis ita subito prostravit, ut laboris mei fructus ad
neminem minus quam ad me pertineret. illum enim, de
15 quo summa conceperam et in quo spem unicam senectutis
reponebam, repetito vulnere orbitatis amisi. quid nunc 3
agam? aut quem ultra esse usum mei dis repugnantibus
credam? nam ita forte accidit, ut eum quoque librum,
quem de causis corruptae eloquentiae emisi, iam scribere
20 adgressus ictu simili ferirer. unum igitur optimum fuit,
infaustum opus et quidquid hoc est in me infelicium
litterarum super immaturum funus consumturis viscera
mea flammis inicere neque hanc impiam vivacitatem no-

---

3 Vitori *Mommsen:* Victori 10 aecum ***A*** *solus* peraequum ***PM,V*** (per eum) 17 reprobantibus ***GP²MV*** 20 unum] num *libri* (nunc ***Q***)

4 vis insuper curis fatigare. quis enim mihi bonus parens
ignoscat, si studere amplius possum, ac non oderit hanc
animi mei firmitatem, si quis in me alius usus vocis,
quam ut incusem deos superstes omnium meorum? nullam
in terras despicere providentiam tester? si non meo casu, 5
cui tamen nihil obici, quam quod vivam, potest, at illorum
certe, quos utique inmeritos mors acerba damnavit, erepta
prius mihi matre eorundem, quae nondum expleto aetatis
undevicesimo anno duos enixa filios, quamvis acerbissimis
5 rapta fatis, ⟨non⟩ infelix decessit. ego vel hoc uno malo 10
sic eram adflictus, ut me iam nulla fortuna posset efficere
felicem. nam cum omni virtute, quae in feminas cadit,
functa insanabilem attulit marito dolorem, tum aetate
tam puellari, praesertim meae comparata, potest et ipsa
6 numerari inter vulnera orbitatis. liberis tamen superstiti- 15
bus et, quod nefas erat, sed optabat ipsa, me salvo maxi-
mos cruciatus praecipiti via effugit. mihi filius minor
quintum egressus annum prior alterum ex duobus eruit
7 lumen. non sum ambitiosus in malis nec augere lacrima-
rum causas volo, utinamque esset ratio minuendi: sed 20
dissimulare qui possum, quid ille gratiae in vultu, quid
iucunditatis in sermone, quos ingenii igniculos, quam
substantiam placidae et, quamquam scio vix posse credi,
iam tum altae mentis ostenderit: qualis amorem quicum-
8 que alienus infans mereretur. illud vero insidiantis, quo 25
me validius cruciaret, fortunae fuit, ut ille mihi blandissi-
mus me suis nutricibus, me aviae educanti, me omnibus,
9 qui sollicitare illas aetates solent, anteferret. quapropter
illi dolori, quem ex matre optima atque omnem laudem
supergressa paucos ante menses ceperam, gratulor. minus 30
enim est, quod flendum meo nomine quam quod illius
gaudendum est. una post haec Quintiliani mei spe ac
10 voluptate nitebar, et poterat sufficere solacio. non enim

3 firmitatem **P**: infirmitatem *rell* 6 quam] nisi **V**
10 non *add Halm* 23 quamquam *Madvig:* quam **PVM**
quod **AG** 24 iam tum *Burman:* tantum

flosculos, sicut prior, sed iam decimum aetatis ingressus
annum certos ac deformatos fructus ostenderat. iuro per
mala mea, per infelicem conscientiam, per illos manes,
numina mei doloris, has me in illo vidisse virtutes in-
5 genii non modo ad percipiendas disciplinas, quo nihil
praestantius cognovi plurima expertus, studiique iam tum
non coacti (sciunt praeceptores), sed probitatis, pietatis,
humanitatis, liberalitatis, ut prorsus posset hinc esse tanti
fulminis metus, quod observatum fere est celerius occidere
10 festinatam maturitatem et esse nescio quam, quae spes
tantas decerpat, invidiam, ne videlicet ultra, quam homini
datum est, nostra provehantur. etiam illa fortuita aderant 11
omnia, vocis iucunditas claritasque, oris suavitas et in
utraque lingua, tamquam ad eam demum natus esset, ex-
15 pressa proprietas omnium litterarum. sed hae spes adhuc:
illa maiora, constantia, gravitas, contra dolores etiam ac
metus robur. nam quo ille animo, qua medicorum admi-
ratione mensum octo valetudinem tulit! ut me in supre-
mis consolatus est! quam etiam deficiens iamque non
20 noster ipsum illum alienatae mentis errorem circa scholas,
litteras habuit! tuosne ego, o meae spes inanes, la- 12
bentis oculos, tuum fugientem spiritum vidi? tuum cor-
pus frigidum, exsangue complexus animam recipere
auramque communem haurire amplius potui, dignus
25 his cruciatibus, quos fero, dignus his cogitationi-
bus? tene consulari nuper adoptione ad omnium spes ho- 13
norum propius admotum, te avunculo praetori generum
destinatum, te [omnium spes] avitae eloquentiae candi-
datum superstes parens tantum † poenas et. si non cupido O
30 lucis, certe patientia vindicet te reliqua mea aetate; nam
frustra mala omnia ad crimen fortunae relegamus. nemo

---

4 has *cf p* 244, 26   8 prosus *A* | posset *Gesner:* possit | hinc *Regius:* hic   14 utraque *Bonnell in lex v expressus:* utracumque   19 iamque *V*: quamque *rell*   21 ac litteras *Meiser*   27 propius *Buecheler Meiser:* prius   28 omnium spes *secl Spalding* | avitae *Erasmus:* acute *corr P* acutae *QM* acutis *AGV*   29 ad poenas *Valla; fort* tantum ploret? si non

14 nisi sua culpa diu dolet. sed vivimus et aliqua vivendi ratio quaerenda est, credendumque doctissimis hominibus, qui unicum adversorum solacium litteras putaverunt. si quando tamen ita resederit praesens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inseri possit, non iniuste pe- 5 tierim morae veniam. quis enim dilata studia miretur,
15 quae potius non abrupta esse mirandum est? tum si qua fuerint minus effecta eis, quae levius adhuc adflicti coeperamus, imperitanti fortunae remittantur, quae, si quid mediocrium alioqui in nostro ingenio virium fuit, ut non 10 extinxerit, debilitavit tamen. sed vel propter hoc nos contumacius erigamus, quod illam ut perferre nobis difficile est, ita facile contemnere. nihil enim sibi adversus me reliquit et infelicem quidem, sed certissimam tamen attulit
16 mihi ex his malis securitatem. boni autem consulere no- 15 strum laborem vel propter hoc aecum est, quod in nullum iam proprium usum perseveramus, sed omnis haec cura alienas utilitates, si modo quid utile scribi, spectat. nos miseri sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus. 20

[DE PERORATIONE.]

1 I. Peroratio sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alii vocant. eius duplex ratio est, posita aut in rebus aut in adfectibus. rerum repetitio et congregatio, quae Graece dicitur ἀνακεφαλαίωσις, a quibusdam Latino- 25 rum enumeratio, et memoriam iudicis reficit et totam simul causam ponit ante oculos, et, etiam si per singula
2 minus moverat, turba valet. in hac quae repetemus quam brevissime dicenda sunt, et, quod Graeco verbo patet, de-

9 imperitanti *Lochmann:* imperi aut ***Ag*** imperii aut ***M*** imperitie aut ***PV*** 16 aequum *Muretus:* caecum 17 cura alienas utilitates *Guilielmus:* curas (cura ut ***V***) alienas (alienis ***MV***) utiles ***AGMV*** cura ad alienos ut alienis utilis ***P*** *sed* ad al. ut *punctis notatur* 18 scribi ***AGM***, *corr* ***P***: scribimus ***P***[1]***V*** scribo *Vollmer* 20 parabamus *Burman* properabamus *Vaticanus* 1763 25 a quibusdam *Cass.* ***MgV***: quibusdam ***AP***

currendum per capita. nam si morabimur, non iam enumeratio, sed quasi altera fiet oratio. quae autem enumeranda videntur, cum pondere aliquo dicenda sunt et aptis excitanda sententiis et figuris utique varianda: alioqui
5 nihil est odiosius recta illa repetitione velut memoriae iudicum diffidenti. sunt autem innumerabiles ⟨species⟩, optimeque in Verrem Cicero: 'si pater ipse iudicaret, quid diceret, cum haec probarentur?' et deinde subiecit enumerationem; aut cum idem et in eundem per invocationem
10 deorum spoliata a praetore templa dinumerat. licet et dubitare, num quid nos fugerit, et quid responsuri sint adversarii his et his, aut quam spem accusator habeat omnibus ita defensis. illa vero iucundissima, si contingat aliquod ex adversario ducere argumentum, ut si dicas:
15 'reliquit hanc partem causae', aut 'invidia premere maluit', aut 'ad preces confugit merito, cum sciret haec et haec'. sed non sunt singulae species persequendae, ne sola videantur, quae forte nunc dixero, cum occasiones et ex causis et ex dictis adversariorum et ex quibusdam fortuitis
20 quoque oriantur. nec referenda modo nostra, sed postulandum etiam ab adversariis, ut ad quaedam respondeant. id autem, si et actioni supererit locus et ea proposuerimus, quae refelli non possint; nam provocare quae inde sint fortia, non arguentis est, sed monentis. id unum epi-
25 logi genus visum est plerisque Atticorum et philosophis fere omnibus, qui de arte oratoria scriptum aliquid reliquerunt. id sensisse Atticos credo, quia Athenis adfectus movere etiam per praeconem prohibebatur orator. philosophos minus miror, apud quos vitii loco est adfici, nec
30 boni moris videtur, sic a vero iudicem averti, nec con-

(margin: 3 at line 6; 4 at line 13; 5 at line 17; 6 at line 22; 7 at line 24)

7 5, 52, 136 — 9 ib. 72

6 diffidenti *Regius:* diffidentis | species *add Halm* 8 subicit *Meister* 11 responsurus *gM* | sit adversarius *AGM* 18 occasiones *ed Camp:* accusationes 22 ei actioni *Halm:* et actionis 30 moris videtur *Meister:* mores videntur

venire bono viro vitiis uti. necessarios tamen adfectus fatebuntur, si aliter obtineri vera et iusta et in commune
8 profutura non possint. ceterum illud constitit inter omnes, etiam in aliis partibus actionis, si multiplex causa sit et pluribus argumentis defensa, utiliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri 5 solere, sicut nemo dubitaverit multas esse causas, in quibus nullo loco sit necessaria, si breves et simplices fuerint. haec pars perorationis accusatori patronoque ex aequo communis est.

9 Adfectibus quoque isdem fere utuntur, sed aliis hic, 10 aliis ille saepius ac magis; nam huic concitare iudices, illi flectere convenit. verum et accusator habet interim lacrimas ex miseratione eius, quem ulciscitur, et reus de indignitate calumniae conspirationisve vehementius interim queritur. dividere igitur haec officia commodissimum, quae 15 plerumque sunt, ut dixi, prooemio similia, sed liberiora
10 plenioraque. inclinatio enim iudicum ad nos petitur initio parcius, cum admitti satis est et oratio tota superest: in epilogo vero est, qualem animum iudex in consilium ferat, et iam nihil amplius dicturi sumus, nec restat quo reserve- 20
11 mus. est igitur utrisque commune, conciliare sibi, avertere ab adversario iudicem, concitare adfectus et componere. et brevissimum quidem hoc praeceptum dari utrique parti potest, ut totas causae suae vires orator ponat ante oculos, et cum viderit, quid invidiosum, favorabile, invisum, mi- 25 serabile aut sit in rebus aut videri possit, ea dicat, quibus, si iudex esset, ipse maxime moveretur. sed certius est ire per singula.

12 Et quae concilient quidem accusatorem, in praeceptis exordii iam diximus. quaedam tamen, quae illic 30 ostendere sat est, in peroratione implenda sunt magis, si

---

10 aliis hic aliis *Spalding:* aliis hic aut *V* aliis sic aut ***AGM*** rarius hic ***P*** 13 eius *Regius:* eius rei 14 conspirationisve *Gertz:* conspirationis 15 dividere *i e* separatim tractare 20 et iam] nam *Halm* 29 accusatori iudicem *Halm*

contra inpotentem, invisum, perniciosum suscepta causa
est, si iudicibus ipsis aut gloriae damnatio rei aut defor-
mitati futura absolutio. nam egregie in Vatinium Calvus, 13
'factum', inquit, 'ambitum scitis omnes, et hoc vos scire
5 omnes sciunt'. Cicero quidem in Verrem etiam emendari
posse infamiam iudiciorum damnato reo dicit, quod est
unum ex supra dictis. metus etiam, si est adhibendus, ut
faciat idem, hunc habet locum fortiorem quam in prooemio.
qua de re quid sentirem, alio iam libro exposui. conci- 14
10 tare quoque invidiam, odium, iram, liberius in peroratione
contingit: quorum invidiam gratia, odium turpitudo, iram
offensio iudici facit, si contumax, arrogans, securus ⟨reus⟩
sit, quae non ex facto modo dictove aliquo, sed vultu,
habitu, aspectu moveri solet, egregieque nobis adulescenti-
15 bus dixisse accusator Cossutiani Capitonis videbatur,
Graece quidem, sed in hunc sensum: 'erubescis Caesarem
timere'. summa tamen concitandi adfectus accusatori in hoc 15
est, ut id, quod obiecit, aut quam atrocissimum aut etiam,
si fieri potest, quam maxime miserabile esse videatur.
20 atrocitas crescit ex his: quid factum sit, a quo, in quem,
quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo; quae omnia
infinitos tractatus habent. pulsatum querimur: de re pri- 16
mum ipsa dicendum, tum si senex, si puer, si magistra-
tus, si probus, si bene de re publica meritus, etiam si
25 percussus sit a vili aliquo contemptoque vel ex contrario
a potente nimium vel ab eo, quo minime oportuit, et si
die forte sollemni aut iis temporibus, cum iudicia eius
rei maxime exercerentur, aut in sollicito civitatis statu;
item ⟨si⟩ in theatro, in templo, in contione, crescit invidia,
30 et si non errore nec ira vel etiam, si forte ira, sed ini- 17
qua, quod patri adfuisset, quod respondisset, quod honores
contra peteret, et si plus etiam videri potest voluisse
quam fecit; plurimum tamen adfert atrocitatis modus, si

5 1, 15, 43

8 facit *A* 12 reus *add Kiderlin* 29 si *add Halm*

graviter, si contumeliose, ut Demosthenes ex parte percussi corporis, ex vultu ferientis, ex habitu invidiam Mi-
□ 18 diae quaerit. occisus est ⟨aliquis⟩: utrum ferro an igni an veneno, uno vulnere an pluribus, subito an expectatione tortus, ad hanc partem maxime pertinet. utitur frequenter (5) accusator et miseratione, cum aut eius casum, quem ulciscitur, aut liberorum ac parentium solitudinem conqueri-
19 tur. etiam futuri temporis imagine iudices movet, quae maneant eos, qui de vi et iniuria questi sunt, nisi vindicentur: fugiendum de civitate, cedendum bonis aut omnia, (10)
20 quaecumque inimicus fecerit, perferenda. sed saepius id est accusatoris, avertere iudicem a miseratione, qua reus sit usurus, atque ad fortiter iudicandum concitare. cuius loci est etiam occupare quae dicturum facturumve adversarium putes. nam et cautiores ad custodiam suae religionis (15) iudices facit et gratiam responsuris aufert, cum ea, quae dicta sunt ab accusatore, iam, si pro reo repetentur, non sint nova, ut Servium Sulpicium ⟨Messalla⟩ contra Aufidiam, ne signatorum, ne ipsius discrimen obiciatur sibi, praemonet. nec non ab Aeschine, quali sit usurus Demosthenes actione, (20) praedictum est. docendi quoque interim iudices, quid rogantibus respondere debeant, quod est unum repetitionis genus.

21 Periclitantem vero commendat dignitas et studia fortia et susceptae bello cicatrices et nobilitas et merita maio- (25) rum. hoc, quod proxime dixi, Cicero atque Asinius certa-
22 tim sunt usi, pro Scauro patre hic, ille pro filio. com-

---

1 in Midiam § 72 — 20 in Ctesiph. § 207 sqq — 26 fr 2 M

---

3 occisus est **P** occisus *rell suppl Meister* 7 solitudinem **V**: sollitudinem **M** solicitudinem **P** sollicitudinem *rell* 11 inimicus fecerit **AMV** inimicus fuerit **G** inimici * * * fecerint (fecerint *in ras*) **P** inimicis in animo fuerint **R** *et om* in **Q** inimicis animus fuerit **T** 16 quae dicta *Spalding:* praedicta 17 repetentur *Spalding:* petentur 18 Servium Sulpicium Messalla *Schoell:* Servius Sulpicius 19 obiciat *Schoell*

mendat et causa periculi, si suscepisse inimicitias ob aliquod factum honestum videtur, praecipue bonitas, humanitas, misericordia; iustius enim petere ea quisque videtur a iudice, quae aliis ipse praestiterit. referenda
5 pars haec quoque ad utilitatem rei publicae, ad iudicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. pluri- 23
mum tamen valet miseratio, quae iudicem non flecti tantum cogit, sed motum quoque animi sui lacrimis confiteri. haec petetur aut ex iis, quae passus est reus, aut
10 iis, quae cum maxime patitur, aut iis, quae damnatum manent: quae et ipsa duplicantur, cum dicimus, ex qua illi fortuna et in quam recidendum sit. adfert in his mo- 24
mentum et aetas et sexus et pignora, liberi, dico, et parentes et propinqui. quae omnia tractari varie solent.
15 nonnumquam etiam ipse patronus has partes subit, ut Cicero pro Milone: 'o me miserum! o te infelicem! revocare me tu in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero?' maximeque, si, ut tum accidit, non conveniunt ei qui accusatur preces;
20 nam quis ferret Milonem pro capite suo supplicantem, 25
qui a se virum nobilem interfectum, quia id fieri oportuisset, fateretur? ergo et illi captavit ex ipsa praestantia animi favorem et in locum lacrimarum eius ipse successit.

25 His praecipue locis utiles sunt prosopopoeiae, id est fictae alienarum personarum orationes, † quales litigatore □
dicit patronum, nudae tantum res movent: at cum ipsos loqui fingimus, ex personis quoque trahitur adfectus. non enim 26
audire iudex videtur aliena mala deflentis, sed sensum

---

16 c 37, 102

---

3 petere *A*: tunc petere *rell* 9 petentur *libri: corr Gesner* 16 te] me *Cic. cf Quint.* XI 3, 172 18 non potero *P Cic. om rell* 26 litigatore dicit patronum *AG* litigatorem decet patronum *aPVM puto* quales litigatorem decet ⟨proferre. quidquid enim dicentem iudex audit⟩ patronum

ac vocem auribus accipere miserorum, quorum etiam mutus aspectus lacrimas movet: quantoque essent miserabiliora, si ea dicerent ipsi, tanto sunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cum velut ipsorum ore dicuntur, ut scaenicis actoribus eadem vox eademque pronuntiatio 5
27 plus ad movendos adfectus sub persona valet. itaque idem Cicero, quamquam preces non dat Miloni eumque potius animi praestantia commendat, accommodavit tamen ei verba, convenientis etiam forti viro conquestiones: 'frustra', inquit, 'mei suscepti labores! o spes fallaces! o cogitatio- 10 nes inanes meas!'

Numquam tamen debet longa esse miseratio. nec sine causa dictum est nihil facilius quam lacrimas inarescere.
28 nam cum etiam veros dolores mitiget tempus, citius evanescat necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago: 15 in qua si moramur, fatigatur lacrimis auditor et requiescit et ab illo, quem ceperat, impetu ad rationem redit.
29 non patiamur igitur frigescere hoc opus, et adfectum, cum ad summum perduxerimus, relinquamus, nec speremus fore ut aliena mala quisquam diu ploret, ideoque 20 cum in aliis, tum in hac maxime parte crescere debet oratio, quia quidquid non adicit prioribus etiam detrahere videtur, et facile deficit adfectus qui descendit.

[DE ADFECTIBUS.]

30 Non solum autem dicendo, sed etiam faciendo quae- 25 dam lacrimas movemus, unde et producere ipsos, qui periclitentur, squalidos atque deformes et liberos eorum ac parentis institutum, et ab accusatoribus cruentum gladium ostendi et lecta e funeribus ossa et vestes sanguine perfusas videmus, et vulnera resolvi, verberata corpora nu- 30

---

7 ib. 34, 94 — 13 dictum Apollonii rhetoris, cf Cic. de inv. 1, 56, 109

---

4 afficiendum *Regius:* efficiendum 9 o frustra *Cic. codd* 13 nihil citius *Kayser* 29 funeribus *Burman:* vulneribus

dari. quarum rerum ingens plerumque vis est velut in 31
rem praesentem animos hominum ducentium, ut populum
Romanum egit in furorem praetexta C. Caesaris praelata
in funere cruenta. sciebat vi interfectum eum, corpus
5 denique ipsum inpositum lecto erat, vestis tamen illa
sanguine madens ita repraesentavit imaginem sceleris, ut
non occisus esse Caesar, sed tum maxime occidi videretur.
sed non ideo probaverim, quod factum et lego et ipse 32
aliquando vidi, depictam in tabula sipariove imaginem
10 rei, cuius atrocitate iudex erat commovendus: quae enim
est actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quam
orationem pro se putet locuturam? at sordes et squalo- 33
rem et propinquorum quoque similem habitum scio pro-
fuisse, et magnum ad salutem momentum preces attulisse.
15 quare et obsecratio illa iudicum per carissima pignora,
utique si et reo sint liberi, coniux, parentes, utilis erit,
et deorum etiam invocatio velut ex bona conscientia pro-
fecta videri solet, stratum denique iacere et genua com- 34
plecti, nisi si tamen persona nos et ante acta vita et rei
20 condicio prohibebit; quaedam enim tam fortiter tuenda
quam facta sunt. verum sic habenda est auctoritatis ratio,
ne sit invisa securitas. fuit quondam inter haec omnia 35
potentissimum, quo L. Murenam Cicero accusantibus
clarissimis viris eripuisse praecipue videtur persuasitque,
25 nihil esse ad praesentem rerum statum utilius † quam pri- □
die Kalendas Ianuarias ingredi consulatum. quod genus
nostris temporibus totum paene sublatum est, cum omnia
curae tutelaeque unius innixa periclitari nullo iudicii exitu
possint.

30 De accusatoribus et reis sum locutus, quia in periculis 36
maxime versatur adfectus. sed privatae quoque causae

---

25 c 37, 79

---

4 sciebat vi] sciebatur *libri* 5 erat *P*: erat at *rell*
9 in tabula sipariove *F. C. Conrad:* tabulam supra iovem
11 qui *AG*: que *VP* qua *M*

utrumque habent perorationis genus, et illud, quod est ex enumeratione probationum, et hoc, quod ex lacrimis, si aut statu periclitari aut opinione litigator videtur. nam in parvis quidem litibus has tragoedias movere tale est, quasi si personam Herculis et cothurnos aptare infanti- 5 bus velis.

37 Ne illud quidem indignum est admonitione, ingens in epilogis meo iudicio verti discrimen, quo modo se dicenti qui excitatur accommodet. nam et inperitia et rusticitas et rigor et deformitas adferunt interim frigus, diligenter- 10 38 que sunt haec actori providenda. equidem repugnantis patrono et nihil vultu commotos et intempestive renidentis et facto aliquo vel ipso vultu risum etiam moventis saepe vidi, praecipue vero, cum aliqua velut scaenice fiunt. 39 transtulit aliquando patronus puellam, quae soror esse 15 adversarii dicebatur (nam de hoc lis erat), in adversa subsellia, tamquam in gremio fratris relicturus, at is a nobis praemonitus discesserat. tum ille, alioqui vir facundus, inopinatae rei casu obmutuit et infantem suam frigi- 40 dissime reportavit. alius imaginem mariti pro rea proferre 20 magni putavit, at ea risum saepius fecit. nam et ii, quorum officii erat ut traderent eam, ignari, qui esset epilogus, quotiens respexisset patronus, offerebant palam, et prolata novissime deformitate ipsa (nam senis cadaveri cera erat infusa) praeteritam quoque orationis gratiam perdidit. 25 41 nec ignotum, quid Glyconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. huic puer, quem is productum quid fleret interrogabat, a paedagogo se vellicari respondit. sed nihil illa circa Caepasios Ciceronis fabula efficacius ad pericula

---

29 p. Cluentio 20 sqq

---

7 illud ne *libri: corr Spalding* 11 equidem ***P***: et quidem ***aGVM*** quidem * * ***A*** 12 renidentes *Spalding:* residentes (-tis ***A***) ***aGMV*** ridentes ***P*** 14 *post* fiunt *libri:* alia (aliam ***AG*** alias ***P***[1]) cadunt *i e glossa* al' cadunt *expunxit Regius, sed cum Bechero notabis variam lectionem* cadunt *pro* fiunt 22 officii ***P***: officio ***AGMV*** 24 senis cadaveri cera erat infusa *Halm:* senis caduca (-cum ***V***) veri infusa ***A*** (-sam) ***GMV*** ceris cadaver infusum ***P***[1]

epilogorum. omnia tamen haec tolerabilia iis, quibus **42**
actionem mutare facile est: at qui a stilo non recedunt,
aut conticescunt ad hos casus aut frequentissime falsa di-
cunt. inde est enim 'tendit ad genua vestra supplices
5 manus', et 'haeret in complexu liberorum miser', et 're-
vocat ecce me', etiam si nihil horum is, de quo dicitur,
faciat. ex scholis haec vitia, in quibus omnia libere fingi- **43**
mus et impune, quia pro facto est quidquid voluimus:
non admittit hoc idem veritas, egregieque Cassius dicenti
10 adulescentulo: 'quid me torvo vultu intueris, Severe?'
'non mehercule' inquit 'faciebam, sed sic scripsisti: ecce!'
et quam potuit truculentissime eum aspexit. illud prae- **44**
cipue monendum, ne qui nisi summis ingenii viribus ad
movendas lacrimas adgredi audeat; nam ut est longe ve-
15 hementissimus hic, cum invaluit, adfectus, ita, si nihil
efficit, tepet, quem melius infirmus actor tacitis iudicum
cogitationibus reliquisset. nam et vultus et vox et ipsa **45**
illa excitati rei facies ludibrio etiam plerumque sunt ho-
minibus, quos non permoverunt. quare metiatur ac dili-
20 genter aestimet vires suas actor et, quantum onus subi-
turus sit, intellegat: nihil habet ista res medium, sed aut
lacrimas meretur aut risum.

Non autem commovere tantum miserationem, sed **46**
etiam discutere epilogi est proprium cum oratione con-
25 tinua, quae motos lacrimis iudices ad iustitiam reducat,
tum etiam quibusdam urbane dictis, quale est 'date puero
panem, ne ploret', et corpulento litigatori, cuius adver- **47**
sarius, item puer, circa iudices erat ab advocato latus:
'quid faciam? ego te baiulare non possum'. sed haec tamen
30 non debent esse mimica. ita neque illum probaverim,
quamquam inter clarissimos sui temporis oratores fuit,
qui pueris in epilogum productis talos iecit in medium,
quos illi diripere coeperunt, namque haec ipsa discriminis

1 iis *om libri praeter* ***A***   9 item *Halm*   11 inquit *ed Camp:* quid in ***A*** quiin ***M*** quidni ***GPV***   30 ita neque ***PV***: itaque ne ***AGM***

48 sui ignorantia potuit esse miserabilis: neque illum, qui, cum esset cruentus gladius ab accusatore prolatus, quo is hominem probabat occisum, subito ex subselliis ut territus fugit et capite ex parte velato, cum ad agendum ⟨vocatus⟩ ex turba prospexisset, interrogavit, an iam ille 5 cum gladio recessisset? fecit enim risum, sed ridiculus 49 fuit. discutiendae tamen oratione eius modi scaenae, egregieque Cicero, qui contra imaginem Saturnini pro Rabirio graviter et contra iuvenem, cuius subinde vulnus in iudicio resolvebatur, pro Vareno multa dixit urbane. 10

50 Sunt et illi leniores epilogi, quibus adversario satisfacimus, si forte sit eius persona talis, ut illi debeatur reverentia, aut cum amice aliquid commonemus et ad concordiam hortamur. quod est genus egregie tractatum a Passieno, cum ⟨in⟩ Domitiae uxoris suae pecuniaria 15 lite adversus fratrem eius Aenobarbum ageret; nam cum de necessitudine multa dixisset, de fortuna quoque, qua uterque abundabat, adiecit: 'nihil vobis minus deest, quam de quo contenditis'.

51 Omnis autem hos adfectus, etiam si quibusdam viden- 20 tur in prooemio atque in epilogo sedem habere, in quibus sane sint frequentissimi, tamen aliae quoque partes recipiunt, sed breviores, ut cum ex iis plurima sint reservanda. at hic, si usquam, totos eloquentiae aperire fontes 52 licet. nam et, si bene diximus reliqua, possidebimus iam 25 iudicum animos, et e confragosis atque asperis evecti tota pandere possumus vela, et, cum sit maxima pars epilogi amplificatio, verbis atque sententiis uti licet magnificis et ornatis. tunc est commovendum theatrum, cum ventum est ad ipsum illud, quo veteres tragoediae comoediaeque 30 cluduntur, 'plodite'.

---

8 p. Rab. perd. reo 9, 24

---

5 vocatus *add C. Schenkl alii alia* 12 si *P* (*manu rec del*): *om rell* 15 in *add Regius* 22 sunt *P* 23 sint reservanda *edd vett:* sit res eruenda 24 sicut umquam *corr P* si cuiusquam *rell* 26 tota *cf Juvenal.* I 149 31 plaudite *ll Plauti Terentii*

In aliis autem partibus tractandus erit adfectus, ut quisque nascetur; nam neque exponi sine hoc res atroces et miserabiles debent, ⟨et⟩ cum de qualitate alicuius rei quaestio est, probationibus unius cuiusque rei recte subiungitur. ubi vero coniunctam ex pluribus causam agimus, etiam necesse erit uti pluribus quasi epilogis, ut in Verrem Cicero fecit; nam et Philodamo et nauarchis et cruci civis Romani et aliis plurimis suas lacrimas dedit. sunt qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους vocent, quo partitam perorationem significant. mihi non tam partes eius quam species videntur, si quidem et epilogi et perorationis nomina ipsa aperte satis ostendunt, hanc esse consummationem orationis.

[DE DIVISIONE AFFECTUUM ET QUOMODO MOVENDI SINT.]

II. Quamvis autem pars haec iudicialium causarum summa praecipueque constet adfectibus et aliqua de iis necessario dixerim, non tamen potui ac ne debui quidem istum locum in unam speciem concludere. quare adhuc opus superest cum ad obtinenda quae volumus potentissimum, tum supra dictis multo difficilius, movendi iudicum animos atque in eum quem volumus habitum formandi et velut transfigurandi. qua de re pauca, quae postulabat materia, sic attigi, ut magis, quid oporteret fieri, quam quo id modo consequi possemus, ostenderem. nunc altius omnis rei repetenda ratio est.

Nam et per totam, ut diximus, causam locus est adfectibus, et eorum non simplex natura nec in transitu tractanda, quoniam nihil adferre maius vis orandi potest.

6 1, 30; 5, 45, 53 sqq

3 et *add Spalding* 7 cruci civis *idem:* eruci civi ∗ **A** crucitius **G** erucis **M** erucis civibus **PV** 14 *titulum dedi ex* **P**, *qui habet in fine* sunt 17 summe **M** sit summa **P** in summa *Halm* 29 quoniam *Spalding:* quo

3 nam cetera forsitan tenuis quoque et angusta ingenii vena,
si modo vel doctrina vel usu sit adiuta, generare atque
ad frugem aliquam perducere queat: certe sunt semperque
fuerunt non parum multi, qui satis perite, quae essent
probationibus utilia, reperirent. quos equidem non con- 5
temno, sed hactenus utiles credo, ne quid per eos iudici
sit ignotum, atque (ut dicam quod sentio) dignos a qui-
bus causam diserti docerentur: qui vero iudicem rapere et in
quem vellet habitum animi posset perducere, quo dicente
4 flendum ⟨gaudendum⟩ irascendum esset, rarus fuit. atqui hoc 10
□ est, quod dominatur in iudiciis: haec eloquentia regnat.
namque argumenta plerumque nascuntur ex causa, et pro
meliore parte plura sunt semper, ut, qui per haec vicit,
5 tantum non defuisse sibi advocatum sciat: ubi vero animis
iudicum vis adferenda est et ab ipsa veri contemplatione 15
abducenda mens, ibi proprium oratoris opus est. hoc non
docet litigator, hoc causarum libellis non continetur. pro-
bationes enim efficiant sane, ut causam nostram meliorem
esse iudices putent, adfectus praestant, ut etiam velint;
6 sed id, quod volunt, credunt quoque. nam cum irasci, 20
favere, odisse, misereri coeperunt, agi iam rem suam
existimant, et, sicut amantes de forma iudicare non pos-
sunt, quia sensum oculorum praecipit animus, ita omnem
veritatis inquirendae rationem iudex omittit occupatus
adfectibus: aestu fertur et velut rapido flumini obsequitur. 25
7 ita argumenta ac testes quid egerint pronuntiatio ostendit,
commotus autem ab oratore iudex quid sentiat sedens
adhuc atque audiens confitetur. an cum ille, qui plerisque
perorationibus petitur, fletus erumpit, non palam dicta
sententia est? huc igitur incumbat orator, hoc opus eius, 30

---

8 sq cf carmen de laude Pisonis 44 sq

---

3 semperque ***agPVM***: semper ***AG*** 8 doceantur *Spalding*
9 dicente *Spalding:* dicto 10 *addidi* gaudendum *coll laude Pisonis 47 sq* 11 dominatur *Regius:* dominetur | haec eloquentiam regunt *libri* hic eloquentiã regnat *Halm*

hic labor est, sine quo cetera nuda, ieiuna, infirma, ingrata sunt: adeo velut spiritus operis huius atque animus □ est in adfectibus.

Horum autem, sicut antiquitus traditum accepimus, 8 5 duae sunt species: alteram Graeci πάθος vocant, quod nos vertentes recte ac proprie adfectum dicimus, alteram ἦθος, cuius nomine, ut ego quidem sentio, caret sermo Romanus: mores appellantur, atque inde pars quoque illa philosophiae ἠθική moralis est dicta. sed ipsam rei naturam 9 10 spectanti mihi non tam mores significari videntur quam morum quaedam proprietas; nam ipsis quidem omnis habitus mentis continetur. cautiores voluntatem complecti quam nomina interpretari maluerunt. adfectus igitur πάθος concitatos, ἦθος mites atque compositos esse dixerunt: 15 in altero vehementes motus, in altero lenes, denique hos imperare, illos persuadere, hos ad perturbationem, illos ad benevolentiam praevalere. adiciunt quidam ἦθος per- 10 petuum, πάθος temporale esse. quod ut accidere frequentius fateor, ita nonnullas credo esse materias, quae con- 20 tinuum desiderent adfectum. nec tamen minus artis aut usus hi leniores habent, virium atque impetus non tantundem exigunt. in causis vero etiam pluribus versantur, immo secundum quendam intellectum in omnibus. nam 11 cum ex illo ethico loco nihil non ab oratore tractetur, 25 quidquid de honestis et utilibus, denique faciendis ac non faciendis dicitur, ἦθος vocari potest. quidam commendationem atque excusationem propria huius officii putaverunt, nec abnuo esse ista in hac parte, sed non concedo ut sola sint. quin illud adhuc adicio, πάθος atque ἦθος esse 12 30 interim ex eadem natura, ita ut illud maius sit, hoc

---

2 sint ***A*** 5 quod ***AG***: quam ***PVM*** 13 πάθος] hos *libri* 14 ἦθος] illos *libri* ἦθος vero *exc Cassiod* 15 motus *exc Cassiod:* commotus ***A*** commotos *rell* 16 perturbationem *exc Cassiod:* perlationem 17 ἦθος perpetuum *exc Cassiod:* hoc pertuum ***A*** aut pertuum ***G*** peritorum ***PVM*** 21 leniores *Regius:* leviores 24 ethico *Halm:* et hoc 26 ἦθος *Daniel:* hoc 28 in ***PV***: *om rell*

minus, ut amor πάθος, caritas ἦθος, interdum diversa inter se, sicut in epilogis; nam quae πάθος concitavit, ἦθος solet mitigare. proprie tamen mihi huius nominis exprimenda natura est, quatenus appellatione ipsa non
13 satis significari videtur. ἦθος, quod intellegimus quodque 5
a dicentibus desideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur, non solum mite ac placidum, sed plerumque blandum et humanum et audientibus amabile atque iucundum, in quo exprimendo summa virtus ea est, ut fluere omnia ex natura rerum hominumque videantur 10
utque mores dicentis ex oratione perluceant et quodam
14 modo agnoscantur. quod est sine dubio inter coniunctas maxime personas, quotiens ferimus, ignoscimus, satisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. sed tamen alia patris adversus filium, tutoris adversus pupillum, 15
mariti adversus uxorem moderatio est (hi enim praeferunt eorum ipsorum, a quibus laeduntur, caritatem, neque alio modo invisos eos faciunt, quam quod amare ipsi videntur), alia, cum senex adulescentis alieni convicium, honestus inferioris fert; hic enim tantum concitari, ille etiam ad- 20
15 fici debet. sunt et illa ex eadem natura, sed motus adhuc minoris, veniam petere adulescentiae, defendere amores. nonnumquam etiam lenis caloris alieni derisus ex hac forma venit, sed is non ex iocis tantum. verum aliquanto magis propria sunt virtute simulationes, satisfaciendi ro- 25
gandi εἰρωνεία, quae diversum ei, quod dicit, intellectum
16 petit. hinc etiam ille maior ad concitandum odium nasci adfectus solet, cum hoc ipso, quod nos adversariis summittimus, intellegitur tacita inpotentiae exprobratio. namque eos gravis et intolerabiles id ipsum demonstrat, quod 30

---

5 significari ***P***[2]: significare ***AGP***[1]***VM*** 11 utque *Halm:* que ***A*** quae ***G*** quo ***aPV*** *om* ***M*** 20 ille *Spalding:* illic 24 is non ex iocis *Halm:* his non ex locis ***AG*** non his ex locis ***P*** his e. l. n. ***V*** n. e. h. l. ***M*** 25 sunt virtute simulationes] sunt virtutis simulationis ***PV*** fuit virtutis simulationi ***A*** fuit virtus simulationis *(sic)* ***Mg***

cedimus, et ignorant cupidi maledicendi aut adfectatores libertatis, plus invidiam quam convicium posse; nam invidia adversarios, convicium nos invisos facit. ille iam 17 paene medius adfectus est ex amoribus et desideriis ami-
5 corum et necessariorum; nam et hoc maior est et illo minor. non parum significanter etiam illa in scholis ἤθη dixerimus, quibus plerumque rusticos, superstitiosos, avaros, timidos secundum condicionem positionum effingimus; nam si ἤθη mores sunt, cum hos imitamur, ex his duci-
10 mus orationem.

Denique ἦθος omne bonum et comem virum poscit. 18 quas virtutes cum etiam in litigatore debeat orator, si fieri potest, adprobare, utique ipse aut habeat aut habere credatur. sic proderit plurimum causis, quibus ex sua boni-
15 tate faciet fidem. nam qui, dum dicit, malus videtur, utique male dicit [non enim videtur iusta dicere, alioqui ἦθος videretur]. quare ipsum etiam dicendi genus in hoc 19 placidum debet esse ac mite, nihil superbum, nihil elatum saltem ac sublime desiderat: proprie, iucunde, credibiliter
20 dicere sat est, ideoque ⟨ei⟩ et medius ille orationis modus maxime convenit.

Diversum est huic, quod πάθος dicitur, quodque nos 20 adfectum proprie vocamus, et, ut proxime utriusque differentiam signem, illud comoediae, hoc tragoediae magis
25 simile. haec pars circa iram, odium, metum, invidiam, miserationem fere tota versatur, quae quibus ex locis ducenda sint, et manifestum omnibus et a nobis in ratione prooemii atque epilogi dictum est. et metum tamen du- 21 plicem intellegi volo, quem patimur et quem facimus, et
30 invidiam: namque altera invidum, altera invidiosum facit. hoc autem hominis, illud rei est, in quo et plus habet operis oratio. nam quaedam videntur gravia per se, parri-

---

4 et *Halm:* et ex *T²PV* ex *AGM* 8 positionum *A*: propositionum *rell* 11 ἦθος *Meister:* hoc 16 *glossam removi* 19 desiderat *Rollin:* desideret *libri* ⟨ut⟩ nihil — desideret *Vollmer* 20 ei *add Meister*

22 cidium, caedes, veneficium, quaedam efficienda sunt. id autem contingit, cum magnis alioqui malis gravius esse id, quod passi sumus, ostenditur, quale est apud Vergilium:

'o felix una ante alias Priameia virgo, 5
hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
iussa mori' —

quam miser enim casus Andromachae, si comparata ei
23 felix Polyxena: aut cum ita exaggeramus iniuriam nostram, ut etiam quae multo minora sunt intoleranda dicamus: 'si 10 pulsasses, defendi non poteras: vulnerasti'. sed haec diligentius, cum de amplificatione dicemus. interim notasse contentus sum, non id solum agere adfectus, ut, quae sunt, ostendantur acerba ac luctuosa, sed etiam ut, quae toleranda haberi solent, gravia videantur, ut cum in male- 15 dicto plus iniuriae quam in manu, in infamia plus poe-
24 nae dicimus quam in morte. namque in hoc eloquentiae vis est, ut iudicem non in id tantum compellat, in quod ipsa rei natura ducetur, sed aut qui non est, aut maiorem quam est faciat adfectum. haec est illa, quae 20 δείνωσις vocatur, rebus indignis, asperis, invidiosis addens vim oratio, qua virtute praeter alias plurimum Demosthenes valuit.

25 Quod si tradita mihi sequi praecepta sufficeret, satisfeceram huic parti, nihil eorum, quae legi vel didici, quod 25 modo probabile fuit, omittendo: sed promere in animo est quae latent et penitus ipsa huius loci aperire penetralia, quae quidem non aliquo tradente, sed experimento meo
26 ac natura ipsa duce accepi. summa enim, quantum ego quidem sentio, circa movendos adfectus in hoc posita est, 30 ut moveamur ipsi. nam et luctus et irae et indignationis

3 Aen. 3, 321

12 de amplificatione *Halm:* ad eam amplificationem | dicemus ***AGM*** venerimus dicemus ***PT***[2] venimus dicemus ***g*** veniemus dic. ***V*** 26 promere *Meister:* mere ***A*** vere ***g M*** mihi ***PV***

aliquando etiam ridicula fuerit imitatio, si verba vultumque tantum, non etiam animum accommodarimus. quid enim aliud est causae, ut lugentes utique in recenti dolore disertissime quaedam exclamare videantur et ira
5 nonnumquam indoctis quoque eloquentiam faciat, quam quod illis inest vis mentis et veritas ipsa morum? quare 27 in his, quae esse veri similia volemus, simus ipsi similes eorum, qui vere patiuntur, adfectibus, et a tali animo proficiscatur oratio, qualem facere iudici volet. an ille
10 dolebit, qui audiet me, qui in hoc dicam, non dolentem? irascetur, si nihil ipse, qui in iram concitat, ei quod exigit simile patietur? siccis agentis oculis lacrimas dabit? fieri non potest. nec incendit nisi ignis nec madescimus nisi 28 umore nec res ulla dat alteri colorem, quem non ipsa
15 habet, primum est igitur, ut apud nos valeant ea, quae valere apud iudicem volumus, adficiamurque antequam adficere conemur. at quo modo fiet, ut adficiamur? neque 29 enim sunt motus in nostra potestate. temptabo etiam de hoc dicere. quas *φαντασίας* Graeci vocant (nos sane visio-
20 nes appellemus), per quas imagines rerum absentium ita repraesentantur animo, ut eas cernere oculis ac praesentes habere videamur, has quisquis bene conceperit, is erit in 30 adfectibus potentissimus. quidam dicunt *εὐφαντασίωτον*, qui sibi res, voces, actus secundum verum optime finget:
25 quod quidem nobis volentibus facile continget. nisi vero inter otia animorum et spes inanes et velut somnia quaedam vigilantium ita nos hae, de quibus loquor, imagines prosecuntur, ut peregrinari, navigare, proeliari, populos adloqui, divitiarum, quas non habemus, usum videamur
30 disponere, nec cogitare, sed facere: hoc animi vitium ad utilitatem non transferemus? hominem occisum queror: 31

---

6 morum] motuum *ci Spalding* 9 iudici *Slothouwer:* iudicem 11 concitat ei *Roth:* concitasse id ***AG*** concitat se id ***aMV*** concitat id ***P*** 22 conceperit ***P***: ceperit ***AGVM*** 23 quidam *Halm:* has quidem ***PVG*** has quidam ***a*** is quidem ***A*** 25 nisi vero *Toernebladh:* nihil vero ***AGM*** nil vero ***V*** nam ut ***P*** 31 hominem *Spalding:* ad hominem ***AG*** at h. ***aVM*** ut h. ***P***

non omnia, quae in re praesenti accidisse credibile est, in oculis habebo? non percussor ille subitus erumpet? non expavescet circumventus? exclamabit vel rogabit vel fugiet? non ferientem, non concidentem videbo? non animo sanguis et pallor et gemitus, extremus denique expirantis 5 hiatus insidet?

32 Insequitur ἐνάργεια, quae a Cicerone inlustratio et evidentia nominatur, quae non tam dicere videtur quam ostendere, et adfectus non aliter, quam si rebus ipsis intersimus, sequentur. an non ex his visionibus illa sunt: 10

'excussi manibus radii revolutaque pensa —
levique patens in pectore vulnus' —

33 equus ille in funere Pallantis positis insignibus? quid? non idem poeta penitus ultimi fati concepit imaginem, ut diceret: 15

'et dulcis moriens reminiscitur Argos'?

34 ubi vero miseratione opus erit, nobis ea, de quibus queremur, accidisse credamus atque id animo nostro persuadeamus. nos illi simus, quos gravia, indigna, tristia passos queremur, nec agamus rem quasi alienam, sed adsu- 20 mamus parumper illum dolorem. ita dicemus, quae in 35 nostro simili casu dicturi essemus. vidi ego saepe histriones atque comoedos, cum ex aliquo graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc egredi. quod si in alienis scriptis sola pronuntiatio ita falsis accendit adfectibus, 25 quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moveri 36 periclitantium vice possimus? sed in schola quoque rebus ipsis adfici convenit easque veras sibi fingere, hoc magis quod illic ut litigatores loquimur frequentius quam ut

7 Partit. or. 6, 20 — 11 Verg. Aen. 9, 474 — 12 ib. 11, 40 — 13 ib. 11, 89 — 16 ib. 10, 782

13 equus *Spalding:* et quos ***AGM*** et quo ***V*** et equus ***P*** 14 concepit *Regius:* cepit 18 id animo *Regius:* in animo 22 essemus ***PV***: vidissemus ***AGM*** 25 accendit ***PM***: accedit ***AGV*** 26 ut — possimus ***PV***: et — possumus ***AGM*** 29 illic ut ***PV***: illi ***AGM***

advocati: orbum agimus et naufragum et periclitantem, quorum induere personas quid attinet, nisi adfectus adsumimus?

Haec dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse, 5 quantuscumque sum aut fui, pervenisse me ad aliquod nomen ingenii credo: frequenter motus sum, ut me non lacrimae solum deprenderent, sed pallor et veri similis dolor.

[DE RISU.]

10 III. Huic diversa virtus, quae risum iudicis movendo 1 et illos tristes solvit adfectus et animum ab intentione rerum frequenter avertit et aliquando etiam reficit et a satietate vel a fatigatione renovat. quanta sit autem in ea difficultas, vel duo maximi oratores, alter Graecae, 15 alter Latinae eloquentiae princeps, docent: nam plerique 2 Demostheni facultatem defuisse huic rei credunt, Ciceroni modum. nec videri potest noluisse Demosthenes, cuius pauca admodum dicta nec sane ceteris eius virtutibus respondentia palam ostendunt non displicuisse illi iocos, 20 sed non contigisse. noster vero non solum extra iudicia, 3 sed in ipsis etiam orationibus habitus est nimius risus adfectator. mihi quidem, sive id recte iudico sive amore inmodico praecipui in eloquentia viri labor, mira quaedam in eo videtur fuisse urbanitas. nam et in sermone 4 25 cottidiano multa et in altercationibus et interrogandis testibus plura quam quisquam dixit facete, et illa ipsa, quae sunt in Verrem dicta frigidius, aliis adsignavit et testimonii loco posuit, ut, quo sunt magis vulgaria, eo sit credibilius, illa non ab oratore ficta, sed passim esse 30 iactata. utinamque libertus eius Tiro aut alius, quisquis 5

---

5 sum **P²V**: sim **Mg** is **AG** | ac fui *in ras maiore* **P²** (quantiscumque i * * * ibus pervenisse *dispicitur cum lac* 8 *litt.)* 7 vere **A** vero *corr* **G** 15 princeps **P¹M**: principes **AGV** 16 huic **AG**: huius **PM** eius **V** 29 non *om* **A¹VP¹** *add post* illa **A²** *habent sub l* **G** *post* oratore **P²M** 30 eius **PVa**: eni **A** euius **M** eris **G** | aut **A¹**?: et *rell*

fuit, qui tris hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulsissent et plus iudicii in eligendis quam in congerendis studii adhibuissent: minus obiectus calumniantibus foret, qui tamen nunc quoque, ut in omni eius ingenio, facilius quod reici quam quod adici possit in- 5
6 venient. adfert autem summam rei difficultatem primum, quod ridiculum dictum plerumque falsum est [hoc semper humile], saepe ex industria depravatum, praeterea numquam honorificum: tum varia hominum iudicia in eo, quod non ratione aliqua, sed motu animi quodam nescio an 10
7 enarrabili iudicatur. neque enim ab ullo satis explicari puto, licet multi temptaverint, unde risus, qui non solum facto aliquo dictove, sed interdum quodam etiam corporis
□ tractu lacessitur. praeterea non una ratione moveri solet: neque enim acute tantum ac venuste, sed stulte, iracunde, 15 timide dicta ac facta ridentur, ideoque anceps eius rei
8 ratio est, quod a derisu non procul abest risus. 'habet' enim, ut Cicero dicit, 'sedem in deformitate aliqua et turpitudine', quae cum in aliis demonstrantur, urbanitas, cum in ipsos dicentis recidunt, stultitia vocatur. 20

Cum videatur autem res levis et quae ab scurris, mimis, insipientibus denique saepe moveatur, tamen habet vim nescio an imperiosissimam et cui repugnari minime
9 potest. erumpit etiam invitis saepe, nec vultus modo ac vocis exprimit confessionem, sed totum corpus vi sua con- 25 cutit. rerum autem saepe, ut dixi, maximarum momenta
10 vertit, ut cum odium iramque frequentissime frangat. documento sunt iuvenes Tarentini, qui multa de rege Pyrrho sequius inter cenam locuti, cum rationem facti reposceren-

---

18 De orat. 2, 58, 236

---

5 quod *ed Camp:* quid | quod ***M***: quid ***AGPV*** 7 *secl Vollmer* | hoc] ac ***P***[2] ad hoc *Burman* 11 inenarrabili *Spalding* 14 tractu ***PVM***: tactu ***AG*** | una ratione ***P***: ut narratione ***AGVM*** | solet ***P***[2]: soleat ***AGM*** solent ***V*** 21 ab scurris ***Ag***: a scurris ***P*** ab curris ***G*** ab obscuris ***V,M*** (*om* ab) 22 tamen ***P***[2]: tum *rell* 24 invitis *Regius:* invitus 29 sequius ***A***: securius ***GVMP***

tur et neque negari res neque defendi posset, risu sunt
et opportuno ioco elapsi. namque unus ex iis 'immo', in-
quit, 'nisi lagona defecisset, occidissemus te', eaque ur-
banitate tota est invidia criminis dissoluta.

5 Verum hoc, quidquid est, ut non ausim dicere carere **11**
omnino arte, quia nonnullam observationem habet suntque
ad id pertinentia et a Graecis et a Latinis composita
praecepta, ita plane adfirmo, praecipue positum esse in
natura et in occasione. porro natura non tantum in hoc **12**
10 valet, ut acutior quis atque habilior sit ad inveniendum
(nam id sane doctrina possit augeri), sed inest proprius
quibusdam decor in habitu ac vultu, ut eadem illa minus
alio dicente urbana esse videantur. occasio vero et in rebus **13**
est, ⟨cuius est⟩ tanta vis, ut saepe adiuti ea non indocti
15 modo, sed etiam rustici salse dicant, et in eo, quid ali-
quis dixerit prior; sunt enim longe venustiora omnia in
respondendo quam in provocando. accedit difficultati, **14**
quod eius rei nulla exercitatio est, nulli praeceptores.
itaque in conviviis et sermonibus multi dicaces, quia in
20 hoc usu cottidiano proficimus: oratoria urbanitas rara, nec
ex arte propria, sed ad hanc consuetudinem commodata.
nihil autem vetabat et componi materias in hoc idoneas, **15**
ut controversiae permixtis salibus fingerentur, vel res pro-
poni singulas ad iuvenum talem exercitationem. quin ipsae **16**
25 illae (dicae sunt ac vocantur), quas certis diebus festae
licentiae dicere solebamus, si paulum adhibita ratione
fingerentur aut aliquid in his serium quoque esset admix-
tum, plurimum poterant utilitatis adferre: quae nunc iu-
venum vel sibi ludentium exercitatio est.

30 Pluribus autem nominibus in eadem re vulgo utimur: **17**
quae tamen si diducas, suam quandam propriam vim

---

12 quibusdam decor ***P***: quibusdam eorum ***MV*** quibus de-
orum ***AG*** | ut ***P***: *om* ***AGVM*** 14 cuius est *add Halm*
15 quid aliquis ***A***: quis aliquid ***GM*** quisquis aliquid ***PV***
25 dicae] dc̄e ***P***, *idem in mg rubro* dicte sive dicterie, dictae
G dicta *rell; δίκης nomen solum convenit*

ostendent. nam et urbanitas dicitur, qua quidem significari video sermonem praeferentem in verbis et sono et usu proprium quendam gustum urbis et sumptam ex conversatione doctorum tacitam eruditionem, denique cui contra- **18** ria sit rusticitas. venustum esse, quod cum gratia quadam et venere dicatur, apparet. salsum in consuetudine pro ridiculo tantum accipimus: natura non utique hoc est, quamquam et ridicula esse oporteat salsa. nam et Cicero omne, quod salsum sit, ait esse Atticorum, non quia sunt maxime ad risum compositi, et Catullus, cum dicit:

'nulla est in corpore mica salis',

19 non hoc dicit, nihil in corpore eius esse ridiculum. salsum igitur erit, quod non erit insulsum, velut quoddam simplex orationis condimentum, quod sentitur latente iudicio velut palato, excitatque et a taedio defendit orationem. sales enim, ut ille in cibis paulo liberalius adspersus, si tamen non sit inmodicus, adfert aliquid propriae voluptatis, ita hi quoque in dicendo habent quiddam, quod **20** nobis faciat audiendi sitim. facetum quoque non tantum circa ridicula opinor consistere; neque enim diceret Horatius, facetum carminis genus natura concessum esse Vergilio. decoris hanc magis et excultae cuiusdam elegantiae appellationem puto. ideoque in epistulis Cicero haec Bruti refert verba: 'ne illi sunt pedes faceti ac deliciis ingrediendi molles'. quod convenit cum illo Horatiano:

'molle atque facetum Vergilio' —

21 iocum ⟨vix⟩ vero id accipimus, quod est contrarium serio: nam et fingere et terrere et promittere interim iocus est.

---

8 Orat. 26, 90 — 10 c 86, 4 — 20 et 25 Sat. 1, 10, 44 — — 23 ex epist. inc. fr E. XVIII. 2 M.

---

9 sint *Gesner* 16 sales enim *Spalding:* sane tamen 21 carminis *Ald:* cateminis **A** catominus **GM** catoni **VQ** cantōnis **P**^{2} *in ras* 25 ingrediendi *corr* **P**: ingredienti *rell* molles **P**: mollius **AGMV** 28 vix *addidi* | id *om* **P** 29 et fingere **PV**: effingere *rell*

dicacitas sine dubio a dicendo, quod est omni generi
commune, ducta est, proprie tamen significat sermonem
cum risu aliquos incessentem. ideo Demosthenen urbanum
fuisse dicunt, dicacem negant.

5 Proprium autem materiae, de qua nunc loquimur, est **22**
ridiculum, ideoque haec tota disputatio a Graecis *περὶ
γελοίου* inscribitur. eius prima divisio traditur eadem,
quae est omnis orationis, ut sit positum in rebus ac verbis.
usus autem maxime triplex: aut enim ex aliis risum pe- **23**
10 timus aut ex nobis aut ex rebus mediis. aliena aut re-
prendimus aut refutamus aut elevamus aut repercutimus
aut eludimus. nostra ridicule indicamus et, ut verbo
Ciceronis utar, dicimus aliqua subabsurda. namque eadem,
quae, si imprudentibus excidant, stulta sunt, si simulamus,
15 venusta creduntur. tertium est genus, ut idem dicit, in **24**
decipiendis expectationibus, dictis aliter accipiendis cete-
risque, quae neutram personam contingunt ideoque a me
media dicuntur. item ridicula aut facimus aut dicimus. **25**
facto risus conciliatur interim admixta gravitate, ut
20 M. Caelius praetor, cum sellam eius curulem consul Isau-
ricus fregisset, alteram posuit loris intentam, dicebatur
autem consul a patre flagris aliquando caesus: interim
sine respectu pudoris, ut in illa puxide Caeliana, quod
neque oratori neque ulli viro gravi conveniat. idem autem **26**
25 de vultu gestuque ridiculo dictum sit: in quibus est qui-
dem gratia, sed maior, cum captare risum non videntur;
nihil enim est his, quae † dicenti salsa dicuntur, in-

---

13 De orat. 2, 71, 289 — 20 p. Cael. 29, 69

---

6 *γεριсоλογίσоν* ***V*** 9 triplex *ed Colon:* simplex
10 aut *ult* ***Va***: autem *rell* 12 ridicule *Regius:* ridicula
13 nam quaedam *exc Cassiod* 16 ceterisque quae ***PV***:
ceterisque ***M*** ceteris quae ***AG*** 22 flagris ***PVM***: fragis ***AG***
23 quod ***PV***: quo ***AGM*** 25 de *ed Camp:* sed ***AGVM*** si ***P***
26 gratia ***P***: summa gratia *rell* (sua gr. *Spalding*)
27 est ***AGM***: ex ***PV*** | dicenti falsa dicuntur ***A*** dicunt salsa (f. ***GM***)
dicuntur *fere* ***PVGM*** *puto* indecentius salsa indicantur *cf* IX 2, 40

sulsius. quamquam autem gratiae plurimum dicentis severitas adfert, fitque ridiculum id ipsum, quod qui dicit illa, non ridet, est tamen interim et aspectus et habitus
27 oris et gestus non inurbanus, cum iis modus contingit. id porro, quod dicitur, aut est lascivum et hilare, qualia Gabbae pleraque, aut contumeliosum, qualia nuper Iuni Bassi, aut asperum,
28 qualia Cassi Severi, aut lene, qualia Domiti Afri. refert, his ubi quis utatur. nam in convictibus et cottidiano sermone lasciva humilibus, hilaria omnibus convenient. laedere numquam velimus, longeque absit illud propositum, potius amicum quam dictum perdendi. in hac quidem pugna forensi malim mihi lenibus uti licere. nonnumquam et contumeliose et aspere dicere in adversarios permissum est, cum accusare etiam palam et caput alterius [iuste] petere concessum sit. sed hic quoque tamen inhumana videri solet fortunae insectatio, vel quod culpa caret vel quod recidere etiam in ipsos, qui obiecerunt, potest. primum itaque considerandum est, et quis et in qua causa
29 et apud quem et in quem et quid dicat. oratori minime convenit distortus vultus gestusque, quae in mimis rideri solent. dicacitas etiam scurrilis et scaenica huic personae alienissima est: obscaenitas vero non a verbis tantum abesse debet, sed etiam a significatione. nam si quando obici
30 potest, non in ioco exprobranda est. oratorem praeterea ut dicere urbane volo, ita videri adfectare id plane nolo. quapropter ne dicet quidem salse, quotiens poterit, et dictum potius aliquando perdet quam minuet auctoritatem.
31 nec accusatorem autem atroci in causa nec patronum in miserabili iocantem feret quisquam. sunt etiam iudices
32 quidam tristiores quam ut risum libenter patiantur. solet interim accidere ut id, quod in adversarium dicimus, aut in iudicem conveniat aut in nostrum quoque litigatorem,

---

5 Gabbae *Buecheler:* galbe ***PV*** agalbae ***AMG*** 9 laedere *Rollin:* ludere 11 perdendi *Muretus:* perdidi 12 forensi *Regius:* forensium 14 *del Spalding* 16/17 quia *bis* ***P*** 17 recidere *Regius:* redire 24 in ioco ***a***: in loco ***AgVM*** omni loco ***P***

quamquam aliqui reperiuntur, qui ne id quidem, quod in
ipsos recidere possit, evitent. quod fecit Longus Sulpicius,
qui, cum ipse foedissimus esset, ait eum, contra quem
iudicio liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi
5 hominis: cui respondens Domitius Afer 'ex tui', inquit,
'animi sententia, Longe, qui malam faciem habet, liber
non est?' vitandum etiam, ne petulans, ne superbum, ne 33
loco, ne tempore alienum, ne praeparatum et domo ad-
latum videatur quod dicimus: nam adversus miseros, sicut
10 supra dixeram, inhumanus est iocus. sed quidam ita sunt
receptae auctoritatis ac notae verecundiae, ut nocitura
sit in eos dicendi petulantia; nam de amicis iam prae-
ceptum est. illud non ad oratoris consilium, sed ad hominis 34
pertinet: lacessat hoc modo quem laedere sit periculosum,
15 ne aut inimicitiae graves insequantur aut turpis satisfactio.
male etiam dicitur, quod in pluris convenit, si aut natio-
nes totae incessantur aut ordines aut condicio aut studia
multorum. ea, quae dicet vir bonus, omnia salva dignitate 35
ac verecundia dicet: nimium enim risus pretium est,
20 si probitatis impendio constat.

Unde autem concilietur risus et quibus ex locis peti
soleat, difficillimum dicere. nam si species omnes persequi
velimus, nec modum reperiemus et frustra laborabimus.
neque enim minus numerosi sunt loci, ex quibus haec 36
25 dicta, quam illi, ex quibus eae, quas sententias vocamus,
ducuntur, neque alii. nam hic quoque est inventio et
elocutio, atque ipsius elocutionis vis alia in verbis, alia
in figuris. risus igitur oriuntur aut ex corpore eius, in 37
quem dicimus, aut ex animo, qui factis ab eo dictisque
30 colligitur, aut ex iis, quae sunt extra posita; intra haec
enim est omnis vituperatio: quae si gravius posita sit,

---

3 ait ***AG***: ad ***P*** ait ad ***V*** aut ***M*** 5 ex tui ***a***: ex tu ***AGM*** tu ***V***, ***P*** *in ras* 10 sed] et *Halm* 12 dicendi] dicit ***A*** 13 oratoris *Harster:* orat fori * ***A*** orā fori ***Ga*** ora * ferro ***P*** orandi fere ***V*** oram fere ***M*** 19 dicet *edd vett:* decet ***AGM*** decent ***PV*** 25 eae *Regius:* eas ***AGVM*** ea * ***P***

severa est, si levius, ridicula. haec aut ostenduntur aut
38 narrantur aut dicto notantur. rarum est, ut oculis subicere
contingat, ut fecit C.' Iulius: qui cum Helvio Manciae
saepius obstrepenti sibi diceret 'iam ostendam qualis sis',
isque plane instaret interrogatione, qualem tandem se 5
ostensurus esset, digito demonstravit imaginem Galli in
scuto Cimbrico pictam, cui Mancia tum simillimus est
visus. tabernae autem erant circa forum ac scutum illud
39 signi gratia positum. narrare, quae salsa sint, in primis
est subtile et oratorium, ut Cicero pro Cluentio narrat 10
de Caepasio atque Fabricio aut M. Caelius de illa D. Laeli
collegaeque eius in provinciam festinantium contentione.
sed in his omnibus cum elegans et venusta exigitur tota
expositio, tum id festivissimum est, quod adicit orator.
nam et a Cicerone sic est Fabrici fuga illa condita: 15
40 'itaque cum callidissime se putaret dicere et cum illa
verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset, respicite,
iudices, hominum fortunas, respicite C. Fabrici senectutem,
cum hoc 'respicite' ornandae orationis causa saepe
dixisset, respexit ipse: at Fabricius a subselliis demisso 20
capite discesserat', et cetera, quae adiecit (nam est notus
locus), cum in re hoc solum esset, Fabricium a iudicio
41 recessisse. et Caelius cum omnia venustissime finxit, tum
illud ultimum: 'hic subsecutus quo modo transierit, utrum
rati an piscatorio navigio, nemo sciebat: Siculi quidem, 25
ut sunt lascivi et dicaces, aiebant in delphino sedisse et
42 sic tamquam Ariona transvectum'. in narrando autem
Cicero consistere facetias putat, dicacitatem in iaciendo.

---

3 Cic. de orat 2, 66, 266 — 10 cf c 21 — 15 p. Cluent.
21, 58 — 28 Orat. 26, 87

---

3 Manciae (-cie) *corr* ***V***: mancipi ***PV***[1] mancipe ***AGM***
4 diceret iam *Regius:* dicere etiam ***A*** diceret ***M*** diceret
etiam *rell* 5 tandem se: talem se ***AG*** se tandem ***PV*** se ***M***
7 Mancia *Pighius:* manceps 25 rate ***PMV*** 28 iaciendo
Regius: faciendo (f *in ras* ***A***)

mire fuit in hoc genere venustus Afer Domitius, cuius orationibus complures huius modi narrationes insertae reperiuntur, sed dictorum quoque ab eodem urbane sunt editi libri. illud quoque genus est positum non in hac 43
5 veluti iaculatione dictorum et inclusa breviter urbanitate, sed in quodam longiore actu, quod de L. Crasso contra Brutum Cicero in secundo de Oratore libro et aliis quibusdam locis narrat. nam cum Brutus in accusatione Cn. 44 Planci excitatis duobus lectoribus ostendisset, contraria
10 L. Crassum patronum eius in oratione, quam de colonia Narbonensi habuerat, suasisse iis, quae de lege Servilia dixerit, tris excitavit et ipse lectores, iisque patris eius dialogos dedit legendos: quorum cum in Privernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti sermonem habitum
15 complecteretur, requirebat, ubi essent eae possessiones? omnis autem illas Brutus vendiderat, et tum paterna emancupare praedia turpius habebatur. similis in apologis quoque et quibusdam interim etiam historiis exponendi gratia consequi solet.

20 Sed acutior est illa atque velocior in urbanitate brevitas. cuius quidem duplex forma est dicendi ac respondendi, sed ratio communis in parte; nihil enim, quod in 45 lacessendo dici potest, non etiam in repercutiendo: at 46 quaedam propria sunt respondentium: illa etiam atque
25 etiam cogitata adferri solent, haec plerumque in altercatione aut in rogandis testibus reperiuntur. cum sint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendum est mihi, non omnis eos oratoribus convenire, in primis ex amphibolia, neque illa obscaena, quae 47

---

7 c 55, 223

---

6 L. Crasso *A*: Crasso *rell* 9 excitatis *Pithoeus*: ex 12 dixerat *Regius* 22 parte *nunc P ras:* partem 24 etiam itaque concitati ***AGM*** etiam ira concitati ***PV*** etiam atque etiam meditati *Spalding, cum Bechero praetuli* cogitata 25 adferri *A*[1]: afferre *rell* 26 reperiuntur *Spalding:* requiriuntur *A* requiruntur ***GPVM*** (-antur ***GM***) 29 obscena *Teuffel:* obscura

Atellani e more captant, nec, qualia vulgo iactantur vilissimo cuique, conversa in maledictum fere ambiguitate: ne illa quidem, quae Ciceroni aliquando, sed non in agendo exciderunt, ut dixit, cum is candidatus, qui coqui filius habebatur, coram eo suffragium ab alio pete- 5
48 ret: 'ego quoque tibi favebo'; non quia excludenda sint omnino verba duos sensus significantia, sed quia raro belle respondeant, nisi cum prorsus rebus ipsis adiuvantur. quare [non hoc modo] paene et ipsum scurrile Ciceronis est in eundem, de quo supra dixi, Isauricum: 'miror quid sit, 10 quod pater tuus, homo constantissimus, te nobis varium
49 reliquit'. sed illud ex eodem genere praeclarum: cum obiceret Miloni accusator in argumentum factarum Clodio insidiarum, quod Bovillas ante horam nonam devertisset, ut expectaret, dum Clodius a villa sua exiret, et identidem 15 interrogaret, quo tempore Clodius occisus esset, respondit 'sero', quod vel solum sufficit, ut hoc genus non totum
50 repudietur. nec plura modo significari solent, sed etiam diversa, ut Nero de servo pessimo dixit: 'nulli plus apud se fidei haberi, nihil ei nec clusum neque signatum 20
51 esse'. pervenit res usque ad aenigma, quale est Ciceronis in Plaetorium Fontei accusatorem, cuius matrem dixit, dum vixisset, ludum, postquam mortua esset, magistros habuisse. dicebantur autem, dum vixit, infames feminae convenire ad eam solitae, post mortem bona eius venie- 25 rant. [quamquam hic 'ludus' per translationem dictum est,
52 'magistri' per ambiguitatem.] in metalempsin quoque cadit eadem ratio dictorum, ut Fabius Maximus, incusans Augusti congiariorum, quae amicis dabantur, exiguitatem, heminaria esse dixit (nam congiarium commune liberali- 30

9 ex inc. oratt. fr B. 3 M. — 19 cf Cic. de orat. 2, 61, 248

1 Atellani e *Spalding:* Atellanie *fere* ***AGM*** Atellane ***V*** Atellanio ***P*** 2 cuique] quoque *libri* (*add* ***P***[2]) 5 alio *Regius:* eo 6 ego coque ***P***[2] 9 *glossam secl Halm* 21 quale *corr* ***P***: quae *rell* 26 *secl Vollmer* 28 Augusti *Regius:* auguste ***M*** anguste ***VGP*** angustae ***A*** 30 heminaria *Regius:* heminariam

tatis atque mensurae) a mensura ducta inminutione rerum. haec tam frigida, quam est nominum fictio adiectis, 53 detractis, mutatis litteris, ut Acisculum, quia esset pactus, 'Pacisculum', et Placidum nomine, quod is acerbus natura
5 esset, 'Acidum', et Tullium, cum fur esset, 'Tollium' dictos invenio. sed haec eadem genera commodius in rebus 54 quam in nominibus respondent. Afer enim venuste Manlium Suram, multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deicientem et reponentem, non
10 agere dixit, sed satagere. est enim dictum per se urbanum 'satagere', etiam si nulla subsit alterius verbi similitudo. fiunt et adiecta et detracta adspiratione et divisis con- 55 iunctisve verbis similiter saepius frigida, aliquando tamen recipienda. eademque condicio est in iis, quae a nomini-
15 bus trahuntur. multa ex hoc ⟨genere⟩ Cicero in Verrem, sed ut ab aliis dicta: modo 'futurum ut omnia verreret', [cum diceretur Verres,] modo Herculi, quem expilaverat, 'molestiorem quam aprum Erymanthium fuisse', modo 'malum sacerdotem, qui tam nequam verrem reliquisset', quia
20 Sacerdoti Verres successerat. praebet tamen aliquando 56 occasionem quaedam felicitas hoc quoque bene utendi, ut pro Caecina Cicero in testem Sex. Clodium Phormionem: 'nec minus niger', inquit, 'nec minus confidens quam est ille Terentianus Phormio'.

25 Acriora igitur sunt et elegantiora quae trahuntur ex 57 vi rerum. in iis maxime valet similitudo, si tamen ad aliquid inferius leviusque referatur: qualia veteres illi iocabantur, qui Lentulum 'Spintherem' et Scipionem

18 4, 43, 95 — 19 1, 46, 121 — 22 p. Caec. 10, 27

1 a] ea ***P*** | in minutionem ***P*** imminutionem ***V*** 2 haec ***A***: et *rell* 12 coniunctisve *Halm:* coniunctis (-tisque ***a***) 15 genere *add Spalding* 16 *secl Zumpt* 17 diceretur ***A***, *corr* ***P***: diceretur ei *rell* 18 quam aprum Er. *Halm:* quam apro erymantio ***AGP***[1] apro erymanthio ***VM*** 20 Sacerdoti Verres *Ald:* sacerdo * * verris ***A*** sacerdos verri ***GMVP*** 21 hoc quoque genere ***P***[1] *cf l 15* 27 qualia *Spalding:* quae iam (qua iam ***P***[2])

'Serapionem' esse dixerunt. sed ea non ab hominibus modo petitur, verum etiam ab animalibus, ut nobis pueris Iunius
58 Bassus, homo in primis dicax, 'asinus albus' vocabatur, et Sarmentus * * * sicut P. Blaesius Iulium, hominem nigrum et macrum et pandum, 'fibulam ferream' dixit. quod nunc 5
59 risus petendi genus frequentissimum est. adhibetur autem similitudo interim palam, interim inseri solet parabolae: cuius est generis illud Augusti, qui militi libellum timide porrigenti: 'noli', inquit, 'tamquam assem elephanto des'.
60 sunt quaedam † vi similia, unde Vatinius dixit hoc dic- 10 tum, cum reus agente in eum Calvo frontem candido sudario tergeret idque ipsum accusator in invidiam vocaret: 'quamvis reus sum', inquit, 'et panem item candidum edo'.
61 adhuc est subtilior illa ex simili translatio, cum, quod in alia re fieri solet, in aliam mutuamur. ea dicatur sane 15 fictio, ut Chrysippus, cum in triumpho Caesaris eborea oppida essent translata et post dies paucos Fabi Maximi lignea, 'thecas esse oppidorum Caesaris' dixit. et Pedo de myrmillone, qui retiarium consequebatur nec
62 feriebat: 'vivum', inquit, 'capere vult'. iungitur amphibo- 20 liae similitudo, ut a Gabba, qui pilam neglegenter petenti: 'sic', inquit, 'petis, tamquam Caesaris candidatus'. nam illud 'petis' ambiguum est, securitas similis. quod
63 hactenus ostendisse satis est. ceterum frequentissima aliorum generum cum aliis mixtura est, eaque optima, quae 25 ex pluribus constat. eadem dissimilium ratio est. hinc eques Romanus, ad quem in spectaculis bibentem cum

---

1 Serapionem *Valla:* serationem ***A*** et serationem ***GM*** syricionem ***V*** 4 *lacunam indicavi, supple* et Sarmentus ⟨Messium Cicirrum equo fero comparavit. ducitur et ab inanimis⟩ *cf p* 277, 22 *et Horatii sat.* I 5, 56 *sq* | sicut P. Blaesius] seu p. blessius ***AG*** seu p. blesis ***M*** seu p. blessus ***P***,***V*** (blesus) | iunium ***VMP*** (vinium ***P***?) 7 interim inseri *Regius:* interim serio ***P*** inserio interim V^2 (serio int. V^1) serio ***AGM*** 8 illud *Halm:* id ***PV*** *om* ***AGM*** 9 dubitare, tamquam ***P*** 10 vi ***AGM*** veri ***PV*** *an* vix? 13 panem item *Haupt:* panem ***P*** parentem ***AGMV*** 21 a Gabba *Buecheler:* a galba ***GMP*** agalbam ***V*** a l. galba ***A***

misisset Augustus, qui ei diceret 'ego si prandere volo, domum eo': 'tu enim', inquit, 'non times ne locum perdas'. ex contrario non una species. neque enim eodem **64** modo dixit Augustus praefecto, quem ⟨cum⟩ ignominia mittebat, subinde interponenti precibus 'quid respondebo patri meo?' 'dic me tibi displicuisse', quo Gabba paenulam roganti 'non possum commodare, domi maneo', cum cenaculum eius perplueret. tertium adhuc illud, nisi quod, ut ne auctorem ponam, verecundia ipsius facit: 'libidinosior es quam ullus spado', quo sine dubio et opinio decipitur, sed ex contrario. et hoc ex eodem loco est, sed nulli priorum simile, quod dixit M. Vestinus, cum ei nuntiatum esset * * ⟨necatum esse⟩, 'aliquando desinet putere'. onerabo **65** librum exemplis similemque iis, qui risus gratia componuntur, efficiam, si persequi voluero singula veterum.

Ex omnibus argumentorum locis eadem occasio est. nam et finitione usus est Augustus de pantomimis duobus, qui alternis gestibus contendebant, cum eorum alterum saltorem dixit, alterum interpellatorem, et partitione **66** Gabba, cum paenulam roganti respondit: 'non pluit, non opus est tibi: si pluet, ipse utar'. proinde genere, specie, propriis, differentibus, iugatis, adiunctis, consequentibus, antecedentibus, repugnantibus, causis, effectis, comparatione parium, maiorum, minorum similis materia praebetur, sicut in tropos quoque omnis cadit. an non plurima di- **67** cuntur ⟨per hyperbolen ridicula? ut⟩ quod refert Cicero de homine praelongo, 'caput eum ad fornicem Fabium offendisse', et quod P. Oppius dixit de genere Lentulorum, cum assidue minores parentibus liberi essent, 'nascendo

---

26 De orat. 2, 66, 267

---

4 cum *add Burman* | mittebat] notabat ***P*** 6 Gabba *Buecheler, item* 20: galba (galbam *hic* ***V***) 8 nisi quod *Becher:* si quod ***AGM*** si quidem ***PV*** 13 necatum esse *add Spalding* 21 pluet *Valla:* pluit 25 cadit *cf* III 7, 6 26 *supplevi* | quod ***AG***: que ***PVM***

68 interiturum'. quid ironia? nonne etiam quae severissime fit, ioci prope genus est? qua urbane usus est Afer, cum Didio Gallo, qui provinciam ambitiosissime petierat, deinde, impetrata ea, tamquam coactus querebatur: 'age', inquit, 'aliquid et rei publicae causa'. metaphora quoque Cicero 5 lusit, cum Vatini morte nuntiata, cuius parum certus
69 dicebatur auctor: 'interim', inquit, 'usura fruar'. idem per allegoriam M. Caelium, melius obicientem crimina quam defendentem, bonam dextram, malam sinistram habere dicebat. emphasi A. Villius dixit, ferrum in Tuccium 10
70 incidisse. figuras quoque mentis, quae σχήματα διανοίας dicuntur, res eadem recipit omnis, in quas nonnulli diviserunt species dictorum. nam et interrogamus et dubitamus et adfirmamus et minamur et optamus; quaedam ut miserantes, quaedam ut irascentes dicimus. ridiculum est 15
71 autem omne, quod aperte fingitur. stulta reprehendere facillimum est, nam per se sunt ridicula, sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adiectio. stulte interrogaverat exeuntem de theatro Campatium Titius Maximus, an spectasset? fecit Campatius dubitationem eius stultiorem di- 20 cendo: '⟨non⟩, sed in orchestra pila lusi'.

72 Refutatio cum sit in negando, redarguendo, defendendo, elevando, ridicule negavit Manius Curius; nam cum eius accusator in sipario omnibus locis aut nudum eum in nervo aut ab amicis redemptum ex alea pinxisset: 'ergo ego', 25
73 inquit, 'numquam vici'. redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium multum de annis aetatis suae mentientem: 'tum ergo, cum una declamabamus, non eras natus', interim et simulata adsensione, ut idem Fabia

---

1 interiturum *Gesner:* interiturumque *fere libri* | severissime fit *Spalding:* siverissime fit *A* sit verissime fit ***GVM*** sit verissima ***P*** (*sed* -a *in ras*) 5 causa. metaphora *Spalding:* causam et abora *A* causam et labora ***G*** causa et labore ***M*** causa elabora ***PV*** | quaque ***P*** 10 ferrum *recte: luditur hominis ignavi suicidium* 16 aperte ***PV***: aparte ***AgM*** 20 facit *libri: corr Badius* 21 non *add Regius* 23 nam et cum ***PGMV*** 29 et *Regius:* ut

Dolabellae dicente triginta se annos habere: 'verum est',
inquit, 'nam hoc illam iam viginti annis audio'. belle 74
interim subicitur pro eo, quod neges, aliud mordacius, ut
Iunius Bassus, querente Domitia Passieni, quod incusans
5 eius sordes calceos eam veteres diceret vendere solere:
'non mehercules', inquit, 'hoc umquam dixi, sed dixi emere
te solere'. defensionem imitatus est eques Romanus, qui
obicienti Augusto, quod patrimonium comedisset: 'meum',
inquit, 'putavi'. elevandi ratio est duplex, ut aut nimiam 75
10 quis iactantiam minuat (quem ad modum C. Caesar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod is se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur: 'numquam fugiens respexeris?' inquit) aut crimen
obiectum, ut Cicero obiurgantibus, quod sexagenarius
15 Publiliam virginem duxisset: 'cras mulier erit', inquit. hoc 76
genus dicti consequens vocant quidam, estque illi simile, quod Cicero Curionem, semper ab excusatione aetatis
incipientem, facilius cottidie prooemium habere dixit, quia
ista natura sequi et cohaerere videantur. sed elevandi 77
20 genus est etiam causarum relatio, qua Cicero est usus in
Vatinium. qui pedibus aeger cum vellet videri commodioris valetudinis factus et diceret, se iam bina milia
passuum ambulare: 'dies enim', inquit, 'longiores sunt'. et
Augustus nuntiantibus Terraconensibus, palmam in ara
25 eius enatam: 'apparet', inquit, 'quam saepe accendatis'.
transtulit crimen Cassius Severus; nam cum obiurgaretur 78
a praetore, quod advocati eius L. Varo Epicurio, Caesaris
amico, convicium fecissent: 'nescio', inquit, 'qui conviciati
sint, et puto Stoicos fuisse'.

30 Repercutiendi multa sunt genera, venustissimum, quod
etiam similitudine aliqua verbi adiuvatur, ut Trachalus

---

1 dicente *Spalding:* dicenti 2 iam *om* *GMVP*
9 nimiam quis *Deffner:* veniam quis *P*[1] veniam quis aut *rell*
15 Publiliam *ed Camp:* publi * * *A* publicam *GM* popiliam (*i e* Popliliam) *PV* 16 estque] atque *libri*
31 Trachalus *Burman:* trachallatus *fere libri*

dicenti Suelio 'si hoc ita est, is in exilium', 'si non est
79 ita, redis' inquit. elusit Cassius Severus obiciente quodam,
quod ei domo sua Proculeius interdixisset, respondendo
'numquid ergo illuc accedo?' sed eluditur et ridiculum
ridiculo (ut divus Augustus, cum ei Galli torquem aureum 5
centum pondo dedissent, et Dolabella per iocum, temptans
tamen ioci sui eventum, dixisset, 'imperator, torque me
80 dona': 'malo', inquit, 'te civica donare'), mendacium quoque
mendacio, ut Gabba, dicente quodam, victoriato se uno
in Sicilia quinque pedes longam murenam emisse: 'nihil', 10
inquit, 'mirum; nam ibi tam longae nascuntur, ut iis
81 piscatores pro restibus cingantur'. contraria est neganti
confessionis simulatio, sed ipsa quoque multum habet urbanitatis.
sic Afer, cum ageret contra libertum Claudi
Caesaris et ex diverso quidam condicionis eiusdem, cuius 15
erat litigator, exclamasset: 'praeterea tu semper in libertos
Caesaris dicis': 'nec mehercule', inquit, 'quidquam
proficio'. cui vicinum est non negare quod obicitur, cum
et [id] palam falsum est et inde materia bene respondendi
datur, ut Catulus dicenti Philippo 'quid latras?' 'fu- 20
82 rem video', inquit. in se dicere non fere est nisi scurrarum
et in oratore utique minime probabile, quod fieri
totidem modis quot in alios potest: ideoque hoc, quamvis
83 frequens sit, transeo. illud vero, etiam si ridiculum est,
indignum tamen est homine liberali, quod aut turpiter 25
aut potenter dicitur: quod fecisse quendam scio, qui humiliori
libere adversus se loquenti: 'colaphon', inquit,
'tibi ducam et formulam scribes, quod caput durum habeas'.
hic enim dubium est, utrum ridere audientes an
indignari debuerint. 30

---

20 Cic. de orat. 2, 54, 220

---

4 sed *Spalding*: sic 9 Gabba *V*[1]: Galla *AG* Galba *V*[2]*MP* | victoriato *A*: victoria (to *add Valla*) *P* victoria id *G* v. ad *M* v. asse *V* 12 cingantur] utantur *Regius* 19 id *secl Spalding* 25 liberali *edd vett:* tolerabili

Superest genus decipiendi opinionem aut dicta aliter 84
intellegendi, quae sunt in omni hac materia vel venustissima. inopinatum et a lacessente poni solet, quale est, quod refert Cicero: 'quid huic abest nisi res et virtus?'
5 aut illud Afri: 'homo in agendis causis optime vestitus': et in occurrendo, ut Cicero audita falsa Vatini morte, cum obvium libertum eius interrogasset 'rectene omnia?' dicenti 'recte' 'mortuus est!' inquit. plurimus autem 85
circa simulationem ⟨et dissimulationem⟩ risus est, quae
10 sunt vicina et prope eadem, sed simulatio est certam opinionem animi sui imitantis, dissimulatio aliena se parum intellegere fingentis. simulavit Afer, cum in causa subinde dicentibus, Celsinam de re cognovisse, quae erat potens femina: 'quis est', inquit, 'iste?' Celsinam enim
15 videri sibi virum finxit. dissimulavit Cicero, cum Sex. 86
Annalis testis reum laesisset, et instaret identidem accusator ei 'dic, M. Tulli, si quid potes de Sexto Annali'; versus enim dicere coepit de libro Enni annali sexto

'quis potis ingentis causas evolvere belli?'

20 cui sine dubio frequentissimam dat occasionem ambigui- 87
tas, ut Cascellio, qui consultatori dicenti 'navem dividere volo': 'perdes', inquit. sed averti intellectus et aliter solet, cum ab asperioribus ad leniora deflectitur: ut qui interrogatus, quid sentiret de eo, qui in adulterio deprehensus
25 esset, tardum fuisse respondit. ei confine est, quod dicitur 88
per suspicionem, quale illud apud Ciceronem querenti, quod uxor sua ex fico se suspendisset: 'rogo des mihi surculum ex illa arbore, ut inseram'; intellegitur enim quod non dicitur. et hercule omnis salse dicendi ratio in 89
30 eo est, ut aliter, quam est rectum verumque, dicatur:

---

4 ib. 2, 70, 281 — 18 v 174 — 23 Cic. de orat. 2, 68, 275 — 26 ib. 69, 278

---

1 opinione *libri: em Burman* 9 et dissimulationem *add Regius* 16 accusator ei dic ***P***: accusatodi ***AG*** accusatori ***V*** accusatori dicit ***M*** 17 Tulli si quid *Halm:* Tullius inquid (-quit ***VM***) ***AGVM*** Tulli numquid ***P*** 19 causas] oras *Ennius* 25 ei *Regius:* et

quod fit †totum fingendis aut nostris aut alienis persua-
90 sionibus aut dicendo, quod fieri non potest. alienam finxit
Iuba, qui querenti, quod ab equo sputo esset adspersus,
'quid? tu', inquit, 'me Hippocentaurum putas?' suam
C. Cassius, qui militi sine gladio decurrenti: 'heus, com- 5
milito, pugno bene uteris', inquit. et Gabba de piscibus,
qui cum pridie ex parte adesi et versati postera die ad-
positi essent: 'festinemus, alii subcenant', inquit. tertium
illud Cicero, ut dixi, adversus Curium; fieri enim certe
91 non poterat, ut declamaret et natus non esset. est et illa 10
ex ironia fictio, qua usus est C. Caesar. nam cum testis
diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis re-
prehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare
voluisset: 'quid enim faceret', inquit, 'cum tu galeam et
92 loricam haberes?' vel optima est simulatio contra simu- 15
lantem, qualis illa Domitii Afri fuit. vetus habebat testa-
mentum, et unus ex amicis recentioribus, sperans aliquid
ex mutatione tabularum, falsam fabulam intulerat consu-
lens eum, an primipilari seni iam testato rursus suaderet
ordinare suprema iudicia: 'noli', inquit, 'facere; offendis 20
illum'.

93 Iucundissima sunt autem ex his omnibus lenia et, ut
sic dixerim, boni stomachi: ut Afer idem ingrato litiga-
tori conspectum eius in foro vitanti per nomenclatorem
missum ad eum: 'amas me', inquit, 'quod te non vidi?' 25
et dispensatori, qui cum reliqua non reponeret, dicebat
subinde 'non comedi; pane et aqua vivo': 'passer redde
94 quod debes'. quae † ὑπὸ τὸ ἦθος vocant. est gratus iocus,

---

2 alienam ***AG***: aliena ***PVM*** 3 sputo ***PV***: suo * ***A*** suos ***G*** *om* ***M*** 4 suam *Halm:* sua 6 Gabba *Buecheler:* Galba 7 adusti ***PVGM*** 10 declamaret et ***PV***: cum declamaret ***AGM*** 19 primipilaris enim intestator (ei testator ***PV***) suaderet *libri: em Spalding* 22 lenia ***P***: lenta ***AG*** levia ***VM*** | et ***PV***: *om* ***AGM*** 23 Afer idem ingrato *Spalding:* aper iadem (iamole ***V***) igrato *fere libri* (ingrato ***P***) 26 reponeret *O. Seeck:* re-sponeret ***A***[1] responderet ***aGPM*** responderent ***V*** *edd* 27 pane ***A***[1]***V***: panem *rell* | aqua vivo *Haupt:* aqua bibo ***A*** aquam bibo *rell* 28 iocus *Valla:* locus

qui minus exprobrat quam potest, ut idem dicenti candidato 'semper domum tuam colui', cum posset palam negare: 'credo', inquit, [et] 'verum est'. interim de se dicere ridiculum est: et, quod in alium si absentem di-
5 ceretur, urbanum non erat, quoniam ipsi palam exprobratur, movet risum; quale Augusti est, cum ab eo miles 95 nescio quid inprobe peteret ⟨et⟩ veniret contra Marcianus, quem suspicabatur et ipsum aliquid iniuste rogaturum: 'non magis', inquit, 'faciam, commilito, quod petis, quam
10 quod Marcianus a me petiturus est'.

Adiuvant urbanitatem et versus commode positi, seu 96 toti ut sunt (quod adeo facile est, ut Ovidius ex tetrastichon Macri carmine librum in malos poetas composuerit), quod fit gratius, si qua etiam ambiguitate conditur,
15 ut Cicero in Lartium, hominem callidum et versutum, cum is in quadam causa suspectus esset:

'nisi si qua Ulixes lintre evasit Lartius':

seu verbis ex parte mutatis, ut in eum, qui cum antea 97 stultissimus esset habitus, post acceptam hereditatem pri-
20 mus sententiam rogabatur:

'hereditas est, quam vocant sapientiam'

pro illo 'felicitas est': seu ficti notis versibus similes, quae παρῳδία dicitur: et proverbia opportune aptata, ut homini 98 nequam lapso et ut adlevaretur roganti 'tollat te qui
25 non novit'. ex historia etiam ducere urbanitatem eruditum est, ut Cicero fecit, cum ei testem in iudicio Verris roganti dixisset Hortensius 'non intellego haec aenigmata':

---

17 Trag. inc. fr XLVII p 286 R. — 21 Comic. incert. fr XXXV p 140 R.

---

3 et *delet Becher* 4 diceretur *Obrecht:* diceret 7 et *add Spalding* 12 toti *Regius:* tot 15 Lartium *Bonnell:* lertium **A** artium **G** martium **PVM** 17 si *om* **PVM** | lintre evasit *Spalding:* intervasit **AgM** rate evasit **PV** | Lartius **A**: Lertius *fere rell* 22 felicitas **a**: falicitas **A** facilitas **GM** facultas **PV** 25 ducere **P**: docere **AGVM** 26 testem] tecte *Eberhard*

'atqui debes', inquit, 'cum Sphingem domi habeas'; acceperat autem ille a Verre Sphingem aeneam magnae pecuniae.

99 Subabsurda illa constant stulti simulatione: quae nisi fingantur, stulta sunt, ut, qui mirantibus, quod humile candelabrum emisset: 'pransorium erit', inquit. sed illa similia absurdis sunt acria, quae tamquam sine ratione dicta feruntur, ut servus Dolabellae, cum interrogaretur, an dominus eius auctionem proposuisset: 'domum', inquit, **100** 'vendidit'. deprensi interim pudorem suum ridiculo aliquo explicant, ut, qui testem dicentem se a reo vulneratum interrogaverat, an cicatricem haberet, cum ille ingentem in femine ostendisset: 'latus', inquit, 'oportuit'. contumeliis quoque uti belle datur: ut Hispo obicienti accusatori crimina 'men ⟨ex te⟩ metiris?' inquit. et Fulvius Propinquus legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus esset: 'et verus', inquit, 'domine'.

101 Has aut accepi species aut inveni frequentissimas, ex quibus ridicula ducerentur; sed repetam necesse est infinitas esse tam salse dicendi quam severe, quas praestat persona, locus, tempus, casus denique, qui est maxime **102** varius. itaque haec, ne omisisse viderer, attigi: illa autem, quae de usu ipso et modo iocandi complexus sum, audeo confirmare esse plane necessaria.

His adicit Domitius Marsus, qui de urbanitate diligentissime scripsit, quaedam non ridicula, sed cuilibet severissimae orationi convenientia eleganter dicta et proprio quodam lepore iucunda: quae sunt quidem urbana, sed

---

4 stulti simulatione: quae *Spalding:* stultissimi imitatione et quae *libri* 13 oportuit. contumeliis *Badius:* oportuit umis *Ag* oportuit is *M* oportunius is *VP* 14 obicienti accusatori crimina] obicientibus arbore crimina accusatori *libri* 15 men ex te metiris?] mentiris *PV* mentis *AGM* me ex te metiris *Buttmann* | propincus *A* propinqui de *Schuetz* 23 audeo confirmare esse *scripsi Madvigium secutus*] adeo infirma sed *PVM* adeo infirmarem *G* adeo infirmare *A*

risum tamen non habent. neque enim ei de risu, sed de 103
urbanitate est opus institutum, quam propriam esse nostrae
civitatis et sero sic intellegi coeptam, postquam urbis
appellatione, etiam si nomen proprium non adiceretur,
5 Romam tamen accipi sit receptum. eamque sic finit: 'ur- 104
banitas est virtus quaedam in breve dictum coacta et
apta ad delectandos movendosque homines in omnem ad-
fectum animi, maxime idonea ad resistendum vel laces-
sendum, prout quaeque res ac persona desiderat'. cui si
10 brevitatis exceptionem detraxeris, omnis orationis virtutes
complexa sit. nam si constat rebus et personis, quod in
utrisque oporteat dicere, perfectae eloquentiae est. cur
autem brevem esse eam voluerit, nescio, cum idem atque 105
in eodem libro dicat fuisse et in multis narrandi urbani-
15 tatem. paulo post ita finit, Catonis, ut ait, opinionem
secutus: 'urbanus homo erit, cuius multa bene dicta ○
responsaque erunt, et qui in sermonibus, circulis, con-
viviis, item in contionibus, omni denique loco ridicule
commodeque dicet. risus erunt, quicumque haec faciet orator'.
20 quas si recipimus finitiones, quidquid bene dicetur, et ur- 106
bane dicti nomen accipiat. ceterum illi, qui hoc proposue-
rat, consentanea fuit illa divisio, ut dictorum urbanorum
alia seria, alia iocosa, alia media faceret: nam est eadem
omnium bene dictorum. verum mihi etiam iocosa quae-
25 dam videntur posse ⟨in⟩ non satis urbana referri. nam meo 107□
quidem iudicio illa est urbanitas, in qua nihil absonum,
nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum neque
sensu neque verbis neque ore gestuve possit deprendi, ut
non tam sit in singulis dictis quam in toto colore dicendi,
30 qualis apud Graecos ἀττικισμός ille reddens Athenarum

---

8 animi **A**: *om rell* 11 si constat **A**: sicut ista **PVGM** si consistat *Bonnell* 13 cum idem atque] cum idem ad quem **A** *et similiter* **GVM** quidem at quam **P** *cf p* 276, 7. 311, 9 14 et *del Spalding* 16 erit **PV**: non erit **AGM**, **V** *in mg* 19 erunt **GMPV**: erit **A** 25 in *add Meinel* | urbane **PV** | efferri *Becher* 30 redolens *Regius*

108 proprium saporem. ne tamen iudicium Marsi, hominis eruditissimi, subtraham, seria partitur in tria genera, honorificum, contumeliosum, medium. et honorifici ponit exemplum Ciceronis pro Q. Ligario apud Caesarem: 'qui nihil
109 soles oblivisci nisi iniurias', et contumeliosi, quod Attico 5
scripsit de Pompeio et Caesare: 'habeo quem fugiam, quem sequar non habeo', et medii, quod ἀποφθεγματικόν vocat et est, ita cum dixit: 'neque gravem mortem accidere viro forti posse nec inmaturam consulari neque miseram sapienti'. quae omnia sunt optime dicta, sed cur 10
110 proprie nomen urbanitatis accipiant non video. quod si non totius, ut mihi videtur, orationis color meretur, sed etiam singulis dictis tribuendum est, illa potius urbana ex serio dixerim, quae sunt generis eiusdem, ⟨ex⟩ quo ridicula ducuntur et tamen ridicula non sunt, ⟨ut⟩ de Pollione 15
Asinio seriis iocisque pariter accommodato dictum est,
111 esse eum omnium horarum, et de actore facile dicente ex tempore, ingenium eum in numerato habere: etiam Pompei, quod refert Marsus, in Ciceronem diffidentem partibus 'transi ad Caesarem, me timebis'. erat enim, si 20
de re minore aut alio animo aut denique non ab ipso
112 dictum fuisset, quod posset inter ridicula numerari. etiam illud, quod Cicero Caerelliae scripsit reddens rationem, cur illa C. Caesaris tempora tam patienter toleraret: 'haec aut animo Catonis ferenda sunt aut Ciceronis stomacho'; 25
stomachus enim ille habet aliquid ioco simile. haec, quae monebam, dissimulanda mihi non fuerunt: in quibus ut erraverim, legentis tamen non decepi, indicata et

---

4 c 12, 35 — 5 ad Attic. 8, 7, 2 — 8 4, 2, 3 — 23 in ep. deperdita fr E. XIII 1 M.

---

7 vocat] vocatur *Spalding* 8 ita] in Catilinam *Spalding* | dixit *Regius:* dixerit 13 urbana ex serio ***V***: urbe ex serio ***PGM*** urbana esse *in ras* ***A*** 14 ex *add Spalding* 15 dicuntur ***PVGM*** | ut *add Regius* 21 non ***A***: nam ***GM*** iam ***PV***
27 monebam *Halm:* movebant

diversa opinione, quam sequi magis probantibus liberum est.

[DE ALTERCATIONE.]

IV. Altercationis praecepta poterant videri tunc inco- 1
5 handa, cum omnia, quae ad continuam orationem pertinent, peregissem; nam est usus eius ordine ultimus: sed cum sit posita in sola inventione neque habere dispositionem possit nec elocutionis ornamenta magnopere desideret aut circa memoriam et pronuntiationem laboret, prius
10 quam secundam quinque partium, hanc, quae tota ex prima pendet, tractaturus non alieno loco videor: quam scriptores alii fortasse ideo reliquerunt, quia satis ceteris praeceptis in hanc quoque videbatur esse prospectum. constat enim aut intentione aut depulsione, de quibus 2
15 satis traditum est, quia quidquid in actione perpetua circa probationes utile est, idem in hac brevi atque concisa prosit necesse est. neque alia dicuntur in altercatione, sed aliter, aut interrogando aut respondendo. cuius rei fere omnis observatio in illo testium loco excussa nobis
20 est. tamen quia latius hoc opus adgressi sumus neque 3 perfectus orator sine hac virtute dici potest, paululum inpendamus huic quoque peculiaris operae, quae quidem in quibusdam causis ad victoriam vel plurimum valet. nam ut in qualitate generali, in qua rectene factum quid 4
25 an contra sit quaeritur, perpetua dominatur oratio, et quaestionem finitionis actiones plerumque satis explicant et omnia paene, in quibus de facto constat aut coniectura artificiali ratione colligitur: ita in iis causis, quae sunt frequentissimae, quae vel solis extra artem proba-
30 tionibus vel mixtis continentur, asperrima in hac parte dimicatio est, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. nam et firmissima quaeque memoriae iudicis inculcanda 5

---

12 reliquerint ***GM*** 13 prospectum ***P***: perfectum ***AGVM*** 14 aut] ex ***a*** | aut ***PVM***: ac ***AG*** *cf* III 5, 1 25 dominatur ***APV***: donatur ***GM***

sunt, et praestandum quidquid in actione promisimus, et refellenda mendacia. nusquam est denique qui cognoscit intentior. nec inmerito quidam quamquam in dicendo mediocres hac tamen altercandi praestantia meruerunt 6 nomen patronorum. at quidam litigatoribus suis illum 5 modo ambitiosum declamandi sudorem praestitisse contenti cum turba laudantium destituunt subsellia pugnamque illam decretoriam imperitis ac saepe pullatae turbae re- 7 linquunt. itaque videas alios plerumque in iudiciis privatis ad actiones advocari, alios ad probationem. quae si divi- 10 denda sunt officia, hoc certe magis necessarium est, pudendumque dictu, si plus litigantibus prosunt minores. in publicis certe iudiciis vox illa praeconis praeter patronos ipsum, qui egerit, citat.

8 Opus est igitur in primis ingenio veloci ac mobili, 15 animo praesenti et acri. non enim cogitandum, sed dicendum statim est et prope sub conatu adversarii manus exigenda. quare cum in omni parte huiusce officii plurimum facit totas non diligenter modo, sed etiam familiariter nosse causas, tunc in altercatione maxime necessarium 20 est omnium personarum, instrumentorum, temporum, locorum habere notitiam: alioqui et tacendum erit saepe et aliis subicientibus (plerumque autem studio loquendi ⟨fit⟩ fatue modo) accedendum: quo nonnumquam accidit, ut 9 nostra credulitate aliena stultitia erubescamus. neque iam 25 cum his ipsis monitoribus clam res fit: quidam faciunt ⟨ut⟩ aperte quoque rixentur. videas enim plerosque ira percitos exclamantis, ut iudex audiat contrarium id esse, quod admoneantur, sciatque ille, qui pronuntiaturus est

---

5 suis ***A***?P^2: vis ***MG*** usi ***V*** 9 in iudiciis *Halm Regius:* insidiis ***APV*** inridiis ***GM*** 10 vocari ***GMPV*** 17 statim ***P***: satim ***a*** satis ***AGMV*** · 18 in ***PV***: *om* ***AGM*** 20 nos nosse *libri: em Regius* 22 erit *Ald:* ergo 23 fit *add C. Schenkl* 24 quod numquam ***PVGM*** | ut ***AV***: in P^1***GM*** ni P^2 25 iam cum *Spalding:* tam cum ***AGM*** tantum ***PV*** 26 clam res fit *idem:* clarescit 27 ut *add Madvig* | quoque *idem:* quod ***PV*** quae ***AGM*** | rixentur *idem:* rixemur 29 admoneantur *Zumpt:* admoneatur ***PVM*** admoneant ***AG***

in causa, malum quod tacetur. quare bonus altercator **10**
vitio iracundiae careat; nullus enim rationi magis obstat
adfectus et fert extra causam plerumque et deformia con-
vicia facere ac mereri cogit et in ipsos nonnumquam iu-
5 dices incitat. melior moderatio ac nonnumquam etiam
patientia; neque enim refutanda tantum, quae ex contra-
rio dicuntur, sed contemnenda, elevanda, ridenda sunt,
nec usquam plus loci recipit urbanitas. hoc, dum ordo
est et pudor: contra turbantis audendum et inpudentiae
10 fortiter resistendum. sunt enim quidam praeduri in hoc **11**
oris, ut obstrepant ingenti clamore et medios sermones
intercipiant et omnia tumultu confundant, quos ut non
imitari, sic acriter propulsare oportebit, et ipsorum in-
probitatem retundendo, et iudices vel praesidentis magi-
15 stratus appellando frequentius, ut loquendi vices serven-
tur. non est res animi iacentis et mollis supra modum
frontis, fallitque plerumque, quod probitas vocatur, quae
est inbecillitas. valet autem in altercatione plurimum **12**
acumen, quod sine dubio ex arte non venit (natura enim
20 non docetur), arte tamen adiuvatur. in qua praecipuum **13**
est semper id in oculis habere, de quo quaeritur et quod
volumus efficere: quod propositum tenentes nec in rixam
ibimus nec causae debita tempora conviciando conteremus
gaudebimusque, si hoc adversarius facit.

25 Omnia tempore praeparanda sunt meditatis diligenter, **14**
quae aut ex adverso dici aut responderi a nobis possunt.
nonnumquam tamen solet hoc quoque esse artis genus, ut
quaedam in actione dissimulata subito in altercando
proferantur: est inopinatis eruptionibus aut ex insidiis

---

3 fert ***AG***: fere ***PVM*** | causam *exc Cass.:* causam et
7 contennenda (*sic*) ***P***: continenda ***AGVM*** 8 hoc dum *Spalding:*
hoc dium ***AG*** odium ***PVM*** 19 *interpunxit Kiderlin*
25 omni tempore ***A*** omni tempora ***G*** omnia tempora ***PVM*** |
praeparanda] fere parata ***PV***[1] ferre parata ***AMV***[2] parata ***G***
26 quae ***V***: quaeque ***P*** quae quid ***A*** quae quod ***GM*** | possint ***PV***
29 est ***AGM***: et ***PV*** | aut incursioni ex ins. factae *Gernhard:* aut
incisio ex insidiis * factae ***A*** aut in insidiis * facte ***G*** aut ex

incursioni factae simillimum. id autem tum faciendum est, cum est aliquid, cui responderi non statim possit, potuerit autem, si tempus ad disponendum fuisset. nam quod fideliter firmum est, a primis statim actionibus arripere opti-
15 mum est, quo saepius diutiusque dicatur. illud vix saltem 5
praecipiendum videtur, ne turbidus et clamosus tantum sit altercator, et quales facile sunt, qui litteras nesciunt. nam inprobitas, licet adversario molesta sit, iudici invisa est. nocet etiam diu pugnare in iis, quae optinere non
16 possis. nam ubi vinci necesse est, expedit cedere, quia, 10
sive plura sunt, de quibus quaeritur, facilior erit in ceteris fides, sive unum, mitior solet poena inrogari verecundiae. nam culpam, praesertim deprensam, pertinaciter tueri culpa altera est.

17 Dum stat acies, multi [in re] consilii atque artis est, 15
ut errantem adversarium trahas et ire quam longissime cogas, ut vana interim spe exsultet. ideo quaedam bene dissimulantur instrumenta; instant enim et saepe discrimen omne committunt, quod deesse nobis putant, et
18 faciunt probationibus nostris auctoritatem postulando. ex- 20
pedit etiam dare aliquid adversario, quod pro se putet, quod adprehendens maius aliquid cogatur dimittere: duas interim res proponere, quarum utramlibet male sit electurus, quod in altercatione fit potentius quam in actione, quia in illa nobis ipsi respondemus, in hac adversarium 25
19 quasi confessum tenemus. est in primis acuti videre, quo iudex dicto moveatur, quid respuat: quod et vultu saepissime et aliquando etiam dicto aliquo factove eius deprenditur. et instare proficientibus et ab iis, quae non adiuvent, quam mollissime pedem oportet referre. faciunt 30
hoc medici quoque, ut remedia proinde perseverent adhi-

---

insidiis oincisio facte ***g*** nam in inexsidiis incisio facte ***M*** aut ex ins. citissimo facto ***PV*** 2 est ***PV***: *om* ***AGM*** 3 ad exponendum *Becher* 7 facile *Zumpt:* facti 9 pugnare *Badius:* pugna *libri* 15 in re (in rem ***PV***) *seclusi petitum ex l* 16 ire, res *Spalding* 19 eo committunt *Becher*

bere vel desinant, ut illa recipi vel respui vident. nonnumquam, si rem evolvere propositam facile non sit, inferenda est alia quaestio, atque in eam iudex, si fieri potest, avocandus. quid enim, cum respondere non possis, agendum est, nisi ut aliud invenias, cui adversarius respondere non possit? in plerisque idem est, ut dixi, qui circa testes locus, et personis modo distat, quod hic patronorum inter se certamen, illic pugna inter testem et patronum.

Exercitatio vero huius rei longe facilior. nam est utilissimum frequenter cum aliquo, qui sit studiorum eorundem, sumere materiam vel verae vel etiam fictae controversiae et diversas partes altercationis modo tueri: quod idem etiam in simplici genere quaestionum fieri potest. ne illud quidem ignorare advocatum volo, quo quaeque ordine probatio sit apud iudicem proferenda, cuius rei eadem quae in argumentis ratio est, ut potentissima prima aut summa ponantur; illa enim ad credendum praeparant iudicem, haec ad pronuntiandum.

[DE IUDICIO ET CONSILIO.]

V. His pro nostra facultate tractatis non dubitassem transire protinus ad dispositionem, quae ordine ipso sequitur, nisi vererer ne, quoniam fuerunt, qui iudicium inventioni subiungerent, praeterisse hunc locum quibusdam viderer, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus conexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari, nec magis arte traditur quam gustus aut odor. ideoque nos, quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea iudicium derigatur. praecipiam igitur, ne quod effici non potest adgrediamur, ut contraria vitemus et communia, ne quid in eloquendo

---

6 idem est *Spalding:* iudex est ***AG*** iudex est advocandus ***PVM*** 7 locos et personas ***V*** et locos et personas ***P*** 13 in ***PV***: *om* ***AGM*** 17 aut] ut ***AGMV***[2] et ***PV***[1] summa *i e* extrema *cf* V 12, 14 29 dirigatur *libri: corr Meister*

corruptum, obscurum sit? referatur oportet ad sensus, qui non docentur.

3 Nec multum a iudicio credo distare consilium, nisi quod illud ostendentibus <se> rebus adhibetur, hoc latentibus et aut omnino nondum repertis aut dubiis. et iudicium 5 frequentissime certum est, consilium vero ratio est quaedam alte petita et plerumque plura perpendens et comparans habensque in se et inventionem et iudicationem. 4 sed ne de hoc quidem praecepta in universum expectanda sunt. nam ex re sumitur, cuius locus ante actionem est 10 frequenter (nam Cicero summo consilio videtur in Verrem vel contrahere tempora dicendi maluisse quam in eum annum, quo erat Q. Hortensius consul futurus, incidere), 5 et in ipsis actionibus primum ac potentissimum obtinet locum; nam quid dicendum, quid tacendum, quid differen- 15 dum sit, exigere consilii est: negare sit satius an defendere, ubi prooemio utendum et quali, narrandumne et quo modo, iure prius pugnandum an aequo, qui sit ordo utilissimus, tum omnes colores, aspere an leuiter an etiam 6 summisse loqui expediat. sed haec quoque, ut quisque 20 passus est locus, monuimus idemque in reliqua parte faciemus, pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifestius appareat, quid sit, quod demonstrari posse prae- 7 ceptis non arbitror. laudatur consilium Demosthenis, quod, cum suaderet bellum Atheniensibus parum id prospere 25 expertis, nihil adhuc factum esse ratione monstrat, poterat enim emendari neglegentia: at si nihil esset erratum, 8 melioris in posterum spei non erat ratio. idem cum offensam vereretur, si obiurgaret populi segnitiam in adserenda libertate rei publicae, maiorum laude uti maluit, qui rem 30 publicam fortissime administrassent; nam et faciles habuit

24 Phil. I § 2

1 obscurumque *P* 4 se *add Valla* 9 de hoc] haec *PV* 14 in *add a* 15 differendum *cod Gothanus:* diffitendum *P* diffidendum *AGVM* 16 satius *PV*: satis *AGM*

aures et natura sequebatur, ut meliora probantis peiorum
paeniteret. Ciceronis quidem vel una pro Cluentio quam- 9
libet multis exemplis sufficiet oratio. nam quod in eo
consilium maxime mirer? primamne expositionem, qua
5 matri, cuius filium premebat auctoritas, abstulit fidem?
an, quod iudicii corrupti crimen transferre in adversarium
maluit quam negare propter inveteratam, ut ipse dicit,
infamiam? an, quod in re invidiosa legis auxilio novissi-
me est usus? quo genere defensionis etiam offendisset
10 nondum praemollitas iudicum mentes. an, quod se ipsum
invito Cluentio facere testatus est? quid pro Milone? 10
quod non ante narravit, quam praeiudiciis omnibus reum
liberaret? quod insidiarum invidiam in Clodium vertit,
quamquam re vera fuerat pugna fortuita? quod factum
15 et laudavit et tamen voluntate Milonis removit? quod
illi preces non dedit et in earum locum ipse successit?
infinitum est enumerare, ut Cottae detraxerit auctoritatem,
ut pro Ligario se opposuerit, Cornelium ipsa confessionis
fiducia eripuerit. illud dicere satis habeo, nihil esse non 11
20 modo in orando, sed in omni vita prius consilio, frustra-
que sine eo tradi ceteras artis, plusque vel sine doctrina
prudentiam quam sine prudentia facere doctrinam. aptare
etiam orationem locis, temporibus, personis est eiusdem
virtutis. sed hic quia latius fusus est locus mixtusque
25 cum elocutione, tractabitur, cum praecipere de apte di-
cendo coeperimus.

---

7 p. Cluent. 1, 1

---

3 sufficiet *α*: sufficeret *PV* sufficeretur *A?G* sufficientur *M*
15 voluntatem *PVG* a voluntate *corr A*

Addenda
a Ludovico Radermacher scripta.

In conlocatione verborum non ubique constant libri ***A*** et ***B*** (***P***), qua de re haec adiungo: 6, 14 adhuc fortasse nemo ***BgP*** — 9, 19 habere pedagogos ***BgP*** — 10, 21 illo ipso ***Bg*** — 13, 22 parvis, cognitio ***BgP*** — 14, 31 domesticus esse ***A*** — 16, 14 numerus adhibeatur ***BP*** — 37, 1 nonnumquam a nobis ***B*** — 37, 29 latinam rationem ***BP*** — 40, 31 illi est ***BP*** — 43, 25 similes quod (quoque ***P***) ut dicebam ***BP*** — 45, 30 voluit persuadere Ciceroni ***A*** — 53, 3 nolim in quibusdam ***A*** — 56, 16 necessaria fecerunt Graeci magis grammatici operum ***A*** — 59, 5 partem quoque ***A*** — 61, 10 est nobis ***A*** — 63, 4 tota fere ***BP*** — 69, 32 diem occupare ***BP*** — 71, 16 altioribus iam ***BP*** — 72, 27 rhetorum propria ***BP*** — 79, 24 ipsum totas ***A*** — 79, 29 adhuc eum ***A*** — 80, 22 sibi rei ***A*** — 87, 9 reprehendi quisque ***A*** — 88, 17 modo concesserim ***A*** — 93, 17 ratione declamandi ***A*** — 95, 24 pertineat proprie ***BP*** — 102, 1 suis utique ***BP*** — 104, 19 sibi sunt visi ***A*** — 108, 28 mores etiam ***BP*** — 109, 9 iam utrique ***BP*** — 111, 7 tamen est ***BP*** — 119, 6 aliter eius ***A*** — 120, 7 nostri operis ***BP*** — 120, 14 credam naturae ***A*** — 121, 28 natura est his artibus ***A*** — 124, 16 eius fabricae ***BP*** — 125, 17 quidem erit ***A*** — 125, 22 sententiam dicere ***A*** — — 125, 27 credo posse ***A*** — 132, 11 enim tantum ***BP*** — 133, 17 elocutionis sunt ***P*** — 137, 13 non ut ***A*** — 147, 3 de qua constet et in rem de qua non constet ***A*** — 149, 28 furtum non ***A*** — 161, 13 sumus *post* meliores ***A*** — 164, 3 omnes tres status ***BP*** — 174, 16 populi senatus ***BP*** — 175, 10 materiae genere ***A*** — 179, 13 igitur hanc ***A*** — 180, 6 loco an illo tempore ***A*** — 186, 7 aliunde iam ***BP*** — 190, 26 actione accusator ***A*** — 192, 25 ipsi sibi ***P*** — 196, 31 illam totam ***BP*** — 200, 10 corporis habitu ***A*** — 200, 12 ante aut ***B*** — 200, 26 de templo pecuniam ***A*** — 202, 29 esse supervacuam ***A*** — 203, 11 erit figuris ***A*** — 204, 19 prooemio narratio ***A*** — 205, 30 omnia oportet ***A*** — 206, 18 fuisse dicturos ***A*** — 207, 7 filium sustuli ***A*** — 207, 29 accipi solum ***A*** — 209, 7 bene priora ***BP*** — 209, 11 etiam tamen ***BP*** — 209, 23 quidem utilissimae sunt praedicata ***A*** — 212, 27 habuisse eum ***A*** — 213, 26 haec expositio longior demum debeat esse ***A*** — 215, 8 a me ponendae ***A*** — 216, 24 ter innocentem ***A*** — 217, 16 condicione causae ***A*** — 219, 25 Romanum esse se ***A*** — 220, 4 animi habitum ***A*** — 221, 12 dicam

loco *A* — 222, 18 rem loco ***BP*** — 225, 1 iam causa nota *A* (*cum* ***BP*** *facit Vt*) — 230, 21 fuisse partes *A* (*cum* ***BP*** *facit Cicero*) — 237, 24 esse usitatum ***BP*** — 238, 4 ipsa saepe etiam ***BP*** (*cum A Vt*) — 244, 19 cum sederit quo *A* — 247, 20 duas primas *A* — 249, 24 inde sit *A* — 263, 16 si bonum iustitia est recte *A* — 290, 23 nihil ad causam *A* — 295, 25 bene modo *A* — 302, 15 fas est incipere ***P*** — 316, 21 tum maxime in hac parte ***P*** — 332, 3 quendam proprium ***P*** — 334, 10 propositum illud ***P*** — 349, 23 eadem est ***P*** — 350, 26 simile ioco ***P*** — 355, 3 si fieri potest iudex ***P*** — 356, 6 est ratio ***P***

---

p 6, 6 aliquando *tuetur Vollmer*
p 9, 19 paedagogos *delet Sarpe cf supra addenda* 9, 19
p 9, 32 debet *Vollmer*
p 13, 14 id est quas γλώσσας Graeci vocant *libri praeter* ***A***; *recte glossema putat Becher*
p 23, 12 l. dipthongum
p 31, 12 flexa pro gravi, ut apîce, ⟨aut ut in 'aurea' altera vocalis evanescit⟩ circumducta sequenti *temptat Vollmer*
p 32, 12 quod alia vitiosum, interim ⟨in⟩ alia rectum est *Vollmer*
p 48, 1 ut cum *Vollmer*
p 51, 6 ad ⟨pingendum⟩ pinguem *Kroll*
p 57, 14 ducunt et vel exquisitas *Kroll*
p 129, 14 auditor *iam edd vett*
p 146, 13 derectione *esse scribendum monuit Vollmer*
p 155, 20 iam sola] frivola *Kroll*
p 171, 21 vel *defendit Vollmer*
p 171, 26 occasione *suspectat Kroll*
p 190, 26 actione *multis coniecturis petitum, in libris varie conlocatum, fort. delendum est*
p 213, 28 argumentis ⟨aucta⟩ *Kroll*
p 216, 29 subiecti *i. e.* ὑποβολιμαίον
p 240, 4 derigitur *monente Vollmero* — 14 et *add Ald*
p 241, 5 subigi *Kroll*
p 243, 7 *de emendatione loci cf p* 244, 25
p 252, 21 nihil *retinet Vollmer positis ante lacunae signis*
p 266, 5 ⟨licet⟩ et loris caedere *Burmanni c. memorare debui*
p 277, 6 exempli (*suppl* viribus) *tuetur Vollmer*
p 293, 11 constitutum *videtur e coniectura esse; pro* servum 'structum' *temptat Vollmer*
p 295, 5 *i. e.* ὕλην τοῦ λέγειν ἡμῶν τὰ ἀρέσκοντα νομιζόντων
p 309, 29 *lacunam statuit Vollmer supplens:* tantum ⟨lugeat? omnis spes meas abstulisti, reliquisti luctum et⟩ poenas. sed. *Deinde* vindicet me
p 349, 16 non erit (***AGM***): nobis erit *Vollmer*

Addenda et Corrigenda

collegit et adiecit V. Buchheit.

Baehrens	= W. A. Baehrens, Beiträge zur lat. Syntax. Philologus, Suppl. XII 2, 1912
Colson	= F. H. Colson, M. F. Quintiliani inst. orat. liber I. Ed. with Introd. and Comm. Cambridge 1924
Gabler	= X. Gabler, De elocutione M. F. Quintiliani. Diss. Erlangen-Leipzig 1910

Commentationum reliquarum fontes suo loco allati sunt.

p. 9, 15	pro „plurimis“ leg. „pluribus“ Bg; cf. Ammon, Burs. Jbb. 192 (1922) 229
p. 15, 13	pro „coccum“ leg. „crocum“ Bg in marg., quod proponit Ammon, Burs. Jbb. 192 (1922) 230
p. 20, 29	pro „iniuria“ leg. „iniuriae“ cum AB Stroux, Philol. 85 (1930) 328—330
p. 23, 9—10	leg. cum ABP ‘„iam“ sicut „tam“ scribitur et „quos“ ut „cos“’ Labhardt, Humanitas 3 (1950/51) 175—180
p. 23, 12—13	pro „⟨diphthongum-quam⟩“ leg. „du⟨plicem in unum sonum confusas du⟩as vel du⟨plicem sonum non autem du⟩as“ Colson, Class. Qu. 10 (1916) 26; addita necessaria non esse cens. Stroux, Philol. 85 (1930) 330—332
p. 23, 14	pro „non aliquae“ scribit „vocales quae“ Stroux, Philol. 85 (1930) 332—334

p. 23, 20 „etiam ⟨i⟩ iungetur“ leg. Colson

p. 24, 3 pro „as fuerunt“ leg. „desuerunt“ Wöhrer, Zeitschr. f. österr. Gymn. 60 (1909) 29

p. 24, 16 pro „nutrix“ suspic. „aplostria“ Birt, Philol. 83 (1928) 165

p. 26, 28 „cui simile fletur. ⟨tur⟩accipimus“ scribit Colson

p. 28, 21 pro „gente“ leg. „genus“ Niedermann cum Bywater in libri primi capitum de grammatica editione (1947) p. 8, 31; cf. etiam Labhardt, Humanitas 3 (1950/51) 181–182

p. 31, 12 pro „apice“ proponit „accire“ Niedermann, Musée Belge 16 (1912) 289–291

p. 40, 1 cum codd. „est“ pro „sit“ (Halm, Raderm.) scribendum esse putant Meister, Berl. philol. Wochenschr. 1917, 1101, Gabler 76, adn. 2 et Baehrens 519–520; cf. 10, 3, 26

p. 40, 2–3 „plane sermone ut nummo cui publica forma est“ hexametrum esse vidit Birt, Philol. 83 (1928) 165

p. 52, 3 „ut in epistulis“ cum A scribit Baehrens 444

p. 53, 4 „qua amat⟨ur⟩“ leg. Colson

p. 53, 30 „summa“ secl. Vassis, *Ἐπιστ. Ἐπετ.* 7 (1910/11) 172; „summae“ mavult Buchheit.

p. 65, 24 pro „vis est“ leg. „vices sunt“ Vassis, *Ἐπιστ. Ἐπετ.* 7 (1910/11) 172–173; quod comprobat Ammon, Burs. Jbb. 192 (1922) 239; at codd. recte tradidisse putat Buchheit

p. 70, 19–20 leg. „divinam quandam“ Stroux, Philol. 85 (1930) 322–328

p. 82 in app. ad 32 post „oblitterandum“ adde „lacunam supervacaneam esse cens. Wöhrer, Zeitschr. f. österr. Gymn. 60 (1909) 29“

p. 87, 30 „fient enim horridi atque ieiuni“ secl. Vassis, ʼΕπιστ. ʼΕπετ. 7 (1910/11) 173

p. 102, 3 pro „et queentia“ leg. cum b „atque entia“ Barwick, Philol. 91 (1936) 99

p. 110, 13 „male“ secl. Rossi cum cod. Vat. 1761, fol. 22 v., Riv. filol. istr. cl. 35 (1907) 334–335; cf. Bucciarelli, ibid. 36 (1908) 138–139

p. 112, 11 „utantur“ cum BP leg. Baehrens 525

p. 114 in app. ad 18 post „liquet“ adde „sine lacuna legendum esse putat Wöhrer, Zeitschr. f. österr. Gymn. 60 (1909) 29“

p. 117, 9 „indulgeant“ cum Á leg. Baehrens 525

p. 175, 11 „in“ ante „consiliis“ secl. cum A Baehrens 243

p. 180, 8 „sit“ cum codd. contra Gesneri coniecturam „est“ leg. Baehrens 510

p. 181, 20–22 secl. „†“ et leg. „cum vero in aliquam rem missa causa est, recessum est a quaestione, quae erat et hic constituta quaestio, ubi iudicatio est“ Stroux, Philol. 85 (1930) 342–346

p. 186, 32 pro „imparatos“ leg. „imperitos“ Rossi, Riv. filol. istr. cl. 35 (1907) 335–337; quod comprobat Bucciarelli, ibid. 36 (1908) 139

p. 188, 8 pro „laesis“ leg. „lapsis“ cum Callimacho Buchheit, Hermes 86 (1958) 106–107; sed non sine causa defendunt (per litteras) „laesis“ K. Barwick et M. Treu

p. 197, 30–31 verba „praeterea quod longum, quod contra praecepta est“ a codd. adhibita, a Meyer ut glossema seclusa etiam in cod. quo usus est Callimachus, inst. orat. defuisse demonstrat Buchheit, Hermes 86 (1958) 107–110

p. 204, 15 „tum“ ante „deinde“ cum A servandum esse ostendit Gabler 97; cf. 12, 10, 11

p. 211, 15—16 „et sane nihil est facilius ⟨quam⟩nisi prorsus totam causam omnino non agere“ scribendum esse putat Gemoll, Wochenschr. f. klass. Philol. 1908, 44 revocans ad 6, 1, 27

p. 212, 5 pro „quasi † non narrantes“ probant „quasi non negantes“ Vassis, Ἐπιστ. Ἐπετ. 7 (1910/11) 177, Wöhrer, Zeitschr. f. österr. Gymn. 60 (1909) 30 et Gemoll, Wochenschr. f. klass. Philol. 1908, 43

p. 228, 20 „simus“ cum A scribit Baehrens 525

p. 232, 22 textum cod. A receptum „nam et suus et in gestu modus“ sine † probandum esse illustr. Wöhrer, Zeitschr. f. österr. Gymn. 60 (1909) 30 interpretans: „Denn auch in der Gestikulation ist ein gewisses Maß eingehalten“

p. 248, 28—29 „in pectore: sua manu . . . in aequo est“ interpungit Gabler 96

p. 249, 15 „e“ ante „caede“ secl. cum A Baehrens 243

p. 250, 12 „nec“ ante „distinctis“ secl. cum AB Baehrens 260

p. 254, 5—6 pro „maioribus filii plerumque creduntur“ scribendum esse „maioribus suis plerumque filii creduntur“ e Callimacho concludi potest; cf. Buchheit, Hermes 86 (1958) 110—111

p. 256, 8 pro „dicitur“ leg. „dicatur“ Gabler 72 multis aliis Quintiliani locis allatis

p. 259, 11 „ut quosque incurrunt“ cum BP leg. Baehrens 340

p. 259, 28—260,3 verba a Raderm. Julium Victorem sequente uncis inclusa def. Meister, Berl. philol. Wochenschr. 1907, 1101; quae adhibet etiam Callimachus p. 48, 1 Kum.

p. 259, 28 coniecturam Badii ⟨a⟩delendam esse demonstrat Baehrens 304

p. 267, 18 „a“ ante „confessis“ secl. cum B Baehrens 243

p. 267, 28 pro „utitur fictione, si miles, si“ scribit „utitur fictione simili“ cum Callimacho Buchheit, Hermes 86 (1958) 111—112

p. 285, 16 pro „sunt“ scribit „sint“ cum P^2 Gabler 80

p. 287, 4 coniecturam Gesneri „⟨a⟩“ supervacaneam esse vidit Baehrens 362

p. 288, 13 „possint“ cum A leg. Baehrens 524

p. 291, 6 „omnia“ cum AP loco adverbii non negligendum esse putat Baehrens, Glotta 5 (1914) 85—86; sed vide Gabler 58, not. 2

p. 291, 12 „de“ ante „exemplis“ secl. cum AB Baehrens 243

p. 293, 26 coniecturam Regii „in“ ante „foro“ delendam esse cens. Baehrens 243

p. 294, 7 „non“ quod Becher secl., etiam a Callimacho omittitur; cf. Buchheit, Hermes 86 (1958) 112

p. 294, 13 „est“ quod Halm coniecit, etiam a Callimacho adhibetur; cf. Buchheit, Hermes 86 (1958) 112

p. 294, 21 pro „dixisset“ leg. „dixit“ cum codd. Baehrens 527

p. 298, 2 „aliquando“ ante „totius“ secl. cum Ab Baehrens 288

p. 301 in app. ad 17 pro „Regius“ scribe „Paris. 7727 Regius“; cf. Meister, Berl. philol. Wochenschr. 1900, 1052

p. 304, 29 inter „certis“ et „et in unam“ adde „et crebris“

p. 314, 3 pro „occisus est ⟨aliquis⟩“ leg. „occisus“ cum omnibus codd. praeter P Gabler 96

p. 315, 26–27 locum corruptum Gemoll, Wochenschr. f. klass. Philol. 1908, 43 sic sanare conatus est: „quales liti ⟨illi⟩gare decet patronum“

p. 317, 25–26 pro „pridie Kal. Jan.“ scribit „duos Kalendis Januariis“ Stroux, Philol. 85 (1930) 339–342

p. 322, 11 „dominetur“ cum codd. leg. Baehrens 524

p. 323, 2 „ingrata sint“ cum A scribit Baehrens 525

p. 328, 29 „ut“ ante „ligatores“ secl. cum AGM Baehrens 264

p. 330, 14 „lacessitur, praeterea“ interpungendum esse censet Baehrens 525

p. 349, 25 „⟨in⟩“ Meinel non recte addidisse putat Baehrens 336

p. 352, 18 „in“ ante „omni“ secl. cum AGM Baehrens 243

p. 354 in app. ad 9 pro „Badius“ scribe „et in Epitome Franzesco Patrizi“; cf. Berl. philol. Wochenschr. 1892, 1251; 1906, 926